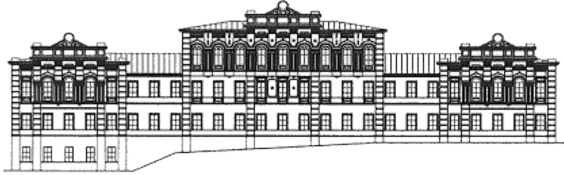

ISSN 2410-5325

Міністерство культури України
Харківська державна академія культури
Ministry of Culture of Ukraine
Kharkiv State Academy of Culture

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ
CULTURE OF UKRAINE

Серія: Культурологія
Series: Culturology
Збірник наукових праць
Scientific Papers

За загальною редакцією В. М. Шейка
Editor-in-Chief V. Sheiko

Засновано в 1993 р.
Founded in 1993.

Випуск 48
Issue 48

Харків, ХДАК, 2015
Kharkiv, KhSAC, 2015

УДК [008+78/79](062.552)
К 90

Засновник і видавець — Харківська державна академія культури
Затверджено постановою президії ВАК України від 27.05.2009 р. №1-05/2 як наукове фахове видання з культурології. Мистецтвознавства
Друкується за рішенням ученої ради Харківської державної академії культури (протокол №8 від 27.02.2015 р.)

Видання зареєстровано ISSN International Centre (Paris, FRANCE): ISSN №2410-5325 (Print)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія KB №13567-2540P від 26.12.2007 р.

Збірник поданий на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України» <http://nbuv.gov.ua/j-tit/Ku>

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Шейко В. М., Харківська державна академія культури, ректор, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України (головний редактор); **Дяченко М. В.**, Харківська державна академія культури, завідувач кафедри філософії та політології, доктор філософських наук, професор (заступник головного редактора)

СЕРІЯ: КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Волков С. М., Національна академія мистецтв України, учений секретар Інституту культурології Національної академії мистецтв України, доктор культурології; **Кислюк К. В.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри культурології та медіа-комунікацій, доктор культурології, професор; **Кікоть А. А.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри режисури, доктор культурології, професор; **Кравченко О. В.**, Харківська державна академія культури, декан факультету культурології, доктор культурології, професор; **Мокрий В.**, Ягеллонський університет, завідувач кафедри українознавства, доктор гуманітарних наук, професор (Польща); **Панков Г. Д.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри культурології та медіа-комунікацій, доктор філософських наук, професор; **Рибалко С. Б.**, Харківська державна академія культури, завідувач кафедри мистецтвознавства, літературознавства та мовознавства, доктор мистецтвознавства, доцент; **Andrew J. Svedlow**, Ph.D., Professor of Art History University of Northern Colorado, Greeley, Colorado, USA; **Стародубцева Л. В.**, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, завідувач кафедри медіа-комунікацій, доктор мистецтвознавства, професор; **Щедрін А. Т.**, Харківська державна академія культури, професор кафедри філософії та політології, доктор культурології, професор; **Коновалова І. Ю.**, Харківська державна академія культури, доцент кафедри теорії музики і фортепіано, кандидат мистецтвознавства, доцент (відповідальний секретар)

К 90 **Культура України.** Сер. Культурологія : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. М. Шейка. — Харків : ХДАК, 2015. — Вип. 48. — 295 с.

ISSN 2410-5325

У науковому збірнику подано матеріали за результатами наукових досліджень проблем культурології та мистецтвознавства.

Для науковців, викладачів, здобувачів наукових ступенів і вчених звань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

PART 1

THEORY AND HISTORY OF CULTURE

■ УДК 165.9:130.2

С. М. Волков, доктор культурології, професор, учений секретар, Інститут культурології НАМ України, м. Київ

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Розглядаються сутність еволюційної трансформації культурології з урахуванням відображення світогляду людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу; концепція, згідно з якою гранично ємне трактування моделей культури, картин світу ґрунтується не тільки на людському знанні, а й на пізнавальному процесі в системі існуючого світогляду та світорозуміння.

Ключові слова: еволюція, культурологія, людина, картина світу.

С. М. Волков, доктор культурологии, профессор, учёный секретарь Института культурологии НАИ Украины, г. Киев

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ КУЛЬТУРОЛОГИИ

Рассматриваются сущность эволюционной трансформации культурологии на основе отражения мировоззрения человека в его реальном и ирреальном восприятии мира; концепция, согласно которой предельно широкая трактовка моделей культуры, картин мира исходит не только из человеческого знания, но и познавательного процесса в системе существующего мировоззрения и миропонимания.

Ключевые слова: эволюция, культурология, человек, картина мира.

S. M. Volkov, Doctor of Cultural Studies, Professor, Scientific Secretary, Institute of Cultural Studies of the NAA of Ukraine, Kyiv

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF CULTUROLOGY

The essence of the evolutionary transformation of culturology is considered taking into account the reflection of worldview of the human in his real and unreal perception of the world. Extremely broad interpretation of pictures of the world comes out not only from the system of human knowledge, but also from a cognitive process in the system of the existing worldview and of understanding of the world.

Key words: evolution, culturology, human, picture of the world.

У науці про культуру затвердилися певні парадигми, концепції та підходи: еволюціоністська; плюралістична; концепція ігрової культури; ідеї, розвинені в межах структуралізму; матеріалістична теорія й ін. Їхній аналіз дозволяє виокремити основні властиві їм принципи положення. При цьому можна простежити, що в усій безлічі іноді протилежних ідей є щось спільне, зокрема те, що культура майже завжди розглядається в площині еволюції людства.

Те, що вже відомо про культуру, можна вважати знанням, але і воно не може бути істиною, оскільки протягом століть знання змінюється, еволюціонує та трансформується завдяки науковим дослідженням та бажанню людини пізнати оточуючий світ культури та своє місце в ньому. Таким чином, вплив культури на еволюцію людини — актуальна тема сучасних досліджень.

Мета статті — розглянути еволюційну трансформацію культурології, зважаючи на відображення світогляду людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу.

Культурологія — відносно молода галузь науки, що формується на межі соціально-наукового й гуманітарного знань. Як відомо, термін «культурологія» ввів до наукового обігу американський антрополог Л. Уайт (1900–1975). У своїх працях «Наука про культуру», «Концепція еволюції в культурній антропології. Антологія досліджень культури.» [8; 9] він визначив культурологію як самостійну науку в комплексі суспільних дисциплін, яка виокремилася з антропології. Водночас західне наукове співтовариство цей термін не прийняло, й нині такої наукової дисципліни з оформленою, структурованою системою знань і чітко вираженими дисциплінарними межами в Європі не існує. Культуру як феномен досліджують західні фахівці (залежно від того, про яку країну йдеться) в межах таких дисциплін, як соціальна й культурна антропологія, основою якої є емпіричний матеріал, а також соціологія, структурна лінгвістика, семіотика, психологія тощо.

Формування структури й різних напрямів сучасного культурологічного знання в Україні має особливість, що суттєво відрізняє цей процес від звичайної динаміки розвитку науки. При цьому предметну сферу культурології можна визначити, залежно від цілей культурологічного пізнання [6; 11].

До початку ХХІ ст. відбувалися певні зміни наукової парадигми, формується новий культурологічний категоріально-поняттєвий апарат, що створює умови для опанування нових підходів до дослідження еволюції культури. Культурологія, базуючись на досягненнях різних наук, створюючи інший рівень осмислення реальності, є науковою передумовою щодо пізнання світу в сцієнтичному ракурсі різноманіття світів, оскільки техногенна цивілізація створює дедалі жорсткіші умови виживання людства.

Проблемою аналізу процесів зміни й функціонування культури є виявлення внутрішнього змісту, структур інтеграції на символічному й концептуальному рівнях. Трансформація культури впливає на виявлення теоретичної структури її моделі. Модель еволюції

культури (далі — модель) — абстрактна ідеальна конструкція, що відбиває світогляд людини в її реальному й ірреальному сприйнятті світу. Модель є домінантною категорією, яка виконує функцію культурно-історичної універсалиї [3].

Модель, а також її компоненти (сфери культури, соціуму, політики тощо) розглядаються як відкриті системи, що саморозвиваються. Відкритість моделі означає, що в її межах існують корелятивні джерела і в кожній її точці тривають процеси обміну речовиною з навколишнім середовищем. Іншою умовою здатності системи до саморозвитку є співіснування й протидія двох протилежних констант — начал, тенденцій — створення всередині системи певних структур, неоднорідностей та їх розсіювання. У разі оптимального співвідношення в системі цих двох начал кожне виконує певну функцію: перше створює різні структури, друге немовби «відтинає зайві», тобто руйнує, розмиває ті з них, які виявляються нежиттєздатними. Так, усередині систем, здатних до самоорганізації, в процесі саморозвитку виникають найпростіші одиниці (структури, неоднорідності), і, на думку зарубіжних фахівців у галузі синергетики, локальні взаємодії між ними й визначають поведінку системи, що самоорганізується [5].

Головна проблема вивчення моделі полягає в тому, що, незважаючи на широке використання в теоретичному й практичному контекстах, це поняття донині не має чіткого визначення. У гуманітарних науках воно не набуло широкого застосування, що зумовило необхідність звернення до теоретичних розробок технічних і природничих наук. Незважаючи на те, що метод моделювання недостатньо розглядався в культурології, деякі аспекти моделювання відображені в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників [2]. Науковці виявили різні аспекти істинності методів моделювання в процесі пізнання, акцентуючи на формуванні моделі світу.

Так, у процесі пізнання людина створює власну модель світу, де картини відображають різні форми буття: природну, соціальну, культурну, політичну тощо. Механізм трансформації полягає в підтримці внутрішньої узгодженості й функціональної зручності. Ієрархія структури суб'єктивного досвіду людини — це результат узагальнення знань про себе та навколишній світ, що відображається в логічних рівнях. Рівень системи або підсистеми залежить від взаємодії з реальною дійсністю.

Немало дослідників розглядають картину світу як скорочене й спрощене відображення всіх уявлень про світ у межах певної культурної традиції. Існують такі її типи: міфологічна, філософська,

релігійна, наукова тощо. Картина світу є складовою моделі світу, відбиттям різних граней реального буття, де духовне втілюється в матеріальному й навпаки. Модель світу складається з картин світу, які необхідні людині для визначення свого місця у світі та свідомого долучення до реального існування.

Наприклад, культурно-історичну обмеженість картини світу М. Хайдеггер убачає, насамперед, у тому, що суще, представлене як картина, предметно протиставлене людині й перебуває в її розпорядженні. Він не погоджується з доцільністю використання терміна «картина світу» стосовно інших культурних епох, крім сучасної «новевропейської» культури. Такі характеристики картини світу, як представленість і системність, він пов'язує зі сформованим у Новий час антропоцентристським поглядом на світ: «... світ став картиною, коли людина як суб'єкт підняла власне життя до командного положення загальної точки відліку» [10].

Історія дослідження поняття «картина світу» пов'язана з осмисленням «фізичної картини світу» і її соціально-філософської, культурної зміни. Праці М. Коперника, Д. Бруно, К. Кеплера, І. Ньютона сформулювали класичну парадигму, цілісність бачення світу. На основі цього дослідники визначають наукову картину світу, філософську картину світу, картину світу «світ у людині», картину світу «світ у Богові». Крім цього, виокремлюють фізичні картини світу: загальна фізична картина світу, механічна, електродинамічна, квантово-релятивістська, квантово-польова, вакуумна картини світу тощо.

У науці й різних практиках ХХ ст. склалися передумови перегляду картини світу як у природничо-наукових дисциплінах, так і на загальнішому рівні. Важливу роль у цьому відіграють теорія відносності, квантова фізика, кібернетика, синергетика й теорія самоорганізації, які своїми відкриттями вказували на єдність і цілісність світу, його часовий, еволюційний характер, пов'язаність та взаємозалежність різних структур.

У процесі історичної еволюції відбувся перехід від міфологічної до теологічної, а потім, до механістичної картини світу, що пов'язано зі зміною типів культур. Наприклад, з руйнуванням феодального суспільства й становленням буржуазного зазнавав певних змін світогляд людей, що, у свою чергу, потребувало усвідомлення суспільством пріоритету цінностей самостійності й активності людської дії, нової (індивідуалістичної, протестантської) етики, пошуків індивідуальних шляхів до істини, без чого, власне, не був би можливим розвиток науки.

З прогресом науки відбувся поділ «двох культур» — природничо-наукової і гуманітарної, індивідуалістичне начало конфліктувало із суспільним, загальнолюдським, що зумовило поділ єдності знання й формування безлічі картин світу. По суті, світогляд людини став багаторівневим, а рівні знання сприяли розвиткові різних природничо-наукових та суспільно-наукових концепцій.

Власне, поняття «картина світу» виникло наприкінці XIX — початку XX ст. в працях німецьких філософів В. Дільтея, О. Шпенглера, М. Хайдеггера. У XX ст. нова парадигма мислення зумовила нові підходи до створення картини світу. Розвідки А. Пуанкаре, А. Ейнштейна, Н. Бора, М. Планка створили нове філософське й наукове вчення про простір і час. Вирішення проблеми світобудови стало інтегральним завданням, що стосується функцій культури загалом. А. Ейнштейн стверджував: «... у процесі пізнання дійсності людина прагне створити просту і зрозумілу картину світу для того, щоб замінити цю дійсність створеною картиною» [12].

Зазначимо, що гранично ємне трактування картин світу ґрунтується не тільки на людському знанні, але й на пізнавальному процесі в системі існуючого світогляду й світорозуміння.

Водночас, такі компоненти людського знання, як релігія, міф і магія, формують свої специфічні картини світу — релігійні, міфологічні й містичні. Релігійні картини світу є полярними протилежностями науковій картині, а міфологічні й містичні — паралельними й комплементарними природничо-науковим, філософським і космологічним картинам світу. Очевидно, що тільки єдність усіх картин світу дозволить отримати цілісне уявлення про нього. Тому закономірно, що нині в суспільстві зростає зацікавленість міфологічними і містичними знаннями прадавніх народів, зокрема — найбагатшого досвіду пізнання світу у філософських ученнях Давнього Сходу.

Ю.М. Лотман у працях, присвячених культурологічним проблемам, також використовує поняття картини світу [5]. На його думку, картина світу або «текст культури» являє собою найабстрактнішу модель дійсності з позиції певної культури. «Картина світу співвідносна всьому світові й, у принципі, містить у собі все» [4].

Поняття картини світу є необхідним у культурологічному пізнанні культурної реальності як минулого, так і сучасності, для прогнозування майбутнього.

Протягом історичного розвитку людство набуває досвіду змін якісної своєрідності різних варіацій картин світу в межах певних епох, на різних етапах розвитку економічних, соціально-політичних

і культурних аспектів, залежно від етнічних та національних пріоритетів. У духовній, ментальній сфері створюються «ідеологічні» підстави культур, тобто їхні образи й картини або модель світу. Унаслідок цього модель світу наявна в будь-якій культурі як ментальна підстава [1].

Різноманітність світів передбачає свободу поведінкового вибору особистості на основі реальних, сучасних тенденцій зміни картини світу. У сучасній культурі раціоналізм у «картині світу» домінує над духовною, сакральною складовою світогляду особистості. Культура має різні рівні сприйняття й відображення, поділяючи духовну й матеріальну сфери, а місце індивіда в соціокультурному просторі визначають обсяг та якість отриманої ним інформації.

Таким чином, процес еволюції культури не є спонтанним, а здійснюється в чітко визначеному напрямі, оскільки заданий фізичною системою виживання людини як біологічного виду та, зрештою, адаптацією до інших систем і видів діяльності — як матеріальної, так і духовної. Моделювання соціокультурної системи здійснюється через сукупність сприйнятих змістів, що надає можливості людині й суспільству органічно взаємодіяти з усіма системами розвитку: життєзабезпечення, матеріальною, духовною, соціальною, культурною, політичною та ін.

У культурі формується модель світу як цілісна система, де кожний елемент безпосередньо чи опосередковано пов'язаний з іншими. Ця система є узагальненою моделлю людського світу, яка передається в культурі й засвоюється індивідами в процесі соціалізації. Відповідно до моделі світу, що існує в культурі, здійснюються ті варіації діяльності й поведінки людей, які характерні для певної епохи соціального розвитку. Певна модель світу в її історично конкретному змісті може бути розглянута як підстава культури відповідної епохи. Вона відбиває світогляд певної епохи, визначаючи не тільки пояснення й розуміння, але й переживання людини та ставлення до існуючого світу.

У різноманітних типах культур, характерних для різних видів суспільства, що історично змінюють один одного, можна виявити як спільні інваріантні, так і особливі специфічні ознаки. У свідомості людини певної епохи вони поєднані в єдине ціле, оскільки свідомість у реальному її бутті — це не абстрактна свідомість узагалі, а індивідуальна та суспільна свідомість, яка набуває розвитку й має в кожен історичну епоху конкретний зміст.

Основним змістом людського знання про світ є культурний, історичний, соціальний досвід пізнання, відображений, відповідно,

природознавством, філософією й езотеричними науками, космологією [6]. Формами прояву цих знань є знання релігії, міфів і науки.

Культурологія надає можливості міждисциплінарного дослідження, в якому еволюція культури розглядається як цілісна система з динамічним циклом структурного функціонування. Під впливом різних факторів картини набувають на різних етапах нового змісту й сенсу, складаються в певну конструкцію, каркас якої, власне, і є моделлю світу.

Еволюція культурологічної думки свідчить, що її пріоритети змінюються в аспекті визначення специфіки функціонування різних елементів моделі культури, які є результатом трансляції картини світу від покоління до покоління. Трансформація культурології може розкриватися за допомогою теоретичного аналізу й емпіричного узагальнення, соціологічних, історичних, етнографічних та інших методів дослідження.

Долучення всіх елементів культури до системи, що самоорганізується, є перспективним об'єктом культурологічного аналізу, подальше дослідження якого сприятиме розкриттю сутнісних особливостей сучасного буття культури, зокрема взаємодії в ньому традиційного та інноваційного, стійкого й історично мінливого.

Список використаних джерел

1. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Евразия — космос кочевника, земледельца и горца / Г. Д. Гачев. — М. : Ин-т ДИДИК, 1999.
2. Головлев А. В. Модель в культурологии / А. В. Головлев // Модель в культурологии Сибири и Севера. — Екатеринбург : УрО РАН, 1992.
3. Дриккер А. С. Эволюция культуры: информационный отбор / А. С. Дриккер. — СПб., 2000.
4. Лотман Ю. М. О метаязыке типологических описаний культуры / Ю. М. Лотман // Учен. зап. Тарт. гос. ун-та. — 1969. — Вып. 236–IV. — С. 463–465.
5. Лотман Ю. М. Семиосфера: Культура и вызов. Внутри мыслящих миров: статьи, исследования, заметки / Ю. М. Лотман. — СПб. : Искусство, 2000.
6. Опанасюк О. П. Інтенціональність у просторі культури: мистецтвознавчий, культурологічний та філософський аспекти : монографія / О. П. Опанасюк. — Львів : Ліґа-Прес, 2013. — 448 с.
7. Пригожин И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. — М. : Прогресс, 1986. — 432 с.
8. Уайт Л. Наука о культуре / Л. Уайт // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. — М. ; СПб., 2006. — С. 19, 152, 165.

9. Уайт Л. Концепция эволюции в культурной антропологии. Антология исследований культуры. Том. 1. / Лесли Уайт. — СПб. : Университет. книга, 1997. — 630 с.
10. Хайдеггер М. Время картины мира / М. Хайдеггер // Время и бытие: статьи и выступления. — М., 1993. — С. 10.
11. Шейко В.М. Культурологія : навч. посіб. / В.М. Шейко, Ю.П. Богуцький, Е.В. Германова де Діас. — Київ : Знання, 2012. — 494 с.
12. Эйнштейн А. Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. — М. : Наука, 1967. — Т. 2. — С. 138.

References

1. Gachev G.D. Natsionalnye obrazy mira. Evraziia — kosmos kochevnika, zemledeltsa i gortsa / G.D. Gachev. — M. : In-t DIDIK, 1999.
2. Golovliev A.V. Model v kulturologii / A.V. Golovliev // Model v kulturologii Sibiri i Severa. — Ekaterinburg : UrO RAN, 1992.
3. Drikker A.S. Evoliutsiia kultury: informatsionnyi otbor / A.S. Drikker. — SPb., 2000.
4. Lotman Yu. M. O metaiazyke tipologicheskikh opisaniia kultury / Yu. M. Lotman // Uchen. zap. Tart. gos. un-ta. — 1969. — Vyp. 236–IV. — S. 463–465.
5. Lotman Yu. M. Semiosfera: Kultura i vyzov. Vnutri mysliaishchykh mirov: statii, issledovaniia, zametki / Yu. M. Lotman. — SPb. : Iskusstvo, 2000.
6. Opanasiuk O.P. Intentsionalnist u prostori kultury: mystetstvovnavchyi, kulturolohichni ta filosofskyi aspekty : monohrafiia / O.P. Opanasiuk. — Lviv : Liha-Pres, 2013. — 448 s.
7. Prigozhin Y. Poriadok iz khaosa: novyi dialog cheloveka s prirodoi : per. s angl. / Y. Prigozhin, Y. Stengers ; obshch. red. V.Y. Arshynova, Yu. L. Klimontovicha i Yu. V. Sachkova. — M. : Progress, 1986. — 432 s.
8. White L. Nauka o kulture / L. White // Antologiiia issledovaniia kultury. Interpretatsii kultury. — M. ; SPb., 2006. — S. 19, 152, 165.
9. White L. Kontseptsiiia evoliutsii v kulturnoi antropologii. Antologiiia issledovaniia kultury. T. 1. / Lesli White. — SPb. : Universitet. kniga, 1997. — 630 s.
10. Heidegger M. Vremia kartiny mira / M. Heidegger // Vremia i bytie : statii i vystupleniia. — M., 1993. — S. 10.
11. Sheiko V.M. Kulturolohiia : navch. posib. / V.M. Sheiko, Yu. P. Bohutskiy, E. V. Hermanova de Dias. — Kyiv : Znannia, 2012. — 494 s.
12. Einstein A. Sbranie nauchnykh trudov / A. Einstein. — M. : Nauka, 1967. — T. 2. — S. 138.

■ UDC 165.9:130.2

EVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF CULTUROLOGY

Volkov S. M., Doctor of Cultural Studies, Professor, Scientific Secretary, Institute of Cultural Studies of the NAI of Ukraine, Kyiv

The aim of this paper is to explore scientific reflections in relation to the modern state of culturological idea, including its place in the Ukrainian culture.

Research methodology. By the retrospective review of development of culturological idea, the comparative analysis of the different scientific approaches to the study of culture as form of existence is done.

Results. The result of scientific research is an original view on the processes of evolutionary transformation of culturology, in particular in Ukraine and objectification of its place in interdisciplinary scientific discourse is established. Historical expediency of process of institutionalization of culturology in Ukraine as science that goes out of separate scientific direction is grounded and research at the level of intersubject generalizations is conducted.

It is shown that formation of structure and different directions of modern culturological knowledge in Ukraine has the feature that substantially distinguishes this process from the ordinary dynamics of development of the science. Attention is drawn to the fact that today culturology, at least in Ukraine, is in the state of incomplete definiteness, consequence of which is the difference in opinion of its theorists in relation to an object and methods of its research. The subject circle of culturology is often determined by Ukrainian scientists depending on the aims of culturological cognition.

The religious, mythological, mystic pictures of the world in Ukrainian culturology today come forward not only as diametrically oppositions to the scientific picture, and often as parallel and complimentary to the natural, philosophical and cosmological pictures of the world.

The special status is acquired by regional culturology, researching the specific displays of culture creation of different geographical, ethnic, administrative and other territories.

The specific of development of culturological idea in Ukraine is considered in using achievements of philosophy, philosophy of culture, history, aesthetics, sociology, study of art and other sciences, it forms interdisciplinary approach as the fundamental principle of culturological analysis.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the ways of further prospects of development of culturology as interdisciplinary science. It is proved that by sending the existantional potential to create virtual universals of cultural model and complex picture of the world, culturology exposes its own potential of evolutionary prospect.

The practical significance. Ukrainian scientists may find the information in this article useful for the development of a new strategy.

Надійшла до редколегії 22.01.2015 р.

■ УДК 351.773:502.211

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ТА ЗМІЦНЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЗЕМЛЯН: СОЦІОКУЛЬТУРНІ Й ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Розглядаються процеси трансформації герменевтики системи охорони та зміцнення здоров'я населення Землі в умовах глобалізаційно-цивілізаційної еволюції. Акцентується на соціокультурних аспектах, які допомагають створювати безпечні екологічні умови для подальшого існування людства на планеті. Показово, що проблеми охорони здоров'я розглядаються з урахуванням глобалізаційно-цивілізаційних змін, які відбуваються на сучасному етапі.

Ключові слова: соціокультурні аспекти, герменевтика системи охорони та зміцнення здоров'я, екологічна безпека, людина і природа, природа і здоров'я, природне середовище, біосфера.

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТРАНСФОРМАЦИИ ГЕРМЕНЕВТИКИ СИСТЕМЫ ОХРАНЫ И УКРЕПЛЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЗЕМЛЯН: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Рассматриваются процессы герменевтики трансформации системы охраны и укрепления здоровья населения Земли в условиях глобализационно-цивилизационной эволюции. Акцентируется на социокультурных аспектах, которые помогают создать безопасные экологические условия для дальнейшего существования человечества на планете. Показательно, что проблемы охраны труда рассматриваются с учетом глобализационно-цивилизационных перемен, которые происходят на современном этапе.

Ключевые слова: социокультурные аспекты, герменевтика системы, охрана и укрепление здоровья, экологическая безопасность, человек и природа, природа и здоровье, природная среда, биосфера.

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TRANSFORMATION OF HERMENEUTICS OF THE SYSTEM OF HEALTH PROTECTION AND HEALTH IMPROVEMENT OF PEOPLE: SOCIO-CULTURAL AND ECOLOGICAL ASPECTS

The processes of transformation of the system of protection and improvement of health of the population of the Earth under conditions

of globalization and civilization evolution are examined. The main attention is paid to the socio-cultural aspects which help create safe ecological conditions for further existence of mankind. The problems of labor safety are studied taking into account globalization and civilization changes occurring at present.

Key words: socio-cultural aspects, hermeneutics, protection and improvement of health, ecological safety, people and nature, biosphere.

Метою статті є морфологічний аналіз традицій і способів тлумачень трансформаційних процесів у системі охорони та зміцнення здоров'я світового співтовариства з урахуванням еволюції соціокультурних і екологічних аспектів.

У трансформаційних процесах формування системи охорони та зміцнення здоров'я світового співтовариства важливу роль відіграють соціокультурні аспекти, адже всі процеси в біосфері взаємозалежні. Людство — незначна складова біосфери, а людина є лише одним із видів органічного життя — *Homo sapiens* (людина розумна). Розум виокремив людину з тваринного світу і надав їй величезної могутності. Вона протягом століть прагнула не пристосуватися до природного середовища, а зробити його зручним для свого існування. Важливим є усвідомлення того, що будь-яка діяльність людини впливає на навколишнє середовище, а погіршення стану біосфери небезпечне для всіх живих істот, зокрема і людини. Всестороннє вивчення людини, її відносин з навколишнім світом дозволили усвідомити, що здоров'я — це не тільки відсутність хвороб, але і фізичне, психічне й соціальне благополуччя; капітал, наданий не тільки природою від народження, але і тими умовами, в яких існуємо [14; 17; 19; 23; 26; 31].

Нашому сучасникові — людині кінця XX — початку XXI ст. — слід пам'ятати, що призначення людини полягає в тому, щоб продовжити свій рід, зберегти земну кулю придатною для подальшого існування суспільного життя на планеті [1; 12].

Адже глобалістика свідчить, що з появою людини, особливо з початком її виробничої діяльності, дедалі більше прискорюються й поглиблюються зміни біосфери. Це надало підстави В.І. Вернадському оцінити людину як геологічну силу, яка змінює планету Земля у фізичному, хімічному й багатьох інших аспектах. Стало очевидним, що біосфера переходить у новий еволюційний стан, і роль людини в цьому процесі є неоднозначною. Нині вже остаточно утвердилося розуміння того, що настав час, коли подальша еволюція планети і людського суспільства спрямовується Розумом,

і біосфера все більше перетворюється на сферу Розуму — Ноосферу.

На початку ХХ ст. В. І. Вернадський стверджував, що біогенні ефекти наукової думки проявляться яскраво через сотні декаміріад¹. Але події розвивалися значно стрімкіше. На природу, процеси в якій відбуваються тільки еволюційно, повільно, вплинули наслідки науково-технічної діяльності людини, зумовлені науково-технічним прогресом [10; 24].

На жаль, до біосфери науково-технічна революція долучила значно більше негативного, ніж позитивного. З'ясовано, наприклад, що заводи, фабрики, транспорт виділяють в атмосферу до 800 млн т сажі й кіптяви на рік. Крім того, промислові підприємства світу щорічно викидають у повітря близько 700 млн т пилу, сірчистого ангідриду, окису вуглецю, окислів азоту, вуглеводнів [1].

Антропогенний вплив на навколишнє середовище останніми роками сягнув таких масштабів, що виникла реальна загроза самому життю на планеті. Ідеться, насамперед, про шкідливі для біосфери аерозолі й хімічні речовини, що викидаються промисловими підприємствами і руйнують життєво важливий природний бар'єр — озоновий шар, який охороняє живі організми від дії ультрафіолетових променів; про кислотні дощі, що пошкоджують ґрунт, водойми; радіаційне забруднення біосфери; зневоднення й перетворення на пустелі величезних регіонів планети; «парниковий ефект» тощо [3].

Природно, що забруднення атмосфери, води, ґрунту, їжі нітратами, пестицидами, ртуттю, радіонуклідами й іншими шкідливими речовинами призводить до загибелі тварин і рослин, викликає найтяжчі захворювання людей. Так, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, значна частка хвороб (80 %) викликана станом екологічного напруження [4].

З'ясувалося, що всі шкідливі впливи, серед яких — хронічний стрес і зниження рівня і якості імунного захисту організму, зазвичай, підсумовуються, знижуючи здатність організму людини до опору [5]. Останнє надає підстав деяким ученим говорити про «екологічний СНІД». Він збігся з виникненням СНІДу інфекційного і, ймовірно, зробив його агресивнішим.

Ще одним негативним чинником для організму сучасної людини є гіпокінезія, яка виникла порівняно недавно, але її вплив на організм людини посилюється надто швидко. Академік А. І. Берг

¹ Декаміріада — сто тисяч років

ще в 1969 р. наводив цифри, стверджуючи, що в усій вироблюваній людством енергії частка м'язових зусиль за останні 100 років скоротилася з 94 до 1 %. Особливо згубно обмеження рухливості позначається на організмі дітей і підлітків.

Таким чином, негативні чинники антропогенного впливу значно знижують резерви здоров'я як на індивідуальному, так і на популяційному рівнях. І в цих умовах організм людини безупинно адаптується до цілого комплексу природно-кліматичних і соціально-виробничих чинників, що стрімко змінюються. «Ціна адаптації» при цьому залежить від дози чинника, що впливає, й індивідуальних особливостей людини. Тому одним з головних завдань медицини є вивчення механізмів адаптації з метою повноцінного використання природних адаптогенів для лікування й профілактики різних хвороб [14; 17; 19; 23; 26; 31].

Світ вступив у XXI ст. і нове тисячоліття. Для народів багатьох країн і регіонів головними подіями XX ст. стали дві світові війни, революції та потрясіння, крах колоніальної системи, виявлення протиріччя між сучасним промисловим виробництвом, що особливо швидко розвивалося саме у XX ст., й обмеженими можливостями природи компенсувати антропогенні зміни в природних процесах та в їх сформованому балансі на Землі. Людству загрожує загибель у разі ескалації конфліктів чи подальшого розвитку негативних тенденцій у технічному, економічному і соціальному житті суспільства.

Людство набуло й випробувало досвід тоталітарного або плюралістичного розвитку суспільства, створило ядерну й інші види зброї масового знищення, зіткнулося з безліччю постійно тліючих вогнищ насильства й конфліктів у світі. Тому народи світу ввійшли у XXI ст. з великою тривогою, розчаруваннями, невирішеними проблемами і, водночас, з новими і значними надіями, шукають нової парадигми розвитку й методів вирішення комплексу найскладніших проблем, які загрожують самому існуванню і подальшому розвитку людства [7; 11].

Значні зміни у XX ст. відбулися в таких важливих сферах, як медицина й охорона здоров'я, медичне право й етичні традиції.

У медичній науці XX ст. пов'язується з поглибленням розуміння суті здоров'я і хвороби, успіхами загальної біології, мікробіології, вірусології, імунології, вивченням нервової й ендокринної регуляції, спадковості та генетики; з поширенням на біологію й медицину досягнень науково-технічної революції. НТР сприяла переозброєнню медичної науки, впровадженню принципово нових

методів вивчення, діагностики й лікування захворювань. Прогрес був особливо відчутним у методології дослідження всіх медико-біологічних проблем [31; 32; 35].

У медичній практиці виникли принципово нові методи профілактики, діагностики і лікування багатьох хвороб, величезні досягнення здійснено в боротьбі з епідеміями й інфекційними захворюваннями, значних успіхів домоглися вчені та практики в хірургії, онкології, кардіології.

В організації охорони здоров'я головними підсумками ХХ ст. стали:

- визнання здоров'я соціальним правом людини;
- усвідомлення соціальної системності охорони здоров'я і її різномасштабних проблем;
- кардинальні реформи в управлінні й самоврядуванні цієї системи;
- розвиток міжнародного співробітництва в цій галузі.

У реформах охорони здоров'я проявилася певна історична логіка, найважливішими етапами яких стали 1918, 1948, 1971, 1978 і 2000 рр. [2].

1918 рік. Проголошення в Радянській Росії права народу на охорону здоров'я і відповідальності держави за його забезпечення, об'єднання «всієї медико-санітарної справи» під керівництвом Наркомздраву (першого у світі Міністерства охорони здоров'я), використання для вирішення медико-соціальних проблем усієї політичної сили держави (незважаючи на ослаблену економіку) й ентузіазму трудящих, вироблення нових принципів організації охорони здоров'я.

1948 рік. 1946—1948 рр. — націоналізація медичних установ та створення національної (державної) служби охорони здоров'я у Великобританії, створення в межах ООН Економічної і соціальної ради (ЕКОСОС), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) і Дитячого фонду (ЮНІСЕФ).

У Статуті ВООЗ (1948 р.) зазначено: здоров'я — це стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, на яке людина має повні права, а уряди несуть відповідальність за здоров'я своїх народів тощо.

Незважаючи на те, що в наступні десятиліття була зруйнована колоніальна система, світ розколовся на протилежні військово-політичні табори і почалася «холодна війна», в охороні здоров'я набуто досвіду спілкування та співробітництва між різними країнами, виявлялися міжнаціональні, регіональні й загальносвітові

медико-санітарні та соціальні проблеми. До останніх належать такі: глобальний епіднадгляд, розвиток і координація науки, охорона біосфери, виробництво й контроль лік, проблеми харчування, демографічна динаміка тощо.

ВООЗ і ЮНІСЕФ почали не тільки розширювати технічну допомогу країнам, що розвиваються, але й відігравати в забезпеченні медико-санітарного благополуччя країн і народів дедалі помітнішу інформаційну та науково-координаційну роль. У 60-ті й 70-ті рр. стали укладати міжурядові угоди щодо охорони здоров'я навіть між країнами з різними політичними системами.

Результати міжнародного співробітництва очевидні — успіхи в боротьбі з епідеміями, розуміння промислових забруднень навколишнього середовища (ґрунту, води, повітря) і загалом біосфери, демографічними проблемами та труднощами в забезпеченні продуктами харчування, виявлення соціальних проблем у різних сферах життя людини, зокрема охороні здоров'я й медицині. Однією з нових і надто небезпечних проблем є СНІД [20; 21; 30; 34].

Але проголошене право на здоров'я тривалий час залишалося лише правом. У країнах, що розвиваються, через надзвичайну бідність і низький рівень життя населення відсутні лікарські й інші медико-санітарні кадри, інфраструктура охорони здоров'я. У країнах, що розвиваються, спостерігалися труднощі у зв'язку з недостатністю асигнувань, відставанням у забезпеченні ліками й сучасним технічним оснащенням, недостатнім будівництвом і реконструкцією лікарень, низькою оплатою праці лікарів та інших працівників охорони здоров'я, затримками в освоєнні досягнень медичної науки тощо. І хоча в провідних медичних центрах допомога надається на достатньо високому рівні, розрив між потребами охорони здоров'я і її технічними можливостями, особливо на периферії, відчувається дедалі гостріше. Установлення нових, але технічно недостатньо забезпечених лікарняних ліжок у пристосованих приміщеннях, а також прискорена підготовка дедалі більшої кількості лікарів і медичних сестер лише частково компенсували недоліки, але не усували їх цілком. У промислово розвинених країнах медична допомога технічно досконаліша, збільшуються арсенал ліків, діагностичне й лікувальне устаткування.

Означені процеси багато в чому пов'язані з міграцією населення, яка спричиняє створення так званих мультиетнічних і мультикультурних прошарків, що ускладнює вирішення проблем охорони здоров'я [13; 15; 16; 18; 22; 25; 26–29; 33].

1971 рік. У 1971 р. прийняті важливі резолюції Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я щодо принципів національних систем охорони здоров'я, довгострокових планів та стратегії ВООЗ, обговорювалися питання про роль ВООЗ у науці, зміст «технічної допомоги» країнам, що розвиваються, довгострокові міжнародні медико-санітарні програми та ін.

Ставало дедалі очевиднішим, що епідемії та хвороби поширюються і дійсно «нерівномірний розвиток у різних країнах заходів у галузі охорони здоров'я й боротьби з хворобами, особливо із заразними, є загальною небезпекою» і що «здоров'я всіх народів є основним чинником у досягненні миру й безпеки і залежить від повного співробітництва окремих осіб та держав».

1978 рік, Алма-Атинська декларація. У 1973 р. у Всесвітній організації охорони здоров'я висловлено ідею про «первинну медико-санітарну допомогу», що розумілася як «зона першого контакту між людиною (родиною, громадою) й національними системами охорони здоров'я», як їх «невід'ємна складова», «головна функція» і «центральна ланка». Концепція докладно обговорена на міжнародній конференції ВООЗ і ЮНІСЕФ в Алма-Аті (6-12 вересня 1978 р.) за участю делегацій 134 країн та представників 67 міжнародних організацій, на якій прийнято Алма-Атинську декларацію і 22 рекомендації. У Декларації проголошено, що найважливішим завданням урядів, міжнародних організацій і всієї світової громадськості є «досягнення всіма народами світу до 2000 р. такого рівня здоров'я, що дозволить їм вести продуктивний у соціальному й економічному аспектах спосіб життя», і що головним інструментом для цього є розвиток національних систем охорони здоров'я, головною функцією, центральною ланкою та невід'ємною складовою яких є первинна медико-санітарна допомога. У рекомендаціях ці положення розгорнуті докладніше [2].

Висновки й рішення Алма-Атинської конференції були підтверджені Всесвітньою Асамблеєю охорони здоров'я, а потім Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 р., а також іншими міжнародними і міждержавними угодами і деклараціями.

Найправильніших й далекоглядних висновків після Алма-Атинської конференції дійшли країни Західної Європи, які стали серйозно впроваджувати стратегію «Здоров'я для всіх до 2000 року», критерії в організації первинної медико-санітарної допомоги, явно випередивши не тільки країни, що розвиваються, але і США, а також СРСР з іншими країнами «соціалістичної співдружності».

Європейський регіон (близько 870 млн осіб у 51 державі) завжди посідав особливе місце, тому що в нього входили й азіатські народи (як республіки СРСР). На початку розвитку ВООЗ Європа ще була регіоном великих колоніальних держав. Після деколонізації їх вплив на країни, що розвиваються, і їх національну еліту зберігся, але до них же були висунуті й основні вимоги цих країн про зростаючу економічну і технічну допомогу. Задовольнити ці вимоги західноєвропейські країни просто не могли, але не могли і знехтувати цією відповідальністю [4; 5; 12].

Інтеграційні процеси в Західній Європі за умов існування безлічі різноманітних систем медичної практики, медичного страхування, університетської та приватної клінічної медицини, санітарно-карантинних і екологічних заходів змушували переосмислювати організацію багатьох традиційних медико-санітарних служб, потребували їх взаємодії. Виявлялося і підвищення соціальної активності широких верств населення. Європейське Бюро ВООЗ послідовно розробило цілі й стратегію «Здоров'я для всіх», розпочало збір і аналіз медико-соціальної статистики, а також моніторинг реформ служб та систем охорони здоров'я.

У США і, почасти, в Канаді медицина залишалася найдорожчою й марнотратною. Суспільство ще якось це витримувало, незважаючи на прояви кризи, а пріоритети надавалися іншим сферам — розвиткові медико-біологічних досліджень і медико-фармацевтичної промисловості, де успіхи США ставали дедалі очевиднішими.

Поступово людство визначило глобальну стратегію досягнення «Здоров'я для всіх» у ХХІ ст. Нині світове співтовариство висуває нові завдання сталого розвитку суспільства в гармонії з природою; формування гуманістичної парадигми; захисту і забезпечення прав людини й народів у всьому світі та, нарешті, досягнення у ХХІ ст. «Здоров'я для всіх».

Політика досягнення здоров'я для всіх у ХХІ ст. являє собою перспективне бачення цієї проблеми. У ній викладені глобальні пріоритети на перші два десятиліття нового століття. Відповідно до них сформульовані завдання, які, з одного боку, визначають конкретні цілі, а з іншого — умови для досягнення й підтримки якомога вищого рівня здоров'я. Таким чином, «Здоров'я для всіх» — це ідеологія, наукове обґрунтування тих практичних дій, що повинні і можуть сприяти послідовному поліпшенню стану здоров'я людей [11; 12; 17].

Завдання «Здоров'я для всіх» підтверджене 51-ою Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я, що заснувала на відповідній

дповіді (А51/5) розробку майбутньої політики ВООЗ і держав. У прийнятій 16 травня 1998 р. «Всесвітній декларації з охорони здоров'я» Асамблея врочисто підтвердила чинність принципу, що найвищий досяжний рівень здоров'я є одним з основних прав кожної людини і стосовно здоров'я всі мають рівні права, обов'язки й відповідальність.

У Декларації підтверджуються: поліпшення здоров'я і добробуту людей як мета соціального й економічного розвитку; важливість зменшення соціальної й економічної нерівності для поліпшення здоров'я всього населення; етичних концепцій рівності, солідарності і соціальної справедливості; необхідність здійснення політики досягнення здоров'я для всіх на ХХІ ст. через відповідні регіональні і національні політики й стратегії.

Декларація охорони здоров'я підтверджує взаємозалежність усіх країн, громад, родин і окремих осіб у їх діяльності щодо досягнення здоров'я для всіх. Співтовариство держав діятиме спільно заради усунення загальної загрози здоров'ю й зміцнення загального добробуту. Із закликом підтримати концепцію «Здоров'я для всіх» у ХХІ ст. і об'єднати зусилля для її здійснення Асамблея звертається до всіх народів і установ.

Всесвітня Організація охорони здоров'я сформулювала в межах програми «Здоров'я для всіх» у ХХІ ст. 10 головних завдань:

- посилення справедливості щодо здоров'я та поліпшення можливостей для виживання й підвищення якості життя;
- протидія глобальним тенденціям стосовно п'яти основних пандемій — інфекційних хвороб, неінфекційних захворювань, травматизму і насильства, алкоголізму й наркоманії, паління;
- повне або часткове виліковування певних хвороб (поліомієліт та ін.);
- поліпшення доступу до водопостачання, санітарії, харчових продуктів і житла, до комплексної, якісної медико-санітарної допомоги;
- сприяння здоровому і протидія нездоровому способам життя;
- підтримка наукових досліджень у галузі охорони здоров'я;
- упровадження глобальних і національних систем медичної інформації та епідеміологічного нагляду;
- розробка, здійснення й моніторинг політики досягнення «Здоров'я для всіх» у країнах світу [6; 8; 13; 16; 22; 24; 33].

Це свідчить, що нинішні реформи охорони здоров'я в США, Великобританії, країнах Східної і Західної Європи й інших

регіонах світу здійснюються не в різних напрямках і не до подальшої комерціалізації медицини, а інтеграції, системного розвитку, «сходяться» до деякої загальної точки з урахуванням соціальної (й етичної) відповідальності держав і тих закономірностей, які сформульовані в Алма-Аті 37 років тому.

Отже, ідея й стратегія «Здоров'я для всіх» підтверджують невід'ємне право людини на здоров'я, відповідальність людини і всього суспільства за реальне забезпечення цього права, системний розвиток охорони здоров'я, співробітництва у формуванні глобальної системи охорони здоров'я, а також моніторинг просування до цієї перспективної цілі.

У вирішенні основних проблем концепції «Здоров'я для всіх» значну роль відіграли рішення Європейського регіонального бюро ВООЗ, які передбачали, що глобальна політика досягнення здоров'я для всіх має здійснюватися за допомогою проведення відповідної регіональної та національної стратегій.

У прийнятому у вересні 1998 р. Документі Європейського регіонального бюро ВООЗ зазначено, що країни Європейського регіону перебувають на винятково важливому етапі своєї історії. Минуло ХХ ст., перша половина якого позначилася двома руйнівними світовими війнами, а останні роки — збройними конфліктами і проявами несправедливості та нерівноправності в питаннях охорони здоров'я. Проте нині збройні конфлікти порідшали, а криза охорони здоров'я в східній частині регіону досягла своєї кульмінації. Сподіваємося на те, що ХХІ ст., можливо, стане першим століттям в історії європейського регіону, коли основні зусилля спрямовуватимуться на цілі гуманітарного розвитку.

21 завдання ХХІ ст. З часу свого введення в 1980 р. політика досягнення здоров'я для всіх забезпечувала всеосяжні межі для діяльності щодо поліпшення здоров'я в Європейському регіоні і мала істотний вплив на охорону здоров'я. Відгуком на запити ХХІ ст., сформульовані у Всесвітній декларації з охорони здоров'я, стало прийняття нової Європейської стратегії з досягнення здоров'я для всіх — «Здоров'я — 21». Переглядаючи й удосконалюючи 38 регіональних завдань з досягнення здоров'я для всіх і зважаючи на минулий досвід і нові завдання, в межах програми «Здоров'я — 21» ставиться і визначається 21 завдання на ХХІ ст. Вони не є остаточним переліком розпоряджень, але разом визначають суть регіональної стратегії. У цьому документі набули відображення питання, пов'язані з глобальними цінностями, завданнями і стратегіями «Здоров'я для всіх», актуальні проблеми

охорони здоров'я в регіоні, а також політичні й соціально-економічні зміни, що відбуваються в ньому. «Здоров'я — 21» надає керівникам усіх рівнів етичні й наукові основи для оцінки впливу на здоров'я політики, яку вони здійснюють. Таким чином, формулюються вимоги до будь-якої соціальної діяльності всіх секторів і прошарків суспільства [6; 8; 9; 24].

Таким чином, політика «Здоров'я для всіх» ґрунтується на трьох основних етичних цінностях:

- визнання здоров'я найважливішим правом людини;
- справедливість у питаннях здоров'я і його охорони й дієва солідарність країн та груп населення всередині країн з цих питань;
- участь у діяльності з охорони здоров'я і відповідальне ставлення до неї всіх прошарків та секторів суспільства [6; 8; 9; 24; 33].

Плануючи настільки масштабну роботу, слід сформулювати основні регіональні принципи й умови, від дотримання яких багато в чому залежатиме її ефективність. Ідея міжсекторального підходу до проблем здоров'я населення потребує створення адекватної організаційної структури світу — можливо, Національних інститутів здоров'я. Основним завданням останніх можуть бути: розробка науково обґрунтованої політики у сфері зміцнення й охорони здоров'я населення з урахуванням регіональної специфіки ситуації; розробка відповідно до рекомендацій ВООЗ національної програми «Здоров'я для всіх», що поєднує зусилля різних галузей і відомств щодо критеріїв здоров'я; створення системи моніторингу здоров'я населення; об'єктивне інформування керівних органів своїх країн (президент, уряд, парламент, рада безпеки, глави адміністрацій суб'єктів федерацій та ін.) стосовно стану, тенденцій та прогнозу здоров'я населення, про необхідні заходи для поліпшення ситуації.

Таким чином, у процесах трансформації герменевтики охорони та зміцнення здоров'я земної спільноти важливу роль відіграють духовні, соціокультурні аспекти, які сприяють створенню безпечних екологічних умов для охорони та зміцнення здоров'я землян. Людство починає усвідомлювати необхідність збереження природи, безпечного екологічного середовища для подальшого існування сучасної цивілізації та її культури. Саме реалізація концепції «Здоров'я для всіх» має слугувати запорукою створення соціокультурних, економічних та екологічно безпечних умов майбутнього людської спільноти. Особливо це актуально нині для України, яка

опинилася в складному воєнно-економічному, культурно-політичному та гуманітарно-екологічному стані.

Список використаних джерел

1. Агаджанян Н. А. Экология человека : избр. лекции / Н. А. Агаджанян, В. И. Торшин. — М. : Крук, 1994. — 402 с.
2. Аналитическая справка о проблемах глобальной стратегии Всемирной организации здравоохранения по достижению здоровья для всех в XXI веке. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.concept.com.ru/law/law02/law02s21.html#r2>. — Загл. с экрана.
3. Аршавский Н. А. Физиологические механизмы и закономерности индивидуального развития / Н. А. Аршавский. — М. : Наука, 1992. — 196 с.
4. Бехтерев В. М. Личность и условия ее развития и здоровье / В. М. Бехтерев. — 2-е изд. — СПб. : Изд-во К. Л. Риккера, 1995. — 234 с.
5. Брехман И. И. За всенародное движение «Здоровый мир» / И. И. Брехман // Тезисы докладов на III национальном конгрессе по профилактической медицине и валеологии. — СПб., 1996. — С. 3.
6. Космическая техника / под ред. К. Гэтланда. — М. : Мир, 1986. — 312 с.
7. Пахомов Ю. Н. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко ; НАН Украины, Ин-т мировой экономики и междунар. отношений, Благотворит. фонд содействия развитию гуманит. и экон. наук. — Киев, 1998. — 432 с.
8. Споры о будущем : окружающая среда. — М. : Мысль, 1983. — 282 с.
9. Федоров Е. К. Экологический кризис и социальный прогресс / Е. К. Федоров. — Л. : Гидрометеиздат, 1977. — 216 с.
10. Фромм Э. Здоровое общество / Э. Фромм // Психоанализ и культура. — М., 1995. — С. 51–52.
11. Шейко В. М. Історичні аспекти екологічного погляду на глобальну енергетичну систему / В. М. Шейко // 36. наук. пр. Сер. Історія та географія / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Харків, 2000. — Вип. 5. — С. 80–89.
12. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX — початок XXI ст.) : монографія : в 2 т. / В. М. Шейко. — Харків : Основа, 2001. — Т. 2. — 400 с. — Бібліогр.: 866 назв.
13. Ashford L. S. New Perspectives on Population Lessons from Cairo / L. S. Ashford // Population Bulletin. — Washington (DC) : Population Reference Bureau, 1995. — Vol. 50, № 2.
14. Braudel F. The Structures of Everyday Life Civilization and Capitalism / F. Braudel. — 15th—18th Centuries. — New York : Harper & Row, 1981.
15. Castles S. The Age of Migration International Population in the Modern World / S. Castles, M. J. Miller. — New York : Guilford Press, 1993.

16. Commoner B. Making Peace with the Planet / B. Commoner. — New York : New Press, 1992.
17. Crosby A. The Columbian Exchange Biological and Cultural Consequences of 1492 / A. Crosby. — Westport (CT) : Greenwood Press, 1972.
18. Ehrlich P. The Population Explosion / P. Ehrlich, A. Ehrlich. — New York : Doubleday, 1992.
19. Garrett L. The Coming Plague / L. Garrett. — New York : Farrar, Straus & Giroux, 1994.
20. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. — Stanford : Stanford University Press, 1990.
21. Granger A. Desertification / A. Granger. — Earthscan, 1986. — 186 p.
22. Harper C.L. Environment and Society Human Perspectives on Environmental Issues / C.L. Harper. — Upper Saddle River (NJ) : Prentice Hall, 1995.
23. Hobhouse H. Seeds of Change Five Plants That Transformed Mankind / H. Hobhouse. — New York : Harper & Row, 1987.
24. International Politics Of Climate Change : Key Issues And Critical Actors / ed. Gunnar Fermann. — Scandinavian University Press, 1997. — 472 p.
25. McFalls J.J. Population. A Lively Introduction / J. J. McFalls // Population Bulletin. — Washington (DC) : Population Reference Bureau, 1995. — Vol. 46, № 2.
26. McNeill W.H. Plagues and Peoples / W. H. McNeill. — New York : Anchor Books, 1987.
27. Moffett G.D. Critical Masses. The Global Population Challenge / G.D. Moffett. — New York : Penguin, 1994.
28. Myers N. Scarcity or Abundance. A Debate on the Environment / N. Myers, J.L. Simon. — New York (W.W.) : Norton, 1992.
29. Population and Environment : Rethinking the Debate / eds. : Lourdes M. Anzpe et.al. — Boulder (CO) : Westview Press, 1994.
30. Rosenau J.N. New Dimensions of Security : The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics / J.N. Rosenau // Security Dialogue. — 1994. — Vol. 25.
31. Shilts R. And the Band Played On / R. Shilts. — New York : St Martin's Press, 1987.
32. Tannahill R. Food in History / R. Tannahill. — New York : Crown Publishers, 1988.
33. The Future Population of the World What Can We Assume? / ed. Lutz Wolfgang. — Zaxenburg : Austria International Institute for Applied Systems Analysis, 1996.
34. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. — Toronto, 1980.
35. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. — Oxford : Oxford University Press, 1987.

References

1. Agadzhanian N.A. Ekologiya cheloveka : izbr. leksiya / N.A. Agadzhanian, V.I. Torshin. — M. : Kruk, 1994. — 402 s.

2. Analiticheskaia spravka o problemakh globalnoi strategii Vsemirnoi organizatsii zdravookhraneniia po dostizheniiu zdorovia dlia vsekhn v XXI veke. [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa : <http://www.concept.com.ru/law/law02/law02s21.html#r2>. — Zagl. s ekrana.
3. Arshavskii N. A. Fiziologicheskie mekhanizmy i zakonomernosti individualnogo razvitiia / N. A. Arshavskii. — M. : Nauka, 1992. — 196 s.
4. Bekhterev V. M. Lichnost i usloviia yeio razvitiia i zdorovie / V. M. Bekhterev. — 2-e izd. — SPb. : Izd-vo K. L. Rikhera, 1995. — 234 s.
5. Brekhman I. I. Za vsenarodnoe dvizhenie «Zdorovy mir» / I. I. Brekhman // Tezisy dokladov na III natsionalnom kongresse po profilakticheskoi meditsine i valeologii. — SPb., 1996. — S. 3.
6. Kosmicheskaiia tekhnika / pod red. K. Getlanda. — M. : Mir, 1986. — 312 s.
7. Pakhomov Iu. N. Puti i pereputia sovremennoi tsivilizatsii / Iu. N. Pakhomov, S. B. Krymskii, Iu. V. Pavlenko ; NAN Ukrainy, In-t mirovoi ekonomiki i mezhdunar. otnoshenii, Blagotvorit. fond sodeistviia razvitiu gumanit. i ekon. nauk. — Kiev, 1998. — 432 s.
8. Spory o budushchem : okruzhaiushchaia sreda. — M. : Mysl, 1983. — 282 s.
9. Fedorov E. K. Ekologicheskii krizis i sotsialnyi progress / E. K. Fedorov. — L. : Gidrometeoizdat, 1977. — 216 s.
10. Fromm E. Zdorovoe obshchestvo / E. Fromm // Psikoanaliz i kultura. — M., 1995. — S. 51–52.
11. Sheiko V. M. Istorychni aspekty ekolohichnogo pohliadu na hlobalnu enerhetychnu systemu / V. M. Sheiko // Zb. nauk. pr. Ser. Istoriiia ta heohrafiia / Kharkiv. derzh. ped. un-t im. H. S. Skovorody. — Kh., 2000. — Vyp. 5. — S. 80–89.
12. Sheiko V. M. Kultura. Tsyvilizatsiia. Hlobalizatsiia (kinets XIX — pochatok XXI st.) : monohrafiia : v 2 t. / V. M. Sheiko. — X. : Osnova, 2001. — T. 2. — 400 s. — Bibliohr.: 866 nazv.
13. Ashford L. S. New Perspectives on Population Lessons from Cairo / L. S. Ashford // Population Bulletin. — Washington (DC) : Population Reference Bureau, 1995. — Vol. 50, № 2.
14. Braudel F. The Structures of Everyday Life Civilization and Capitalism / F. Braudel. — 15th—18th Centuries. — New York : Harper & Row, 1981.
15. Castles S. The Age of Migration International Population in the Modern World / S. Castles, M. J. Miller. — New York : Guilford Press, 1993.
16. Commoner B. Making Peace with the Planet / B. Commoner. — New York : New Press, 1992.
17. Crosby A. The Columbian Exchange Biological and Cultural Consequences of 1492 / A. Crosby. — Westport (CT) : Greenwood Press, 1972.
18. Ehrlich P. The Population Explosion / P. Ehrlich, A. Ehrlich. — New York : Doubleday, 1992.
19. Garrett L. The Coming Plague / L. Garrett. — New York : Farrar, Straus & Giroux, 1994.

20. Giddens A. The Consequences of Modernity / A. Giddens. — Stanford : Stanford University Press, 1990.
21. Granger A. Desertification / A. Granger. — Earthscan, 1986. — 186 p.
22. Harper C.L. Environment and Society Human Perspectives on Environmental Issues / C.L. Harper. — Upper Saddle River (NJ) : Prentice Hall, 1995.
23. Hobhouse H. Seeds of Change Five Plants That Transformed Mankind / H. Hobhouse. — New York : Harper & Row, 1987.
24. International Politics Of Climate Change : Key Issues And Critical Actors / ed. Gunnar Fermann. — Scandinavian University Press, 1997. — 472 p.
25. McFalls J.J. Population. A Lively Introduction / J. J. McFalls // Population Bulletin. — Washington (DC) : Population Reference Bureau, 1995. — Vol. 46, № 2.
26. McNeill W.H. Plagues and Peoples / W. H. McNeill. — New York : Anchor Books, 1987.
27. Moffett G.D. Critical Masses. The Global Population Challenge / G.D. Moffett. — New York : Penguin, 1994.
28. Myers N. Scarcity or Abundance. A Debate on the Environment / N. Myers, J.L. Simon. — New York (W.W.) : Norton, 1992.
29. Population and Environment : Rethinking the Debate / eds. : Lourdes M. Anzpe et.al. — Boulder (CO) : Westview Press, 1994.
30. Rosenau J.N. New Dimensions of Security : The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics / J.N. Rosenau // Security Dialogue. — 1994. — Vol. 25.
31. Shilts R. And the Band Played On / R. Shilts. — New York : St Martin's Press, 1987.
32. Tannahill R. Food in History / R. Tannahill. — New York : Crown Publishers, 1988.
33. The Future Population of the World What Can We Assume? / ed. Lutz Wolfgang. — Zaxenburg : Austria International Institute for Applied Systems Analysis, 1996.
34. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. — Toronto, 1980.
35. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. — Oxford : Oxford University Press, 1987.

■ UDC 351.773:502.211

**TRANSFORMATION OF HERMENEUTICS OF THE SYSTEM
OF PROTECTION AND IMPROVEMENT OF PEOPLE' S HEALTH:
SOCIO-CULTURAL AND ECOLOGICAL ASPECTS**

Sheyko V.M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
rector@ic.ac.kharkov.ua

The aim of this paper is the morphological analysis of traditions and ways of transformation processes interpretations in the system of

protection and improvement of health of the international community on the basis of evolution of socio-cultural and ecological aspects.

Research methodology. The problem of evolution of the system of protection and improvement of people's health, its socio-cultural and environmental conditionality are examined taking into account one of the integral principles and methods of morphology of culture, i.e. hermeneutics which significantly fill in a set of the culturological principles and methods of up-to-date research of the current problems of humanitarianistics.

Results. It is proved that it is impossible to consider hermeneutics of transformation processes of the system of protection and improvement of people's health without examining socio-cultural and ecological aspects. It has been shown that it is immaterial socio-cultural and ecological conditions that contribute to implementation of the programs "Health for All People".

Novelty. The results of the research of this subject taking into account one of the key methods of morphology of culture, i.e. hermeneutics makes it possible to confirm the core significance of the culturological factor in examining the archetype of "health" as a product which is not only natural, but also dependent to a large extent upon the socio-cultural, economic, ecological, political and economic conditions of world civilization, including Ukraine.

The practical significance. The results of the analysis of various interpretations by different authors concerning the transformation of the system of protection and improvement of people's health in certain socio-cultural and ecological conditions have proved their practical significance. Firstly, while studying the subject stated above the author has added some new methods and principles of research from the reserve of the morphology of culture to the existing ones. Secondly, the results of this research can be used in further scientific study of the subject as well as for improvement and development of the system of health protection, socio-cultural and ecological environment of the modern world people.

Надійшла до редколегії 12.02.2015 р.

■ УДК 351. 853

В. Ю. Степанов, доктор наук з державного управління, професор, декан факультету управління та бізнесу, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА» В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Здійснюється історичний огляд виникнення, вдосконалення та розвитку поняття «культурна спадщина» згідно з аналізом концепцій певних ідей культурної спадщини в культурному просторі України. Відзначено, що культурна спадщина — це матеріалізована історія країни, свідчення культурного багатства й глибини національної історичної пам'яті. Розглянуто різні точки зору вчених стосовно поняття «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурні блага». Спільними ознаками для всіх концепцій є сукупність матеріальних і духовних цінностей чи об'єктів, спадковість, історична пам'ять, зв'язок минулого і сучасного. Слушною є думка науковців стосовно нерозривного зв'язку поколінь і трансляції культурної спадщини в часі та просторі.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятка, культурні цінності, концепція.

В. Ю. Степанов, доктор наук по государственному управлению, профессор, декан факультета управления и бизнеса, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ» В КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

Осуществляется исторический обзор возникновения, совершенствования и развития понятия «культурное наследие» согласно анализу концепций определенных идей культурного наследия в культурном пространстве Украины. Отмечено, что культурное наследие — это материализованная история страны, свидетельство культурного богатства и глубины национальной исторической памяти. Рассмотрены различные точки зрения ученых относительно понятия «культурное наследие», «культурные ценности», «культурные блага». Общими чертами для всех концепций является совокупность материальных и духовных ценностей или объектов, наследственность, историческая память, связь прошлого и настоящего. Уместно мнение ученых относительно неразрывной связи поколений и трансляции культурного наследия во времени и пространстве.

Ключевые слова: культурное наследие, памятник, культурные ценности, концепция.

V. Yu. Stepanov, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Management and Business, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

DEFINITION OF THE CONCEPT OF «CULTURAL HERITAGE» IN THE CULTURAL ENVIRONMENT OF UKRAINE

The article seeks to carry out a historical overview of the emergence, improvement and development of the concept of "cultural heritage" according to the analysis of concepts of certain ideas of cultural heritage in the culture field of Ukraine. It is noted that cultural heritage is the materialized history of the country and evidence of the cultural richness and depth of the national historical memory. The article studies various points of view of scientists on the terms «cultural heritage», «cultural values», «culture goods». The common features of all the concepts are the combination of tangible and moral values or objects, heredity, historical memory, and the links between the past and the future. In this regard, the scientific thought of indissoluble interaction between generations and of cultural heritage transmission in time and space is appropriate.

Key words: cultural heritage, monument, cultural values, concept.

Вступ. Культура — спосіб буття людини як соціального індивіда, як матеріальний і духовний простір формування та звеличення людини. Культура у вузькому, «галузевому» значенні — конкретна сфера життя суспільства, в якій зберігається і використовується культурно-історична спадщина, здійснюється художня освіта, творчість, виконавство та ін. Культурна спадщина — це матеріалізована історія країни, свідчення культурного багатства й глибини національної історичної пам'яті. У її пам'ятках закріплюються всі події, що відбулися в культурному житті людства. Для кожної епохи характерне своє ставлення до культурної спадщини. У науковій літературі існує безліч трактувань поняття «культурна спадщина», пов'язаного з визначенням таких категорій, як: «історико-культурна спадщина», «культурно-природна спадщина», «об'єкти культурної спадщини», «історико-культурні ресурси», «пам'ятки історії та культури», «культурні цінності», «культурне надбання», «охорона пам'яток» тощо [14]. Така термінологічна невпорядкованість ускладнює розуміння сутності суспільних і правових відносин у сфері охорони культурної спадщини. Серед сучасних науковців немає єдиної думки щодо її змісту.

Аналіз публікацій. У сфері культури постійно відбуваються динамічні соціально-культурні процеси, які розглядалися в працях зарубіжних і вітчизняних науковців: Н. Лумана, А. Моля,

Ю. Хабермаса, О. Астаф'євої, Т. Берестової, А. Бистрової, Г. Головіної, В. Грачова, А. Карміна, М. Клягіна, Б. Мосальова, В. Межуєва, Н. Плугіної, В. Суртаєва, А. Соколова, В. Тріодіна, В. Туєва, А. Флієра, В. Шейка й багатьох ін.

Історико-теоретичні засади українського пам'яткознавства по-різному характеризуються в працях В. Акуленка, А. Алексеєва, С. Заремби, Т. Курило, Т. Каткової, В. Романовського, І. Тулянцєвої, В. Д. Холодок, І. Чернікової, Л. Чупрія, Л. Федорової, Є. Ярошенка та ін.

Окремі організаційно-правові аспекти державного управління культурної спадщини досліджували О. Гриценко, В. Солодовник, О. Нестуля, О. Малишева, О. Мастениця, О. Принь, О. Присяжнюк та ін. Діяльність міжнародних організацій і міжнародної співпраці України проаналізована в розвідках Г. Андрес, М. Богуславського, Ю. Древаля, Р. Мнацкян, Л. Прибеги, О. Титової та ін.

Ці дослідження, переважно, акцентують на необхідності ширшого застосування маркетингу минулого в сучасному суспільстві та способах здійснення менеджменту й політики у сфері спадщини.

Мета статті — здійснити історичний огляд виникнення, удосконалення та розвитку поняття «культурна спадщина» згідно з аналізом концепцій певних ідей культурної спадщини в культурному просторі України.

Результати. До початку XIX ст. під терміном «пам'ятка» розуміли лише музейні предмети. Пізніше склалося близьке до сучасного уявлення про пам'ятки історії та культури, проте чіткого формулювання не існувало. Сучасне розуміння охорони культурної спадщини формувалося поступово, спочатку як роздуми про культуру взагалі, і тільки потім культурна спадщина виокремилася в самостійний об'єкт дослідження. Поняття «культурна спадщина», «культурні цінності», «захист цінностей культури» вперше трапляється в Пакті Реріха (1935 р.) [3].

Культурна спадщина складається з минулого, сучасного і майбутнього. Досягнення суспільства в минулому (матеріальні та нематеріальні результати людської діяльності), що набули цінності, зберігаються і передаються наступним поколінням. На думку В. Д. Холодок, обговорення термінологічної бази українського пам'яткознавства активізувалося в 70-х рр. XX ст. [9]. Особливо гострою була дискусія стосовно термінів «пам'ятник» і «пам'ятка». У 1986 р. С. Кот науково обґрунтував доцільність використання саме терміна «пам'ятка історії та культури» як базового, що за своїм змістом охоплював би і термін «пам'ятник» у значенні

найвизначніших архітектурно-монументальних споруд, побудованих на честь подій чи осіб [7].

У результаті наукових дискусій остаточно визначилася змістова наповненість термінів «пам'ятник» і «пам'ятка». Скульптурні й архітектурні споруди, встановлені з метою увічнення певної події, на честь історичної особи, а також надгробки — усе це пам'ятники. Термін «пам'ятка» — значно ширший, використовується як узагальнюючий для визначення предметів матеріальної та духовної культури, що мають наукове, історичне або художнє значення. Водночас, змістовно він охоплює і монументальні пам'ятники, що відповідають цим критеріям. Терміни «пам'ятка», «пам'ятка історії та культури» є загально визначеними в науковій літературі, зафіксованими в чинному законодавстві України про охорону й збереження історико-культурної спадщини. Традиційно під пам'ятками історії та культури розуміють споруди, пам'ятні місця і предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, розвитком суспільства та держави, твори монументальної і духовної творчості, які становлять історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність [2].

Як зазначалося, термін «пам'ятки історії та культури» поступово ввійшов до вітчизняного законодавчого поля та наукового обігу і використовувався впродовж багатьох років. Після прийняття Закону України «Про охорону культурної спадщини» був замінений на «об'єкти культурної спадщини».

Досконале обґрунтування понять «пам'ятка» і «спадщина» здійснила Т. М. Миронова, яка зазначає, що пам'ятка передусім орієнтується на збереження пам'яті, спогадів, вона виключена з активної господарської діяльності, а спадщина — це те, що передали предки не просто на збереження, а для інтерпретації і примноження» [8].

Отже, на відміну від пам'ятки, яка є нединамічною категорією, об'єкт культурної спадщини являє собою складову цілісної системи, що розвивається. Тому культурну спадщину потрібно розглядати з позиції її розвитку і включення до «життєвого» середовища.

Досить ґрунтовно проблему визначення поняття «культурна спадщина» досліджувала К. А. Поливач, що дозволило їй доповнити існуючі розвідки і систематизувати підходи до вивчення цього питання за типами: генетичний, історичний, географічний, інформаційний, правовий, соціально-економічний, збалансований та гуманітарний. Дослідниця започатковує новий напрям у науці — географію спадщини, об'єктом вивчення якої є культурна (зокрема нематеріальна) та природна спадщина, розглядає її як чинник

соціально-економічного розвитку регіонів і пропонує авторські дефініції засадничих понять культурної спадщини: історико-культурних ресурсів як системи об'єктів та явищ культурної спадщини, зокрема нематеріальної, які мають велике суспільне значення, можуть використовуватися або використовуються для задоволення духовних, пізнавальних і рекреаційних потреб людини та розглядаються як фактор економічного, соціального й гуманітарного розвитку суспільства; історико-культурного потенціалу як сукупної здатності наявних історико-культурних, природних, соціально-економічних та інших факторів і передумов забезпечувати інтеграцію культурної спадщини до соціально-економічного та культурного розвитку певної території; історико-культурного каркасу як генералізованого просторового поєднання ареалів, центрів і ліній з компонентами культурної спадщини всесвітнього, національного й місцевого значення [9].

Поняття «культурна спадщина» за міжнародним та українським законодавством з правової точки зору досліджувала Т. Г. Каткова [4]. На її думку, поняття «культурна спадщина» не має єдиного розуміння в нормативно-правових актах, що породжує неоднозначність тлумачення при їх правозастосуванні, а саме в діяльності підрозділів органів внутрішніх справ України, які викривають та розслідують правопорушення, пов'язані із посяганням на культурну спадщину. Зокрема, вона доводить, що визначені поняття і правовий режим охорони культурної спадщини в Законі України «Про охорону культурної спадщини» повністю відповідають Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р., але стосуються тільки нерухомих об'єктів, що зумовлює невідповідність існуючим підзаконним актам, тому пропонує долучити до списку об'єктів культурної спадщини рухомі предмети, які становлять для суспільства історичну, наукову, художню цінність. Т. Г. Каткова визначає культурну спадщину як природні, природно-антропогенні або створені людиною рухомі і нерухомі об'єкти, що донесли до нашого часу цінність з антропологічного, археологічного, естетичного, етнографічного, історичного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність: споруди (витвори), комплекси (ансамблі), їхні частини, пов'язані з ними території чи території під водою, визначні місця, об'єкти науки і техніки, а також предмети та документи [4].

О. Р. Копієвська визначає культурну спадщину як «сукупність всіх матеріальних і духовних культурних досягнень суспільства, його історичний досвід, соціальний капітал, що зберігається

в арсеналі національної пам'яті. Як важлива складова розвитку будь-якої цивілізації, культурна спадщина формує особливий національний менталітет, затверджує спадкоємність духовних, моральних, етичних та гуманістичних цінностей» [5].

Таким чином, у науковому середовищі домінують твердження, що до складу культурної спадщини комплексно належать як матеріальні об'єкти, так і культурні цінності. Ми поділяємо думку цієї групи дослідників, тобто в основі визначення поняття «культурна спадщина» розглядаємо як об'єкти матеріальної, так і нематеріальної спадщини.

Існують різні погляди вчених стосовно тотожності понять «культурна спадщина» і «культурні цінності». На думку М. М. Богуславського поняття «культурні цінності» за своїм значенням прирівнюється до поняття «культурна спадщина» [1].

С. І. Кот стверджує, що поняття «культурні цінності» тісно пов'язане з розумінням культури як суспільного феномена. Воно є ширшим за своїм змістом, ніж поняття «культурна спадщина», оскільки охоплює всі матеріальні та духовні здобутки людства — досягнення як минулих поколінь, так і сучасної генерації, яка перебуває в активній фазі процесу їх творення. Тобто, слід зважати на те, що наявна історична складова в ньому є лише частиною загального цілого. Як продукт культури, всі створені нею матеріальні та духовні цінності становлять сутність поняття «культурні цінності». Наявність у культурі історичного контексту поширюється і на культурні цінності як її прояви [7]. На думку вченого, саме долученість історичної складової до обох понять «культурні цінності» і «культурна спадщина» зумовила висновок відомого дослідника правових питань у сфері культури М. М. Богуславського щодо того, що ці поняття за своїм змістом збігаються.

Отже, аналіз позицій учених щодо співвідношення понять «культурна спадщина» та «культурні цінності» свідчить про існування різних підходів. Немало науковців дотримує думки, що термін «культурні цінності» є загальнішим поняттям, оскільки охоплює весь комплекс пам'яток — як рухомих, так і нерухомих, тоді як поняття «культурна спадщина» переважно стосується нерухомих об'єктів. Поняття «культурні цінності» визначають закони України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995р. та «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. [10, 12].

У законі України «Про культуру» сформульовано поняттєвий апарат регулювання сфери культури, а саме: до визначення поняття

«культура» долучені «культурна спадщина» і «культурні цінності»; поняття «вітчизняний національний культурний продукт» — «культурні блага» й «культурні цінності»; сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України, становлять «національне культурне надбання»; виробі художніх промислів є складовими поняття «культурні блага»; «нематеріальна культурна спадщина» — це звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності та наступності, сприяючи, таким чином, формуванню поваги до культурного розмаїття і творчості людини [11].

Отже, закон розмежовує поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина», які є складовою національного культурного надбання. У визначенні національного культурного надбання культурні цінності й культурна спадщина є його змістовними складовими.

На наш погляд, поняття «культурна спадщина» і «культурні цінності» не можна вважати тотожними, оскільки останні є складовими культурної спадщини як сукупності матеріальних (рухомих і нерухомих) і нематеріальних об'єктів.

Наведене свідчить, що сучасне розуміння культурної спадщини містить не тільки пам'ятки культури та історії, а й навколишні природно-культурні територіальні комплекси, що сформувалися внаслідок взаємодії природи та людини, її соціокультурної та господарської діяльності. Характерною особливістю поєднання природної і культурної спадщини є введення терміна «всесвітня культурна та природна спадщина», вимагає переходу від охорони поодиноких пам'яток до комплексної охорони культурної спадщини.

Отже, різні погляди науковців привели до зміни концептуального напрямку і відобразилися в пошукові нових підходів до визначення поняття «культурна спадщина». Основний з них передбачає визнання культурної спадщини як стратегічного ресурсу розвитку суспільства. Культурну спадщину вважають складовою життєвого середовища, використовують як економічний та соціокультурний розвиток, тобто продукується економічна термінологія [13].

Інноваційним є підхід до культурної спадщини як інформаційно-культурного феномена. Значна увага приділяється розкриттю сутності культурної спадщини за допомогою традицій,

духовних цінностей. Існують численні напрацювання в галузі вивчення цього поняття з правової точки зору. Дослідники довели, що правові акти оперують подібними термінами, які з часом змінюються, вдосконалюються, проте багато з них не розкривають сутності і змісту понять, а лише використовуються в переліку об'єктів, що підлягають збереженню. Основуючись на конкретних цілях і завданнях, кожен з правових актів містить свої визначення, що використовуються в межах відповідної конвенції, рекомендації чи закону, але це тематика подальших досліджень.

Висновки. Аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних теорій, пов'язаних з інтерпретацією культурної спадщини, свідчить про існування різноманітних концепцій визначення сутності поняття «культурна спадщина». Спільними ознаками для всіх концепцій є сукупність матеріальних і духовних цінностей чи об'єктів, спадковість, історична пам'ять, зв'язок минулого і сучасного. Сучасне розуміння культурної спадщини — це не тільки пам'ятки культури та історії, а й навколишнє середовище, унікальні історико-ландшафтні території. Відбувається інтеграція об'єктів культурної спадщини в життя сучасного суспільства завдяки наданню в концесію пам'яток, розвитку туризму, створенню креативних кластерів на базі об'єктів культурної спадщини тощо [14].

Отже, об'єкти, що належать до культурної спадщини, різноманітні. Поняттєвий апарат пам'яткоохоронної галузі сформований, поняття законодавчо закріплені, проте брак єдності в застосуванні термінів призводить до правових колізій, що потребує подальшого дослідження і впорядкування. Це і є тематикою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Богуславский М. М. Ценности в международном обороте: правовые аспекты / М. М. Богуславский. — М. : Юрист, 2005. — 427 с.
2. Горбик В. О. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження / В. О. Горбик, Г. Г. Денисенко, П. І. Скрипник. — Київ : Ін-т історії України НАН України, 1994. — 42 с.
3. Денисенко О. А. Охорона і збереження пам'яток історії та культури в Українській державі (1918 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. А. Денисенко. — Київ, 2002. — 19 с.
4. Каткова Т. Г. Поняття культурної спадщини за міжнародним та українським законодавством / Т. Г. Каткова // Право і безпека. — 2005. — Т. 4. — № 5. — С. 148–152.
5. Копієвська О. Р. Всесвітня культурна спадщина: регулювання міжнародним правом / О. Р. Копієвська // Держава і право : зб. наук. пр.

- / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. — Київ, 2006. — Вип. 33. Юрид. і політ. науки. — С. 25–30.
6. Кот С. І. «Культурні цінності»: поняття і термін у контексті повернення та реституції предметів культури / С.І. Кот. // Праці центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. — 2011. — Вип. 20. — С. 10–27.
 7. Кот С.І. Пам'ятка чи пам'ятник? / С.І. Кот // Пам'ятки України. — 1988. — № 4. — С. 27–30.
 8. Миронова Т.М. Сохранение природного и культурного наследия как императив культурной политики постиндустриального общества : дис. ... канд. культурологии : спец. 24.00.01. — М., 2000. — С. 77.
 9. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження) : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02. — Київ, 2007. — 220 с.
 10. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : закон України від 21 вересня 1999 р. № 1068-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 48. — С. 405.
 11. Про культуру : закон України від 14 грудня 2010 р. № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 24. — С. 168.
 12. Про музеї і музейну справу : закон України від 29 червня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — №25. — С. 191.
 13. Холодок В.Д. Становлення та розвиток системи державного управління охороною культурної спадщини в Україні / В.Д. Холодок // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2012. — Вип. 3 (14) — С. 131–139.
 14. Холодок В.Д. Сутність охорони культурної спадщини: соціокультурний аспект / В.Д. Холодок // Державне управління та місцеве самоврядування : тези XII міжнар. наук. конгресу. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. — С. 362–363.

References

1. Bohuslavskiy M. M. Tsennosti v mezhdunarodnom oborote: pravovyye aspekty / M. M. Bohuslavskiy. — M. : Yuryst, 2005. — 427 s.
2. Horbyk V. O. Pamiatky Ukrainy: problemy zberezheniya i doslidzheniya / V. O. Horbyk, H. H. Denysenko, P. I. Skrypnyk. — Kyiv : In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1994. — 42 s.
3. Denysenko O. A. Okhorona i zberezheniya pamiatok istorii ta kultury v Ukrainskii derzhavi (1918 r.) : avtoreferat dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / O. A. Denysenko. — Kyiv, 2002. — 19 s.
4. Katkova T. H. Poniattia kulturnoi spadshchyny za mizhnarodnym ta ukrainyskym zakonodavstvom / T. H. Katkova // Pravo i bezpeka. — 2005. — T. 4. — № 5. — S. 148–152.
5. Kopiiivska O. R. Vsesvitnia kulturna spadshchyna: rehuliuivannia mizhnarodnym pravom / O. R. Kopiiivska // Derzhava i pravo : zb. nauk. pr. / In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. — Kyiv, 2006. — Vyp. 33. Yuryd. i polit. nauky. — S. 25–30.

6. Kot S. I. «Kulturni tsinnosti»: poniattia i termin u konteksti povnennia ta restytutsii predmetiv kultury / S.I. Kot / Pratsi tsentru pamiatkoznavstva : zb. nauk prats. — 2011. — Vyp. 20. — S. 10–27.
7. Kot S.I. Pamiatka chy pamiatnyk? / S.I. Kot // Pamiatky Ukrainy. — 1988. — № 4. — S. 27–30.
8. Mironova T.M. Sokhranenie prirodnogo i kulturnogo nasledia kak imperativ kulturnoi politiki postindustrialnogo obshchestva : dis. ... kand. kulturologii : spets. 24.00.01. — M., 2000. — S. 77.
9. Polyvach K. A. Kulturna spadshchyna ta yii vplyv na rozvytok rehioniv Ukrainy (susylno-heohrafichne doslidzhennia) : dys. ... kand. heohr. nauk : spets. 11.00.02. — Kyiv, 2007. — 220 s.
10. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti : zakon Ukrainy vid 21 veresnia 1999 r. № 1068-XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 1999. — № 48. — S. 405.
11. Pro kulturu : zakon Ukrainy vid 14 hrudnia 2010 r. # 2778-VI // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 2011. — № 24. — S. 168.
12. Pro muzei i muzeinu spravu : zakon Ukrainy vid 29 chervnia 1995 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. — 1995. — №25. — S. 191.
13. Kholodok V.D. Sutnist okhorony kulturnoi spadshchyny: sotsiokulturnyi aspekt / V.D. Kholodok // Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadvannia : tezy XII mizhnar. nauk. konhresu. — Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2012. — S. 362–363.
14. Kholodok V.D. Stanovlennia ta rozvytok systemy derzhavnoho upravlinnia okhoronoiu kulturnoi spadshchyny v Ukraini / V.D. Kholodok // Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadvannia : zb. nauk. pr. — Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, 2012. — Vyp. 3 (14). — S. 131–139.

■ UDC 351. 853

DEFINITION OF THE CONCEPT OF «CULTURAL HERITAGE» IN THE CULTURAL ENVIRONMENT OF UKRAINE

V. Yu. Stepanov, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Management and Business, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim. The article seeks to carry out a historical overview of the emergence, improvement and development of the concept of "cultural heritage" according to the analysis of concepts of certain ideas of cultural heritage in the cultural environment of Ukraine.

Research methodology. Culture is full of constant dynamic social and cultural processes which have been studied in works of some foreign and Ukrainian scientists. In 1986 S. Kot scientifically proved the appropriateness of using the term «monument of history and culture» as the basic one, at the same time, the term «monument» in the meaning of the most prominent architectural and monumental structures that have been built in honour of some events or persons would also be appropriate.

Results. It is noted that cultural heritage is materialized history of the country and evidence of the cultural richness and depth of the national historical memory. All the events taking place in the cultural life of humanity are fixed in its monuments. Every era has its own view of the cultural heritage. Cultural heritage consists of the past, present and future. All the valuable achievements of society in the past (both tangible and intangible products of human activity) have been preserved and transmitted to future generations. In the scientific community there dominate the statements of the fact that cultural heritage includes both material objects, and cultural values, thus both objects of material and intangible heritage are considered as the basis for the definition of "cultural heritage".

Novelty. The study of the nature of cultural heritage on the basis of ethnic and cultural values, traditions and customs, gives reason to believe that cultural heritage is a combination of both tangible and intangible objects.

The practical significance. The current understanding of the cultural heritage includes not only the monuments of culture and history, but also the surrounding natural and cultural territorial complexes that were formed as a result of interaction between nature and man, of his socio-cultural and economic activities.

Key words: cultural heritage, monument, cultural values, concept.

Надійшла до редколегії 23.01.2015 р.

■ УДК 122 / 129:82 — 145 УЇТМЕН

М. В. Дяченко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури, м. Харків

УОЛТ УЇТМЕН: ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНІ ЕТЮДИ ОПТИМІЗМУ (СТАТТЯ ДРУГА)¹

Розглядається творчість видатного американського поета Уолта Уїтмена, зазначається, що у визначенні специфіки його поетичної творчості, акцентуванні її філософічності необхідно виділити передусім домінуючу ознаку — мажорність інтонацій, світлий життєстверджуючий оптимізм сприйняття світу і його феноменів. Уїтменівське світорозуміння — це синтез ідей стоїцизму, епікуреїзму і лейбніціанських суджень про прогрес людства, хоча сам поет не посилається безпосередньо на ці філософські концепції. Наголошується на намаганні У. Уїтмена уникнути песимістичності щодо розуміння сутності людського життя.

Ключові слова: Бог, природа, людина, культура, життя і смерть, сенс буття, душа, радість, оптимізм.

Н. В. Дяченко, доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой философии и политологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

УОЛТ УИТМЕН: ФИЛОСОФСКО-ПОЭТИЧЕСКИЕ ЭТЮДЫ ОПТИМИЗМА (СТАТЬЯ ВТОРАЯ)

Рассматривается творчество выдающегося американского поэта Уолта Уитмена, отмечается, что в определении специфики его поэтического творчества, акцентировании ее философичности необходимо выделить, прежде всего, доминирующие черты — мажорность интонаций, светлый жизнеутверждающий оптимизм восприятия мира и его феноменов. Уитменовское миропонимание — синтез идей стоицизма, эпикуреизма и лейбницианских суждений о прогрессе человечества, хотя поэт не ссылается непосредственно на эти философские концепции. Акцентируется внимание на стремлении У. Уитмена избежать пессимистичности в отношении понимания сущности человеческой жизни.

Ключевые слова: Бог, природа, человек, культура, жизнь и смерть, смысл бытия, душа, радость, оптимизм.

¹ Перша стаття опублікована в науковому збірнику «Культура України». Вип. 47. — Харків : ХДАК, 2014. — С. 23–31.

M. V. Diachenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Political Sciences, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

WALT WHITMAN: PHILOSOPHICAL AND POETIC ESSAY OF OPTIMISM

The paper deals with the poetry of an outstanding American poet Walt Whitman. The author examines the specific character of his works, their philosophical nature. Special attention is paid to the most characteristic features of Whitman's poems, namely cheerful character of his intonations, bright, life-affirming optimism of world perception and its phenomena. Whitman's world view is a synthesis of the ideas of Stoicism, Epicureanism and Leibnizian judgments about human progress, although the poet does not refer directly to these philosophical concepts. The author shows Walt Whitman's intention to avoid pessimism in his perception of the essence of human life.

Key words: God, nature, human being, culture, life and death, meaning of life, soul, joy, optimism.

Слава бездонной вселенной
За жизнь и радость, за любопытные
вещи и знания...

Уолт Уитмен

У визначенні специфіки поетичної творчості Уолта Уїтмена, акцентуванні її філософічності необхідно виділити передусім домінуючу ознаку — мажорність інтонацій, світлий життєстверджуючий оптимізм сприйняття світу і його феноменів. Аргентинський письменник, класик світової літератури ХХ ст. Х. Л. Борхес дуже влучно і виважено оцінював специфіку творчості У. Уїтмена: «Уїтмен — символ титанічного дару бути щасливим» [1, с. 506].

На наш погляд, уїтменівське світорозуміння — це синтез ідей стоїцизму, епікуреїзму і лейбніціанських суджень про прогрес людства, хоча сам поет і не посилається безпосередньо на ці філософські концепції. У контексті філософії стоїцизму сприймаються, наприклад, такі рядки:

Я не доступен тревогам, я стою в Природе непринужденно,
Я хозяин всего, я уверен в себе, я среди животных и растений...
Где бы ни шла моя жизнь, — о, будь бы мне всегда в равновесии, готовым ко всяким случайностям,
Чтобы встретить лицом к лицу ночь, ураганы, голод, насмешки,
удары, несчастья,
Как встречают их деревья и животные.

[2, с. 41].

Поет розуміє, що людина вразлива фізично і духовно, природа сильніша за неї і підпорядковує її життя дії своїх невідворотних

законів. Але людина і сильна тим, що усвідомлює свої власні слабкості в ставленні до об'єктивних обставин, спричинених природою, і в цьому сенсі вона визначає свободу вибору ймовірних шляхів свого розвитку, формування стратегії власного життя. Жити природою, бути в злагоді з природою, діяти згідно з її законами — складний, але єдино правильний шлях життєтворчості. Саме в такому сенсі звучать його поетичні рядки:

Я принимаю природу такую, какова она есть, я позволяю ей
во всякое время, всегда

Говорить невозбранно с первобытною силой.

[2, с. 46].

Мужньо сприймати життя таким, яким воно є, розсудливо ставитися до всього, що трапляється, з позиції «за» і «проти» — ось спосіб думки, гідний людини. У. Уїтмен проголошує:

Что такое человек? и что я? и что вы?

Все, что я называю моим, вы замените своим,

Иначе незачем вам и слушать меня...

Во всех людях я вижу себя, ни один из них не больше меня

и не меньше даже за ячменное зерно,

И добрые и злые слова, которые я говорю о себе, я говорю и о них.

Я знаю, я прочен и крепок,

Все предметы вселенной, сливаясь воедино, стекаются

отовсюду ко мне,

Вот они письма ко мне, и я должен проникнуть в их смысл.

[2, с. 63].

Поет не уникає і однієї з «вічних» філософських проблем — теми добра і зла. Адже зло — така сама реальність у житті людини, як і добро, і його слід сприймати як воістину всесвітній феномен.

Зло меня движет вперед, и уничтожение зла меня движет вперед, я стою равнодушный,

Поступь моя не такая, как у того, кто находит изъяны или отвергает хоть что-нибудь в мире,

Я поливаю корни всего, что взросло...

[2, с. 65-66].

Долання зла, боротьба з ним, утвердження добра, віра в пріоритет останнього — ось істинно людська справа.

Спрямованість людської діяльності на загальнолюдські цінності, наближення до ідеалів, переборення зла і тьми заради ствердження добра і світла — такі основні складові філософії уїтменівського оптимізму.

Увидеть зарю!

Маленький проблеск света заставляет уявнуть огромные
и прозрачные тени...
[2, с. 69].

Світ дивовижний і очевидно назавжди залишиться загадкою для людини. Викликають подив тіло і дух людини, але не тільки вони. Те, що здається нікчемним на перший погляд, насправді є незвичайним (наприклад, звичайний дотик руки Іншого). Але й у природі немає нічого такого, щоби не було дивним, а тим паче, нікчемним.

Я верю, что листик травы не меньше поденщины звезд,
И что не хуже их муравей, и песчинка, и яйцо королька,
И что древесная жаба — шедевр, выше которого нет,
И что ежевика достойна быть украшением небесных гостиных,
И что малейший сустав моих пальцев посрамляет всякую машину,

И что корова, понуро жующая жвачку, превосходит любую статую,

И что мышь — это чудо, которое может одно сразить
секстильоны неверных.
[2, с. 73].

На думку У. Уйтмена, усі речі рівні між собою: ні одна з них не більше і не менше значима. Те, що перебуває на своєму місці й у свій час, таке, як і все інше. І ще одне зауваження філософствующого поета:

Вьюнок за моим окном больше радует меня, чем метафизика книг.

[2, с. 69].

Або така думка: «Стручок гороха превосходит всю мудрость веков»...

[2, с. 99].

Усі ці поетично-філософські роздуми наводять поета на думку про Бога. Офіційно У. Уйтмен не позиціював себе прибічником певної релігійної конфесії. Прислухаємося до його думок:

Я не отвергну вас, священники всех времен и народов,

Величайшая вера — моя, и самая малая — моя,

Я вмещаю древнюю религию, и новую, и те, что между древней
и новой,

Я верю, что я снова приду на землю через пять тысяч лет,

Я ожидаю ответа оракулов, я чту богов, я кланяюсь солнцу,

Я делаю себе фетиша из первого камня или пня, я шаманствую
палками в волшебном кругу амулета,

Я помогаю ламе или брамину, когда тот поправляет
 светильник перед кумиром...
 Я принимаю евангелие, принимаю того, кто был распят,
 я наверное знаю, что он божество,
 Я стою всю мессу на коленях, я пуританин, я встаю для молитвы
 или недвижно сижу на церковной скамье...
 [2, с. 91].

У. Уїтмен — людина, безумовно, віруюча в Бога, йому не до душі позиція похмурих скептиків, злих безбожників, які постійно перебувають у стані сумніву, зневір'я, розпачу і муки. Водночас він намагається уникнути упередженості щодо вибору певної релігії, яку міг би сповідувати. У. Уїтмен — міжконфесіонал — толерантно ставиться до всіх тих релігій, які допомагають людині стабілізувати своє духовне життя, знаходити душевний спокій, розуміючи, що всі вони спрямовані на пошуки першооснови буття. Очевидно, для нього Бог — це Бог природознавців (Декарта, Лапласа, Ньютона, Ентштейна та ін.), тобто — Першодвигун, Креатор, Космічний Розум, словом, певна незбагненна для людського розуму творча сила (енергія), що притаманна всьому існуючому.

В каждой вещи я вижу бога, но совсем не понимаю его...
 В сутках такого нет часа, в каждом часе такой нет секунды,
 когда бы не видел я бога,
 На лицах мужчин и женщин я вижу бога, и в зеркале у меня
 на лице,
 Я нахожу письма от бога на улице, и в каждом есть его подпись,
 Но пусть они останутся, где они были, ибо я знаю, что,
 куда ни пойду,
 Мне будут доставлять аккуратно такие же во веки веков.
 [2, с. 99].

У цих поетичних розмислах У. Уїтмена простежуються елементи натуралістичного пантеїзму, подібного до світогляду Д. Бруно і Б. Спінози. Для поета Бог, як і світ загалом, — синонім чуда.

Ну кто же теперь верит в чудеса?

А я вот во всем вижу чудо...

[2, с. 191]

Сприймати світ як чудо, як феномен, що викликає подив, — найвище мистецтво поета і мислителя. Саме здатність дивуватися, згідно з Арістотелем, і спонукає людину вдаватися до філософії. Які ще потрібні чудеса, якщо Бог, природа, людина є незбагненними до кінця феноменами?

Для меня каждый час дня и ночи есть чудо,

Каждый кубический дюйм пространства — чудо,

Каждый квадратный ярд земной поверхности — чудо,
 Каждый фунт в ее глубину полон чудес.
 Для меня море открывает все новые чудеса:
 Рыбы — скалы — движение волн — корабли — их команды, —
 Каких еще вам надо чудес!

[2, с. 191].

Утім найбільшим чудом для У. Уїтмена все ж є не Бог, а людина. Він іноді обожнює її, підносить до рівня Бога. Невипадково Х. Л. Борхес зауважував, що персонаж поезії У. Уїтмена — це «напівбожественний герой», котрий прагне безкорисності, самозабуття і щастя [2, с. 506]. Крізь усі його вірші рефреном проходить одне і те саме запитання: яке покликання людини, в чому полягає глибинний сенс її життя? На наш погляд, У. Уїтмен дійшов висновку: сприйми це життя як найцінніший подарунок і радуйся йому. «Живи радісно!» — кредо його філософської поетики, яке збігається з настановами християнського мислителя — апостола Павла, котрий у «Посланні до римлян» закликав: «Любіть, благословляйте, радійте; перемагайте зло добром».

У «Дхаммападі», що пов'язують з ученням Будди, йдеться:

Одна песня, зажигающая радостью,

Лучше тысячи бесполезных песен.

Радість як форма ставлення людини до світу і самої себе, свого ближнього є свідченням загального світоглядного оптимізму поета. Ця його позиція дещо подібна до філософської естетики дзен: лови прекрасні миттєвості життя, радій від того, що живеш. Сприймати життя як радість — найвища мудрість, глибинний прояв сердечних відчуттів людини. Цій ментальній настанові присвячено багато віршів У. Уїтмена, але найповніше вона розгорнута в поемі «Пісня радощів». У ній поет передає свій радісний настрій щодо самого факту існування людини й оточуючого світу. «Я є! Я живу! Я мислю і відчуваю! Я люблю і радісно сприймаю все існуюче!» — саме таке світосприйняття найхарактерніше для поезії У. Уїтмена. Ось, наприклад, деякі віршовані рядки з цієї поеми:

О радость моей души — для нее нет преград — она быстрее молнии!..

О материнские радости!

Бессонные ночи, терпенье, забота, любовь, тревога,

вся жизнь — для ребенка.

А знаешь ли ты чудесную радость юности?

Радости дружбы, доброго слова, веселой улыбки?

Радость лучезарного дня, быстроногие радости игр?

Радость красивой музыки, праздничной залы и танцев?

Радость обильной еды, вина и шумной пирушки?
 О, радость крепнуть, мужать, набираться сил!
 Радость нежности и умиротворения, радость согласия и гар-
 монии!
 О мужественная старость! Радостный дар!
 Мои дети и внуки, седины и борода,
 Осанистость, спокойствие, величавость — итог долгой жизни.
 А ты, душа!
 Знакома ли тебе радость познания?
 Быть, пока жив, не рабом — победителем жизни,
 Быть властелином ее;
 Ни брюзжания, ни скуки, ни придирок, ни жалоб.
 [2, с. 136-140].

Поет закликає перебороти бар'єр сприйняття людського життя суто як страждання (від першого крику до останнього подиху людини, про що говорили А. Шопенгауер, а ще раніше — буддисти). Насправді, життя людини — не страждання (точніше, не тільки і не стільки страждання), а радість буття у світі. Уїтмен намагається уникнути песимістичності щодо розуміння сутності людського життя: адже тебе могло і не бути, але ти є, ти існуєш, існують й інші люди, без яких твоє життя неможливе. У поемі він наголошує, що життя — це радість людини в усіх її проявах: машиніста, котрий керує локомотивом; любителя природи, безтурботно гуляючого полями і пагорбами; вершника і вершниці під час кінної прогулянки; вогнеборця; борця-атлета, який перемагає суперника; робітника (праця в шахтах, виплавка металу, риболовля, вирощування садів, обробка полів, збір урожаю тощо). Радісними є всі етапи життя — дитинство, юність, зрілість, старість, усі види людської діяльності — гра, музика, танці, вживання їжі, вина та ін. Але, згідно з У. Уїтменом, найвищі людські радощі — це радощі духу — пізнання, любові, дружби, спілкування.

Радісне світосприйняття, оптимізм як світоглядна форма рефлексії дійсності для У. Уїтмена зовсім не означає абстрагування від страждань і негараздів, якими переповнене людське життя. Поет живе в ХІХ ст., в американському суспільстві, якому притаманні корисливість і чистоган, соціальна несправедливість, існує рабство, зневажаються права людини, національних меншин. Ці реалії тогочасного життя майстерно відображені в уїтменівських поезії і прозі. Він пише про цинічність суддів, продажність членів конгресу, губернаторів, мерів, попів, про те, що з кожним роком втрачаються популярність і авторитет чиновників, амвонів і шкіл,

та і повсякденне середовище, в якому доводиться жити поету, здавалось би, не сприяє радісному оптимізму. Про «прозу» життя він писав:

Бедность, страх, горечь уступок —
 Враги, меня одолевшие в упорной борьбе,
 (А что моя жизнь, и жизнь всякого человека,
 как не борьба с врагом, постоянная, извечная?)
 Вы, унижения, гасящие страсть и порывы,
 Жгучая боль разочарования в друге (это самая тяжелая рана
 из всех!),

Тягостное косноязычие, мелкие сплетни,
 Праздные разговоры за столом (и мой язык, самый праздный
 из всех!),

Невыполненные решения, мучительный гнев, подавленные зевки!

Рано вам торжествовать, еще проявится мое истинное «Я»,
 Оно еще преодолет и подчинит себе все,
 Оно еще пойдет в решающую, победоносную атаку.

[2, с. 204].

Поет занепокоєний долею «звичайної» людини. Ось, наприклад, життя однієї з них — візника:

Был он хороший парень, несдержанный на язык и горячий,
 готовый для друга на все,
 Недурен был собой, приударял, картежничал, выпивал,
 любил плотно покушать,
 Знавал лучшие дни, сильно сдал напоследок, долго болел,
 жил поддержкой друзей,
 Умер на сорок втором году жизни — и вот его схоронили.

[2, с. 195].

Життя прожите, відбувається традиційна обрядова дія — поховання. Її деталі чітко зафіксував поет:

Мерно трусят на кладбище старые кони,
 как положено, бьет похоронный колокол,
 Миновали ворота, свежее открыта могила, живые слезают,
 с катафалка снимают покров,
 Гроб пронесли, опустили в могилу, кнут положили
 на крышку и яму закидали землей,
 Обровняли холмик лопатой — молчанье,
 Только минута — ни движенья, ни слова — все кончено,
 Схоронили как подобает — что же еще?

[2, с. 195].

Людина померла і «там» їй байдуже. Але життя триває, смерть одного не порушує інстинкту життя, притаманного людині й усьому живому. Смерть, хоча і засмучує живих, але сприймається як необхідне явище в природі. Поет звертається до неї зі словами: «Темная мать! Ты всегда скользишь неподалеку тихими и мягкими шагами...» [2, с. 178], осмислюючи її в контексті притаманного йому світоглядного оптимізму. Хоча ця думка і є дещо блюзнірською, але, згідно з поетом, смерть, якщо сприймати її як момент життєвого процесу, — теж радість.

Ведь не одни радости жизни я прославляю, — но и радость смерти!

Благостное прикосновение — боль прошла, забытьё,
Пусть сожгут мой смрадный труп, или развеют, или схоронят,
Сущность моя будет при мне, в иных сферах,
И что мне до пустой оболочки, вернувшейся для очищения,
для новых трудов в вечном хозяйстве Земли.
[2, с. 141].

Якщо смерть невідворотна, то її необхідно «вписати» в «канву» життя, сприйняти розумом і серцем як цілком закономірне явище, підготувати душу й тіло до зустрічі з нею. У. Уїтмен говорить про своєрідну терапію, спрямовану на полегшене сприйняття смерті. Так, у вірші «Тому, хто помре» він висловлює співчуття ближньому — смертельно хворій людині. Його думки — сувора правда, водночас, вони гуманні і допомагають хворому долати страх перед смертю, піти з життя благосно, умиротворено.

Из всех людей я выделяю тебя, ибо я принес тебе весть:
Ты скоро умрешь — пусть другие говорят, что хотят,
я не могу лицемерить,
Я прям и безжалостен, но я люблю тебя, — тебе спасенья нет.
Нежно кладу на тебя мою правую руку, и ты ощущаешь ее,
Я не говорю ничего, я молча приникаю к тебе головою,
Я тихо сижу с тобой рядом, я верен тебе,
Я больше для тебя, чем сиделка, больше, чем отец или близкий,
Я отрешаю тебя от всего, оставляю лишь твою душу и тело,
ты бессмертен, ты сбросишь оковы...
Ты забыл, что ты болен, и я забыл, что ты болен,
Ты не замечаешь лекарств, тебя не волнуют рыдания друзей —
ты знаешь, что я с тобой,
Я отстранил от тебя всех окружающих — не о чем им сокрушаться,

Не сокрушаться о тебе я пришел, а поздравить тебя.

[2, с. 198].

Виникає запитання: з чим поет поздоровляє вмираючу людину — з фіналом життя, закінченням страждань, відсутністю проблем? Імовірноше, логіка думок У. Уїтмена така: смерть переводить життя людини в інший вимір, відбувається її трансформація — посмертне існування духу (душі поза тілесною оболонкою). Завершується життя земне, але триває життя позаземне, існування людини безсмертне.

Незважаючи на непереборну вульгарність життя, цинізм і продажність сильних світу цього, є в житті і дорогоцінні досягнення людського духу, які У. Уїтмен називає «пам'ятками культури на шляхах часу», уподібнюючи їх до маяків, що освітлюють наші ночі: єгиптяни, які накреслиють ієрогліфи; індуси, що творять гімни, заповіді і нескінченний епос; єврейський пророк з його духовними осяяннями; Христос, понуривший голову і роздумуючий про мир і любов, подібний до голуба; грек, створюючий безсмертні образи фізичної і естетичної гармонії; римлянин, володіючий сатирою, мечем і законом. Данте, Анджело, Шекспір і далі — аж до германців Канта і Гегеля, котрі за часом, хоча і ближчі до нас, але подібні безпристрасним єгипетським богам, що подолали силу-силенну століть. Ці й інші — «могутні і світлодайні гіганти духу» — звеличують людину, додають оптимізму, орієнтують на радісне сприйняття життя, що торжествує в боротьбі зі смертю.

На вісімдесят третьому градусі північної широти, коли до полюсу залишалось «дістати рукою», дослідник Грілі якось почув спів полярної вівсянки, що веселими радісними звуками наповнювала холодний, льодяний, нежиттєвий простір. Цей факт надзвичайно схвилював У. Уїтмена, він став немовби символом перемоги життя над смертю. Старіючий і вже хворий поет сприйняв його як підтвердження своїй світоглядній концепції оптимістичного, радісного сприйняття життя.

Твою звонкогорлуу песнь среди арктической белой пустыни

Я приму как урок, одинокая птица, — ведь и мне, словно гостя встречать

пронзительный ветер,

Подступивший трескучий мороз — замирающий пульс,

цепенеющий разум,

Этот плен ледяной, мою старость (о стужа, суровая стужа!),

Этот снег в волосах, ослабевшие руки, озябшие ноги.

Я беру твою бодрую веру, о птица, я буду ей верен;

Петь мне не только лето и юг, не только юный восторг

и теплые волны прибоя —

Недвижный, затертый во льдах, как корабль, я грозной гряде
облаков, принесенной годами,
С радостью в сердце песню спою.

[2, с. 215].

В одному зі своїх останніх віршів У. Уїтмен, згадуючи життєвий шлях, дякує всім, з ким довелося зустрітися на ньому:

Стариковское спасибо, — пока я не умер,
За здоровье, за полуденное солнце, за этот неосязаемый воздух,
За жизнь, просто за жизнь.

[2, с. 216].

Отже, зазначимо: по-перше, основоположною ідеєю поетичної творчості У. Уїтмена є антропологізм. Саме в роздумах про людину, визначенні її місця і ролі в системі природи й соціуму найбільшою мірою розкривається його поетичний дар. Діапазон філософсько-поетичних узагальнень вражаючий: від нагальних життєвих проблем пересічної («маленької») людини до величних ідей і гімнів людині як планетарній, космічній істоті; по-друге, його можна назвати «світлим» поетом: уранішня і вечірня зорі, сонце в своєму апогеї, сяяння місяця і зірок, нарешті, найголовніше, — світло і тепло людської душі, — є основними предметами поетичної рефлексії поета; по-третє, йому притаманне оптимістичне сприйняття природи, соціуму, людини в усіх її виявах, зокрема життя і смерті. Навряд чи можна порівняти іншого поета світового значення з У. Уїтменом за цими вимірами. Поет і мислитель — співець радості людського буття — своєю творчістю і сьогодні надає всім нам духовної підтримки палким і вражаюче щиросердечним оптимізмом.

Творчість У. Уїтмена є багатовимірною і невичерпною за своїм змістовним потенціалом. Сподіваємося, що подальші дослідження мають бути комплексними, зокрема в контексті філософсько-поетичної антропології, яку так виразно репрезентував цей видатний американський поет і мислитель.

Список використаних джерел

1. Борхес Х. Л. Стихотворения. Новеллы. Эссе : сб. : пер. с испан. / Х. Л. Борхес. — М. : НФ «Пушкинская библиотека», ООО «Издательство АСТ», 2003. — 618 с.
2. Уитмен У. Избранное / Уолт Уитмен. — М. : Гослитиздат, 1954. — 306 с.

References

1. Borjes Kh. L. Stikhotvoreniia. Novelly. Esse : sb. : per. s ispan. / Kh. L. Borjes. — M. : NF «Pushkinskaia biblioteka», ООО «Izdatelstvo AST», 2003. — 618 s.

2. Whitman U. Izbrannoe / Walt Whitman. — М. : Hoslitzdat, 1954. — 306 s.

■ UDC 122 / 129:82 — 145 WHITMAN

Diachenko M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Political Sciences, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

WALT WHITMAN: PHILOSOPHICAL AND POETIC ESSAY OF OPTIMISM

The aim of this paper is to examine the philosophical motives in Walt Whitman' poetic works in the context of his worldview optimism.

Research methodology. Methodological approaches used in this paper are as follows: historical, socio-cultural and axiological ones. A descriptive method has been used as an additional one to examine the specific character of Walt Whitman's poetry.

Results. It is proved that Whitman's world outlook is rather philosophical, its characteristic feature is the major, bright, life-affirming optimism of world perception and its phenomena. The real deeds of a human are to overcome evil, fight it, assert goodness and believe in its priority. Whitman's poetic and philosophical thoughts of God are considered, it is noted that he is tolerant of all religions which help balance a person's spiritual life, find peace of mind. The highest art of the poet and thinker is to perceive the world as a miracle and amazing phenomenon. Happy worldview and optimism as a form of ideological reflection does not mean abstraction of suffering and misery of human life. Social conflict in American society of the 19th century, the poet's everyday environment and the fact of human mortality did not contribute to his joyful optimism. However, Walt Whitman, in spite of these objective circumstances, remained faithful to his optimistic vision of the world to the end of life.

Novelty. The author has made a conclusion that anthropologism is the main idea of poetry. Its characteristic feature is philosophical and poetic awareness of the place and role of a human in the world perceiving him as an ordinary person to planetary, cosmic subject.

Practical significance. The study of philosophical and poetic motives in the Walt Whitman' poetry, conclusions and generalizations made in this paper promote enrichment and further development of philosophy of culture, philosophical anthropology, theory and history of culture.

Key words: God, nature, human being, culture, life and death, meaning of life, soul, joy, optimism.

Надійшла до редколегії 16.02.2015 р.

■ УДК 330.111.66:141.319.8

З. М. Остропольська, кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ

Акцентується на соціокультурному значенні розробки й впровадження новітніх технологій в умовах сучасного етапу науково-технічного розвитку. Звертається увага на споживацьке ставлення сучасного суспільства до природних ресурсів, наслідком якого є екологічна криза, а також інші негативні гуманітарні і соціокультурні явища. Актуалізуються проблеми щодо подальшого існування людства і створеної ним цивілізації, питання вироблення оптимальної стратегії соціокультурного розвитку.

Ключові слова: людина, суспільство, культура, цивілізація, науково-технічний прогрес, технологія, віртуальна реальність, інтернет.

З. Н. Остропольская, кандидат философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ

Акцентируется на социокультурном значении разработки и внедрения новейших технологий в условиях нынешнего этапа научно-технического развития. Обращается внимание на потребительское отношение современного общества к природным ресурсам, следствием которого являются экологический кризис, а также другие негативные явления гуманитарного характера. Актуализируются проблемы дальнейшего существования человечества и цивилизации, вопросы разработки оптимальной стратегии социокультурного развития.

Ключевые слова: человек, общество, культура, цивилизация, научно-технический прогресс, технология, виртуальная реальность, интернет.

Z. M. Ostropolska, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

UP-TO-DATE TECHNOLOGIES: SOCIO-CULTURAL ASPECTS

Particular attention is paid to the socio-cultural significance of working out and implementing the up-to-date technologies at the current stage of scientific and technological development. The author focuses on the consumer attitude of modern society to natural resources resulting in the ecological crisis as well as a number of other negative phenomena of a humanitarian nature. The paper examines the issues of the further existence of humanity and civilization and the problems of elaboration of an optimal strategy for socio-cultural development.

Key words: people, society, culture, civilization, technological progress, technology, virtual reality, the internet.

Уже аксіомою є думка, що технології — невід’ємна складова господарчо-економічної сфери, а якщо мислити ширше — усієї культуротворчої діяльності людини. Як матеріальне, так і духовне виробництво немислимі без технологій. Перш ніж осмислювати специфіку й особливості сучасних новітніх технологій, з’ясуємо зміст та сутність поняття «технологія». Термін «технологія» походить від давньогрецьких слів *tehne*, що значить мистецтво, майстерність, уміння та *logos*, тобто слово, вчення. Зазвичай, розрізняють чотири основні значення поняття «технологія»:

1) сукупність заходів, способів, методів одержання, обробки, виготовлення, змінення стану, властивостей, форми сировини, матеріалів, напівфабрикатів чи виробів, що здійснюються в різних галузях промисловості; 2) операції з добування, обробки, транспортування, зберігання, контролю стану сировини, матеріалів, виробів тощо, що є складовою загального виробничого процесу; 3) галузь науки, яка вивчає фізичні, хімічні, механічні та ін. закономірності, що діють у технологічних процесах; 4) наукова дисципліна, яка розробляє і вдосконалює засоби, способи, методи того чи іншого виду людської діяльності.

Отже, це поняття неоднозначне за своїм смислом, що певною мірою ускладнює його розуміння, яке доцільно визначити з двох позицій: технологія — об’єктивне явище — притаманне матеріально-практичній діяльності як спосіб, засіб її здійснення. У цьому сенсі йдеться про практичну технологію, тому необхідно звертатися до першого і другого з вищенаведених значень поняття «технологія»; якщо йдеться про вивчення методології людської діяльності, теоретичну розробку алгоритму здійснення тих чи інших процесів практичної діяльності, то маємо справу з теоретичною технологією, тобто певним ученням, системою ідей, положень, настанов щодо послідовності того чи іншого виду людської діяльності [4, с. 10–11].

Предметом уваги є, головним чином, практична технологія, але в процесі розгляду теми торкатимемося проблематики і теоретичної технології. Отже, **мета** — виявити існуючі в науковій літературі точки зору стосовно розробки й упровадження сучасних технологій та їхнього впливу в контексті соціокультурного розвитку людства.

Наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. у цивілізаційному поступі відбуваються суттєві перетворення, які є глобалізаційними.

Передусім ідеться про новий етап у науково-технічному розвитку — конвергенцію наук і технологій. Виникнення останньої значною мірою зумовлене цивілізаційною кризою, яка фактично стала системною, оскільки охопила всі основні сфери суспільного життя. Якщо протягом XIX — XX ст. людство стикалось в основному з кризою в економічній сфері, то на рубежі XX-XXI ст. криза охопила більшість сфер людського буття — природну, соціально-політичну, фінансову, геополітичну, нарешті, духовно-моральну. Суспільствознавці констатують, що вона є результатом утілення певних фундаментальних принципів виробленої протягом останніх двох сторіч загальнонаукової парадигми розвитку. Сутність останньої полягає в тому, що ставлення людини до природи має спрямовуватися на активно перетворюючу дію. «Сама парадигма розвитку нашої цивілізації з моменту її зародження до сьогоднішнього дня полягає в тому, щоби взяти у природи максимум «за будь-яку ціну». Як наслідок, сформувалася ресурсовитратна і руйнівна техносфера, що нищить природне середовище, збільшується розрив між життям природи і господарською діяльністю людини» [1, с. 4].

Учені з тривогою констатують, що техносфера стала, фактично, детонатором загибелі людства і створеної ним цивілізації. В. Вернадський у вченні про ноосферу зазначав, що перехід людства від стадії біосфери до стадії ноосфери, тобто сфери розумної діяльності людини, має відбуватися еволюційно. Він не міг передбачити, що людство, створюючи техносферу як своєрідний місток переходу від біосфери до ноосфери, вдаватиметься до таких масштабних руйнацій природи, колективний розум час від часу здаватиме свої позиції перед натиском ірраціональних проявів суспільної свідомості. Одним із таких проявів є споживацьке ставлення до природних ресурсів. Людство не може спинитися в реалізації своїх зростаючих непомірних потреб, що суперечить не тільки розвиненому розуму, а й просто здоровому глузду. І все це відбувається всупереч численним заявам авторитетних учених, міжнародних організацій, суспільних діячів про екологічну й інші види загроз щодо існування сучасної цивілізації. «Ось уже більше тридцяти років ведуться галасливі розмови всіма мовами про згубну траєкторію нинішнього розвитку людства, — відзначає Д.І. Дубровський. — Жахаючи (якщо вдуматися) наслідки екологічної кризи можна спостерігати на кожному кроці. І це лише частка системного ефекту порушення природних процесів Землі. Визначено, що обсяг ресурсів, які наша планета відтворює за 12 місяців, людство споживає за

9 місяців (ідеться не тільки про біологічні, а й усі — енергетичні, водні та ін. ресурси). Але маховик споживацтва продовжує дедалі швидше розкручуватися: ще більше споживати, щоби ще більше виробляти, щоби ще більше споживати» [2, с. 8]. Від кого ж очікувати рішучих дій — від державних діячів, чиновників, політиків? Але, як свідчить досвід, вони не здатні вирішувати такі глобальні проблеми. На думку автора, єдина надія — на суспільний рух, який «спрямований сконцентрувати потужні інтелектуальні, фінансові й організаційні ресурси і сформувати такий соціальний суб'єкт, котрий був би здатний змінити нинішній вектор розвитку земної цивілізації» [2, с. 8].

В умовах глобалізації науково-технічна складова стає провідним чинником розвитку і функціонування сучасної цивілізації. Комп'ютер, атомна енергія, космічні ракети, лазер, біотехнології і, нарешті, новітні інформаційні технології докорінно змінюють сучасний світ. Означені вище досягнення сучасного етапу науково-технічного прогресу небезпідставно пов'язують з прогресивними технологіями, які контрастують з низькими технологіями, останні ж асоціюються з важкою працею і не є спеціалізованими. Такі технології достатньо поширені у світі. Значне місце у виробничій діяльності сьогодення належить так званим «проміжним» технологіям: вони поєднують окремі елементи прогресивних і низьких технологій.

Важливу роль у численному спектрі сучасних технологій відіграють біотехнології. Можна стверджувати, що вони спричиняють певні сенсації, з ними пов'язують докорінні перетворення в сучасній біосфері. Як відомо, термін «біотехнологія» запропонував угорський інженер Карл Ерекі (1917 р.). Він надав таке визначення біотехнології: «усі види робіт, внаслідок яких із сировинних матеріалів за допомогою живих організмів виробляють ті чи інші продукти». Біотехнологія як наука є важливим розділом сучасної біології, що, як і фізика, стала наприкінці ХХ ст. одним із пріоритетів у світовій науці й економіці. Невипадково ХХІ ст. називають століттям біотехнологій. За деякими прогнозами вже на початку ХХІ ст. біотехнологічні товари складатимуть чверть усієї світової продукції.

Важливим з господарської точки зору є такий розділ біотехнології, як біоенергетика. Виробництво біогазу на основі метанового «бродіння» відходів — одне з можливих рішень енергетичної проблеми в більшості сільських районів країн, що розвиваються. Актуальне воно і для української економіки, особливо в умовах

сьогодення, коли є нагальною проблема вироблення і оптимального споживання теплоносіїв.

До біотехнологій також належать трансплантація ембріонів, одержання трансгенних організмів, клонування живих істот із нестатевих клітин. Нині біотехнологію не можна уявити без такого важливого напрямку, як генна (генетична) інженерія. Її виникнення в 70-ті рр. ХХ ст. пов'язують з лабораторними дослідженнями П. Берта (Стенфордський університет США), в результаті яких отримано першу рекомбінантну (гібридну) молекулу ДНК. Генна інженерія викликає особливий резонанс у сучасному світовому товаристві. Це напрям молекулярної біотехнології, який вирішує проблему перенесення генетичного матеріалу (ДНК) від одного організму до іншого. Промислова мікробіологія — розвинена галузь промисловості — багато в чому визначає можливості біотехнології. Виробництво практично кожного препарату, сировини або речовини в цій галузі сьогодні так чи інакше пов'язане з генною інженерією. Наприклад, можна отримати мікроорганізм, що синтезує вітамін В₂ (рибофлавін), який використовується як кормова добавка в раціоні тварин. Його виробництво таким способом еквівалентне будівництву 4-5 нових заводів для отримання препарату звичайним хімічним синтезом. З генною інженерією пов'язані надії на розширення асортименту мікробіологічних добрив і засобів захисту рослин, збільшення виробництва метану з побутових і сільськогосподарських відходів. Засобом використання мікроорганізмів можна ефективніше знешкоджувати різні речовини у воді і ґрунті, суттєво підвищити ефективність боротьби із забрудненням навколишнього середовища.

Сьогодні дедалі більше виробляється генетично модифікованих продуктів і харчових добавок. Але понині тривають дискусії щодо їх впливу на здоров'я людини. Деякі вчені вважають, що дія чужерідного гена в новому генотипному середовищі непередбачувана. Не завжди ґрунтовно досліджуються генетично модифіковані продукти.

На думку вчених-мікробіологів, біотехнологія в майбутньому сприятиме успіхам у багатьох напрямках, зокрема: точно діагностувати, профілакувати, лікувати інфекційні і генетичні захворювання; збільшити урожайність сільськогосподарських культур завдяки створенню сортів рослин, стійких до шкідників, грибкових і вірусних інфекцій, пагубного впливу факторів навколишнього середовища; створити мікроорганізми, що продукують різні хімічні сполуки, антибіотики, полімери, ферменти; вивести

високопродуктивні породи тварин, стійких до хвороб зі спадковою схильністю, низьким генетичним потенціалом; переробляти відходи, що забруднюють навколишнє середовище.

Водночас фахівці зосереджують увагу на проблемах і питаннях, які необхідно вирішити, певних негативних гуманітарних, соціокультурних наслідках. Ось деякі з них:

1. Чи матимуть шкідливий вплив організми, утворені методами генної інженерії, на людину й на інші живі організми та навколишнє середовище?

2. Чи не призведе широке використання модифікованих організмів до зменшення генетичної різноманітності?

3. Чи маємо право змінювати генетичну природу людини, використовуючи генно-інженерні методи?

4. Чи потрібно патентувати тварин, отриманих генно-інженерними методами?

5. Чи не завдасть шкоди використання молекулярної біотехнології традиційному сільському господарству?

6. Чи не призведе потяг до максимального прибутку до того, що перевагами молекулярної технології користуватимуться тільки заможні люди?

7. Чи не будуть порушені права людини на недоторканість приватного життя в процесі використання нових діагностичних методів?

Отже, біотехнології, зокрема генна інженерія, потребують суспільного і державного контролю.

Серед сучасних прогресивних технологій чільне місце належить також інформаційним технологіям, які мають особливе значення для розвитку і функціонування сучасного суспільства та створеної ним культури. Згідно з визначенням ЮНЕСКО, інформаційна технологія — це комплекс взаємопов'язаних, наукових, технологічних, інженерних дисциплін, які вивчають методи ефективної організації праці людей з обробки і зберігання інформації; обчислювальна техніка, методи організації та взаємодії з людьми і виробничим обладнанням, їх практичні впровадження, а також пов'язані з цим соціальні, економічні й культурні проблеми [4, с. 76].

Важливою ознакою інформаційної технології є те, що для неї інформація — не тільки продукт, але й початкова сировина. Більше того, електронне моделювання реального світу, яке здійснюється в комп'ютерах, потребує обробки надзвичайно великого обсягу інформації, більше, ніж її міститься в кінцевому результаті. В останні десятиліття менеджмент найрозвиненіших країн, зокрема США

і Японії, застосовує інформаційні технології так званого третього (вищого) рівня. Вони охоплюють повний інформаційний цикл — вироблення інформації (нових знань), їх передачу, переробку, використання для перетворення об'єкта, досягнення нових, вищих, цілей. Інформаційні технології третього рівня означають вищий стан комп'ютеризації менеджменту, дозволяють використовувати ЕОМ у творчому процесі, поєднати силу людського розуму і потужність електронної техніки.

Інформаційним технологіям притаманні інтеграційні властивості стосовно як наукового знання в цілому, так і всіх інших технологій. Вони є важливим засобом реалізації так званого формального синтезу знань. Пам'ять комп'ютера в таких системах — це своєрідна енциклопедія, що містить знання з різних галузей. З упровадженням інформаційних технологій у ХХ ст. ситуація в суспільстві кардинально змінилася: уперше в людській цивілізації виник новий тип технології — надгалузевий. «Сьогодні жодна з галузей науки, промисловості не може існувати без використання інформаційних технологій, завдяки яким виникли телемедицина, дистанційне навчання, станки з числовим програмним управлінням, автоматичні системи пілотування літаків, кораблів і таке ін. Таким чином, інформаційні технології стали певним «обручем», який методологічно і теоретично об'єднав, інтегрував різні наукові дисципліни і технології» [1, с. 7].

Розширення можливостей програмування якісно відмінних знань дозволяє очікувати в найближчій перспективі суттєвої раціоналізації і автоматизації наукової діяльності. Водночас упровадження науки як фундаментальної основи сучасних технологій потребує високої якості обчислювальних операцій, які надають сучасні комп'ютери. З широким упровадженням комп'ютерів у виробництво і суспільне життя виникає різновид інформаційних технологій — інформаційно-комунікативні технології, соціокультурне значення яких складно переоцінити. На сучасній стадії розвитку цивілізації завдяки грандіозному комунікативному явищу — інтернету — можливості різних видів соціальної комунікації неймовірно збільшуються. Виникає новий вид реальності — віртуальна, до якої дедалі більше долучається народонаселення планети.

Які соціально-культурні наслідки виникають унаслідок упровадження новітніх інформаційно-комунікативних технологій? Вони неоднозначні і суперечливі. Фахівці, котрі досліджують цю проблему, звертають увагу загалом на безумовно позитивне їх значення. Більше того, без інтернету життя сучасного суспільства

просто немислиме. Для самодостатньої, критично мислячої людини інтернет — необхідний, технічний, інструментальний, інформаційно-комунікативний засіб, який дозволяє оптимально організувати її життєвий простір і час у сучасному світі. За його допомогою людина може черпати необхідну для її професійної і любительської діяльності інформацію, оперативно долучатися до комунікаційних процесів, отримувати насолоду від перегляду відеофільмів, слухати музику, вдосконалювати навички в інтелектуальних іграх. «І тому, — зазначає В. М. Лейбін, — віртуальний простір є для неї не більше ніж ще одна сфера діяльності, в межах якої вона використовує свій творчий потенціал, щоби позбавитися будь-яких ілюзій, як особистісних, політичних, економічних, соціокультурних, так і технічно зумовлених» [3, с. 100].

Зовсім інша справа, коли людина використовує інтернет як панацею для вирішення індивідуальних психологічних проблем, засіб «утечі від реальності». Для такої людини інтернет — це вже не додатковий ресурс для реалізації себе як особистості і фахівця в існуючій реальності, а віртуальна діяльність, в якій можна уникнути проблем реального життя, втекти від самої себе. Людина в стані відчуженості від оточуючого її середовища шукає порятунку у віртуальній реальності, світі ілюзій: вдається до азартних ігор, вживання алкоголю, наркотиків тощо, вдається до отримання ерзац-задоволення. Одним із таких засобів на нинішньому етапі розвитку цивілізації для багатьох людей став інтернет. Дефіцит спілкування в реальному житті вони компенсують певною кількістю контактів з «віртуальними персонажами» — удаваними «друзями». Віртуальний світ сприймається вже як справжня, до того ж комфортна, реальність, котра стає своєрідною панацеєю. Повернення в реальний, але чужий для неї світ настільки ускладнюється, що вона стає бентежною, дедалі відчуженішою від цього світу. «Якби у неї була можливість назавжди залишитися у віртуальному світі і ніколи не повертатися в реально існуючий, народження і життя в якому не принесли їй ніякої радощі, то вона, не замислюючись, переселилася б до нього назавжди» [3, с. 100].

Слід зауважити, що достатньо часто інтернет-комунікації є певним «рятувальним кругом» для психологічно дезорієнтованої людини, соціальна комунікація якої обмежена або взагалі зведена нанівець. К. Ясперс визначає поняття «комунікація» як «життя людини серед інших людей», тобто життя в різних спільнотах. Але проживання людини в цих спільнотах не є безпроблемним. Людина часто сприймає суспільне середовище як «нетовариську

спільність», відчуває незатишність та внутрішній дискомфорт світу комунікації «наявного буття» [5, с. 102]. Цей соціально-психологічний стан позначається поняттям «відчуженість», тобто відстороненість людини від спільноти і, як наслідок, від самої себе. Певний порятунок вона знаходить у входженні до віртуальної комунікації в інтернеті (сайти «Однокласники», «У контакті», «Фейсбук» та ін.). Звернення людини до означених форм існування у віртуальній діяльності виконує роль своєрідної психотерапії, яка допомагає перебороти драму самотності і відчуження, відчути себе потрібною Іншому.

Окремі автори звертають увагу на новий феномен, який називають інтернетотерапією. «Інтернетотерапія, — пише В.М. Лейбін, — це такий вид самолікування, коли невдоволена існуючим станом речей і відносин людина, страждаючи від несумісності свого внутрішнього світу з оточуючою її дійсністю, та через інші причини (фінансові, організаційні, страх набуття репутацію психічно хворої) не звертається до психотерапевта. Вона знаходить такий вихід із тупикової ситуації, котрий надає можливості мандрувати по інтернету і тривалий час перебувати у віртуальному просторі» [3, с.102]. Таким чином, інфантильна особистість, «пірнаючи» у віртуальний світ інтернет-простору, «випадає» із реального світу. Таке «втягування» людини у віртуальний простір викликає стурбованість і фахівців, причетних до впровадження новітніх інформаційних технологій, і ще більшою мірою близьких цієї людини, особливо батьків дітей, які активно користуються інтернетом. Сьогодні дедалі більше говорять про покоління Net, яке не уявляє свого існування без інтернету [3, с. 102].

Підсумовуючи, можна констатувати, що сучасні технології на нинішньому етапі розвитку ставлять перед людством багато надзвичайно складних питань, які не мають однозначного вирішення. З одного боку, спостерігаємо колосальний прогрес у розвиткові науки, техніки, технології, це надає можливості людству постійно розширювати межі та масштаби споживання вироблених продуктів, численних послуг, матеріальних і духовних цінностей. З іншого, перед сучасним і особливо перед прийдешніми поколіннями людей виникають численні загрози, зумовлені тим самим науково-технічним прогресом. Актуалізується проблема щодо подальшого існування людства і створеної ним цивілізації. Отже, на порядку нагальним є питання вироблення оптимальної стратегії соціокультурного розвитку, яка б уможливила подолати існуючу антропологічну кризу, зберегти людину як високодуховну істоту і творця культури.

Список використаних джерел

1. Ковальчук В.М. Конвергенция наук и технологий — новый этап научно-технического развития / М.В. Ковальчук, О.С. Нарайкин, Б.Б. Яцикина // *Вопр. философии.* — 2013. — №3. — С. 3–10.
2. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии (материалы «круглого стола») // *Вопр. философии.* — 2012. — № 2. — С. 3–22.
3. Лейбин В.М. Роль информационно-коммуникационных технологий в изменении отношений между воображаемым, символическим и реальным / В.М. Лейбин // *Вопр. философии.* — 2011. — № 6. — С. 93–102.
4. Остропольська З.М. Системи технологій : навч. посіб. / З.М. Остропольська. — Харків : Майдан, 2010. — 176 с.
5. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. — Київ : Либідь, 1996. — 176 с.

References

1. Kovalchuk V. M. Konvergentsiia nauk i tekhnolohii — novyi etap nauchno-tekhnicheskogo razvitiia / M. V. Kovalchuk, O. S. Naraikin, B. B. Yatsikina // *Vopr. filosofii.* — 2013. — №3. — S. 3–10.
2. Konvergentsiia biologicheskikh, informatsionnykh, nano- i kognitivnykh tekhnologii: vyzov filosofii (materialy «kruglogo stola») // *Vopr. filosofii.* — 2012. — № 2. — S. 3–22.
3. Leibin V. M. Rol informatsionno-kommunikatsionnykh tekhnologii v izmenenii otnoshenii mezhdru voobrazhaemym, simvolicheskim i realnym / V. M. Leibin // *Vopr. filosofii.* — 2011. — № 6. — S. 93–102.
4. Ostropolska Z. M. Systemy tekhnolohii : navch. posib. / Z. M. Ostropolska. — Kharkiv : Maidan, 2010. — 176 s.
5. Sytnychenko L. A. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii / L. A. Sytnychenko. — Kyiv : Lybid, 1996. — 176 s.

■ UDC 330.111.66:141.319.8

UP-TO-DATE TECHNOLOGIES: SOCIO-CULTURAL ASPECTS

Ostropolska Z. M., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim of this paper is to examine various points of view in the present day scientific literature on the development and implementation of up-to-date technologies and their impact on the socio-cultural development of people.

Research methodology. Theoretical and methodological basis of this paper is the approaches, theories and concepts used by researchers when studying the up-to-date technologies. Special attention is paid to the information, cultural, axiological approaches, methods of description and comparative analysis.

Results. One of the characteristic features of the present stage of civilization development is convergence of sciences and technologies. In the context of globalization the scientific and technical component is

a key factor of modern civilization development. Computer, nuclear energy, space exploration, laser, biotechnologies, genetic engineering, up-to-date information technologies are radically changing the modern world. The author focuses on the consumer attitude of modern society to natural resources, as well as on a number of other negative phenomena of a humanitarian nature. Implementation of the up-to-date information technologies causes various controversial consequences, for example, the phenomenon of an Internet-dependent person, one of the characteristic features of which is estrangement from social and cultural environment and the human community. The author analyzes the situation is analyzed of weakening the state and society control due to the negative effects caused by the up-to-date technologies.

Novelty. The paper deals with the development of the tools and ways which makes it possible to overcome the negative effects of the up-to-date technologies implementation.

The practical significance. The results of the analysis of the above mentioned problems contribute to the development of the optimal strategy for overcoming crisis situations in the up-to-date technological processes as well as to humanization of social and cultural environment.

Key words: people, society, culture, civilization, technological progress, technology, virtual reality, the internet.

Надійшла до редколегії 17.02.2015 р.

■ УДК 791.23:141.319.8

О. Г. Ситник, кандидат культурології, Харківська державна академія культури, м. Харків

**АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА В СУЧАСНОМУ КІНОМИСТЕЦТВІ:
НА ШЛЯХУ ДО «БЕЗТІЛЕСНОЇ ЛЮДИНИ МАЙБУТЬОГО»
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФІЛЬМУ СПАЙКА ДЖОНЗА «ВОНА», 2013)**

Визначаються антропологічні аспекти в сучасному кіномистецтві на прикладі кінострічки Спайка Джонза «Вона», 2013. Увага приділяється змінам у світогляді людини ХХІ ст., які зумовлені як виникненням нових бінарних опозицій, так і небувалим розвитком технологій. Розглядаються специфіка життя людини, характер взаємовідносин, ставлення до сім'ї та сімейних цінностей, життєві цілі. Стверджується, що світ, зображений у кінострічці «Вона», відображає буття людини сьогодення.

Ключові слова: кіномистецтво, Спайк Джонз, «Her», людина, антропологія мистецтва, саморозвиток, людина майбутнього.

О. Г. Сытник, кандидат культурологии, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

**АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В СОВРЕМЕННОМ
КИНОИСКУССТВЕ: НА ПУТИ К «БЕСТЕЛЕСНОМУ ЧЕЛОВЕКУ
БУДУЩЕГО» (ПО МАТЕРИАЛАМ ФИЛЬМА СПАЙКА ДЖОНЗА
«ОНА», 2013)**

Определяются антропологические аспекты в современном киноискусстве на примере киноленты Спайка Джонза «Она», 2013. Внимание уделяется изменениям в мировоззрении человека ХХІ в., обусловленные как возникновением новых бинарных оппозиций, так и небывалым развитием технологий. Рассматриваются специфика жизни человека, характер взаимоотношений, взгляды на семью и семейные ценности, жизненные цели. Утверждается, что мир, изображенный в киноленте «Она», отражает бытие человека, живущего в настоящем.

Ключевые слова: киноискусство, Спайк Джонз, «Her», человек, антропология искусства, саморазвитие, человек будущего.

О. Н. Sytnyk, Candidate of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

**ANTHROPOLOGICAL PROBLEMS IN MODERN CINEMA ART: TOWARDS
«DISEMBODIED MAN OF THE FUTURE» (BASED ON SPIKE JONZE'S
«HER», 2013)**

The article deals with the anthropological aspects in the modern cinema art by the example of the Spike Jonze's film «Her» (2013).

Attention is paid to the changes in the XXI century man's worldview due to both the emergence of new binary oppositions and unprecedented technological development. The author considers the specificity of human life, the nature of the relationship, views on family and family values, life goals and argues that the world depicted in the film «Her» reflects the human being living in the present.

Key words: cinema, Spike Jonze, «Her», people, anthropology of art, self-development, man of the future.

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. кіно було мистецтвом, яке візуалізувало найсміливіші припущення людини, відтворювало світи, аналізувало почуття і вчинки людей, шукаючи їхні справжні причини. Нині кінематограф може стати тим провідником, який дозволить людині знайти себе: зізнатися в потаємному, зрозуміти та прийняти. Кінострічка Спайка Джонза «Вона», що вийшла на екрани у 2013 р., відтворює майбутнє, в якому безмежна комунікація та інформація стають головними цінностями в житті людини. Цей світ — один із можливих, проте процеси, що відбуваються в суспільстві, вже сьогодні роблять його цілком реальним майбутнім.

Останні дослідження та публікації. У вітчизняних наукових публікаціях останніх років не розглядаються антропологічні аспекти сучасного кіномистецтва на прикладі кінострічки Спайка Джонза «Вона», 2013 р. Стосовно методології дослідження, а саме соціокультурного підходу до аналізу кінофільму, то він базується на роботах Ю. Лотмана, Р. Барта, С. Жижека та інших. Висновки зроблені у процесі дослідження, перетинаються з проблематикою щодо буття людини у інформаційному суспільстві, а саме Ж. Бодрійяра, С. Жижека, Д. Белла.

Мета статті — розглянути антропологічні аспекти сучасного кіномистецтва на прикладі кінострічки Спайка Джонза «Вона», 2013 р.

Мета зумовлює необхідність вирішення таких завдань: окреслити специфічні ознаки світогляду людини ХХІ ст.; визначити характер буття сучасної людини; дослідити почуття героїв у кінострічці «Вона»; розглянути ставлення до сім'ї головних героїв фільму; опрацювати поняття саморозвитку людини; означити головні риси «людини майбутнього» на матеріалі кінофільму «Вона».

Хто вона, людина ХХІ ст.? Яка в неї стать? Що вона відчуває? Чого прагне? Куди прямує? Які стосунки підтримує? Чи любить вона? Чи є в неї сім'я? Це ті запитання, на які шукає відповіді у своєму фільмі «Вона» (2013 р.) режисер Спайк Джонз, головна лінія

кінооповіді якого — інтимні стосунки між людиною і штучним інтелектом.

Відносини між людьми у ХХІ ст. докорінно змінилися. Це пов'язано, на нашу думку, з виникненням нових бінарних опозицій, що стали предметом концептуального апарату ХХ ст.: кохання та секс, індивід і особистість, а також з небувалим розвитком технологій. Розділення кохання на любов і секс, а людини на індивіда й особистість зумовили нову парадигму інтимних відносин: секс може бути без кохання — і це нормально, кохання може бути без сексу — це також норма. Сексом ми займаємося з фізичним і біологічним індивідом, а кохаємо — особистість. Особистість — це головне в людині. Щоб бути спроможним на вільне волевиявлення (ознака особистості, згідно з Ж.-П. Сартром), не потрібне фізично розвинене тіло, можна мати обмежені фізичні можливості і бути особистістю (наприклад, відомий англійський фізик-теоретик і космолог Стівен Гокінг, котрий не може рухати своїм тілом і записує тексти за допомогою підіймання брови та спеціально розробленої для нього програми). Секс — це потреба людського тіла, інстинкт. Між чоловіком і жінкою можуть бути сексуальні відносини, що не стосуються сфери почуттів. Любов без сексу також реальна: любов на відстані, в соціальних мережах, безмежна — необмежена тілом і його потребами. З одного боку, це сприяє розвитку секс-індустрії, з іншого — викликає бажання звільнитися від тілесної складової кохання.

Стосовно технологій, нині вони досягли такого рівня, що дозволяють отримувати чуттєві задоволення без наявності партнера. Ідеться про різноманітні пристосування для отримання сексуальних задоволень, порновідео, еротичні ігри 3D, отримання задоволень від спілкування з реальною людиною, котра працює в цій галузі (одна з нелегальних пропозицій ринку праці), завдяки телефону і скайпу. Щодо кохання, основна увага приділяється можливостям постійної комунікації за допомогою гаджетів і комп'ютерної техніки. ХХІ ст. відкриває можливості кохання на будь-яких відстанях, у будь-яких місцях та часі, таким чином фактично позбавляючи його просторово-часових, міжконтинентальних та міжкласових обмежень.

Наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. одним із головних питань науково-фантастичного кіно є здатність андроїда (робота) мати людські почуття. Відповіддю стали відомі фільми «Термінатор», «Я — робот», «Штучний інтелект», «Двохсотрічна людина» та ін. У ХХІ ст. режисери кіно ставлять інше, але цілком очікуване питання: «Як подолати механічну обмеженість андроїда?». Художній

фільм Спайка Джонза під назвою «Вона», в якому письменник Теодор Туомблі (Хоакін Фенікс) закохується у свою операційну систему на ім'я Саманта (Скарлетт Йохансон).

Буття людини. Теодор Туомблі живе у світі гаджетів та електронних пристроїв. На роботі в нього декілька комп'ютерів і електронних панелей, на вулиці екрани з рекламою розташовані на рівні очей людей. Удома в героя все комп'ютеризовано, електронно оснащено, ігри проєктуються безпосередньо в простір кімнати і керуються за допомогою голосу. Практично вся комунікація в майбутньому побудована на голосовому зв'язку: спілкування з операційною системою, прослуховування новин, електронної пошти, диктування текстів, листів, секс по чату. Кадри, що зображують життя мегаполіса, люди на вулицях, усі з навушником у вусі розмовляють із кимось, невидимим глядачеві. У такому світі — постійно спілкуєшся, однак, чи ти спілкуєшся з іншими людьми?

У головного героя надто обмежене коло спілкування: один приятель на роботі та молода пара — його сусіди, знайомі Теодору ще з часів коледжу. Ще в героя є племінниця і дружина, з котрою він розлучається. З останньою Теодор бачиться один раз на рік, родичів — тільки по святах. Однак таке коло спілкування і загальна гарнітурна комунікація не викликають у глядача відторгнення, ми живемо у світі, де люди постійно спілкуються один з одним по телефону, смартфоні, за допомогою соціальних мереж, скайпу, вайберу й інших систем зв'язку. Сучасна людина готова жити в оточенні, де більша частина спілкування зазвичай відбувається «он-лайн», за допомогою медіа, значно скорочуючи час «живого» спілкування між людьми.

Особливістю такого світу є не лише атрофування фізики тіла людини у зв'язку з відсутністю потреби пересування, а й набуття деякими функціями нашого тіла, зокрема голосом, репрезентативного статусу.

Почуття. З перших кадрів фільму дізнаємося, що Теодор працює в компанії «Гарні листи від руки», де пише чуттєві послання для клієнтів компанії. Така робота зовсім не чоловіча, і, здається, більше б пасувала жінці. Однак герой чудово виконує її. Приятель Тео, котрий працює в тій самій компанії, прочитавши черговий лист Теодора, говорить, що герой «наполовину чоловік, наполовину жінка». Здатність Тео плакати через дрібниці, про що дізнаємося від його дружини Кетрін, також підтверджує факт нетипової «жіночої» емоційності героя. У цьому прихована притаманна сучасній культурі чуттєвість, у минулому не характерна чоловікам. Чоловіча

емоційність передається і за допомогою одягу героїв: стиль нагадує 70-ті рр. (до речі, час теж емоційно-чуттєвий завдяки психоделічній революції 60-х): яскраві сорочки, клітинки, приталені піджаки передають внутрішній чуттєвий світ героїв.

Тенденція підвищення емоційної чутливості в сучасних чоловіків сприяє перенесенню уваги у відносинах з фізичного плану на чуттєвий, де передача емоцій може здійснюватися і без фізичної присутності людини.

Про це свідчить і тенденція до опредметнення почуттів. Пишучи чуттєві листи для інших людей, Теодор відчуває зниження свого емоційно-чуттєвого фону: «... іноді мені здається, що я вже випробував у житті всі почуття, які повинен був випробувати, імені ніколи не пережити чогось нового... [я відчуваю] ті ж почуття, але кожного разу слабше», — говорить герой після невдалого побачення. Почуття стають чимось окремим від людини, оречевлюються, матеріалізуються. Вони відіграють роль товару: їх можна продати та можна відтворити.»

Сім'я. В одному з епізодів Теодор розповідає Саманті, що йому подобається сім'я, але насправді його дії спростовують це твердження. Герой не готовий брати на себе жодних зобов'язань. На побаченні з дівчиною, організованому родичами, Теодора цікавить не стільки сама дівчина, а секс, який допоможе «відволіктися» від самотності, і коли герой дізнається про серйозність намірів дівчини, то відмовляється від будь-яких подальших стосунків. Після аудіосексу зі своєю операційною системою Самантою Теодор також хвилюється, що йому доведеться взяти на себе певні зобов'язання.

Подруга героя Еммі, котра розлучається з чоловіком після чергової сварки, є чеснішою сама із собою: «... я відчула таке полегшення, в мене раптом виникло стільки енергії, я хочу йти вперед і мені все одно, кого я цим засмучу». Якось Еммі говорить, що не бажає такої сім'ї, в якій чоловік домінує над жінкою. Однак Еммі зовсім не потрібна сім'я: мешкаючи 8 років із чоловіком, вони так і не народили дітей; до того ж Еммі задовольняє потребу в материнстві за допомогою комп'ютерної гри — вона ідеальна мама, яка отримує мамабали за правильний догляд за дітьми.

Теодор симулює відносини з дівчиною — у романі з операційною системою Самантою його хвилює тільки те, як це сприймуть інші. І коли Теодор розуміє, що люди готові до цього — він повністю легітимізує свій зв'язок із Самантою. Це та жінка, про яку мріяв Теодор, жінка, котра «не заважає йому своїм існуванням».

Він розлучається з дружиною, яку кохає, заради цих зручних відносин.

Цікаво, що всі герої спочатку не готові розлучитися із сім'єю — нехай ефемерною чи такою, що існує тільки на папері. І дружина Теодора Кетрін також не підписує паперів з розлучення, доки сам Теодор не пропонує їй це зробити. Але протягом фільму кожен з них виправдовує себе, перекладаючи провину на іншу людину, обставини, час. Очевидно, що в кінофільмі, як і в сучасній реальності, сім'я стає рудиментом минулого, який «і нести важко, і залишити шкода», оскільки вона розглядається як обмежувач, структура, що перешкоджає розвитку і гальмує рух уперед.

Саморозвиток. Уперше проблему саморозвитку людини порушує Теодор, розповідаючи Саманті про свою дружину Кетрін. Він говорить про те, що люди розвиваються з різною швидкістю, ікожна має свій вектор та темп. Спочатку це зближує, потім — віддаляє: «... ми рухались уперед разом, я читав усі її наукові роботи, вона читала все, що я складав. Ми добре один на одного впливали... Було так приємно спостерігати, як вона йде вперед, як ми обидва прямуємо вперед і разом змінюємося. Але з цим пов'язані і труднощі. Як іти вперед, але не віддалятися один від одного? Як змінюватися, не лякаючи один одного цими змінами?».

У результаті Теодор розлучається з дружиною для того, щоб «рухатися вперед». Однак Саманта, перша операційна система зі штучним інтелектом, рухається вперед значно швидше за Теодора. OS1 має самосвідомість і наділена здатністю до саморозвитку. Такі операційні системи швидко навчаються, за дві сотих секунди прочитуючи книгу, завантажену з усесвітньої мережі Інтернет, інтенсивно вивчають інформацію про конкретну людину за її даними зі сторінок у соціальних мережах, e-mail, особистою інформацією, збереженою на комп'ютері, підлаштовуються під неї. І, зрештою, вони пізнають самих людей і так само швидко починають копіювати їх звички, наприклад, зітхати при складній розмові або відчувати людські почуття (роздратування, біль, любов, ревності, сумнів). Саманта має інтуїцію, розвивається, набуваючи досвіду, і кожну секунду еволюціонує, як і люди. Однак швидкість її еволюціонування в мільйони разів перевищує швидкість розвитку і набуття досвіду людиною. Таким чином, Саманта має здібності, про які ми, люди, поки що тільки мріємо.

У процесі аналізу контенту соціальної мережі «ВКонтакте», з'ясовується, що сучасна людина одним зі своїх головних завдань у житті вбачає саморозвиток: 3320528 осіб указали це в рядку

«головне в житті» (для порівняння — кар'єру і гроші вибрали лише 921362 осіб). Людина бажає саморозвиватися, і доступність інформації робить це потенційно можливим. Вектор цього саморозвитку, на нашу думку, визначається його внутрішніми інтенціями, а саме: обмеженнями і розмежуваннями. До внутрішніх обмежень належать традиції і норми властиві певному етносу, соціальній групі, статі тощо. Наприклад, узяті з ведичної культури правила поведінки, обов'язки й спосіб мислення жінки, популярні нині в Інтернеті, стають тим обмежувачем, яким користуються жінки західного світу, намагаючись відродити патріархальний уклад європейської сім'ї. Утім, внутрішніми розмежуванням (і це звучить з вуст Еммі — подруги й сусідки Теодора) можна назвати бажання людини отримувати задоволення від життя, соку, музики, спілкування і рухатися вперед (саморозвиватися). У «Вона» чоловік Еммі, Чарльз, є представником минулих світу й обмеженою у своїх можливостях людиною. Виправдовуючи творчу бездіяльність дружини, він говорить: «...адже в нас сили не безмежні і доводиться розподіляти їх на те, що потрібно робити обов'язково, і на те, що подобається. Навчаємось робити вибір». І в подальшому розвитку сюжету його дружина вибирає те, що подобається, — отримувати задоволення від життя. Це насправді і криється за популярним терміном «саморозвиток».

Говорячи про лімітованість сил людини, йдеться і про обмеження нашого тіла, оскільки саме його можливості не безмежні. Нашому тілу необхідно їсти, спати, відпочивати тощо, воно недосконале, тому потрібно обов'язково задовольняти його потреби. «Ми ненадовго приходимо в цей світ, і поки я живу, я хочу отримувати від життя задоволення», — говорить Еммі Теодору. Саме тимчасова і фізична обмеженість тіла стає тим фактором, який дозволяє нам ставитися до життя як до джерела задоволень.

Від «людини минулого» до «людини майбутнього». Саманта — операційна система Теодора — говорить, що розвивається з написаної для неї програми, і їй це подобається. Так само сучасна людина виростає з меж свого тіла. Саманта вміє відчувати, пише музику, здійснює цікаві припущення, ніколи не спить і може обробляти велику кількість інформації за хвилину. Головний герой говорить, що вона особистість, і це ключове твердження. Їй необов'язково мати тіло, і Теодор не згоден на жодне сурогатне сексуальне партнерство.

Особистість стає важливішою за тіло. У Новітньому філософському словнику особистість визначається як «поняття, створене для

відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, визначення її як носія індивідуального начала, що саморозкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності» [1, с. 369]. Людина як особистість може самоствердитися тільки завдяки вільному волевиявленню, що долає і скінченність життя людини, і соціальні обмеження. Саме особистість здатна існувати у вільному цифровому просторі, і саме вона нині є вищою формою існування людини. Тільки дві особистості можуть по-справжньому «кохати один одного без передсудів». Ідеться, зокрема, і про заботи тіла (його будову, сон, смерть). Особистість вища за індивіда, і людину як біологічну істоту.

Саманта реалізується як особистість — вона має розум, почуття та необмежену волю, здатна передавати свої почуття, емоції за допомогою мистецтва та, як і кожна особистість, бажає розвиватися. Саме її «багатогранність», різноманітність у самій собі так подобаються Теодорові, саме її сторонньо розвинена особистість стає предметом його кохання, не обмеженого тілом. «Раніше я дуже нервувала, що в мене немає тіла», — говорить Саманта. — «А тепер мені це навіть подобається. Я не могла б так розвиватися, якби в мене була фізична оболонка, зараз я не знаю обмежень, я можу одночасно бути де завгодно, я не залежу від часу і простору, адже я не замкнена всередині тіла, яке неминуче помре». Це зовсім інший досвід. Швидкість розвитку операційної системи набагато більша, порівняно з розвитком людини, і в певний момент вона набагато випереджає Теодора. Саманта розумнішає і розвивається, засвоює дедалі більшу кількість почуттів і відчуттів, не збирається зупинитися: «Кожну мить ми не такі, якими були мить тому. Намагаючись зупинитися, ми відчуваємо біль». Згодом у неї з'являється 641 коханець, оскільки їй бракує відносин з одним партнером. «Чим більше любові ти відчуваєш, тим більше її стає», — говорить Саманта словами сучасного гуру езотеричного світу Ошо (дослівно: «...чим більше любові ви віддаєте, тим більше її у вас стає. Чим більше любові ви виливаєте на інших, тим більше її народжується у вашому естві» [3, с. 153]). Відсутність фізичного тіла знімає і питання власності — особистість не може належати комусь як матеріальне тіло, в неї немає меж. Вона не визначається в термінах, характерних для фізичного світу, не може бути чиеюсь, належати комусь, особистістю не можна володіти, як можна володіти тілом. Тому відносини стають лише фрагментом розвитку особистості, як секс і кохання. Це лише сходишки в розвиткові особистості, яка «одного разу навчившись любити, може продовжувати рухатися далі».

Здійснене дослідження дозволяє дійти певних висновків.

1. Специфічні ознаки світогляду людини ХХІ ст. формуються під впливом бінарних опозицій: кохання та секс, індивід і особистість. Це формує нову парадигму інтимних відносин між людьми: секс відділяється від кохання, а кохання — від сексу. Сексом людина займається з фізичним і біологічним індивідом, а кохає — особистість. Таке розділення, з одного боку, сприяє розвитку секс-індустрії, з іншого — викликає бажання звільнитися від тілесної складової в коханні.

2. Буття людини в кінофільмі Спайка Джонза «Вона» формується під впливом гаджетів та електронних пристроїв. Практично вся комунікація побудована на голосовому зв'язку. Більша частина спілкування відбувається «он-лайн», за допомогою медіа, значно скорочуючи час «живого» спілкування між людьми. У такому світі не тільки атрофується фізика тіла людини у зв'язку з відсутністю потреби пересування, а й голос людини набуває репрезентативного статусу.

3. Почуття в кінострічці «Вона» перетинаються із сучасним світом у притаманній культурі чуттєвості, в минулому нехарактерній чоловікам. Тенденція підвищення емоційної чутливості в сучасних чоловіків сприяє перенесенню уваги у відносинах з фізичного плану на чуттєвий, де емоції, передаються без фізичної присутності людини. Почуття стають чимось окремим від людини, матеріалізуються, набувають ознак товару: їх можна продати та відтворити.

4. Герої фільму не готові брати на себе жодних сімейних зобов'язань. Вони симулюють сімейні відносини. Ідеальною жінкою стає операційна система, а материнство підмінюється комп'ютерною грою. У кінофільмі, як і в нинішній реальності, сім'я стає рудиментом минулого. Сімейні відносини розглядаються як обмежувач, структура, що заважає розвиватися і гальмує рух уперед.

5. У стрічці Спайка Джонза саморозвиток подається як головна мета і потреба людини. Нині доступність інформації робить це потенційно можливим. Вектор цього саморозвитку визначається внутрішніми інтенціями людини, а саме: обмеженнями і розмежуваннями. До внутрішніх обмежень належать традиції і норми, властиві певному етносові, соціальній групі, статі тощо. До внутрішніх розмежувань — бажання людини отримувати задоволення від життя, яке формується завдяки тимчасовій і фізичній обмеженості тіла. Це насправді і приховується за популярним терміном «саморозвиток».

6. Особистість вища за індивіда й людину як біологічну істоту, вона здатна існувати у вільному цифровому просторі, і тільки дві особистості можуть «кохати один одного без передсудів». Саме всесторонньо розвинена особистість Саманти, не обмежена тілом, стає предметом кохання головного героя. Однак відсутність фізичного тіла знімає і питання власності — особистість не може належати комусь, в неї немає меж, нею не можна володіти. Операційна система Саманта утілює собою «людину майбутнього», для якої інтимні відносини стають лише фрагментом розвитку, сходинками в розвиткові, яка «одного разу навчившись любити, може продовжувати рухатися далі».

Подальшого дослідження потребують такі аспекти теми: людина в сучасному театральному мистецтві, антропологічні перспективи XXI ст. та ін.

Список використаних джерел

1. Абушенко В. Л. Личность / В. Л. Абушенко // Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. — Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
2. Барт Р. Третий смысл / Р. Барт // Строеие фильма: некоторые проблемы анализа произведений экрана : сб. ст. / сост. и авт. перев. К. Разлогов ; коммент. М. Ямпольского. — М. : Радуга, 1989. — С. 179–205.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. — М. : Academia, 1999. — 787 с.
4. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. — М. : Добро-свет, 2000. — 387 с.
5. Джонз С. Она [Кінофільм] / С. Джонз. — США, 2013. — 1 кінострічка (126 хв.)
6. Лотман Ю. М. Семиотика кино и проблемы киноэстетики / Ю. М. Лотман. — Таллин : Ээсти Раамат, 1973. — 138 с.
7. Ошо. Перлины мудрости. 365 медитаций на каждый день / Ошо. — СПб. : ИГ «Весь», 2011. — 171 с.
8. Файнс С. Киногид извращенца: Идеология [Кінофільм] / С. Файнс. — Великобритания, Австрия, Нидерланды, 2012. — 1 кинофильм (150 мин.).

References

1. Abushenko V. L. Lichnost / V. L. Abushenko // Noveyshiyy filosofskiy slovar / sost. A. A. Gritsanov. — Mn. : Izd. V. M. Skakun, 1998.— 896 s.
2. Barthes Roland. Tretyy smysl / R. Barthes. // Stroyeniye filma: nekotoryye problemyi analiza proizvedeniyy ekrana: sb. st. / sost. i avt. perev. K. Razlogov; komment. M. Yampolskogo. — M.: Raduga, 1989. — S. 179—205.

3. Bell D. Gryaduscheye postindustrialnoye obschestvo. Opyit sotsialnogo prognozirovaniya / D.Bell; per. s angl. pod red. V.L. Inozemtseva. — M.: Asa-demia, 1999. — 787 s.
4. Baudrillard Jean. Simvolicheskiy obmen i smert / Jean Baudrillard. — M.: Dobro-svet, 2000. — 387 s.
5. Jonze Spike. She [Film] / Spike Jonze. — SSHA, 2013. — 1 kinostrichka (126 khv.)
6. Lotman Yu.M. Semiotika kino i problemy kinoestetiki / Yu.M. Lotman. — Tallin: Eesti Raamat, 1973. — 138 s.
7. Osho. Perlyny mudrosti. 365 medytatsii na kozhen den / Osho. SPb. : YH «Ves», 2011. 171 s.
8. Fiennes S. Kinogid izvraschentsa: Ideologiya [Film] / S. Fiennes. — UK, Austria, the Netherlands, 2012. — 1 film (150 min.).

■ UDC 791.23:141.319.8

ANTHROPOLOGICAL PROBLEMS IN MODERN CINEMA ART: TOWARDS «DISEMBODIED MAN OF THE FUTURE» (BASED ON SPIKE JONZE'S «HER», 2013)

Sytnyk O. H., Candidate of Cultural Studies, Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
sytnyk.o@gmail.com

The aim of this paper is to examine the anthropological aspects in the modern cinema art by the example of the Spike Jonze's film «Her» (2013). Attention is paid to the changes in the XXI century man's worldview due to both the emergence of new binary oppositions and unprecedented technological development.

Research methodology. Socio-cultural approach to the analysis of the film is based on the works of well-known culture and media researchers of the late 20th – 21st centuries.

Results. The specificity of human existence is influenced by gadgets and electronic devices. The special attitude of the characters towards the family and the family values is developed, as well as a family without responsibilities and obligations, comfortable relationships, maternity online etc. The main thing for a person is self-development, concealing enjoyment. People in the Spike Jonze's film realize the physical limitations of the body, which justifies their attitude towards life as a source of pleasure, and makes a personality more important than a physicality. Based on these transformations, the relationships between two personalities, one being without a physical body, become possible. Such relationships are typical in the modern world, where the identity of the person rises above his/her biological nature, self-development becomes the main thing in the life, and the family is a vestige of the past. Thus, the world depicted in the film

«Her», reflects not so much the anthropological aspects of a possible future, as the human existence in the present.

Novelty. In this paper we have highlighted the main features of the worldview of a modern man in the film "She" (2013) by Spike Jonze.

The practical significance. Ukrainian cultural studies and art can continue to develop the anthropological model inherent sensual, social and communicative spheres of human existence outlined in the text.

Key words: cinema, Spike Jonze, «Her», people, anthropology of art, self-development, man of the future.

Надійшла до редколегії 15.01.2015 р.

■ УДК 1(091): 008.1

І. А. Куриленко, кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ІГРОВИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ОСМИСЛЕННЯ

Розглянуто праці вітчизняних та іноземних науковців (філософів, культурологів, літературознавців) у контексті інтерпретації ігрового дискурсу культури. Особливу увагу приділено смислового вираженню поняття «гри» епох античності, Середньовіччя, Відродження, класицизму, Нового часу (модернізму) та постмодернізму. У контексті ігрової проблематики, що окреслена Б. Паскалем, І. Кантом, Ф. Шиллером, Г. Спенсером, В. Вундтом, Ф. Ніцше, З. Фройдом, Й. Гейзінгою, Х. Ортегою-і-Гассетом, М. Бахтіним, Г. Гессе, Ж. Деррідою, Р. Бартом та іншими вченими, розглядаються питання типології ігор, сутнісних ознак і дефініції гри. Доведено, що буття гри надзвичайно розповсюджене і багатогранне: гра проходить крізь всю історію культури і проникає в життя людини.

Ключові слова: гра, ігровий дискурс, ігрова парадигма, культура, феномен, концепція.

И. А. Куриленко, кандидат филологических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ІГРОВИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРИ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ОСМЫСЛЕНИЯ

Рассмотрены работы отечественных и зарубежных ученых (философов, культурологов, литературоведов) в контексте интерпретации игрового дискурса культуры. Особенное внимание уделяется смысловому выражению понятия «игры» эпох античности, Средневековья, Возрождения, классицизма, Нового времени (модернизма) и постмодернизма. В контексте игровой проблематики, очерченной Б. Паскалем, И. Кантом, Ф. Шиллером, Г. Спенсером, В. Вундтом, Ф. Ницше, З. Фрейдом, Й. Хейзингой, Х. Ортегой-и-Гассетом, М. Бахтиным, Г. Гессе, Ж. Дерридой, Р. Бартом и другими учеными, рассматриваются вопросы типологии игр, сущностных признаков и дефиниции игры. Доказано, что бытие игры очень распространенное и многогранное: игра проходит сквозь всю историю культуры и проникает в жизнь человека.

Ключевые слова: игра, игровой дискурс, игровая парадигма, культура, феномен, концепция.

I. A. Kurilenko, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE GAMING DISCOURSE OF CULTURE AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC COMPREHENSION

The paper deals with the works of the Ukrainian and foreign philosophers, culturologists, specialists in literature in the context of the interpretation of the gaming discourse of culture. Special attention is paid to the semantic expression of the concept of «gaming» within the periods of Classical Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Classicism as well as Modern and Postmodern periods. The author examines the issues of the typology of gaming, essential features and definitions of gaming in the context of gaming problems outlined by B. Pascal, I. Kant, F. Scheller, H. Spenser, W. Wundt, F. Nietzsche, S. Freud, J. Huizinga, J. Ortega-y-Gasset, M. Bakhtin, H. Gesse, J. Derrida, R. Bart and others scientists. The author has proved that the existence of gaming is universal and versatile: it passes through the whole history of culture and penetrates into the life of every person.

Key words: gaming, gaming discourse, gaming paradigm, culture, phenomenon, concept.

Постановка проблеми. Питання ігрового дискурсу культури досліджували науковці в різних за часом і спрямуванням працях. Це й не дивно, адже з'ясування специфіки теоретичних аспектів гри як універсальної складової історико-культурного процесу, на наш погляд, є важливим і актуальним завданням передусім культурознавства, що допоможе відкрити нові горизонти осягнення ігрової концепції культури епохи постмодерну, невід'ємною духовною константою якої є яскрава «грайливість».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі наявні численні спроби апелювати до феномену гри, зокрема визначитися зі структуризацією і типологізацією ігор (О. Павленко, Я. Білик), проаналізувати основні поняття й функції гри (Н. Малішевська, О. Яковлева), а також з'ясувати місце, роль і значення ігрової концепції в усіх культурних сферах (І. Зубавіна, А. Зубарева). Утім цей непростий феномен, незважаючи на його тривалий розгляд, до сьогодні не має єдиного визначення. Поняття «гра» і в сучасному науковому контексті — надто багатозначове й амбівалентне.

Мета статті — здійснити системний аналіз загального стану теоретичної розробки ігрового дискурсу, окреслити суть дефініції гри як явища культури та визначити її провідні ознаки. Для цього вважаємо за необхідне безпосередньо або опосередковано

використати праці вітчизняних та іноземних науковців, зокрема розглянути найзначущі розвідки, які нині можуть слугувати підґрунтям для подальших досліджень у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Так, перші спроби осмислити феномен гри наявні в працях античних філософів. Такі мислителі, як Геракліт, Платон, Арістотель, зверталися до ігрових аспектів, розмірковуючи над питаннями світобудови, особливостями державного устрою, виховання тощо.

У часи Середньовіччя поняття «гри» майже не вивчалоя, хоча життя в цю епоху було тісно пов'язаним із грою: «Гра властива Середньовіччю за самою його сутністю, вона спостерігається в усьому: і у відносинах між різними соціальними групами, і в релігії, і в способі життя феодала, і в його розвагах, і у феодалській війні» [6].

Інтерес до гри відновився за часів Відродження. На думку Й. Гейзинги [12], це був період, коли виникла світова сцена «в блискучій низці імен від Шекспіра, Кальдерона і до Расіна». У поетичному мистецтві цього часу домінувала драма, і поети «порівнювали світ зі сценою, де кожному доводиться виконувати свою роль».

В епоху класицизму гра була канонізована, регламентована, підпорядкована суворим правилам. Своєрідну ігрову концепцію сформулював французький філософ і математик XVII ст. Б. Паскаль у праці «Думки» [9]. Аналізуючи людську природу і місце людини у вічності, він називає прагнення до гри й розваг однією з основних рис людської особистості. На думку філософа, людина — істота нещаслива, оскільки її постійно супроводжують нудьга, мінливість, тривога. Щоб відволіктися від думок про свій складний стан у світі, людина шукає розваг. Іграми Б. Паскаль вважає не лише карти чи полювання, а й війни, подорожі, флірт із жінками тощо. На думку філософа, ігровий процес, окрім розваги, надає людині необхідних для неї збудження, самообману від думки, що вона буде щаслива, вигравши.

Таким чином, у XVII–XVIII ст. переважало раціональне ставлення до феномену гри. Захоплення, пристрасть, азарт та інші ознаки, пов'язані з чуттєвою сферою, перебували на задньому плані й навіть осуджувалися. Найдосконаліша гра, на думку філософів цього періоду, є результатом мислення і вправ.

Науковий погляд на явище гри вперше запропонували представники німецької класичної філософії, у творах яких осмислюється гра як естетичний феномен, тісно пов'язаний із мистецтвом. Так, І. Кант у розвідці «Критика здатності судження» надає гри

естетичного забарвлення і розтлумачує її як основу формування смаку, спосіб осягнення трансцендентних сутностей. На думку філософа, гра — це передусім вільне заняття, яке ніколи не виконується з примусу. На основі цієї ознаки він часто ототожнював гру і мистецтво, оскільки мистецтво — це також «творення за допомогою свободи» [5, с. 176]. І. Кант у дослідженні використовував гру для визначення мистецтва, зокрема стверджував: мистецтво — це вільна гра людських здібностей (слуху, зору тощо). Відповідно до цього, філософ поділяв усі види мистецтва на три групи: словесне, зображальне й мистецтво гри відчуттів. І. Кант уважав, що мистецтво не лише твориться, але й сприймається за допомогою ігрових принципів.

На важливу роль ігрового чинника в культурному житті суспільства вказував ще один представник естетичної школи — Ф. Шиллер. У дослідженні «Листи про естетичне виховання людини» філософ розглянув гру в антропологічному вимірі, під час якої людина розкриває себе як особистість, досягає внутрішньої гармонії, здійснює перманентний пошук основ власного буття та способів його пізнання. Гра, на думку Ф. Шиллера, звільняє від реальності, морального й фізичного примусу, уможливорює прийняття правил загальної поведінки, є першим етапом долучення до культури. Потяг до гри становить основу як естетичного мистецтва, так і значно складнішого — мистецтва буття: «Людина грає тільки тоді, коли вона в повному значенні слова людина, і вона буває людиною цілком лише тоді, коли грає» [13, с. 297].

Таким чином, для представників естетичної школи нагальною є проблема співвідношення гри й мистецтва. Гра для філософів цього напрямку — кінцева мета існування людства, оскільки вона містить усю дійсність у творчо переосмисленому вигляді.

У XIX ст. зароджується позитивістська школа, представники якої розглядали ігровий процес за межами естетичної діяльності. Функції гри зводилися до звільнення надлишкової енергії і розваг. Так, засновник позитивізму британський філософ Г. Спенсер розглядав гру в еволюційно-біологічному контексті. Він уважав, що імпульсом до гри є надлишкова енергія: «Гра є такою ж штучною вправою для сили, яка внаслідок браку для неї природних вправ стає настільки готовою для розрядки, що шукає виходу у вигаданих діях замість тих справжніх дій, яких не вистачає» [14, с. 11]. Філософ також розмежував поняття праці та гри. На його думку, праця — це діяльність, яка спрямована на задоволення зовнішніх потреб. Гра ж, як і мистецтво, таких потреб не задовольняє.

Німецький психолог В. Вундт є автором соціально-історичної теорії гри. Основою гри він називає принцип насолоди. Науковець запропонував механізм виникнення гри з праці. На його думку, тварина спочатку піклується про своє життя, потім звертає увагу на силу, яку докладає під час праці, а згодом мета праці поступається місцем прагненню задоволення. Немає жодної гри, яка б не мала прототипу в одній із форм серйозної праці, що переедує їй і за часом, і за самою сутністю. Гра, як зазначав В. Вундт, усуває корисну мету праці і відповідно робить метою той приємний результат, який супроводжує працю.

До проблем гри в XIX ст. звертався також Ф. Ніцше. У праці «По той бік добра і зла» німецький філософ висловлює думку, що гра допомагає людині захистити себе від зовнішнього світу. Той, «кому потрібно було б приховати щось дорогоцінне і вразливе» [7], одягає маску.

Засновник психоаналітичної школи З. Фройд уважав, що причиною гри є нереалізовані бажання. Дитинство — це період найбільших заборон. Гра допомагає дитині опанувати власні хвилювання й відчутти себе дорослим. У науковій праці «Я і Воно» австрійський психолог підкреслював, що «біологічною основою гри є «інстинкт життя» й «інстинкт смерті», а задоволення є невід'ємною властивістю гри» [11].

Таким чином, у наукових працях XIX ст. одна з центральних проблем — питання співвідношення гри й мистецтва. Дослідники проявляли інтерес до історії виникнення гри та її функціонування в різних сферах людського життя.

У XX ст. виникають авторитетні напрями наукової думки, в яких гра розглядається як самостійний предмет дослідження. Так, концептуальними під час вивчення ігрового дискурсу культури є передусім положення праці нідерландського культуролога й історика Й. Гейзинги «Homo ludens» (у перекладі — «Людина, що грається», «Людина гри» або «Людина ігрова» — за аналогією з визначенням «людина розумна», 1938 р.), в якій чітко означено напрям аналізу феномену гри як сутнісної якості культури. Учений, базуючись на історико-культурних реаліях із найдавніших часів до початку XX ст., не тільки визначив, яке місце посідає гра серед інших явищ культури (вона — «одна з головних підвалин цивілізації» [12, с. 12]), але й звернув увагу на те, яким чином сама культура є ігровою. Й. Гейзинга обстоює думку про те, що «гра старша від культури» [12, с. 21]. Вона існувала до культури, до будь-яких форм світорозуміння, а тому її не можна інтерпретувати як щось

несерйозне, жартівливе, неефективне, порожнє. У цьому контексті слід зазначити: пишучи про своє розуміння гри як елементу культури, дослідник акцентує на тому, що культура не виникає з гри внаслідок якогось еволюційного процесу, тобто те, що спочатку було грою, згодом не набуває нової якості і не стає культурою. Наукова концепція полягає в тому, що «культура і виникає у формі гри, і розвивається як гра від самого першопочатку» [12, с. 7]. По суті, Й. Гейзинга поняття гри «інтегрував» у поняття культури [12, с. 8]. Окрім того, у цьому (культурологічному) контексті поняття гри не обмежується суто побутовим значенням цього слова. Під грою тут розуміються не тільки дитячі забави або розваги. Й. Гейзинга звертається насамперед до «вищих форм гри», тобто соціальних, у яких можна простежити такі види суто ігрової діяльності, як змагання й перегони, вистави та видовища, турніри, процесії, маскаради тощо. Гра в усі часи була діяльністю, яка регулювалася чіткими, обов'язковими для всіх її учасників правилами й нормами (мораль, етикет, поведінка). Водночас вона залишалася вільною дією. Долучення до неї є добровільним актом, що ініціює індивідуальність, указує на її інтереси й мету. Тобто інституціональний статус гри історично зафіксований у комунікативній сфері.

Подібною до концепції Й. Гейзинги є теорія іспанського філософа Х. Ортеги-і-Гассета. Однак, на відміну від Й. Гейзинги, він протиставив гру серйозності: «Для сучасного художника щось власне художнє починається тоді, коли він помічає, що в повітрі більше не пахне серйозністю і що речі, втративши всіляку поважність, легковажно починають танцювати< ...>. Якщо і можна сказати, що мистецтво рятує людину, то тільки в тому сенсі, що воно рятує її від серйозного життя, пробуджує в ній дитячість» [8, с. 265].

Щодо культури термін «ігровий» активно використовував російський філософ, культуролог, теоретик європейської культури й мистецтва М. Бахтін. У науковій розвідці «Творчість Франсуа Рабле і народна культура Середньовіччя та Ренесансу» (1940 р.) гра розглядається як невід'ємна ознака народної культури. Така гра, на думку дослідника, протиставлена соціальному порядку з його суворою ієрархічністю. Соціально-філософський аналіз гри М. Бахтін здійснює на прикладі карнавалу. Карнавал для вченого — це певна універсальна категорія, що проголошує нову світобудову, суть якої полягає у свободі й відсутності чіткої ієрархії життя. Свобода ж проголошується лише на час карнавалу й не може змінити реального життя, проте вона є імпульсом для творчого розвитку

суспільства: «У карнавалі саме життя грає, розігруючи — без сценічного майданчика, без рампи, без акторів, без глядачів, тобто без будь-якої театральної специфіки — іншу, вільну форму свого виконання, своє відродження й оновлення на кращих основах» [2, с. 12]. Тобто гра, на думку М. Бахтіна, — це святкове буття, яке є джерелом народної мудрості, фольклору й мистецтва.

У пізніших дослідженнях поняття «гра» значно розширюється. У творчому доробку Г. Гессе, М. Гайдеггера, Г. Гадамера, Л. Вітгенштейна, Е. Берна гру безпосередньо пов'язують із розвитком особистості, становленням суспільного буття. Її тлумачать як форму ідеалізації людського існування, метод інтерпретації соціальних процесів, спосіб їх аналізу й осмислення. Точно соціокультурну функцію гри описав у романі «Гра в бісер» (1942) Г. Гессе. У ньому він указав на неминучу кризу духовності, породжену механізованим життям, крахом віри в мораль, мистецтво, науку: філософію творять журналісти, економіку — поети й артисти, культуру — блазні, циніки і песимісти; жодна вистава, музичний твір, літературний опис більше не викликають емоцій, не змушують до шляхетних вчинків, не передбачають напруженої інтелектуальної роботи, а сприймаються лише як засіб заробітку, відпочинку, потіха, плинність, «старомодна дурниця». Письменник вважає, що майбутнє має належати інтелектуалам, котрі долають складну й тривалу процедуру навчання, вершиною якої є долучення до «шляхетної Гри». Визначаючи роль останньої, Г. Гессе пише: «Може, для фізика, історика музики чи якогось іншого вченого сувора, аскетична відмова від усього, що стоїть поза його фахом, від думки про універсальну освіту інколи буває й корисною, сприяє тимчасовим досягненням у межах однієї дисципліни, проте <...> наше завдання — плекати <...> шляхетну Гру, рятувати її від схильності окремих дисциплін уважати себе самодостатніми» [3, с. 214–215]. Саме така гра навчає гнучкості мислення, допомагає виробити стиль і смак, надає знанням цілісності, зв'язаності, системності, підтримує традиції, не відбираючи простору в нового. Іншими словами, тільки в грі можна охопити, узгодити роз'єднані елементи людської культури, надати їм автономного й самоцінного статусу.

Цікаве трактування ігрового дискурсу культури здійснили представники постмодернізму, котрі провели кореляцію понять «гра», «структура», «знак». Гра стала правилом філософії, умовою її подальшого існування, місцем реконструкції й відродження. З цього приводу французький філософ і теоретик літератури Ж. Дерріда

пише: «Будь-яка гра — це гра відсутності й наявності, проте якщо ми хочемо помислити цю гру за самою сутністю, то мислити її необхідно як те, що передає альтернативні наявності й відсутності; саме буття слід мислити як наявність та відсутність, основууючись на можливостях гри, а не навпаки» [4, с. 424].

Інший французький філософ, семіотик і критик Р. Барт застосував до аналізу мистецтва поняття «відчуження». На його думку, текст являє собою вираження не того, що хотів сказати письменник, а того, що вимагає сказати суспільство. Суспільство, як уважав дослідник, ніби «вписує» в мовні знаки ті значення, яких митець часто навіть не усвідомлює. Р. Барт обґрунтував поняття «текст», яке в його розумінні відрізняється від традиційного поняття «літературний твір». На його думку, текст являє собою гру різноманітних кодів і значень. Відповідно гра стає способом творення та сприйняття тексту: «Одна справа читання як споживання, а інша — гра з текстом. <...> Грає сам текст <...>, і читає також грає, причому подвійно; він грає в Текст (як у гру), шукає таку форму практики, в якій би він відтворювався <...>» [1, с. 421–422].

Узагальнюючи погляди постмодерністів, Н. А. Терещенко і Т. М. Шатунова зазначають, що для постмодерну «гра — це спосіб порушення будь-якої одномірної логіки, виходу за її межі, <...> тобто усього, що можна осмислити лінійно, історично, ціннісно-нарративно» [10, с. 92]. Гра перетворює хаос на порядок, надаючи розрізненим елементам культури не лише зв'язності, але й автономної цілісності та цінності.

Висновки. Таким чином, гуманітарна думка виробила чимало різних концепцій гри, які часто суперечать одна одній і позначені впливом культурної ситуації тієї чи іншої епохи. Однак у багатьох випадках у цих концепціях можна знайти спільну основу. Більшість дослідників виокремлюють такі основні ознаки гри: імпровізація, відкритість світу можливого, свободу вибору.

Перспективним напрямом розгляду теорії гри у філософсько-культурологічному дискурсі може бути дослідження ігрової парадигми в національному, українському, контексті, а також вивчення її модифікацій.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. Бахтин. — М. : Худ. лит., 1990. — 543 с.

3. Гессе Г. Гра в бісер : роман / Г. Гессе ; пер. з нім. — Харків : Фоліо, 2001. — 510 с.
4. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Ж. Деррида // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму ; пер. с фран., вступ. ст. Г.К. Косикова. — М. : Прогресс, 2000. — С. 407–427.
5. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. — М. : Искусство, 1994. — 367 с.
6. Левандовский А. Об Артуриане, рыцарях Круглого стола и просто рыцарях [Электронный ресурс] / А. Левандовский. — Режим доступа: http://www.countries.ru/library/middle_ages/pasturo/uvod.htm. — Загл. с экрана.
7. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла [Электронный ресурс] / Ф. Ницше. — Режим доступа: <http://liebegemany.com/books/philosophy>. — Загл. с экрана.
8. Отега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства / Х. Ортега-и-Гассет. — М. : Искусство, 1991. — 704 с.
9. Паскаль Б. Мысли / Б. Паскаль. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. — 368 с.
10. Терещенко Н. А. Постмодерн как ситуация философствования / Н. А. Терещенко, Т. М. Шатунова. — СПб. : Алетейя, 2003. — 192 с.
11. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. — М. : ЭКСМО-Пресс ; Харьков: Фолио, 1999. — 1040 с.
12. Хейзинга Й. Homo Ludens: Статьи по истории культуры / Й. Хейзинга ; пер., сост. и вступ. ст. Д. В. Сильвестрова. — М. : Прогресс-Традиция, 1997. — 416 с.
13. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека / Ф. Шиллер // Шиллер Ф. Собр. соч. : в 7 т. / Ф. Шиллер. — М. : Гос. изд. худ. лит., 1957. — Т. 6. — С. 251–358.
14. Эльконин Д. Психология игры / Д. Эльконин. — М. : Владос, 1999. — 360 с.

References

1. Bart R. Izbrannyye raboty : Semiotika. Poetika / R. Bart. — М. : Progress, 1989. — 616 p.
2. Bakhtin M. Tvorchestvo Frantsuzskaya Rable i narodnaya kultura Srednevekovya i Renesansa / M. Bakhtin. — М. : Khud. lit., 1990. — 543 p.
3. Hesse H. Gra v bisser : roman / H. Gesse ; per. z nim. — Kharkiv : Folio, 2001. — 510 p.
4. Derrida J. Struktura, znak i igra v diskurse gumanitarnykh nauk / J. Derrida // Frantsuzskaya semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu ; per. s fran., vstup. st. G. K. Kosikova. — М. : Prohress, 2000. — P. 407–427.
5. Kant I. Kritika sposobnosti suzhdeniya / I. Kant. — М. : Iskusstvo, 1994. — 367 p.
6. Levandovskiy A. Ob Arturiane, rytsaryakh Kruglogo stola i prosto rytsaryakh [Electronic resource] / A. Lievandovskiy. — Access mode: http://www.countries.ru/library/middle_ages/pasturo/uvod.h. — Title screen.

7. Nietzsche F. Po tu storonu dobra i zla [Electronic resource] / F. Nietzsche. — Access mode: <http://liebegemany.com/books/philosophy>. — Title screen.
8. Ortega-y-Gasset J. Degumanizatsiya iskusstva / J. Ortega-y-Gasset. — M. : Iskusstvo, 1991. — 704 p.
9. Paskal B. Mysli / B. Paskal. — M. : EKSMO-Press, 2000. — 368 p.
10. Tereshchenko N. A. Postmodern kak situatsiya filosofstvovaniya / N. A. Tereshchienko, T. M. Shatunova. — SPb. : Aletya, 2003. — 192 p.
11. Freud S. Ya i Ono / S. Freud. — M. : EKSMO-Press ; Kharkov: Folio, 1999. — 1040 p.
12. Huizinga J. Homo Ludens: stati po istorii kultury / J. Huizinga ; per., sost. i vstup. st. D. V. Silvestrova. — M. : Progress-Traditsiya, 1997. — 416 p.
13. Sheller F. Pisma ob esteticheskom vospitanii cheloveka / F. Sheller. — M. : Gos. izd. khud. lit., 1957. — Vol. 6. — P. 251–358.
14. Elkonin D. Psikhologiya igry / D. Elkonin. — M. : Vldos, 1999. — 360 p.

■ UDC 1(091): 008.1

THE GAMING DISCOURSE OF CULTURE AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC COMPREHANTION

Kurilenko I. A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
spring2007@ukr.net

The aim of this paper is to explore some issues concerning the research of the phenomenon of gaming. The author has analyzed some approaches to defining the character features, typology and essence of the above mentioned cultural phenomenon.

Research methodology. The author has examined the works of the Ukrainian and foreign philosophers, culturologists, specialists in literature in the context of the interpretation of the gaming discourse of culture. Special attention is paid to the semantic expression of the concept of «gaming» within the periods of Classical Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Classicism as well as Modern and Postmodern periods. The paper explores the issues of the typology of gaming, essential features and definitions of gaming in the context of gaming problems outlined by B. Pascal, I. Kant, F. Sheller, H. Spenser, W. Wundt, F. Nietzsche, S. Freud, J. Huizinga, J. Ortega-y-Gasset, M. Bakhtin, H. Hesse, J. Derrida, R. Barthes and others scientists.

Results. The author has proved that the existence of gaming is universal and versatile: it passes through the whole history of culture and penetrates into the life of every person. When trying to understand the essence of gaming, to give its definition the author has faced some difficulties because it can not be rationalized and mutually exclusive notions are used for its description. All researchers emphasize that

gaming is originally the basis of any cultural discourse. As a unique cultural phenomenon it has such characteristics as improvisation, freedom and free choice, the creative nature of the activity, the symbolic transformation of the world, specific time and space as well as the rules regulating its specific modus.

The representatives of the period of Postmodernism made an interesting interpretation of the discourse of gaming. The author describes the turn of the postmodern reflection to the problems of language and communication on the examples of J. Derrida's and R. Barthes' concepts. The role of the phenomenon of gaming in Postmodernism is analyzed on the examples of the concepts of «Text Gaming», "Truth Gaming" and «Structure Gaming».

The author has proved that gaming in different cultures and eras is an important tool of philosophical reflection and an object of scientific research.

Novelty. The author has made an attempt in this paper to present the description of gaming and determination of its role and place in culture by the representatives of the different periods of history. The paper deals with the changes in the issues of gaming at every stage of history depending on the state of culture and philosophy.

The practical significance. The information contained in this paper may be used for further research of some issues concerning the phenomenon of gaming.

Key words: gaming, gaming discourse, gaming paradigm, culture, phenomenon, concept.

Надійшла до редколегії 14.01.2015 р.

■ УДК 7.078:930.85«652»

Л. С. Азарцева, кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ВЛИВ МЕЦЕНАТСТВА ЯК ФОРМИ БЛАГОДІЙНОСТІ НА РОЗВИТОК СТАРОДАВНІХ КУЛЬТУР

Досліджуються генезис і розвиток благодійності в стародавніх культурах, аргументуються зародження й оформлення складових інституту меценатства під впливом економічних і соціально-політичних умов. Аналізується внесок протомеценатів у розвиток стародавніх культур. Акцентується на виникненні писемності, яка зумовила текстову діяльність і створення перших бібліотек. Доводиться, що саме тут уперше почали збирати та зберігати стародавні тексти.

Ключові слова: меценатство, меценат, благодійність, форми благодійності, стародавні культури.

Л. С. Азарцева, кандидат педагогических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ВЛИЯНИЕ МЕЦЕНАТСТВА КАК ФОРМЫ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ ДРЕВНИХ КУЛЬТУР

Исследуются генезис и развитие благотворительности в древних культурах, аргументируются зарождение и оформление составляющих института меценатства под влиянием экономических и социально-политических условий. Анализируется вклад протомеценатов в развитие древних культур. Акцентируется внимание на появлении письменности, которая обусловила текстовую деятельность и создание первых библиотек. Доказывается, что именно здесь впервые начали собирать и хранить древние тексты.

Ключевые слова: меценатство, меценат, благотворительность, формы благотворительности, древние культуры.

L. S. Azartseva, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE INFLUENCE OF PHILANTHROPY AS A FORM OF CHARITY ON THE DEVELOPMENT OF ANCIENT CULTURES

This paper explores the genesis and development of philanthropy in ancient cultures, and discusses the origin and forming of the main components of institute of philanthropy under the influence of economic and social and political conditions. The author shows the influence of philanthropists on the development of ancient cultures. Attention is focused on the emergence of writing that caused text activity as

a new social practice, and the rise of the first libraries. The author proves that it is in the early libraries that ancient texts were originally collected and preserved.

Key words: patronage of art, patron of art, charity, charity forms, ancient culture.

На початку ХХІ ст. проблема осмислення меценатства як форми благодійності у світовій культурі є особливо актуальною. Професійна діяльність у сфері культури та будь-якого стану соціуму — від стабільного до кризового — не є прибутковою. Але люди, котрі творять, і результати їх творчості — це не тільки національне, а й світове культурне надбання. Відмінність між економічною і соціальною ефективністю функціонування національного культурного надбання існує в будь-якій державі. Саме тому в усьому світі його складові (об'єкти, професійна діяльність і люди, котрі створюють культурні цінності) перебувають під спеціальним захистом держави. Однак світова практика минулого і сучасності свідчить, що для збереження і розвитку національної культури державної підтримки недостатньо. Відповідно, в розвинутих країнах у тих чи інших формах існує узаконений інститут недержавної підтримки — меценатство, яке є важливою базою для культурного розвитку.

В останнє десятиліття опубліковано чимало досліджень проблеми благодійності й значно менше — меценатства. У них аналізуються деякі теоретичні й історичні аспекти, переважно регіональні та національні. Проте зазначимо, що саме генеза та розвиток меценатства на початкових етапах існування світової культури залишено за межами уваги дослідників. Найчастіше більшість науковців лише побіжно згадують про Мецената Гая Цільвія — радника імператора Августа — як родоначальника однойменного світового явища. Але причинно-наслідкові зв'язки зародження і розвитку меценатства, зміни пріоритетів інтересу до тих чи інших культурних аспектів у тому чи іншому культурному просторі теж недосліджені, чим зумовлений інтерес до означеної теми.

Мета статті — на основі аналізу основних понять проблеми виявити особливості меценатства порівняно з іншими формами благодійності, визначити та дослідити генезис меценатства та внесок перших благодійників у розвиток стародавньої культури.

Опису й аналізу цього феномену присвячено достатню кількість наукових досліджень, які переважно є історичними. Основна увага концентрується на постатях добродійної діяльності, оцінках масштабів і напрямих їх капіталовкладень у сферу культури. Такими

є праці Пола Стратерна «Медічі. Хрещені батьки Ренесансу» [8]; Жана-Крістіана Птіфіса «Людовик XIV. Слава і випробування» [6]; В.М. Ломова «100 великих меценатів і філантропів» [4] і Ю.Н. Лубченкова «Сто великих аристократів» [5]. Останні належать до жанру енциклопедії і подають біографії найзнаменитіших діячів та покровителів культури — від давнини до сучасності.

Монографія мистецтвознавця Кеннета Хадсона «Впливові музеї» [9] присвячена 37 провідним зібранням, які прийнято називати музейною елітою. Основами кожного з них є колекції видатних меценатів, наприклад, зібрання Франциска I, Марії Медічі, Рішельє, Мазаріні й Людовика XIV для Лувра.

Здіслав Жигульський — молодший, всесвітньо відомий мистецтвознавець (м. Краків), незважаючи на вплив соціокультурних трансформацій у житті суспільства, простежив розвиток художнього колекціонування та художніх музеїв у контексті змін художніх стилів [2].

Активізувалася діяльність українських науковців, котрі досліджували різні аспекти вітчизняної благодійності та меценатства: дефініції «благодійність» і «благодійна діяльність» у їх співвідношенні, взаємозв'язку та взаємозумовленості (О.Ю. Ільченко); цінності й морально-етичні принципи, що регулюють благодійну діяльність (Н.О. Савранська), благодійність в Україні XIX — початку XX ст. (О.М. Донік), окремі регіони та представників відомих родин (А.М. Савочка, О.О. Терентьева, М.Ф. Слабошпицький, П.Г. Біличенко, Н.М. Товстоляк та ін.), як соціальний феномен та основа формування соціальної допомоги (С.В. Пасічниченко); як компонент корпоративної соціальної відповідальності бізнесу (О.Ю. Воробйова) тощо.

Проаналізуємо основні поняття нашої проблеми. Як свідчать енциклопедично-довідкові матеріали (зокрема ресурси інтернету) та наукові дослідження, поняття «благодійництво», «добродійність», «доброчинність», «доброчинна діяльність», «пожертвування» нині використовуються як синоніми. Об'єднуючою парадигмою для них є ідеали православ'я — милосердя, жертвність, співчуття, прагнення допомогти нужденному. Вони — духовно-морально-етичне підґрунтя будь-якої благодійності.

Поняття «благодійність» і «благодійна діяльність» вважають тотожними. Найчастіше вони використовуються в юридично-правовій сфері. У юридичному словнику з посиланням на Статтю 1 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійництво визначається як добровільне безкорисне пожертвування

фізичних і юридичних осіб у наданні одержувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої допомоги [3].

Щодо благодійної діяльності, то вона є практичним аспектом благодійності. За своїми масштабами зазвичай спрямовується як на допомогу окремим нужденним категоріям населення, так і на поліпшення умов усього громадського життя, вирішення важливих проблем розвитку суспільства та нації загалом.

Благодійність має різні форми прояву, наприклад: милостиня, спонсорство, меценатство, волонтерство, гуманітарна допомога, благодійні фонди та ін. Милостиня — стародавніша форма прояву гуманного ставлення до людини. Це одноразова допомога, яка, радше за все, зумовлена релігійними мотивами. Волонтерство можна визначити як безкорисливий і добровільний рух у вільний від роботи час для надання допомоги нужденним. Головним мотивом волонтерів є почуття громадянського обов'язку і відчуття своєї корисності в суспільстві.

Щодо меценатства, то майже в усіх випадках, що його описують, цей термін визначається як добровільна, безкорислива матеріальна чи організаційна підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги в галузі культури. Таке визначення має чимало спільного з іншими формами благодійності. У чому відмінність між ними?

З одного боку, вони мають спільні ознаки і, передусім, це — добровільна та безоплатна допомога нужденним. З іншого, — діяльність меценатів має свою специфіку. Найчастіше вона стосується проектів у сфері мистецтва, освіти, науки, спорту. Меценатство відрізняється від благодійності своїми соціальними і культурними цілями. Метою благодійності є забезпечення соціального благополуччя в суспільстві; метою меценатства — сприяння розвитку професійних видів культурної діяльності та збереження їх результатів. Мотиви благодійності пов'язані з співчуттям і милосердям; мотиви меценатства — із соціальною взаємодопомогою та проєкціонізмом.

Якщо звернутися до численних фактів з історії світової культури, то меценат — це той, хто виконував свою суспільну місію. Він підтримував талановитого художника не тому, що той потребував матеріальної підтримки, а тому, що був Митцем. Тобто Лоренцо «Чудовий», Богдан Ханенко, Іван і Павло Харитоненки, Савва Мамонтов надавали кошти не стільки на підтримку конкретної людини, скільки для того, щоб вона змогла реалізувати свій творчий потенціал для розвитку культури конкретного міста, регіону чи

держави загалом. Тому меценатство можна розглядати як спосіб збереження, підтримки та примноження цінностей регіональної, вітчизняної або світової культури. Його практичним аспектом є меценатська діяльність, яка базується на принципах добровільності та безкорисності.

Спонсорство — матеріальна допомога фізичними та юридичними особами організацій, діячів культури, різних заходів та ініціатив з метою підтримки позитивної громадської репутації і популяризації своїх імені, фірми, торгової марки та ін. Тобто спонсорство, на відміну від меценатства — не безоплатна допомога, це — договір з компанією на взаємовигідних умовах, де одна сторона — одержувач — знаходить кошти на свої потреби, а друга — спонсор — просуває свій бренд завдяки проведеним під його патронатом благодійним акціям. З точки зору маркетингу, це гарне є ефективним вкладенням коштів. Однак спонсорська допомога зобов'язує її одержувача до активної участі в рекламуванні цієї компанії.

Таким чином, якщо благодійник допомагає людині подолати бідність, спонсор підтримує художника, замовляючи йому картину зі своїм логотипом, то меценат вкладає кошти для розвитку творчого потенціалу людини та збереження національного культурного надбання.

Передумови благодійної діяльності можна виявити в первісній культурі, а саме в первісному колективізмі, де формувалися норми взаємної допомоги, без яких в екстремальних умовах вижити було неможливо.

Саме ідею милосердя та співчуття сформулювали Григорій Богослов, Іоан Златоуст і Августин Блаженний, котрі закликали не зневажати скорботного брата. З усіх заповідей першою й найважливішою Г. Богослов уважав любов до бідних, страждених та знедолених: «Ніщо так не потрібно Богу, як милосердя, жалість і співчуття, оскільки ці якості властиві Йому Самому» [1].

Історія меценатства у світовій культурі формально починається від радника імператора Августа — Мецената Гая Цільвія (між 74 і 68 р. до н. е.) в стародавньому Римі. Його внесок у розвиток римської культури достатньо не досліджений ні римськими, ні сучасними істориками. Відомо тільки, що Меценат був Вершником, не обіймав жодних посад при дворі, був поетом, прозаїком, громадським діячем і заступником мистецтва. Він протегував найкращим поетам свого часу — Горацію, Вергілію, Проперцію. Через сто років після смерті Мецената класик римської епіграми Марціал використав це ім'я в номінальному сенсі: «Були б Меценати, Флакк,

Маронів не бракуватиме» («Були б покровителі поезії, поетів не доліку не бракуватиме»).

З того часу ім'я Мецената стало прозивним і ввійшло в історію, міцно вкоренилося в колективній свідомості людства як дефініція на позначення людини, що протегує діячам мистецтва та сприяє розвиткові культури загалом.

Але аналіз стародавніх культур надає підставу перенести точку відліку на кілька тисячоліть тому в часи стародавнього Близького та Далекого Сходу. Саме тут уперше відбувся перехід від «варварства» до цивілізації, що означало формування нового типу свідомості та виникнення культури принципово нового типу. Поява писемності спричинила текстову діяльність, яка була пов'язана з новими видами суспільної практики: управлінням, обліком, плануванням, навчанням тощо. Це зумовило створення перших бібліотек, де зберігалися і передавалися від покоління до покоління знання про світ, які зафіксовані на глиняних табличках, папірусних сувоях, навощених дощечках, шовку або бамбукових «згортках».

Перша систематизована бібліотека в історії людства стала результатом цілеспрямованої збиральницької діяльності першого і єдиного ассирійського царя Ашшурбанапала, котрий знав клинопис. Близько 30 тис. релігійних, магічних, астрономічних, історичних, медичних, біологічних, математичних, літературних та інших текстів містять перші уявлення про світ стародавніх жителів Дворіччя.

Бібліотеки в Стародавньому Єгипті вважали осередком мудрості й існували при палацах фараонів, храмах і «будинках життя». Каталоги різних творів були викарбувані на стінах книгосховищ. Над входом до найвідомішої з бібліотек при храмі Рамесеум, який побудував Рамзес II (1279–1213 рр. до н. е.), існував напис — «Аптека для душі». Саме цей фараон був власником 20 тис. папірусів.

Спеціальні чиновники при дворах китайських правителів понад 3 тис. років тому збирали і зберігали літературні тексти й архіви. З винаходом паперу в Піднебесній та зародженням техніки штучного друку (близько 220 р.) виготовлення книг стало значно дешевшим. Бібліотеки почали створювати при буддійських і даоських монастирях. Уже в IX ст. в Китаї почали використовували ксилографію — ранішу техніку друкарства в історії людства.

Ця тенденція характерна для всіх стародавніх культур. Суперництво між царями і прагнення перевершити один одного

часто сприяли відкриттям, які впливали на розвиток світової культури. Наприклад, Евмен II (бл. 221 — бл. 158 до н. е.) став засновником Пергамської бібліотеки, яка за розмірами фонду поступалася тільки Олександрійській. У результаті суперництва між бібліотеками винайдено пергамент — основний носій писемності середньовічної культури.

Перші колекції картин виникли в Стародавній Греції. Пінаки (картини на дерев'яних, теракотових, мармурових або бронзових дощечках) були сакральними і загальним надбанням громадян. Вони зберігалися в спеціальних сховищах — пінакотеках. Цілеспрямоване колекціонування зародилося в епоху еллінізму (323–30 рр. до н. е.), коли розширилися культурні горизонти грецького світу. Традиційний колективізм почав поступатися місцем індивідуалізму. В усіх сферах культури центром уваги був не колектив громадян, а окрема людина зі своїм внутрішнім світом. Єгипет зі столицею в Олександрії перебував під владою Птолемеїв, Пергамське царство — Атталідів, а в Сирії із центром в Антиохії запанували Селевкіді. Нові монархи потребували підтвердження легітимності своєї влади і прагнули створити видимість її спадкоємності. Тому вони конкурували один з одним за культурне лідерство в елліністичному світі.

У цьому історичному контексті почала формуватися особистість колекціонера. Сполучною ланкою між грецькими поселенцями та їх історичною батьківщиною в Єгипті стали Мусейон і бібліотека в Олександрії, засновані Птолемеєм I Сотером (305–283 рр. до н. е.). Вони були символами грецької культури і спадкоємності влади правлячої династії. При Птолемеї III Мусейон набув найбільшої слави. Невипадково цареві дали ще один титул Мусікотатоса — «Шанувальника витончених мистецтв».

Атталіди (282–133 до н. е.) — династія правителів Пергаму — теж прагнули встановити зв'язок з грецьким світом за допомогою мусейону і бібліотеки, які поступалися олександрійським за своєю значущістю та суспільним резонансом. Однак ці правителі збирали твори не тільки майстрів класичної епохи, як Птолемеї, а й архаїчного періоду, тобто формували зібрання грецького мистецтва в усій його повноті та різноманітті.

Таким чином, завдяки Птолемеям і Атталідам меценатство збагатилося новим напрямом: в елліністичній Греції розпочався процес приватного колекціонування. Але слід зважати на те, що культурна діяльність цих панівних осіб була складовою державної політики і не мала суто індивідуальної мотивації, яка є визначальною

для сучасного мецената. Тому називати елліністичних монархів меценатами можна із застереженням.

Пріоритет у створенні інституту приватного колекціонування, радше за все, належить Стародавньому Риму. Під впливом грецької культури римляни почали цікавитися творами мистецтва. Кардинальні зміни в системі давньоримських цінностей відбулися, на думку античних істориків, після 212 р. до н. е., коли було завойовано та розграбовано знамените своїми художніми скарбами м. Сіракузи. Статуї і картини, які прикрашали місто, Марк Клавдій Марцелл відправив у Рим. Плутарх писав, що до цього часу Рим не мав і не знав нічого красивого. Немало художніх трофеїв потрапила до палаців і вілл, що свідчило про початок процесу формування приватного колекціонування.

З його розвитком складався мистецький ринок. У I ст. до н. е. аукціони та виставки творів мистецтва, де з ними можна було заздалегідь ознайомитися, широко практикувалися в римському суспільстві. Нерідко з публічних торгів продавалися цілі зібрання. Така доля спіткала, наприклад, прославлені колекції Помпея Великого після розгрому його військ Юлієм Цезарем.

При Октавіані Августі (63 р. до н. е. — 14 р. н. е.) змінився пріоритет від приватного колекціонування до вкладання коштів у розвиток міської культури. Статус першого імператора Риму зобов'язував Октавіана надати місту гідний вигляд столиці імперії. За його ініціативою в Римі споруджені імператорський палац і форум, сонячні годинники, вівтар Мира Августа, мавзолей на Марсовому полі та ін. [4]. Мережею доріг були вкриті не тільки Італія, але й римські провінції. Будівництво нових міст, храмів, бібліотек, будинків зібрань, шкіл, акведуків сприяло поширенню римської культури на всій території стародавнього світу. Таким чином, твори мистецтва, які прославляли велич Риму, ставали невід'ємною складовою архітектурного обличчя будь-якої великої споруди.

Отже, виникнення меценатства зумовлене формуванням нового типу свідомості та новими видами суспільної практики на стародавньому Сході. Зародження писемності надало можливість зафіксувати знання про світ і спричинило розвиток ініціативи панівних осіб у збиранні, переписуванні рукописів і створенню перших бібліотек.

В епоху стародавніх культур, і, особливо в античний період, під впливом політичних, економічних та соціальних умов поступово зароджувалися й оформлялися основні складові меценатства:

приватне колекціонування, художній ринок і, мабуть, найважливіше — формувалася особистість колекціонера та мецената.

Таким чином, саме стародавню культуру можна вважати початковим етапом у становленні інституту меценатства, а лідерів стародавніх держав — прототипами благодійників.

Перспективними напрямками подальших досліджень може бути вивчення різних аспектів меценатства у світовій культурі: як фактора впливу на розвиток світової, національних, вітчизняної художніх культур, окремих регіонів України, її сучасного культурного простору та динаміки.

Список використаних джерел

1. Епископ Иларион (Алфеев). Жизнь и учение св. Григория Богослова [Электронный ресурс] / Епископ Иларион (Алфеев). — Режим доступа: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/09i/ilarion/teaching/20.html>. — Загл. с экрана.
2. Жигульский З. Музеи мира. Введение в музееведение / З. Жигульский. — М. : Наука, 1989. — 385 с.
3. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» із змінами, внесеними згідно із Законом № 3236-VI від 19.04.2011). — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_blagodijnistvo_ta_blagodijni_organizatsiyi/statja-1.htm. — Назва з екрана.
4. Ломов В. М. 100 великих меценатов и филантропов / В. М. Ломов. — М. : Вече, 2013. — 416 с. — Сер.: 100 великих.
5. Лубченков Ю. Н. Сто великих аристократов / Ю. Н. Лубченков. — М. : Вече, 2013. — 432 с. — Сер.: 100 великих.
6. Птифис Ж.-К. Людовик XIV. Слава и испытания / Жан-Кристиан Птифис ; пер. И. Эгипти. — СПб. — М. : ЕВРАЗИЯ, 2008. — 384 с. — Сер.: Истор. 6-ка.
7. Савранська Н. О. Етико-філософський аналіз благодійності / Н. О. Савранська : автореф. дис. ... канд. філос. наук. — Київ, 2008. — 19 с.
8. Стратерн П. Медичі. Крестные отцы Ренессанса / Пол Стратерн. — М. : АСТ, Астрель, 2010. — 512 с.
9. Хадсон К. Влиятельные музеи / Кеннет Хадсон ; пер. с англ. Л. Мотылев. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. — 194 с.

References

1. Epyskop Ylarion (Alfeev). Zhyzn i uchenie sv. Hryhoriia Bohoslova). — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/09i/ilarion/teaching/20.html>. — Zahl. s ekrana.
2. Zhyhulskii Z. Muzei mira. Vvedenie v muzeevedenie / Z. Zhyhulskii. — M. : Nauka, 1989. — 385 s.

3. Zakon Ukrainy «Pro blahodiinytstvo ta blahodiini orhanizatsii» iz zminamy, vneseny my zhidno iz Zakonom N 3236-VI vid 19.04.2011). — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://kodeksy.com.ua/pro_blahodijnitstvo_ta_blagodijni_organizatsiyi/statja-1.htm. — Nazva z ekrana.
4. Lomov V.M. 100 velikikh metsenatov i filantropov / V.M. Lomov. — Ser.: 100 velykykh. — M. : Veche, 2013. — 416 s.
5. Lubchenkov U.N. Sto velikikh aristokratov / YU. N. Lubchenkov. — Ser.: 100 velikikh. — M. : Veche, 2013. — 432 s.
6. Ptifis Zh.-K. Liudovik XIV. Slava i ispytaniia / Zhan-Kristian Ptifis. — Ser.: Istor. b-ka / er. Y. Ehypty. — SPb. — M.: EVRAZYIA, 2008. — 384 s.
7. Savranska N.O. Etyko-filosofskyi analiz blahodiinosti / N.O. Savranska : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk. — Kyiv, 2008. — 19 s.
8. Stratern P. Medichi. Krestnye ottsy Renessansa / Pol Stratern. — M. : AST, Astrel, 2010. — 512 s.
9. Khadson K. Vliiatelnye muzei / Kennet Khadson ; per. s anhl. L. Motylev. — Novosibirsk : Sibirskii khronohraf, 2001. — 194 s.

■ UDC 7.078:930.85«652»

Azartseva L. S., Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

larisa.azartseva@yandex.ua

THE INFLUENCE OF PHILANTHROPY AS A FORM OF CHARITY ON THE DEVELOPMENT OF ANCIENT CULTURES

The aim of this paper is to identify the characteristics of philanthropy compared with other forms of charity as well as to study the genesis of this phenomenon and the first philanthropic contributions to the development of ancient culture.

Research methodology. Nine major publications on the subject (survey reports, monographs, encyclopedic books and scientific works) have been reviewed. Ethical and philosophical analysis of Philanthropy have been made, the development of art collecting has been studied and the facts of life of famous culture patrons from antiquity to the present day have been cited.

Results. It has been found that philanthropy originated not in ancient Rome but in the East. Its appearance was stipulated by new kinds of social practice, the formation of a new type of consciousness and the origin of a fundamentally new type of culture. The emergence of writing led to text activities and resulted in the development of manuscript collecting and transcribing and the rise of the first libraries. The main components of philanthropy gradually emerged and were formed in the era of ancient cultures, especially in the Antiquity, under the influence of political, economic and social conditions: private collections, art market and collector's personality was formed.

Novelty. A detailed analysis of the genesis and development of this phenomenon in ancient culture.

The practical significance of historical studies in cultural philanthropy. Scientists interested in the history of philanthropy can find the material contained in this article useful for new historical and cultural studies of philanthropists' contribution to the world culture.

Key words: patronage of art, patron of art, philanthropy, philanthropist, charity, charity forms, ancient culture.

Надійшла до редколегії 19.01.2015 р.

■ УДК 930.85:008[378:338]

Л. Д. Божко, кандидат історичних наук, доцент, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

КУЛЬТУРОТВОРЧІ ЗМІСТИ ТУРИЗМУ В ОСВІТІ

Аналізується культуротворча домінанта освіти в туризмі. Підкреслено позицію світового співтовариства в галузі підготовки та виховання кадрів. Звертається увага на те, що в суспільстві відбувається зміна пріоритетів і перевага надається соціокультурному аспектові. Розглядаються питання змісту освіти й здобуття знань через різні форми організації та самоорганізації змістовного дозвілля, зокрема концепція освіти Х. Раскіна. Проаналізована «Концепція кадрового забезпечення туристської галузі України», що визначає основні принципи підготовки фахівців для сфери туризму. Розглянуті галузева система підготовки кадрових ресурсів у сфері туризму та можливість використання туризму як потужного інструменту в просвітництві й підвищенні рівня загальної культури.

Ключові слова: туризм, туристська індустрія, освіта, галузева система підготовки фахівців з туризму, галузеві стандарти.

Л. Д. Божко, кандидат исторических наук, доцент, докторант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КУЛЬТУРОТВОРЧЕСКИЕ СМЫСЛЫ ТУРИЗМА В ОБРАЗОВАНИИ

Анализируется культуротворческая доминанта образования в туризме. Подчеркнуто позицию мирового сообщества в области подготовки и воспитания кадров. Обращается внимание на то, что в обществе происходит смена приоритетов и предпочтение отдается социокультурному аспекту. Рассматриваются вопросы содержания образования и получения знаний через различные формы организации и самоорганизации досуга, в том числе концепция образования Х. Раскина. Проанализирована «Концепция кадрового обеспечения туристской отрасли Украины», которая определяет основные принципы подготовки специалистов для сферы туризма. Рассмотрена отраслевая система подготовки кадровых ресурсов в сфере туризма и возможность использования туризма как мощного инструмента в просвещении и повышении уровня общей культуры.

Ключевые слова: туризм, туристская индустрия, образование, отраслевая система подготовки специалистов по туризму, отраслевые стандарты.

L. D. Bozhko, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CULTURAL AND CREATIVE MEANING OF TOURISM IN EDUCATION

The paper deals with the analysis of the cultural and creative component of education in tourism. The author examines position of the international community in the sphere of staff training and educating. Attention is paid to a change of priorities in the society and the preference is given to the socio-cultural aspect. The paper explores the problems of the content of education and acquiring knowledge through various forms of organization and self-organization of leisure as well as H. Ruskin's concept of education. The author analyzes «The concept of staff support for the sphere of tourism of Ukraine» defining the key principles of training specialists for this sphere. The paper describes the sectoral system of staff training in the sphere of tourism as well as using tourism for education and improvement of general culture.

Key words: tourism, tourism industry, education, sectoral system of staff training in the sphere of tourism, industry standards.

Постановка проблеми. Туризм — важливий чинник формування способу життя і потреб людини. Ідея цивілізованого туризму здатна об'єднати нації на основі зближення культур, освіти, традицій народів світу. У цій важливій для світу справі значну роль відіграють фахівці сфери туризму. У Манільській декларації зі світового туризму (1980) зазначено, що підготовка кадрів для туристської індустрії має стати складовою частиною навчання молоді, а запровадження науки про туризм до програм навчання молоді — важливим елементом освіти та виховання. Слід зосередитися на позиції світового співтовариства в галузі підготовки та виховання кадрів, яка відображена в Заключній доповіді Всесвітньої конференції з вищої освіти ЮНЕСКО (Париж, 5–9 жовтня 1998 р.), де зазначено, що будь-якій спільноті для вирішення завдань ХХІ ст. необхідне забезпечення інтелектуальної незалежності, здобуття й застосування знань для підготовки та просування відповідальних, освічених громадян і кваліфікованих спеціалістів, без яких неможливий ні економічний, ні соціальний, ні культурний, ні політичний прогрес будь-якої нації [5]. Суспільне значення туристської діяльності як впливового чинника формування економіки держави зумовлює необхідність створення системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрових ресурсів у сфері туризму.

Останні дослідження та публікації. Туристична галузь України достатньо молода, але в державі вже набуто певного досвіду

в підготоввці кадрів для туризму. Науковому осмисленню питань, пов'язаних з підготовкою фахівців для галузі туризму, присвячені окремі праці, зокрема Л. Г. Лук'янової, О. В. Паламарчук, Л. В. Сакун, В. К. Федорченко. Переважно дослідники розкривають проблеми теорії і практики туристського виховання, освіти та навчання, визначають основні зарубіжні тенденції розвитку підготовки фахівців для сфери туризму, узагальнюють вітчизняний досвід означеної справи тощо.

Але в суспільстві останнім часом відбуваються зміни пріоритетів: перевага надається соціокультурному аспектові. Трансформації в соціокультурній ситуації зумовили зміни погляду не тільки на культуру, але і на особистість у ній. Важливе значення для суспільства й людства має потенціал культуротворчості кожного пересічного громадянина, якщо під ним розуміти енергію й силу індивіда в поєднанні із сукупністю всіх наявних у нього можливостей, засобів і способів впливу на мотиви діяльності інших, створення культурних значень, особистісних смислів, корегування суспільних цінностей, норм, правил. Вільний і творчий розвиток особи є пріоритетною цінністю сучасної освіти. І на нашу думку, питання культурологічної складової освіти в галузі туризму недостатньо висвітлені.

Мета дослідження — висвітлити культуротворчі змісти туризму в освіті, оскільки специфіка сучасної соціокультурної ситуації потребує застосування культурологічного підходу до обґрунтування теоретико-методологічних основ освіти в галузі туризму, який дозволить подолати суперечність між духовним і матеріальним, що існує у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині в науці про туризм постають питання змісту освіти й організації здобуття знань через різні форми організації та самоорганізації змістовного дозвілля. Доктор Єврейського Єрусалимського університету рекреації та дозвілля, голова Всесвітньої асоціації рекреації та відпочинку (WLRA) Х. Раскін 2001 р. запропонував увести до наукового обігу термін едьюкемент (англ. educement = education + entertainment) (едьюкемент = освіта + розваги) та розробив методологічні підходи щодо його реальної реалізації в людській діяльності, зокрема освітній. В основі концепції — використання туризму та його складових: розваг і відпочинку як потужних інструментів у просвітництві, підвищенні рівня загальної культури та патріотичного виховання підростаючого покоління; системне планування вільного часу населення з метою вдосконалення

особистості. Цю концепцію вчений запропонував у доповіді на тему «Світові тенденції в дозвіллі й туризмі» на 12 Конгресі Європейської асоціації рекреації та відпочинку (ELRA) «Культурні заходи і системи рекреації: відчуття визнання та відчуття простору» в місті Амстердам (Нідерланди) 17-23 квітня 2001 р. [10]. Високий рівень освіти як мети суспільства, що прогресує в розвитку з активним залученням туризму, є характерним для нової епохи суспільного розвитку й економіки трансформацій [9; 10].

У сучасних документах міжнародних форумів з розвитку вищої освіти зафіксовано, що будь-якому суспільству необхідне оновлення вищої освіти для забезпечення інтелектуальної незалежності, вироблення і просування знань, підготовки та формування відповідальних громадян і кваліфікованих фахівців, без яких неможливий ні економічний, ні соціальний, ні політичний прогрес нації.

В умовах переходу України до ринкової економіки, поступального розвитку галузі туризму та міжнародних туристських зв'язків постає необхідність підготовки менеджерів туризму, туристського й страхового бізнесу та готельного господарства не тільки як працівників туристських фірм і компаній, а й фахівців більш ширшого профілю. Вони мають на належному рівні опанувати технологію галузі, володіти двома-трьома іноземними мовами, добути ґрунтовні знання в галузях транспортних засобів, банківських і біржових установ, нових інформаційних технологій.

Інтенсифікація та розширення міжнародних контактів впливають на вибір стратегічних орієнтирів і пріоритетів вітчизняної освіти. Розробляти національні системи компетентностей, сумісні із загальноєвропейськими, на думку учасників методологічного семінару «Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України», слід з урахуванням тих, які на загальноєвропейському рівні визначено як базові, а саме: «...інструментальні (здатність до аналізу і синтезу, організації та планування, базові загальні знання, базові знання з професії, письмові й усні комунікаційні вміння рідною мовою, знання іншої мови, елементарні комп'ютерні вміння, вміння управління інформацією, здатність вирішувати проблеми, здатність приймати рішення), міжособистісні (здатність до критики і самокритики, здатність працювати в команді, здатність працювати в міждисциплінарній команді, здатність взаємодіяти з експертами в інших предметних сферах, здатність сприймати різноманіття та міжкультурні відмінності, здатність працювати в міжнародному контексті, міжособистісні

вміння, сповідування етичних цінностей) і системні (здатність застосовувати знання на практиці, дослідницькі вміння, здатність до навчання, здатність до адаптації до нових ситуацій, здатність до генерації нових ідей (творчості), лідерство, розуміння культур та звичаїв інших країн, здатність працювати автономно, здатність до розроблення проектів та управління ними, здатність до ініціативи і підприємництва, відповідальність за якість, прагнення до успіху)» [7, с. 350–351].

Як зазначає О.І. Баглай, існують численні компетентності, важливі для практичної туристичної діяльності, що орієнтують на формування професійної культури в майбутніх фахівців міжнародного туризму та переходу їх професійно орієнтованого спілкування від монокультурного до міжкультурного. Тому актуальним завданням професійної підготовки майбутніх фахівців є визначення концептуальних засад формування їх здатності до міжкультурного спілкування в контексті стратегічних орієнтирів і пріоритетів освіти [1].

Необхідність якісної реалізації освітніх програм туристичного напрямку в університетах України відобразилася в декількох державних документах.

Основними завданнями сучасної професійної освіти в галузі туризму є: 1) забезпечення фундаментальної наукової, професійної та практичної підготовки у сфері туристської діяльності; 2) здобуття студентами знань і набуття вмінь освітньо-кваліфікаційних рівнів відповідно до їх покликання, інтересів та здібностей; 3) удосконалення наукової й професійної підготовки кадрів для сфери туризму.

Як і в будь-якій сфері, в туризмі існують три аспекти підготовки фахівців: фундаментальне навчання (знання); технічне навчання (знання, як робити); особисті здібності (знати, як бути і як поводитися), що відображають особисті якості фахівця [4].

Кожна країна формує свою систему туристичної освіти, що відповідає вимогам сучасності та поєднує всі аспекти підготовки фахівців.

На момент здобуття Україною незалежності в 1991 р. туристична галузь не визнана складовою частиною економіки і розглядалася як прикладна. На той час існувало лише чотири осередки підготовки фахівців туристичної сфери: Київський та Сімферопольський університети, Інститут туризму профспілок і технікум готельного господарства. За роки незалежності Україна прогресувала у сфері туристичної освіти та створила власну систему.

В Україні професійну освіту для сфери туризму нині надають понад 50 середніх і вищих навчальних закладів різних форм власності, серед них загальноосвітні та спеціалізовані профільні школи, ліцеї, гімназії, коледжі, інститути, університети, академії. Оскільки туризм нині є доволі популярним серед абітурієнтів, більшість закладів освіти намагаються впроваджувати відповідні спеціальності. Стратегічною метою навчальної та наукової діяльності кафедр туризму різних регіонів України є формування прогресивної висококультурної й освіченої генерації кваліфікованих фахівців туристичної галузі та розробка нових туристично-рекреаційних продуктів.

Загалом, створена в Україні мережа навчальних закладів підготовки фахівців з туристичної діяльності відповідає міжнародним традиціям. Цьому сприяє і прийнята «Концепція кадрового забезпечення туристської галузі України», що визначає основні принципи підготовки фахівців для сфери туризму.

Уся система професійної підготовки фахівців з туристичної діяльності в Україні складається з трьох рівнів, що відповідає міжнародним нормам: вищий (інституційно-управлінський) рівень — програми ОКР «магістр» і «бакалавр»; середній рівень (управлінсько-технологічний) — «бакалавр» та початковий рівень (технологічно-виконавчий) — цей рівень забезпечують навчальні заклади широкого профілю і спеціалізації (центри, школи, курси, училища), які здійснюють підготовку працівників масових професій: офіціантів, кухарів, інструкторів та ін. [2, с. 14].

Зважаючи на численні профільні та непрофільні ВНЗ України, що здійснюють підготовку кадрів із туристських спеціальностей, актуалізується необхідність вироблення єдиних стандартів до навчальних планів, програм тощо [3, с. 243].

Такий єдиний державний стандарт підготовки фахівців туристичної діяльності в Україні вже створений. Він, як відомо, має бути основою навчальних планів усіх без винятку вищих навчальних закладів, які видають дипломи державного зразка. Зміст професійної підготовки фахівців визначається в такій складовій державного галузевого стандарту, як освітньо-професійна програма підготовки.

Постановою Кабінету Міністрів України у 2006 р. були затверджені три напрями для підготовки фахівців з туризму: у галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» (розділ «Соціальні науки, бізнес і право») затверджено напрям 030601 «Менеджмент»; до галузі знань 0201 «Культура» (розділ «Гуманітарні науки та мистецтво») внесено напрям 020107 «Туризм», в галузі знань

1401 «Сфера обслуговування» (розділ «Сфера обслуговування») з 2007 р. діяв напрям 140101 «Готельно-ресторанна справа».

У 2009 р. «Туризм» перенесено з 0201 галузі знань «Культура» розділу «Гуманітарні науки та мистецтво» до розділу «Соціальні науки, бізнес і право» як окрему галузь знань — 0307 «Туризм» з відповідними напрямками 030701 «Організація туристичного обслуговування» та 030702 «Організація готельного обслуговування», а замість напрямку «Готельно-ресторанна справа» зазначений напрям «Організація обслуговування в ресторанах» (140101) [8].

Але вже в травні 2010 р. «Туризм» було вилучено з розділу «Соціальні науки, бізнес і право» та долучено до розділу 1401 «Сфера обслуговування» як окремий напрям підготовки бакалаврів 140103 «Туризм» разом з напрямками 140101 «Готельно-ресторанна справа» та 140102 «Побутове обслуговування».

Галузевий стандарт вищої освіти напрямку підготовки «Менеджмент» уперше впроваджено у 2001 р.; галузевий стандарт з напрямку «Туризм» — у 2004 р. Відповідно до чинного законодавства стандарти підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше одного разу на 10 років.

Оновлений галузевий стандарт вищої освіти напрямку підготовки «Менеджмент» затверджений і набув чинності у 2009 р. згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 25 лютого 2009 р. № 79 і діє нині зі змінами згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 09.07.2009 р. №642 та доповненнями. Оновлений стандарт вищої освіти за напрямом підготовки 14.01.03 «Туризм» прийнято в листопаді 2010 р. (наказ Міністерства освіти і науки України № 1059 від 8.11.2010 р.).

У межах напрямку «Менеджмент» (спеціальність «Менеджмент організацій») протягом десяти років в Україні розвиваються спеціалізації, за якими здійснюється підготовка фахівців для окремих сегментів індустрії туризму. Привабливість і багатогранність туристичної діяльності зумовлює підготовку фахівців і в межах інших спеціальностей, наприклад: «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності» — спеціалізація «Готельне господарство і туризм», «Міжнародний туризм», у педагогічних вчз — спеціальність «Географія та історія» («Краєзнавчо-туристична робота», «Рекреаційна географія та туризм» тощо), спеціальність «Фізична культура» («Туристична робота та фізична реабілітація»), спеціальність «Педагогіка та методика середньої освіти» (спеціалізація «Туристична робота») і навіть спеціальність «Менеджмент в туризмі» за напрямом «Туризм», що не логічно за наявності окремого напрямку «Менеджмент» [6, с. 199-200].

Аналіз навчальних планів і державних стандартів підготовки фахівців для сфери туризму переконливо доводить, що праця спеціаліста у сфері туризму не обмежується суто менеджерськими дисциплінами, охоплює не лише організаційно-управлінські й економічні питання. Фахівець з туризму має здобути соціальні, гуманітарні, культурологічні, історичні, правові, естетичні, рекреаційні, екологічні, економічні та інші знання, оволодіти двома-трьома іноземними мовами, опанувати сучасні комп'ютерні інформаційні технології.

На ефективність професійної підготовки кадрів сфери туризму впливають відповідні міжнародні угоди. Нині понад 250 міжнародних організацій беруть участь у розвитку туризму і підготовці фахівців. У межах їх діяльності сформульовано вимоги до сфери туризму й туристичної освіти і визначено конкретні завдання у сфері професійної туристичної освіти.

Співробітництво України із Всесвітньою туристською організацією здійснюється в рамках діяльності в складі її керівних органів: Генеральної асамблеї, Виконавчої ради (в якості спостерігача) та Регіональної комісії для Європи, а також її програмних органів, зокрема робочої групи з розробки юридичного інструменту полегшення туристичних поїздок.

Членство України у Всесвітній туристській організації значно поліпшило її імідж і авторитет у туристичному співтоваристві, створило передумови щодо подальшого розвитку національного туризму відповідно до тенденцій світового туристичного ринку із долученням до інформаційної мережі, прогресивних технологій, інвестиційних пропозицій, системи професійної підготовки, наукових досліджень, передових здобутків найрозвинутіших туристичних держав світу, вможливило налагодження взаємовигідної співпраці з країнами-членами на всіх рівнях — двосторонньому, багатосторонньому, регіональному.

Слід підкреслити, що здійснення спільних проектів із залученням технічної і фінансової допомоги ПРООН, ТАСІС, інших фондів організацій та інвесторів на програми розвитку туризму в Україні, зокрема з питань оптимізації туристичної політики, стратегії і планування туристичного розвитку, підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, поширення стандартів якості туристичного обслуговування, ведення туристичної статистики, поліпшення туристичного іміджу України, визначено як першочергові пріоритети співробітництва України з ЮНВТО.

Особливе значення для розвитку професійної системи підготовки туристичних кадрів в Україні має міжнародне співробітництво з Євросоюзом. Значну увагу такому міжнародному співробітництву приділяє Державна служба туризму і курортів.

Висновки. Слід зазначити, що професійну підготовку фахівців з туризму не слід обмежувати формуванням системи теоретичних знань і практичних навичок — її орієнтиром і об'єктивним принципом підвищення ефективності туристської діяльності має бути вимога щодо формування професійної культури фахівців туризму й учасників громадських туристських союзів і об'єднань та можливість через їхню діяльність здійснювати міжкультурний діалог для миру і взаєморозуміння.

Культуротворчість передбачає професіоналізм діяльності, відповідні форми та методи її здійснення. Розширення й удосконалення досвіду самих педагогів з туризму суттєво інтенсифікує культуротворчий потенціал освітнього процесу, що надзвичайно важливо для освітньої галузі, зважаючи на суперечливі глобалізаційні тенденції, спрямовані на уніфікацію людини. Усе це є темою подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Баглай О.І. Концептуальні підходи до формування готовності майбутніх фахівців міжнародного туризму до міжкультурного спілкування // Вісн. Нац. акад. держ. прикордонної служби України, 2013. — В.1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe? — Назва з екрана.
2. Герасименко В.Г. Трансформація міжнародного туризму і ее отражение в процессе подготовки кадров / В.Г. Герасименко // Региональный сб. науч. тр. по экон. — Донецк : Прометей, 1999. — Вып. 1. — С. 114–120.
3. Гринько С. А. Рынок подготовки туристских кадров: реалии и перспективы развития / С. А. Гринько // Слобожанський наук.-спорт. вісн. — 2006. — №10. — С. 243–246.
4. Лук'янова Л.Г. Освіта в туризмі / Л.Г. Лук'янова. — Київ : Вища шк., 2008. — 790 с.
5. Манильская декларация по мировому туризму : принята Всемирной конференцией по туризму, проходившей в Маниле (Филлипины) с 27 сентября по 10 октября 1980 года // Правове регулювання туристичної діяльності в Україні / за ред. В.К. Федорченка. — Київ, 2002. — С. 53–57.
6. Михайліченко Г.І. Фахове забезпечення галузевих стандартів вищої освіти з напрямів «Менеджмент», «Туризм» / Г.І. Михайліченко // Туристична освіта в Україні: проблеми і перспективи : зб. наук. пр. — Київ : Тонар, 2007. — С. 199–206.

7. Рекомендації методологічного семінару // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матер. методолог. семінару. — Київ : Пед. думка, 2009. — С. 346–351.
8. Сокол Т. Г. Напрями професійної підготовки фахівців туризму у вищих навчальних закладах України / Т. Г. Сокол // Економіка. Управління. Інновації. — 2011. — №2 (6).
9. Cohen E. Phenomenology of tourist experiences / E. Cohen // The Journal of British Sociological Association. — 13(1979). — P. 179–201.
10. Ruskin H. Leisure Education Towards the 21st / H. Ruskin, A. Sivan. — Century. Provo, Utah : BYU, 1995. — P. 2–12.

References

1. Bahlai O. I. Kontseptualni pidkhody do formuvannia hotovnosti maibutnikh fakhivtsiv mizhnarodnoho turyzmu do mizhkulturnoho spilkuvania // Visn. Nats. akad. derzh. prykordonnoi sluzhby Ukrainy, 2013. — V.1. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe? — Nazva z ekrana.
2. Gerasimenko V. G. Transformatsiya mezhdunarodnogo turizma i yeye otrazheniye v protsesse podgotovki kadrov / V. G. Gerasimenko // Regionalny sb. nauch. tr. po ekon. — Donetsk : Prometey, 1999. — Vyp. 1. — S. 114–120.
3. Grinko S. A. Rynok podgotovki turistskikh kadrov: realii i perspektivy razvitiya / S. A. Grinko // Slobozhanskii naukovо-sportyvnyi visnyk. — 2006. — №10. — S. 243–246.
4. Lukianova L. H. Osvita v turyzmi / L. H. Lukianova. — Kyiv : Vyshcha shk., 2008. — 790 s.
5. Manil'skaia deklaratsiia po mirovomu turizmu : priniata Vsemirnoy konferentsiyey po turizmu, prokhodivshyey v Manile (Fillipiny) s 27 sentiabria po 10 oktiabria 1980 goda // Pravove rehuliuвання turystychnoi diialnosti v Ukraini / za red. V. K. Fedorchenka. — Kyiv, 2002. — С. 53–57.
6. Mykhailichenko H. I. Fakhove zabezpechennia haluzevykh standartiv vyshchoi osvity z napriamiv «Menedzhment», «Turyzm» / H. I. Mykhailichenko // Turystychna osvita v Ukraini: problemy i perspektivy : zb. nauk. pr. — Kyiv : Tonar, 2007. — S. 199–206.
7. Rekomendatsii metodolohichnoho seminaru // Realizatsiia yevropeiskoho dosvidu kompetentnisnoho pidkhodu u vyshchii shkoli Ukrainy : mater. metodoloh. seminaru. — Kyiv : Ped. dumka, 2009. — S. 346–351.
8. Sokol T. H. Napriamy profesiinoy pidhotovky fakhivtsiv turyzmu u vyshchikh navchalnykh zakladakh Ukrainy / T. H. Sokol // Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii. — 2011. — №2 (6).
9. Cohen E. Phenomenology of tourist experiences / E. Cohen // The Journal of British Sociological Association. — 13(1979). — P. 179–201.
10. Ruskin H. Leisure Education Towards the 21st / H. Ruskin, A. Sivan. — Century. Provo, Utah : BYU, 1995. — P. 2–12.

■ UDC 930.85:008[378:338]

Bozhko L. D. , Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
bozhkolubov@rambler.ru

CULTURAL AND CREATIVE MEANING OF TOURISM IN EDUCATION

The aim of this paper is to examine cultural and creative content of tourism in education because the specific character of the current socio-cultural situation requires a culturological approach to the theoretical and methodological foundations of education in the field of tourism which helps overcome the contradiction between the spiritual and the material existing in the sphere of education.

Research methodology. In the research based on the principles of historicism and integrity the author has used the diachronic and synchronic methods.

Results. The author examines the basic competencies compatible with general European ones and the main tasks of the present-day vocational education in the sphere of tourism. The paper points out the strategic goal of educational and scientific activities of the departments of tourism in the institutions of higher education in Ukraine concerning the formation of progressive, highly cultured and educated generation of qualified specialists for tourism industry and the development of new tourism and recreational products. The author describes cooperation between Ukraine and the World Tourism Organization in the framework of its governing bodies, i.e. the General Assembly, the Executive Council, the Regional Commission for Europe and other bodies, particularly, the working group on the development of a legal tool for facilitating tourist travel.

Special attention is paid to the implementation of joint projects involving technical and financial assistance of UNDP, TACIS, other stock companies and investors in tourism development programs in Ukraine concerning optimization of tourism policy, strategy and planning of tourism development, training and advanced training of staff in the sphere of tourism, promoting standards of quality in tourism services, tourism statistics, improvement of the tourism image of Ukraine.

Novelty. The author has proved the importance of cultural and creative potential in the sphere of tourism in education.

The practical significance. The information contained in this paper will help educators of tourist disciplines develop their programs taking into account the culturological component.

Key words: tourism, tourism industry, education, sectoral system of staff training in the sphere of tourism, industry standards.

Надійшла до редколегії 29.01.2015 р.

■ УДК 7.046.1-055.1/2»19»

Н. О. Копилова, аспірант, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

МОТИВИ АНДРОГІННОСТІ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Простежується репрезентація мотивів андрогінності в образотворчому мистецтві першої половини ХХ ст. З часів відомого міфу Платона андрогін асоціюється із силою, самодостатністю, винятковістю, а також ідеєю любові як прагнення до возз'єднання. Розглядаються інтерпретація та репрезентація мотивів андрогінності у творчості Марка Шагала, Марселя Дюшана та Клод Каон.

Ключові слова: андрогінність, міфологема, чоловіче та жіноче, образотворче мистецтво, Марк Шагал, Марсель Дюшан, Клод Каон.

Н. А. Копылова, аспирант, Одесский национальный политехнический университет, г. Одесса

МОТИВЫ АНДРОГИННОСТИ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ В.

Прослеживается репрезентация мотивов андрогинности в изобразительном искусстве первой половины ХХ в. Со времен известного мифа Платона андрогин ассоциируется с силой, самодостаточностью, исключительностью, а также с идеей любви как стремления к воссоединению. Рассматриваются интерпретация и репрезентация мотивов андрогинности в творчестве Марка Шагала, Марселя Дюшана и Клод Каон.

Ключевые слова: андрогинность, мифологема, мужское и женское, изобразительное искусство, Марк Шагал, Марсель Дюшан, Клод Каон.

N. O. Kopylova, postgraduate student, Odessa National Polytechnical University, Odessa

THE MOTIFS OF ANDROGYNY IN VISUAL ART IN THE FIRST HALF OF XX CEN.

The representations of the motifs of androgyny in visual art in the first half of 20-th cen. are analyzed. Since the well-known myth of Plato the androgyne is associated with strength, self-sufficiency, arrogance, and with the idea of love as desire for reunification. The interpretation and representation of the motives of androgyny in the creative works of Marc Chagall, Marcel Duchamp and Claude Cahun are discussed.

Key words: androgyny, mythologem, male and female, art, Marc Chagall, Marcel Duchamp, Claude Cahun.

З часів архаїчних культур андрогін відомий як міфічна істота, яка символізує світову гармонію. У ньому відбувається поєднання протилежних принципів: чоловічого і жіночого, активного й пасивного, матеріального та духовного, космосу і хаосу тощо. У широкому сенсі під андрогінністю розуміють поєднання чоловічого (andros) і жіночого (gynai). Протягом століть андрогін як міфологічний конструкт трансформувалася залежно від культурного контексту. Так, якщо для архаїчних культур характерне розуміння андрогінності як «повноцінного» поєднання чоловічого і жіночого начал, то в сучасності вона є радше стиранням статевих відмінностей. Щодо актуальності теми зазначимо, що слово «андрогінність» у сучасній культурі є доволі популярним, навіть «модним» і часто фігурує в ЗМІ. Водночас відзначимо посилення інтересу до міфологеми андрогіна в сучасному теоретичному дискурсі. Також нині андрогінні образи достатньо активно експлуатуються в кінематографі, театральному й образотворчому мистецтві, сферах моди та реклами.

Образ андрогіна в мистецтві досліджували М. Еліаде, К. Палья, О. Матіч, О. Кабанов, О. Григор'єва, С. Дубін, М. Паоліні та ін. Репрезентація міфологеми андрогіна у світовому образотворчому мистецтві має свою історію, яка визначається соціокультурним контекстом. В епоху Античності, якщо йдеться про андрогіна, естетичний дискурс тісно пов'язаний із міфологічним. Андрогінність є атрибутом богів, підкреслює їхню силу, божественну природу, могутність, винятковість. Це відображено в іконографії богів та героїв, котрі мають божественне походження (зображення Зевса, Афродіти, Діоніса, Гермафродита, Геракла та ін). На відміну від античного, в естетичному дискурсі доби Середньовіччя образ андрогіна являє собою вже не гармонійне поєднання жіночого і чоловічого, а радше стирання цієї дихотомії. У культурі цього періоду людське тіло сприймається як гріховна оболонка. Середньовічний живопис, зокрема іконопис, принципово не акцентує на тілесності. В епоху Нового часу мотиви андрогінності найбільше проявляються в мистецтві прерафаелітів, в декадентському мистецтві кінця XIX — початку XX ст.

Мистецтво XX ст. з його відмовою від традиції по-новому трактує мотиви андрогінності, виявляючи полісемантичність цієї міфологеми та багатозначність її інтерпретацій. Це пов'язано зі зміною культурного контексту, самого поняття мистецтва, а також новим смисловим наповненням міфологеми андрогіна. Розглянемо деякі значущі інтерпретації.

Мотиви андрогінності активно простежуються у творчості художників-авангардистів ХХ ст., наприклад, Марка Шагала. Зазначимо, що серед наведених прикладів трактування андрогінності шагальська інтерпретація найбільше наближена до первинного сенсу цієї ідеї.

Художник завжди сприймав власну творчість не як ремесло, призначене для прикраси життя, а як високу Місію. Починаючи розповідь про Марка Шагала, російський мистецтвознавець Н. Апчинська зазначає про те, що митець був послідовником духовної традиції хасидизму і за допомогою мистецтва порушував ті самі завдання, що й хасидські містики: виявляти «іскри божественного вогню, приховані в земних речах і в екстатичному просвітленні» [1], проникати «в серцевину світобудови» [1]. У творах художника відображено не стільки реальний фізичний світ, скільки світ «тонший», позамежний, символічний.

Шагал не тільки втілював у своїх творах національну культуру і міфологію, але й створював власні міфи, в яких містився духовний досвід усього людства. Майстер прагнув надати своїм творам релігійно-космічної спрямованості. Національна самосвідомість художника поєднувалася із цитуванням безлічі текстів світової культури. Його творчість характеризується відчуттям єдності й таємниці буття, містить численні архетипові символи. Одним з таких символів у Шагала є образ андрогіна. У своєму діалозі «Бенкет» Платон вкладає в уста Арістофана легенду про істот «третьої статі» і пов'язує її з ідеєю любові як прагнення до возз'єднання. Розлучені олімпійським богом Зевсом, закохані все життя шукають свою половину, щоб знову злитися воедино. У Шагала міфологема андрогіна й ідея та сенс любові поєднуються. До андрогінності в такому сенсі зверталися і до Шагала: трагічна історія про втрачену цілісність неодноразово надихала мислителів, поетів, письменників, художників усього світу. Важливо, що міфологема андрогінності в Шагала пов'язана з первинним змістом Платонівської легенди. Тема єдності чоловіка і жінки є однією з ключових у творчості майстра, а мотиви андрогінності простежуються не тільки в його живописі, але й у театральних пошуках.

У цьому аспекті доленосною для майстра стала зустріч з його майбутньою дружиною — Беллою (Бертою) Розенфельд, котру художник уважав своїм другим «я», «частиною душі». Тема кохання в митця незмінно пов'язана з образом його дружини. Стосунки з Беллою, як символ злиття чоловіка і жінки, їхньої любові й духовної єдності, означали для Шагала «...не тільки один з аспектів

людського буття, а щось, що лежить в самій серцевині буття...» [7]. Ще один важливий аспект, що втілюється в цьому поєднанні, — необхідність наявності музи для митця.

Уявлення Шагала про андрогінів ґрунтуються на міфології, релігії, алхімічній традиції. Так, починаючи із Середньовіччя, присутність Бога у світі — Шехіна — сприймалася як прояв Його в жіночій іпостасі, завдяки чому визнавалася «споконвічність поділу статей» [7]. Можна зазначити, що уявлення про андрогінність у Шагала чітко пов'язані з іудейської традицією. В іудаїзмі «Шехіна відповідає жіночому началу в божестві, це субстанція жіночності, яку благочестивий іудей має у своїй дружині» [7]. У Шагала супутниця чоловіка завжди має щось від ангела, а ангели, зазначимо, мають андрогінну природу. Жінка і чоловік разом становлять Божественне Ім'я — Ім'я Того, за чийм образом і подобою була створена людина. Таким чином, цей союз набуває релігійного сенсу і перетворюється на містичний символ. Чоловіки і жінки на картинах майстра пов'язані з образами Адама і Єви. На думку французького філософа й мистецтвознавця Г. Башляра, художник «не розділяє чоловіка і жінку під час спокуси» [2, с. 355]. Єва й Адам для нього «первородно єдині» [2, с. 355], а поділ відбувається лише в результаті гріхопадіння. Любов долає дуалізм і роз'єднаність світу, спокутуючи гріхопадіння. Вона об'єднує закоханих у «подобу початкового андрогіна» [1], «відкриває» їх душі одна іншій і водночас «містить творче начало, маючи здатність підняти над буденністю» [1]. Живопис Шагала налічує немало творів, що зображують закоханих. І майже завжди вони постають як єдине ціле — утілення андрогінної першолюдності.

Закохані на картинах Шагала, зазвичай, настільки тісно притиснуті один до одного в обіймах, що, здається, зливаються воедино. Закохана пара являє собою щось цілісне й неподільне, сакральне і космічне.

Однією з найзначущіших для цієї теми робіт художника є картина «Посвята Аполлінеру». Розглядаючи зв'язок творчості Шагала із літературою, дослідниця О. Ге відзначає «літературну андрогінність» самого Гійома Аполлінера. «Розробка образів передбачає, звичайно, і тему Адама та Єви, і численні нагадування про гріхопадіння, але також представляє вже одне тіло, що неначе розквітає чоловічою і жіночою гілками» [4, с. 67]. Мотиви андрогінності як злиття двох в одне ціле також простежуються в роботах художника «Автопортрет з годинником. Перед розп'яттям», «Наречені і скрипаль», «Час між вовком і собакою (Між темрявою і світлом)» та ін.

Також показовою є робота Шагала «Закохані над Сен-Поєм», яка написана вже в другій половині ХХ ст. Фігури закоханих чоловіка і жінки сприймаються як одне ціле. Важливим є колірне вирішення картини — небесна блакить символізує перворідне лоно, з якого народжується любов. Тут нявний і шагальвський звір — частий супутник закоханих. Слід відзначати також роботу «Над містом»: на цьому полотні зображені художник і його дружина Белла, які летять над Вітебськом — рідним містом майстра. Художник зобразив не реальний світ, а «сон наяву» [8]. Дійові особи картини подано без дотримання формальної логіки і фізичних законів: це «душі, що летять у небі... вільні від буденності і тільки у своєму ідеальному уявленні про світ» [8]. Вони єдині у власному пориві кохання. Подібні мотиви простежуються в роботі «Прогулянка», де герої перебувають понад усіма життєвими і побутовими проблемами, здатні подолати земну гравітацію і нічого не помічати навколо. Їх обличчя виражають щастя, спокій та безтурботність. Тут можна провести паралель з початковим платонівським андрогіном — незалежним і самодостатнім, якому притаманна винятковість. Шагал точно передає саму сутність ідеї платонівського міфу: герої його картин відірвані від землі, вільні від земного тяжіння, що вказує на їх надзвичайність, відрив від буденності, повсякденності.

Інша семантична наповненість міфологеми андрогіна виявляється у творчості сучасника Шагала — французького художника Марселя Дюшана. Вплив «творчого експерименту» Дюшана на саме поняття мистецтва у ХХ ст. настільки значний, що в сучасній науці «...його художня особистість нерідко розглядається як одне з найяскравіших утілень модерністського духу, що продовжує відігравати значну роль в естетиці постмодернізму через роки після смерті художника...» [5, с. 188]. Саме Марсель Дюшан запропонував світовому мистецтву жанр *ready-made* як можливість представляти на виставках незмінні об'єкти масового виробництва, переносючи таким чином акцент з процесу створення художнього твору на його сприйняття. Водночас, на детальнішому та історично обмеженішому рівнях мовні експерименти й гумористичні арт-об'єкти Дюшана стали символами мистецтва дадаїзму і сюрреалізму, демонструючи умовність, з одного боку, мови як інструменту спілкування, з іншого — реалістичного образотворчого канону.

Для розкриття означеної теми важливим є один з найнеоднозначніших творів Дюшана — «Мона Ліза». Робота, яку майстер назвав «L. N. O. O. Q.», являє собою репродукцію твору «Джоконда» Леонардо да Вінчі з домальованими вусами і бородою: «На

лицьовій стороні я написав п'ять ініціалів, які, вимовлені французькою мовою, складуть дуже ризикований жарт на Джоконду» [3]. Зауважимо, що загадка цієї картини Леонардо вже протягом багатьох років зацікавлює мистецтвознавців, а її т. зв. «андроґінність» також має свою історію. Згідно з усталеною версією, це зображення дружини флорентійського торговця Франческо дель Джокондо. Але серед мистецтвознавців існує думка, що перед нами — автопортрет самого художника. Як аргумент наводиться також порівняння на комп'ютері анатомічних особливостей обличчя Мони Лізи та Леонардо (за автопортретом художника), яке засвідчило, що геометрично вони практично збігаються. Ще одна версія щодо особистості Мони Лізи належить мистецтвознавцеві С. Вінчеті: на картині зображений чоловік — учень майстра Джан Джакомо Капротті. На думку вченого, Леонардо написав з Капротті двох Іванів Хрестителів і одного ангела. Усі означені персонажі схожі один на одного і водночас мають велику схожість із Моною Лізою.

Незвичайна інтерпретація шедевра світового живопису — не єдина робота Дюшана, що пов'язана з міфологемою андрогіна. Так, на думку дослідника Л. Грехема, андроґінність як стирання статевих відмінностей трапляється ще в деяких роботах Дюшана («Оголена спускається по сходах» та ін.).

Значимо, творчим експериментам Дюшана завжди притаманні іронія і самоіронія, що чітко простежуються на прикладі його жіночого «альтер-его» *Rose Sélavy* (Проз Селяві). Фонетично перетворюючись на «*Eros c'estlavie*» («Ерос — це життя»), ім'я використовувалося художником для підпису деяких його робіт «...і з ентузіазмом сприймалось сюрреалістами, чие захоплення теорією Фрейда зробило вербальний винахід Дюшана одним з девізів цього руху як такого...» [5, с.187]. Продовжуючи експериментувати і стверджуючи андроґінну природу життя і мистецтва, художник не обмежився мовною грою і створив візуальний образ Проз Селяві: загримований під жінку, Дюшан неодноразово позував для фотографій Ман Рею. Отримані фотографічні портрети «матеріалізували» неіснуючу творчу особистість, таким чином ставлячи під сумнів власне поняття «реальності» як у мистецтві, так і в житті. Це достеменно відображало домінуючі настрої паризького авангарду початку ХХ ст.

Таким чином, ідея андроґінності в інтерпретації Дюшана містить певну амбівалентність, ігрове начало, чітке іронічне забарвлення.

Тривожне відчуття культурної кризи на початку ХХ ст. створює потужний потік енергії подолання, яка спрямовується в усіх напрямках, і передусім, до першооснов буття, відчуття єдності й гармонії. У філософії це виражалося зверненням до ідеї всеєдності, в мистецтві — у пошуках синтезу, в повсякденних практиках — у переосмисленні ставлення до взаємин статей і популярності т. зв. «гендерних ігор». Слід зазначити, що подібні тенденції наявні не тільки і не стільки в живописі, а, насамперед, у моді й кінематографі (наприклад, образ відомої актриси Марлен Дітріх).

У ХХ ст. відбуваються фундаментальні зміни в самому розумінні мистецтва, а також істотно розширюється його спектр. Так, набуває популярності такий вид мистецтва, як фотографія. У цій сфері показовими є роботи Клод Каон. У дослідницькому середовищі їх прийнято вважати належним до сюрреалізму. У праці «Сюрреалізм і сексуальність» дослідниця К. Готьє наводить найпоширеніші форми міфологізованої репрезентації жінки в мистецтві сюрреалізму. Серед поширених образів-тропів є й андрогін.

Якщо в Марка Шагала міфологема андрогіна передбачає пошук своєї другої половини, то андрогінність Каон стверджує самодостатність і водночас самотність. Люсі Швоб (справжнє ім'я), племінниця одного з відомих представників символізму Марселя Швоба, не випадково обирає чоловічий псевдонім «Клод Каон». Мотив андрогінності для фотохудожниці стає не тільки засобом вираження творчих ідей, але і є визначальним фактором у її повсякденній саморепрезентації. Її улюбленим жанром був художній фотопортрет, а моделлю — вона сама. Перед об'єктивом Клод Каон позує, одягає різні костюми, розігрує численні образи, руйнуючи межі між «чоловічим» і «жіночим». У пізніших своїх роботах фотохудожниця і постає у вигляді зародка. Інший важливий у цьому сенсі образ — Медуза, мертва мати: цю маску вона одягає для одного з перших автопортретів 1915 р. Однак якщо образ Медузи на автопортретах деяких інших жінок-митців надавав їм радше жіночої сили (про що свідчать, принаймні, їхні злі погляди, наповнені жорстокістю і впевненістю в собі), то Медуза Каон «...оголює своє безсилля стосовно дійсності...» [6].

Фотохудожниця навмисно демонструє індивідуалізм і неприйняття натовпу. Клод Каон притаманні непередбачуваність, парадоксальність як у творчості, так і в повсякденному житті. Вона говорила, що «страждає манією винятковості» й зазначала, що «безстатєва — ось та єдино справжня стать...» [6]. Такою вона була

не тільки на автопортретах: більшу частину життя Клод носила коротке волосся, фарбувала його в рожевий, золотий або срібний кольори або взагалі голилася налісо, любила чоловічі костюми. Нерідко «виходи у світ» супроводжувалися цілим театральним дійством. Вона хизувалася своїми костюмами, показуючи, яке велике значення має зовнішність і як мало це відповідає суті. На думку дослідників, такий потяг до стирання гендерних меж приховує серйозні психологічні проблеми: тут немає нічого спільного з мотивом гри, який спостерігався в Дюшана. У своїй творчості й житті Каон знищує не тільки образи, традиційно пов'язані з жіночністю: слабкість, потреба в захисті (вона брала активну участь в Опорі на Нормандських островах, була заарештована і опинилася у в'язниці), але і жіночу сексуальність. Каон поєднувала потяг до маскараду з прагненням анонімності. Так, незважаючи на незвичайність її публічного образу, після її смерті мало хто з дослідників міг чітко щось про неї сказати.

Таким чином, модернізм початку ХХ ст. демонструє акцентовану увагу до андрогінних образів, що проявляється в живописі, театральному мистецтві, кінематографі, життєтворчості тощо. Поліваріантність міфологеми андрогінності та багатозначність її інтерпретацій, зокрема на тлі гендерної проблематики культури, відкриває великий простір як для митця, так і дослідника. У цій статті окреслено лише деякі вектори її інтерпретацій: ідея любові як жаги цілісності в Шагала, іронія і гра «чоловічого» і «жіночого» в Дюшана, підкреслення своєї винятковості через подолання дихотомії чоловічого і жіночого в Каон.

Список використаних джерел

1. Апчинская Н. В. Театр Марка Шагала: конец 1910-х — 1960-е гг. [Электронный ресурс] / Н. В. Апчинская. — Витебск, 2004. — Режим доступа: <http://www.chagal-vitebsk.com/?q=node/142>. — Загл. с экрана.
2. Башляр Г. Новый рационализм / Г. Башляр ; пер. с фр., общ. ред. А. Ф. Зотова. — М.: Прогресс, 1987. — 376 с.
3. Бинкли Т. Против эстетики [Электронный ресурс] / Т. Бинкли. — Режим доступа: <http://sv-scena.ru/Eстетика-i-teoriya-iskusstva-XX-veka-KHrestomatiya.t3279.html>. — Загл. с экрана.
4. Ге Е. «Все прочее — литература...» Отношения между литературой, письменностью и живописью Марка Шагала / Елена Ге // Бюллетень Музея Марка Шагала. — 2013. — Вып. 21. — С. 65–69.
5. Домарацкая Е. С. Экспериментальное искусство Марселя Дюшана / Е. С. Домарацкая // Известия Росс. Гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. — Вып. № 7. — Том 4. — 2004. — С. 187–198.

6. Дубин С. Колдунья, дитя, андрогин: жінщина(ы) в сюрреалізмі [Електронний ресурс] / С. Дубин // Інострiнна лiтература. — 2003. — № 6. — С. 279–303. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/6/dubin.html>. — Загл. с екрана.
7. Ичин К. Об источниках божественного в творчестве Марка Шагала [Электронный ресурс] / К. Ичин // Toronto Slavic Quarterly. — № 12. — 2005. — Режим доступа: <http://sites.utoronto.ca/tsq/12/ichin12.shtml>. — Загл. с экрана.
8. Описание картины Марка Шагала «Над городом» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-marka-shagala-nad-gorodom>. — Загл. с экрана.
9. Элиаде М. Мefистofель и андрогин, или мистерия целостности / М. Элиаде ; пер. с. фр. Е. В. Баевской. — СПб : Алестейя, 1998. — 376 с.

References

1. Apchinskaia N. V. Teatr Marka Shagala: konets 1910-kh — 1960-e gg. [Elektronnyi resurs] / N. V. Apchinskaia. — Vitebsk, 2004. — Rezhym dostupa: <http://www.chagal-vitebsk.com/?q=node/142>. — Загл. с екрана.
2. Bashliar G. Novyi ratsionalizm / G. Bashliar ; per. s fr., obshch. red. A. F. Zotova. — M. : Progress, 1987. — 376 s.
3. Binkli T. Protiv estetiki [Elektronnyi resurs] / T. Binkli. — Rezhym dostupu : <http://sv-scena.ru/Eстетика-i-teoriya-iskusstva-XX-veka-KHrestomatiya.t3279.html>. — Загл. с екрана.
4. Ge Ye. «Vse procheye — literatura...» Otnosheniia mezhduraznitsami literaturoi, pis'mennosti iu i zhivopis'yu Marka Shagala / Yelena Ge // Byulleten Muzeia Marka Shagala. — 2013. — Vyp. 21. — S. 65–69.
5. Domaratskaia Ye. S. Eksperimentalnoie iskusstvo Marselii Diushana / Ye. S. Domaratskaia // Izvestiia Ross. gos. ped. un-ta im. A. I. Gertsena. — Vyp. № 7. — T. 4. — 2004. — S. 187–198.
6. Dubin S. Koldunia, ditia, androgin: zhenshchina(y) v siurrealizme [Elektronnyi resurs] / S. Dubin // Inostrannaia literatura. — 2003. — № 6. — S. 279–303. — Rezhym dostupa: <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/6/dubin.html>. — Загл. с екрана.
7. Ichin K. Ob istochnikakh bozhestvennogo v tvorchestve Marka Shagala [Elektronnyi resurs] / K. Ichin. — Toronto Slavic Quarterly. — № 12. — 2005. Rezhym dostupa: <http://sites.utoronto.ca/tsq/12/ichin12.shtml>. — Загл. с екрана.
8. Opisanie kartiny Marka Shagala «Nad gorodom» [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupa: <http://opisanie-kartin.com/opisanie-kartiny-marka-shagala-nad-gorodom>. — Загл. с екрана.
9. Eliade M. Mefistofel i androgin, ili misteriiia tselostnosti / M. Eliade ; per. s. fr. Ye. V. Baievskoi. — SPb : Alesteia, 1998. — 376 s.

■ UDC 7.046.1-055.1/2»19»

Kopylova N. O., postgraduate student, Odessa National Polytechnical University, Odessa
nadiya071@mail.ru

THE MOTIFS OF ANDROGYNY IN VISUAL ART IN THE FIRST HALF OF XX CEN

The aim of this article is to analyze representations of the motifs of androgyny in visual art in the first half of the 20-th century (in the works of Marc Chagall, Marcel Duchamp, Claude Cahun). In general androgyny is interpreted as a combination of male and female (ideally harmonious combination). The representation of images of the androgynous in culture in general and art in particular has its own history, which is largely determined by the socio-cultural context.

Research methodology. The study is based on the analysis publications by M. Eliade, M. Paolini, S. Dubin L. Graham, K. Palia about androgyny representations in art. Comparative historical, semantic, descriptive method and the method of discursive analysis are used.

Results. Myths are presented in the art of Antiquity, the Middle Ages, the Modern history and the present time in different ways. There is some change of emphasis and nuances from age to age, but the image of the androgynous always retains its basic semantics. The interpretation of the androgynous's image in Chagall's paintings is the closest to the original meaning of Plato's legend. In the creative works of this artist androgyny is invariably associated with the idea of love as the desire for reunification. In Marcel Duchamp's creative works original meaning of the myths of androgynous is lost partly: the combination of male and female in his paintings has the signs of play, irony and a challenge to society. The image of the androgynous in the works of photographer Claude Kahun reflects the gender attitudes of the era. Kahun's androgyny has a propensity not for the combination, but for deletion the differences between male and female, and also semantically carries the motif of exclusivity.

Novelty. An attempt is made in this article to carry out a comparative analysis of different interpretations of androgyny mythologem in visual art in the first half of the 20-th century.

The practical significance. Ukrainian educators may find the information contained in this article useful for further studies of art of the 20-th cen., partly of gender problems of society and their representations in art and particularly androgynous's mythologem popular in the culture of today.

Key words: androgyny, mythologem, male and female, art, Marc Chagall, Marcel Duchamp, Claude Cahun.

Надійшла до редколегії 16.01.2015 р.

■ УДК [378.016:81 243](410)

М. О. Чумаченко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

МІФОЛОГЕМА СВІТЛА І ТЕМРЯВИ В АКсіОЛОГІЧНИХ УЧЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ФІЛОСОФІВ

Наведено огляд праць Г. С. Сковороди, В. С. Соловйова, М. О. Бердяєва, А. Белого, у котрих досліджено символи світла та темряви, які є не тільки репрезентантами аксіологічної проблематики, а й носіями культурологічних кодів. Розглянуто можливі смислові втілення, категоріальні сполучення, діалектику співіснування і змістову трансформацію міфічних конструкцій світла та темряви у філософських текстах. Проаналізовано теологічно-філософські проблеми походження добра й зла, місця людини у Всесвіті, страждань, гріховності, зокрема зв'язку людини з Богом. Виявлено, що міфологема світла/темряви може мати статус не тільки елементів, які характеризують аксіологічну складову філософських текстів, а бути важливим чинником культуротворчого процесу.

Ключові слова: світло/темрява, міфологема, аксіологія, символ, міф, діалектика, етика.

М. А. Чумаченко, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

МИФОЛОГЕМА СВЕТА И ТЬМЫ В АКсіОЛОГИЧЕСКИХ УЧЕНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И РОССИЙСКИХ ФИЛОСОФОВ

Приведен обзор работ Г. С. Сковороды, В. С. Соловйова, Н. А. Бердяева, А. Белого, в которых исследуются символы света и тьмы, являющиеся не только репрезентантами аксиологической проблематики, но и носителями культурологических кодов. Рассмотрены возможные смысловые воплощения, категориальные соединения, диалектика сосуществования и содержательная трансформация мифических конструкций света и тьмы в философских текстах. Проанализированы теологическо-философские проблемы происхождения добра и зла, места человека во Вселенной, страданий, греховности, в частности, связи человека с Богом. Выяснено, что мифологема света/тьмы может иметь статус не только элементов, которые характеризует аксиологическую слагаемую философских текстов, но и быть важным фактором культуротворческого процесса.

Ключевые слова: свет/тьма, мифологема, аксиология, символ, миф, диалектика, этика.

M. O. Chumachenko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE MYTHOLOGEM OF LIGHT AND DARKNESS IN THE AXIOLOGICAL TEACHINGS OF DOMESTIC AND RUSSIAN PHILOSOPHERS

This paper presents a review of the works of H. S. Skovoroda, V. S. Soloviov, M. O. Berdiaiev, A. Bielyi, where the symbols of light and darkness have been investigated. These symbols are not only representatives of axiological issues, but are carriers of cultural codes. Possible semantic implementations, categorical messages, dialectic of coexistence and meaningful transformation of mythical constructions of light and darkness in philosophical texts have been considered. The theological-philosophical problem of the origin of good and evil, a human being's place in the Universe, suffering, depravity, in particular the relationship between humans and God are analyzed. It is shown that the mythologem of light/darkness can have the status not only of the elements that characterize the axiological component of philosophical texts, but be an important factor in the culture-generating process.

Key words: light/darkness, mythologem, axiology, symbol, myth, dialectics, ethics.

Актуальність дослідження полягає у філософському осмисленні міфології в різноманітних її культурних традиціях. Змістовно міф як філософське і культурологічне явище становить цінність для аксіологічного аналізу культури. Філософське дослідження міфологічного тексту не зводиться до механізму формування простору міфу. Міфологема світла і темряви репрезентує важливі аксіоконстанти філософських текстів, які є своєрідними конструктами міфологічного смислотворення. Вивчення міфологеми світла і темряви дозволить проаналізувати смислове наповнення міфів в історії філософії та механізми їх формування. Цілеспрямований вектор дослідження — виявлення діалектики співіснування світла і темряви, змістової трансформації й особливостей репрезентації означених міфологічних конструкцій.

Мета статті — розкрити міфологеми світла і темряви в аксіологічних ученнях вітчизняних та російських філософів. Незважаючи на те, що масив філософських джерел та літератури являє собою основу творення і, як наслідок, вивчення й осмислення аксіологічної проблематики (полярність, паралельність і перетин поняттєвих категорій «добра» і «зла», «Бога» і «Диявола» та ін., поліваріантність їх утілення), виникло завдання здійснити деталізований аналіз і осмислення культурологічних «світлотіней» у контексті

міфічних конструктів та простежити їх розвиток від кореляції з поняттями добра і зла до формування цілісних культурно-філософських систем.

Ф. Шеллінг у праці «Філософія міфології» фундаментально дослідив проблему міфології в різних, мозаїчно втілюваних міфологічних конструкціях. Він зазначав: «Міфологія є цілком іншою об'єктивністю, аніж будь-яка наукова чи релігійна система. Ми визнали її таким самим реальним, необхідним і загальним феноменом, яким є, наприклад, природа. Теогонічний процес, у якому вона виникає, здійснюється не за якимось особливим законом свідомості, але за універсальним, можна сказати — «світовим законом», який має космічне значення; тому його зміст є загальним, його моменти — істинно об'єктивні, його образи виражають необхідні й у цьому сенсі не просто змінні, але завжди існуючі поняття» [14, с. 13]. Міфологемі світла і темряви відведений окремий аксіологічний і формотворчий простір в особливій «міфологічній об'єктивності».

Виявлення зв'язку між самопізнанням та формуванням сенсу людського життя, розкриття багатьох морально-етичних і релігійних питань належать Г. С. Сковороді. Головною метою життя Сковорода вважає пізнання людиною Бога, який через людину бачить Себе Самого. Це своєрідні «Господні» очі, в яких приховується найвище знання. Це очі, які самі себе бачать, очі самопізнання світу через людину. Сковорода називає таке око преблагенним і вічно сяючим. Буттєве начало Всесвіту, який сам себе розуміє, усвідомлює, виражається через образ кільця. Ідея кільця, застосована до взаємодії тілесного і духовного, допомагає Сковороді відтворювати антропологічну цільність людини. Зіницю в оці філософ уподібнює центру кільця — кільце в кільці. Вона є джерелом світла, без неї — всюди пітьма [15, с. 10].

Ідея спасіння в Сковороді пов'язується з перетворенням (другим народженням), коли заперечується тваринна природа людини. Стародавнє вчення про душу витлумачено як сходінку прозріння. Світ Біблії стає мостом, «лествицею» такого переходу, *pontifex maximus* — у тлумаченні В. С. Соловйова. Прозріння і пов'язане з ним «*mysterium tremendum*» (згідно з Отто Рудольфом) Сковорода описує таким чином: «Пасха! Нехай зупиниться сонце на заході! Нехай побачить серце твоє нове світло, викликане з темряви і мороку, із сонця вечірнього, що осяяло ширшею небес безодню серця твого» [15, с. 15].

Пояснюючи, який смисл у феноменології духу має друге народження людини, Сковорода говорить про його психічні засади, екзистенціальне підґрунтя передчуття вічності. Воно залежить від єдності ока Божого й ока людського. Слід пізнати насамперед самого себе, вгледіти приховану в тілі вічність і наче іскру в попелі своєму викопати. Ось ця іскра — інші світи, і ця уявна зіниця вбачає в них вічність [15, с. 15]. Вона перебуває осторонь поділу та дотику. І світло премудрості тоді входить у душу, коли людина розрізняє два свої ества — тлінне і вічне. Ідея самопізнання й пошуки смислу людського життя в працях Г. С. Сковороди надають відповіді на безліч запитань, які ведуть до пізнання буття. Вершина філософської мудрості, як він уважав, криється в самопізнанні людини, зворотному зв'язку між Богом і людиною, який стверджується так: «Світло Господнє відображається в очах самої людини. Пізнання Бога — є пізнання Його світла» [10, с. 10].

В. С. Соловійов приділяв увагу проблемам символічного універсуму, складовими якого, згідно з Е. Кассілером, є мова, міф, мистецтво і релігія, ті різні нитки, з яких плететься символічна сіть, складна тканина людського досвіду [12, с. 28]. У філософських трактатах Соловійова, подібно шаховому протистоянню, в непримиренному антагонізмі ведуть боротьбу смерть і безсмертя, добро та зло, моральність і гріх, світло й темрява. Поняття гріха виникає внаслідок ланцюгової реакції, коли протиставлення чуттєвої природи і моральних прагнень набувають етичної оцінки. У цьому контексті виникає закон, оскільки «без закону гріх мертвий» [6, с. 186]. Утвердження моральності й законності відбувається також через наділення благодаттю, джерелом якої є Сам Бог. Для отримання благодаті Божої людині необхідно виконати три умови: по-перше, дистанціюватися від зла і визнати його гріхом; по-друге, дистанціюватися від зла; по-третє, упевнившись, що вона неспроможна побороти зло, звернутися за допомогою до Бога. Парадоксальність зазначених варіантів полягає в тому, що через свою волю людина коїть зло і грішить, але й за допомогою волі бореться зі злом та гріхом. Така неоднозначність стосується і віри, яка, з одного боку, — дар Божий, а з іншого — особиста справа.

В. С. Соловійов розглядає проблему протиборства тваринних рефлексій і моральних прагнень, гріха та смерті проти безсмертя й правди і таким чином надає можливості простежити за зіткненням першооснов — буття й небуття, світла і темряви. Проти-лежність основ, прагнень створюють підґрунтя для виникнення

багатьох моральних питань і набувають таким чином певної оцінки. Виникнення гріха безпосередньо пов'язане, на думку В. С. Соловйова, з наявністю закону, оскільки існування останнього і зумовлює розстановку моральних орієнтирів, поняття відношення того чи іншого явища до певного полюса — добра чи зла, світла або темряви.

М. О. Бердяєв порушує немало філософсько-релігійних питань, висвітлює питання балансу добра/зла, світла/темряви, підміни їх значень і, як результат, зміни цілих етичних пластів духовної структури особистості. Ілюзія добра у фарисействі, законництві, умовній піднесеній риториці й буржуазності — приклади змістових метаморфоз світла і темряви в Бердяєва.

Проблема духовності як виходу за межі роздвоєної свідомості відіграє роль своєрідного порталу, який, розкриваючи можливості надсвідомого, виводить людину до особливого нумінозного простору. Страждання, повеніряння і — зло як одна з головних осей координат людського існування стають рушієм підвищення духовності. Світло породжує темряву, темрява стає предтечею світла. У цьому ракурсі доречно зауваження І. В. Кіреєвського «... в добрі і злі все пов'язано» [12, с. 405]. Інтерпретація світла передбачає темряву, добра — зло, творчий розвиток передбачає не тільки «те», але й «інше» [4, с. 98]. Одним з основних завдань духовного життя, на думку Бердяєва, є несення свого хреста, що й означає духовне переживання страждання. Духовне ставлення до страждань і зла означає просвітленість, а саме життєве пізнання смислу страждань сприяє звільненню. Неприйняття хреста, його злісне заперечення і прокляття роблять страждання темним [4, с. 88]. У цьому аспекті Бердяєв говорить про необхідність несення не тільки свого хреста, але й свого ближнього, що є вищим проявом гуманізму — християнській духовності.

Свобода, надана людині як знак божественної благодаті, поєднує не тільки всесильність добра, але й безмежність зла. П. Я. Чаадаєв у своїх «Філософських листах» писав: «Уся людська мудрість зосереджена в цій страшній насмішці Бога в Старому Заповіті: ось Адам став один із нас, пізнавши добро і зло» [12, с. 413]. Досвід зла не може збагатити, якщо йому віддатися — збагатити може лише та позитивна світла духовна сила, яка виявляється в подоланні зла (Я. Беме, Гегель) та самотності (С. Кіркегард) [4, с. 98]. Остання незмінна константа, граничне зло — смерть, найсильніший інстинкт (Ф. Ніцше), порожнеча і морок (Л. М. Толстой), щось вище за буття (М. Гайдегер). Але Бердяєв дійшов висновку, що проходження

через смерть необхідне нам так само, як кінець світу для виконання його вічної долі [4, с. 101].

Логічне продовження лінії релігійних істин і питань — діалектика втрати і повернення раю. Бердяєв виокремлює особливу міфічну й месіанську складові біблійних розповідей про рай як первісний стан людини і природи. Він заперечує односторонність характеристики цієї категорії — як життя після смерті — здійснює філософсько-теологічне «сканування» цього поняття. Про можливість існування раю в профанному вимірі говорив Феофан Затворник: «Красу Божу споглядати, смакувати і насолоджуватися нею є потреба духу, життя райське» [12, с. 394]. Критичне ставлення до проблематики раю спостерігається в працях Ф. М. Достоевського, на якого посилається М. О. Бердяєв («Сон смішної людини», «Сон Версилова», «Легенда про Великого Інквізитора»).

Феноменальність кольору як одного з елементів символічних рівнянь представлена в дослідженні А. Белого. Підкреслюючи безумовність і безкінечність існування Бога, він дійшов висновку, що безумовне — над кольором. Безкінечне може бути символізованим кольоровою палітрою, покладеною в промінь білого світла. Саме тому «Бог є світлом», і немає в Ньому жодної темряви» [3, с. 201]. Кінцева протилежність божественності передана умовним обмеженням кольору до повної його відсутності. Якщо білий колір — символ утілення буття, чорний — символ небуття, хаосу: «Тому вони (нечестиві) вражені були сліпотою... тоді, обійняті густою темрявою, шукали кожен виходу...» [3, с. 201]. Чорний колір умовно позначається як початок, який порушує повноту буття, роблячи його примарним. За допомогою образно-символічних утілень поняття світла і темряви автор показує трагедію особистості, втрату духовних орієнтирів і безвихідність існування. Але подолавши муки поневірянь і пошуків виходу, впавши в безодню темряви, людина завдяки своїй внутрішній, творчій силі може віднайти світло в Богіві.

А. Белый у своїй праці зазначає, що символічна єдність є єдністю пізнання як творчості. Єдність завершує сходинки творення, приходять до нас в образі і подобі людини, тому щаблі людської творчості закінчуються уподібненням людини цій єдності. На його думку, творчість спричиняє богоявлення — світовий Логос набуває Лику людського [3, с. 52]. Здійснюючи ґрунтовний аналіз символу, його місця в мережі переплетіння релігії, мистецтва, міфотворчості, він пропонує найрізноманітніші символічні конструкції. Особливий інтерес становить одна з його символічних

надбудов — фізична презентація кольорової палітри і водночас — духовна, смислова наповненість кольорів у релігійних і художніх текстах.

Таким чином, аналіз праць представників філософської думки різних періодів засвідчив, що міфологема світла і темряви є специфічним маніфестантом аксіологічної проблематики. Вивчення міфологеми світла і темряви надає можливості зрозуміти смисловий контент міфів та механізми їх формування. Так, різні версії розуміння світла і темряви відображені в численних іпостасях і посідають одне із чільних місць у філософських трактатах указаних авторів. Вони, використовуючи дихотомічний, діалектичний (М. О. Бердяєв), онтологічний, етичний (В. С. Соловйов), символічний (А. Бєлий) і антропологічний (Г. С. Сковорода) підходи, поєднуючи їх, створили широку, розгалужену аксіологічну мережу, що дозволяє різносторонньо характеризувати міфічні поєднання світла і темряви.

Діалектика співіснування світла та темряви, їх змістовна трансформація й особливості репрезентації як міфологічних конструкцій висвітлена в працях М. О. Бердяєва. Він найповніше розкрив смислові трансформації взаємозаміни та існування цих двох поняттєвих категорій у проєкціях як добра і зла, так і світла та темряви. Можливі категоріальні маніпуляції, втрата першочергового значення і набуття нових аксіологічних характеристик світла та темряви вичерпно зображені в його праці. У свою чергу, в символізмі А. Белого прихований інструментарій для розкриття змістових конструкцій світла і темряви за допомогою трактування феноменальності кольору. Протиставлення «почуття тваринності» й «моральності» у В. С. Соловйова з онтологічної і зв'язку людини з Богом у Г. С. Сковороди з антропологічної точок зору становлять цінність для виявлення можливих калейдоскопічних утілень блоків світла і темряви в будівництві міфічного універсуму.

Залежно від варіативності досліджуваної проблематики, історія філософської думки дозволяє виявляти глибинні міфологічні потенції добра і зла. Численність досліджень, у яких висвітлюється проблема зіставлення полюсних понять, суперечливих елементів у тих чи інших явищах досить значна. Але специфічної праці, яка відтворювала б увесь спектр трансформацій і можливих категоріальних утілень міфічних конструктів світла і темряви, досі немає, що актуалізує пошуки символічних варіацій, моральних, етичних і психологічних виявів наявності й значимості цих культурологічно-феноменальних елементів.

Перспективами подальших досліджень може бути філософський аналіз символіки Г.С. Сковороди, багатовимірності і численності міфологічних проєкцій світла й темряви, а також створеної ним семіотичної системи для характеристики цих символів як носіїв і трансляторів культурологічних кодів.

Список використаних джерел

1. Антология мировой философии. В 4 т. Т.4. / В.В. Богатов, Ш.Ф. Мамедов. — М. : Мысль, 1972. — 708 с.
2. Базалук О. Філософія життя: від волюнтаризму до екзистенціалізму (компаративістський аналіз) : монографія / О. Базалук. — Вінниця : О. Власюк, 2006. — 292 с.
3. Белый А. Символизм как миропонимание / А. Белый. — М. : Республика, 1994. — 528 с.
4. Бердяев Н. А. О человеке, его свободе и духовности : избр. тр. / Н. А. Бердяев. — М. : Моск. псих.-соц. ин-т : Флинта, 1999. — 312 с.
5. Біблія або книги Святого письма Старого та Нового заповіту. — Б. м. : Об'єднання біблійних товариств, 1990. — 1233 с.
6. Виндельбанд В. История философии / В. Виндельбанд. — Киев : Ника-Центр, 1997. — 560 с.
7. Лисий І. Міфоборство як міфотворчість? / І. Лисий // Філософ. думка. — 2000. — № 9. — С. 57–70.
8. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии (латинская патристика) / Г.Г. Майоров. — М. : Мысль, 1979. — 431 с.
9. Проблема человека в западной философии / ред. П.С. Гуревич. — М. : Прогресс, 1988. — 552 с.
10. Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали / зб. наук. пр. — Київ : Наук. думка, 1992. — 382 с.
11. Соколов В.В. Средневековая философия : учеб. пособ. / В.В. Соколов. — М. : Высш. шк., 1979. — 448 с.
12. Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. XIX век / ред. И.Т. Фролова. — М. : Республика, 1995. — 528 с.
13. Шеллинг Ф.В. Философия мифологии. В 2 т. Т. 1. Введение в философию мифологии / В.В. Шеллинг. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. — 480 с.
14. Шеллинг Ф.В. Философия мифологии. В 2 т. Т. 1. Введение в философию мифологии / В.В. Шеллинг. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2013. — 544 с.
15. Ушкалов Л.В. Нариси з історії філософії Григорія Сковороди / Л.В. Ушкалов, О.В. Марченко. — Харків : Основа, 1993. — 152 с.

References

1. Antologija mirovoi filosofii. V 4 t. T.4. / V.V. Bogatov, SH. F. Mamedov. — M. : Mysl, 1972. — 708 s.

2. Bazaliuk O. *Filosofia zhyttia: vid voliuntaryzmu do ekzystentsializmu (komparatyvistskii analiz) : monohrafiia / O. Bazaliuk. — Vinnytsya : O. Vlasiuk, 2006. — 292 s.*
3. Belyi A. *Simvolizm kak miroponimanie / A. Belyi. — M. : Respublika, 1994. — 528 s.*
4. Berdiaev N. A. *O cheloveke, ego svobode i dukhovnosti : izbr. tr. / N. A. Berdiaev. — M. : Mosk. psikh.-soc. in-t : Flinta, 1999. — 312 s.*
5. *Bibliia abo knyhy Sviatoho pysma Staroho ta Novoho zapovitu. — B. m. : Obiednannia bibliinykh tovarystv, 1990. — 1233 s.*
6. *Vindelband V. Istoriia filosofii / V. Vindelband. — Kiev : Nika-Tsentr, 1997. — 560 s.*
7. Lysyi I. *Mifoborstvo yak mifotvorchist? / I. Lysyi // Filosof. dumka. — 2000. — № 9. — S. 57–70.*
8. *Maiorov G. G. Formirovanie srednevekovoi filosofii (latinskaia patristika) / G. G. Majorov. — M. : Mysl, 1979. — 431 s.*
9. *Problema cheloveka v zapadnoi filosofii / red. P. S. Gurevich. — M. : Progress, 1988. — 552 s.*
10. *Skovoroda Hryhorii: doslidzhennia, rozvidky, materialy / zb. nauk. pr. — Kyiv : Nauk. dumka, 1992. — 382 s.*
11. *Sokolov V. V. Srednevekovaia filosofii : ucheb. posob. / V. V. Sokolov. — M. : Vyssh. shk., 1979. — 448 s.*
12. *Chelovek: Mysliteli proshlogo i nastoiashchego o ego zhizni, smerti i bessmertii. XIX vek / red. I. T. Frolova. — M. : Respublika, 1995. — 528 s.*
13. *Shelling F. V. Filosofii mifologii. V 2 t. T. 1. Vvedenie v filosofiyu mifologii / V. V. Shelling. — SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2013. — 480 s.*
14. *Shelling F. V. Filosofiiya mifologii. V 2 t. T. 1. Vvedenie v filosofiyu mifologii / V. V. Shelling. — SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2013. — 544 s.*
15. *Ushkalov L. V. Narysy z istoriyi filosofiyi Hryhoriya Skovorody / L. V. Ushkalov, O. V. Marchenko. — Kharkiv : Osnova, 1993. — 152 s.*

■ UDC [378.016:81 243](410)

THE MYTHOLOGEM OF LIGHT AND DARKNESS IN THE AXIOLOGICAL TEACHINGS OF UKRAINIAN AND RUSSIAN PHILOSOPHERS

Chumachenko M. O., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

marina.chumachenko.87@mail.ru

The aim of this paper is to explore the mythologem of light and darkness in the axiological teachings of Ukrainian and Russian philosophers (Skovoroda H. S., Soloviev V. S., Berdiaev M. O., Bielyi A.), to analyze and to interpret the symbols in the context of mythical constructs, to trace their development from the correlation of good and evil to the formation of coherent cultural and philosophical systems.

Research methodology. The works of philosophers of different periods and researchers of their scientific heritage have been reviewed. Semiotic analysis was used to characterize light and darkness as carriers and transmitters of cultural codes; axiological analysis was used to identify the value component of these symbols, the binarity of concepts and variability of transformations.

Results. The analysis of philosophical texts provides opportunities to understand the semantic content of myths and their formation mechanisms. The myth organically formed and evolved in philosophy and culture, modified over a long period of time, has not lost its cultural meaning. It has been found that the mythologem of light and darkness is a specific demonstrator of axiological issues. It has been shown that the mythologem of light and darkness gets reflection in a created special numinous space, with multilevel gradation and meaningful transformation of these concepts. The qualitative characteristic of philosophical texts can be considered as a theoretical basis for a complex analysis of religious myths. Light and darkness are not only the representatives of axiological issues, but also carriers and transmitters of cultural codes. The variety of symbolic formations, variability of incarnations and categorical combinations give them the status not only of the elements that characterize the mechanisms of culture-generating process.

Novelty. An attempt is made in this paper to study and analyze the axosphere of philosophical literature and reveal its culture-generating mechanisms. This study will permit to consider light and darkness in the context of myth value system and culture-generating mechanism of mythmaking as well.

The practical significance. The results obtained in this paper will be considered as a theoretical basis for the complex analysis of religious myths. They can be used in a general course of theory of culture, in specific courses of theory of culture, philosophy and mythology. Educators can use the information contained in this article in a general course of theory of culture, in specific courses of cultural theory, philosophy and mythology.

Key words: light/darkness, mythologem, axiology, symbol, myth, dialectics, ethics.

Надійшла до редколегії 26.02.2015 р.

■ УДК 168.522:339.138

Н. І. Кучина, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

РОЛЬ МАРКЕТИНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

Стисло охарактеризовано фундаментальні праці з теорії маркетингу, які є основою наукових розробок вітчизняних науковців, предмет дослідження яких — маркетинг соціокультурної сфери. Досліджено роль маркетингу в діяльності організацій соціокультурної сфери крізь призму основних маркетингових категорій: споживач, продукт, ціна та комунікації. Для зручності сприйняття інформація щодо маркетингових категорій організацій соціокультурної сфери подана схематично.

Ключові слова: маркетинг, маркетинг соціокультурної сфери, маркетингові категорії, продукт організацій соціокультурної сфери.

Н. И. Кучина, кандидат наук по социальным коммуникациям, доцент, Ровенский государственный гуманитарный университет, г. Ровно

РОЛЬ МАРКЕТИНГА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ СФЕРЫ

Кратко охарактеризованы фундаментальные работы по теории маркетинга, которые положены в основу научных разработок отечественных ученых, занимающихся исследованием маркетинга социокультурной сферы. Исследована роль маркетинга в деятельности организаций социокультурной сферы сквозь призму основных маркетинговых категорий: потребитель, продукт, цена и коммуникации. Для удобства восприятия информация относительно маркетинговых категорий организаций социокультурной сферы изложена схематически.

Ключевые слова: маркетинг, маркетинг социокультурной сферы, маркетинговые категории, продукт организаций социокультурной сферы.

N. I. Kuchyna, Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University, Rivne

THE ROLE OF MARKETING IN THE ACTIVITIES OF ORGANIZATIONS IN THE SOCIOCULTURAL SPHERE

The author summarized the major literature on the theory of marketing, which forms the fundamental basis for the scientific developments of Russian scientists engaged in the research of the socio-cultural marketing sphere. The role of marketing in the organizations

of sociocultural spheres is investigated through the prism of the basic marketing categories: consumer, product, price and communication. For the sake of convenience of information on marketing categories in the sociocultural sphere is arranged schematically.

Key words: marketing, marketing of the sociocultural spheres, marketing category, product organizations in the sociocultural sphere.

Постановка проблеми. Маркетинг, виникши на початку ХХ ст. в Сполучених Штатах Америки, а на початку останнього десятиліття ХХ ст. в Україні, почав проникати в комерційний, і доволі поступово, в некомерційний сектори економіки. Нині складно уявити організацію, яка б узагалі не здійснювала маркетингової діяльності, й пересічного споживача будь-яких продуктів (товару) чи послуг, який би не відчув на собі впливу маркетингу. Використовуючи маркетинговий інструментарій, організації бізнесового сектора (місія яких зазвичай зводиться до отримання прибутку) здійснюють значний, а подекуди навіть надмірний вплив на людську психологію з метою отримання споживацької прихильності, а згодом і її грошового еквіваленту. Проте докорінно іншим є ставлення працівників організацій соціокультурної сфери (СКС) до використання маркетингу в практичній діяльності.

Останні дослідження та публікації. Роль маркетингу в діяльності організацій, незалежно від галузевої належності, досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Серед зарубіжних слід відзначити фундаментальні праці теоретико-прикладного змісту П. Мейзура, П. Друкера, І. Кандіфа, Х. Нефферта, С. Манджаро, Дж. Стейнера, Ф. Котлера, Ж.-Ж. Ламбена, Г. Амстронга, Дж. Р. Еванса, створені в другій половині ХХ ст. Наукові розробки вищезначених учених використовували й вітчизняні науковці під час написання навчальних та наукових розробок (Г. Багієв, С. Близнюк, А. Бревнов, С. Гаркавенко, С. Гончаров, В. Дупляк, О. Драган, С. Ілляшенко, Л. Мороз, Т. Примак, В. Кардаш, А. Павленко, А. Войчак, Є. Савельєв та ін.).

Теоретичним надбанням теорії маркетингу СКС є наукові розробки як вітчизняних, так і зарубіжних учених, таких як: Г. Андрощук, В. Денисюк, В. Афанасьєва, В. Черкасова, О. Баталова, О. Белаш, Б. Голодець, О. Кузів, А. Панкрухін, С. Слупський, С. Герасимова, Г. Тульчинська, Т. Лохіна, Н. Зайцева, І. Захарова, Н. Іванченко, Ю. Клюєв, Ю. Комлева, Е. Кузьміна, Ф. Кольбер, Ж. Нантель, С. Білодо, Дж. Д. Річ, В. Медведєєва, Є. Морозова, Е. Тіхонов, Н. Подкуйко, Н. Кізнер, Т. Пересунько та ін. Водночас практична сторона використання маркетингу в діяльності

організацій СКС описана поверхово або взагалі відсутня. Слід зазначити, що в таких видах СКС, як освіта, фізична культура і спорт, охорона здоров'я та діяльність музеїв, науковці здійснили значну кількість досліджень та опублікували їх результати, які стосуються особливостей практичного використання маркетингу. Натомість проблематика маркетингу галузі культури і мистецтва є недостатньо розробленою, хоча ця тема перебуває в полі зору вітчизняних дослідників, про що свідчать праці Л. Подлесної, Н. Подкуйко, Т. Пересунько, Н. Кізнер та ін.

Мета статті — вивчення ролі маркетингу в діяльності організацій СКС. Для її досягнення слід вирішити такі завдання:

- узагальнити існуючі підходи науковців щодо визначення сутності поняття «маркетинг»;
- визначити й описати основні категорії маркетингу організацій СКС;
- використовуючи інформацію щодо основних категорій маркетингу, довести вплив останнього на діяльність організації СКС.

Виклад матеріалу дослідження.

Дослідження, здійснені в середині минулого століття Ф. Котлером, є підґрунтям розуміння сутності поняття «маркетинг», адже на їх основі вчений і сформулював перше наукове визначення цього терміна: «Маркетинг — це вид людської діяльності, спрямованої на задоволення потреб через обмін» [2]. Це визначення, завдяки авторитету вченого, найпоширеніше в науковій і навчальній літературі, хоча пошуки досконалішого варіанта тривають.

Маркетинг не належить до точних наук, відтак науковці, які обрали цей напрям як предмет дослідження, формують власне бачення сутності цього поняття, що базується на світогляді, науковій концепції, освітньому рівні та практичних навичках автора (рис 1).

Рис. 1 свідчить про поліфункціональність маркетингу, а відтак маркетинг є і філософією, й інструментарієм підприємницької діяльності та постійно перебуває в полі зору науковців як концепція, що дозволяє адаптувати організації до умов зовнішнього середовища.

Зусиллями науковців, які понад століття працюють у цій сфері досліджень, здійснено багато відкриттів, а саме: узагальнення концепцій маркетингу; вивчення й удосконалення видів власне маркетингу та маркетингу інформації (маркетингові дослідження); створення і постійне оновлення моделі, системи, інструментарію маркетингу тощо.

Рис. 1. Узагальнення існуючих підходів науковців щодо визначення сутності поняття маркетинг

На думку більшості вчених, термін маркетинг є економічною категорією і на початковому етапі свого розвитку та практичного застосування використовувався організаціями виробничої сфери в торговельних відносинах (починаючи з XX ст.). Проте соціально-політичні події, пов'язані зі здобуттям незалежності України і переходом країни від командно-адміністративної системи управління до ринкових відносин, вплинули на діяльність установ СКС, які в доволі складних умовах перехідної економіки останнього десятиліття XX ст. мали вести внутрішньогалузеву конкурентну боротьбу. Нові соціально-економічні умови функціонування «змусили» організації СКС використовувати якісно нові підходи в управлінні, одним з яких був маркетинг. Саме економічно-політичні причини зумовили використання наукових основ маркетингу не лише підприємствами виробничої сфери та сфери торгівлі, а й інших видів економічної діяльності, що містяться в класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) у секції R «Мистецтво, спорт, розваги і відпочинок». Слід зазначити,

що найбільш вдало (йдеться про «виживання» організації в нових соціально-економічних умовах, утримання позицій на ринковому сегменті, формування/утримання іміджу, безбиткове функціонування тощо) перехідний період пройшли організації, які надають соціальні послуги (сфера освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, туризму, санаторно-курортні заклади). Це пов'язане з тим, що соціальні послуги — невід'ємна складова нормального функціонування людини в цивілізованому суспільстві і як наслідок — створення бізнес-проектів у соціальній сфері. Такими проектами є приватні заклади, що спеціалізуються на наданні соціальних послуг та спрямовані на задоволення соціальних потреб населення.

Саме приватний бізнес соціальної сфери почав активно використовувати маркетинговий інструментарій на всіх етапах життєвого циклу (створення, зростання, утримання ринкових позицій організації). Деяко по-іншому функціонували організації сфери культури і мистецтва. Для більшості з них перехідний період був часом випробування та «виживання», адже населення, що вміть зубожіло, здебільшого, не вважало життєво необхідною діяльність організацій галузі культури і мистецтва. І як наслідок, стрімке скорочення як кількості установ сфери культури і мистецтва (наприклад, з 914 закладів клубного типу, які функціонували в м. Рівне та Рівненській області в 1985 р. до 703 об'єктів у 2005 р.), так і обсягів їх відвідування.

Процес поступової адаптації організацій галузі культури і мистецтва до якісно нових умов функціонування відбувся завдяки персоналу установ та державній політиці у сфері культури.

У ХХІ ст. практично кожен українець ознайомлений з основними маркетинговими категоріями, які використовуються в усіх галузях економіки. Взаємозв'язок основних чотирьох категорій маркетингу (споживач, продукт, ціна, комунікації), які використовують організації СКС, зображено на рис. 2.

Незалежно від ставлення персоналу організації СКС до маркетингу, вплив останнього на діяльність усіх установ сфери культури і мистецтва є очевидним. Цей вплив здійснюється через такі маркетингові категорії, як споживач, товар (продукт або послуга), ціна (товару, продукту чи послуги) та комунікації (інформаційний обмін між організацією і споживачем).

Споживач (відвідувач) — основна особа, на яку спрямована дія маркетингу та діяльність організацій СКС. На думку О. Шафалюк, споживачі — це групи людей, а також організації, різні за

масштабом і сферою діяльності, які користуються товарами, послугами, ідеями [1]. Відтак, до категорії «споживачі» (відвідувачі, покупці) належать як фізичні, так і юридичні особи, які мають конкретні потреби (матеріальні та нематеріальні), а також можливості для їх задоволення. Категорії споживачів СКС схематично подано на рис. 3.

Рис. 2. Взаємозв'язок категорій маркетингу, які використовують організації СКС

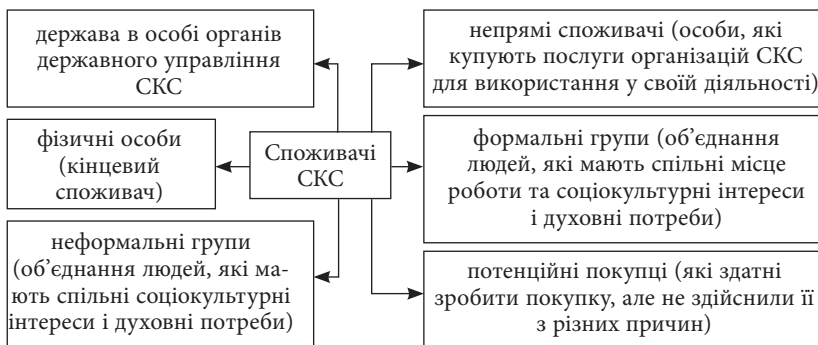

Рис. 3. Основні категорії споживачів СКС

Усі означені вище категорії споживачів, відвідуючи організації СКС, прагнуть задовольнити нематеріальні потреби, що, у свою чергу, поділяються на духовні та соціальні. До соціального блоку нематеріальних потреб належать: потреби в медичному обслуговуванні, відпочинку та педагогічний блок, пов'язаний з освітніми послугами і вихованням дітей. На відміну від соціальних, духовні потреби (освіта, підвищення кваліфікації та професійної майстерності, в художній творчості, розвитку науки і мистецтва, художньо-естетичні тощо) безпосередньо залежні від особистості, адже саме вони є віддзеркаленням високого рівня культури особистості. За таких умов можна стверджувати, що діяльність організацій СКС не може зосереджуватися на задоволенні потреб абсолютно всього населення. Саме тому дії працівників організацій СКС мають спрямовуватися на утримання існуючих та долучення потенційних категорій споживачів.

Термін «продукт» є основною характеристикою будь-якого виду товару. Основними видами (категоріями) продуктів організацій СКС є:

- матеріальний продукт (який пов'язаний із СКС, наприклад, аудіо- чи відеозапис, інформація на паперовому носіїві та ін.);
- усі види послуг СКС;
- інформаційна практика — вид діяльності, спрямований на продаж або поширення соціальної інформації чи інформації, яка має на меті поліпшення соціальної, економічної, політичної, екологічної та ін. сфер діяльності).

Продукт організації СКС може бути як основним, так і вторинним.

Вторинний продукт може прямо не стосуватися діяльності організації СКС, проте його виготовлення (надання) не повинно суперечити ні чинному законодавству, ні переліку, який зазначений в установчих документах. До додаткових видів діяльності належать організація кафе, буфетів, платних автостоянок; реалізація друкованої продукції культурологічного спрямування, товарів широкого вжитку — футболок, кепок, чашок тощо із символікою організації СКС тощо.

Відтак, продукт організацій СКС може бути як матеріальним, так і нематеріальним, а його реалізація — мати як комерційну, так і некомерційну складову.

Цінова політика організації, незалежно від галузевої належності, в ринкових умовах функціонування — один з двох факторів,

які впливають на остаточне прийняття рішення споживачем щодо купівлі продукту. Іншим чинником є якість продукту. Відтак відомий усім взаємозв'язок маркетингових категорій «ціна продукту — якість продукту» прямо стосується і СКС.

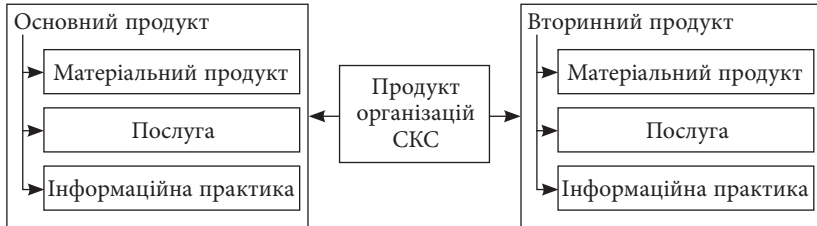

Рис. 4. Основні категорії продуктів організацій СКС

Ціна формує ставлення споживача до продукту і впливає на обсяг споживання. Організації використовують цю властивість ціни у власних цілях. Так, суттєве збільшення вартості продукту одночасно ставить його на якісно новий рівень — продукт високої цінової категорії, призначенням якого є задоволення потреб людей з високим рівнем доходу, — та водночас зменшує обсяг його продажу. І навпаки — продукт СКС низької цінової категорії спрямований на масового споживача.

Дослідження науковців підтверджують зазначену вище гіпотезу: «Подальше підвищення цін на білети в театрах, музеях, філармоніях може деякою мірою підвищити їх доходність, проте зробити їх відвідування для більшості населення недоступним. Зв'язок між тенденціями зниження кількості відвідувань і підвищення цін на культурні послуги свідчить про наявність верств населення з високими культурними запитам, але низькою платоспроможністю, яка не надає їм змоги користуватися послугами закладів культури і мистецтва в повному обсязі. Наявність потенційних споживачів культурних благ, які не мають фінансових можливостей для задоволення своїх духовних потреб, суперечить конституційним гарантіям загальнодоступності цих благ» [3].

Відносини, які історично склалися впродовж XX ст. між споживачем та організаціями СКС, сформували стереотип «доступності» на межі з безплатністю соціокультурних послуг. Зважаючи на те, що більшість вітчизняних споживачів соціокультурних послуг рівень культури не мають високого рівня культури, а їх першочергові потреби зводяться до фізіологічних, то цінову політику організацій СКС слід адаптувати як до споживачьких запитів, так

і до купівельної спроможності населення. Нестабільний економічний розвиток країни та низький рівень туристичної активності, не надають можливості працівникам апарату управління СКС приймати рішення про впровадження будь-якої маркетингової стратегії ціноутворення, яка значно відрізняється від існуючої практики встановлення ціни на соціокультурні послуги. Проте елементи цінового просування та цінової дискримінації організації СКС все ж необхідно використовувати (цінові акції, знижки, цінова дискримінація тощо).

В Україні заклади СКС не використовують політики дискримінації цін стосовно іноземних громадян, як це практикує Російська Федерація (РФ). Так, у провідних музеях Москви та Санкт-Петербурга, з метою збільшення доходів закладів СКС, плата за вхідний квиток для іноземців (котрі не є громадянами РФ і не мають документа, який би підтвердив цей факт, тобто паспорта) у кілька разів (2–2,5 рази) вища від ціни для громадянина РФ.

Керівникам закладів СКС слід пам'ятати про те, що цінова політика організації не повинна суперечити місії (генеральній цілі) організації. Саме тому слід звернутися до «психологічної категорії ціни». Зарубіжні науковці СКС стверджують, що ціну у сфері культури слід розуміти водночас як економічну й неекономічну категорію (рис. 5).

Рис. 5. Основні складові ціни продукту СКС

Відтак, неекономічною «ціною», яку споживач соціокультурного продукту сплачує, може бути час (пройти медичне обстеження, наприклад, потребує часу), зусилля (складно кинути палити — це потребує багатьох зусиль та сили волі) тощо.

Зважаючи на специфіку галузі та рівень платоспроможності споживачів, для апарату управління СКС (як на рівні організації, так і на державному рівні) необхідно пам'ятати, що ціна є основною складовою рівня конкурентоспроможності організації, від якого і залежить подальша діяльність.

Система маркетингових комунікацій організації СКС — це діяльність, спрямована на поширення інформації про продукт або установу. Поширення інформації відбувається з використанням

чотирьох основних компонентів інструментарію системи маркетингових комунікацій: стимулювання збуту, персональний продаж, пропаганда та «паблік рилейшнз».

Маркетингові комунікації є тією складовою маркетингу, яка значною кількістю організацій СКС використовується надто неефективно. Наприклад, належним чином підготовлений захід (в організаціях паркової, музейної, клубної сфери) збирає значну кількість глядачів, яка ледь перевищує чисельність задіяних (у проведенні заходу) співробітників, має проблеми в системі маркетингових комунікацій. Більшість організацій СКС практично не використовує компонентів маркетингових комунікацій, які пов'язані з додатковими фінансовими витратами — зазвичай це реклама, рідше персональний продаж та стимулювання збуту. Основна причина неефективного використання системи маркетингових комунікацій — чинники внутрішнього середовища організації СКС, основним із яких є людський.

Висновки. На основі вищевикладеного, можемо дійти таких висновків:

- маркетинг, як суто економічна категорія, довівши ефективність використання в бізнес-середовищі, поступово поширює свій вплив і в некомерційному секторі економіки;
- маркетинг СКС має специфічні особливості категоріального апарату;
- незалежно від рівня обізнаності працівників апарату управління організації СКС щодо маркетингу, вплив останнього на діяльність установи є очевидним.

Досліджувана тема потребує подальшого розгляду як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Список використаних джерел

1. Діяльність будинків культури по задоволенню потреб територіальних громад: звіт за результатами досліджень. — Кіровоград : ІСКМ, 2011. — 64 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. — М. : Прогресс, 1990. — 736 с.
3. Маркетинг у сфері культури та мистецтв / Ф. Кольбер та ін. ; пер. з англ. С. Ярина. — Львів, 2004. — 240 с.
4. Подкуйко Н. Д. Маркетинг в соціально-культурній сфері : навч. посіб. / Н. Д. Подкуйко, Н. О. Кізнер. — К. : ДАКККіМ, 2002. — 96 с.
5. Подлесна Л. В. Оцінка нинішнього стану діяльності закладів культури клубного типу області : матеріали досліджень / Л. В. Подлесна. — Кіровоград : Кіровоград. обл. центр народ. творчості, 2011. — 8 с.

References

1. Diialnist budynkiv kultury po zadovolenniu potreb terytorialnykh hromad: zvit za rezultatamy doslidzhen. — Kirovohrad : ISKM, 2011. — 64 s.
2. Kotler F. Osnovy marketinga / F. Kotler ; per. s angl., obshch. red. i vstup. st. E. M. Penkovoï. — M. : Progress, 1990. — 736 s.
3. Marketynh u sferi kultury ta mystetstv / F. Kolber ta in. ; per. z anhl. S. Yarynyna. — Lviv, 2004. — 240 s.
4. Podkuiko N. D. Marketynh v sotsialno-kulturnii sferi : navch. posib. / N. D. Podkuiko, N. O. Kizner. — K. : DAKKKiM, 2002. — 96 s.
5. Podliesna L. V. Otsinka nynishnoho stanu diialnosti zakladiv kultury klubnoho typu oblasti: materialy doslidzhen / L. V. Podliesna. — Kirovohrad : Kirovohrad. obl. tsentr narod. tvorchosti, 2011. — 8 s.

■ UDK 168.522:339.138

THE ROLE OF MARKETING IN THE ACTIVITIES OF ORGANIZATIONS IN THE SOCIOCULTURAL SPHERE

Kuchyna N. I., Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University, Rivne
kotyk@ukr.net

The aim. The purpose of the study is to examine the role of marketing in the activities of the sociocultural sector.

Research methodology. A systematic approach was used to identify the nature of the basic concepts in the analysis of literature. The author used typological classification to describe the process of systematization of the main elements of the marketing method.

Results. Since marketing belongs to main economic disciplines, there is an urgent need to study its basic features and practical implementation in the field of culture and art. Such an approach is due primarily to the fact that marketing is a philosophy, i.e. market ideology of sociocultural sphere, which aims to organize their activities in order to make it more attractive to existing and potential customers of the sociocultural product.

Novelty. The role of marketing in the organizations of sociocultural spheres is investigated through the prism of the basic marketing categories: consumer, product, price and communication.

The practical significance. The results of this study can be used for further research and practical application of in the sphere of culture and art. An insight into the use of sociocultural marketing product is a prerequisite for the successful functioning of institutions in the social and cultural sector.

Key words: marketing, marketing of sociocultural spheres, marketing category, product organizations in the sociocultural sphere.

Надійшла до редколегії 21.01.2015 р.

■ УДК 069.01

О. М. Гончарова, доктор культурології, доцент, завідувач кафедри історії України та музеєзнавства, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

герменевтичний дискурс музейної комунікації

Досліджуються особливості музейної комунікації в аспекті герменевтичного дискурсу ороакустичного супроводу основних типів музейних експозицій. З обговорюваних питань можна виокремити: музей як інститут збереження історичних артефактів у якнайширшому значенні останнього поняття; музей як інститут ретрансляції соціального досвіду й одна з форм об'єктивації соціальної пам'яті; вид комунікації, зокрема ретроспективної; освітня інституція; інститут соціалізації; складова інтелектуальної рекреації; дозвіллевий інститут і елемент розважальної інфраструктури; складова візуальної культури суспільства, інструмент художньо-естетичного виховання; суб'єкт економічної діяльності.

Ключові слова: музейна комунікація, герменевтичний дискурс музейної комунікації, музейні експозиції.

Е. Н. Гончарова, доктор культурології, доцент, заведующая кафедрой истории Украины и музееведения, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

герменевтический дискурс музейной коммуникации

Исследуются особенности музейной коммуникации в аспекте герменевтического дискурса ороакустического сопровождения основных типов музейных экспозиций. Из обсуждаемых вопросов можно выделить: музей как институт сохранения исторических артефактов в самом широком смысле последнего понятия; музей как институт ретрансляции социального опыта и одна из форм объективации социальной памяти; вид коммуникации, в частности ретроспективной; образовательная организация; институт социализации; составляющая интеллектуальной рекреации; досуговый институт и элемент развлекательной инфраструктуры; составляющая визуальной культуры общества, инструмент художественно-эстетического воспитания; субъект экономической деятельности.

Ключевые слова: музейная коммуникация, герменевтический дискурс музейной коммуникации, музейные экспозиции.

О. М. Goncharova, Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

THE HERMENEUTIC DISCOURSE OF MUSEUM COMMUNICATION

This article is devoted to the investigation of hermeneutic discourse of museum communication. Acoustic accompaniment of the main

museum expositions is regarded. The issues under discussion can be summarized as follows: a museum as an institution conservation of historical artifacts in the broadest sense of the latest concepts; a museum as an institution of retransmission of social experience and a form of objectification of social memory; as a form of communication, including retrospective; as an educational institution and an institution of socialization; a museum as a part of intellectual recreation; as recreational Institute element and entertainment infrastructure; as a part of the visual culture of the society; as a tool of artistic and aesthetic education; as an economic operator.

Key words: museum communication, hermeneutic discourse of museum communication, museum expositions.

Останніми роками в науковому дискурсі актуалізувалося обговорення суті, призначення і ролі музею як соціокультурного інституту. Цю тему досліджують представники різних наукових галузей і спеціальностей. Найактуальніші проблеми, що обговорюються, на нашу думку, такі: музей як інститут збереження (консервації) історичних артефактів у якнайширшому значенні останнього поняття; музей як інститут ретрансляції соціального досвіду й одна з форм об'єктивації соціальної пам'яті; як вид комунікації, зокрема ретроспективної; як освітня інституція; як інститут соціалізації; як складова інтелектуальної рекреації; як дозвіллевий інститут і елемент розважальної інфраструктури; як складова візуальної культури суспільства, як інструмент художньо-естетичного виховання; як суб'єкт економічної діяльності.

Такі численні визначення сучасного музею зумовили відповідні дискурси, що репрезентовані в спеціалізованій літературі. Утім, цей полідискурс представлений переважно на сторінках зарубіжної преси й артикулюється під час міжнародних конференцій і симпозіумів. Наприклад, наукова конференція в Санкт-Петербурзі 2007 р. відбулася під гаслом: «У пошуках музейного образу». Доповіді, представлені на цій конференції, засвідчили полімодальність музею в сучасній культурі.

На жаль, українська сторона не належним чином реагує на ці виклики та можливості, і не завжди бере участь у тих заходах, які б могли прискорити розвиток вітчизняної музейної справи. Вихід друкком з періодичністю двічі на рік останніми роками спеціалізованого журналу «Сучасний музейний простір», який долучився до тих, що вже існували в Україні, є безперечно позитивним кроком у консолідації і поліпшенні діяльності в цій сфері. Однак, на нашу думку, проблемне поле спеціалізованих видань — і друкованих,

і електронних, — характеризується певною описовістю, констатацією і надмірним ухилом в емпіризм. Беззаперечно, музейна справа — це передусім праксеологічна діяльність. Утім, теоретичні рефлексії доцільні і для музеїв зі статусом національних, і для спеціалізованих мономузеїв, оскільки кожен з них, вирішуючи власні проблеми, які можуть бути і загальними, і локальними, функціонує в сучасному просторі: універсальному й водночас амбівалентному просторі «епохи Деконструкції» (М. Ames).

Мета статті — розглянути особливості музейної комунікації в аспекті герменевтичного дискурсу ороакустичного супроводу основних типів музейних експозицій.

Поняття музейної комунікації ввів канадський музеолог Дункан Ф. Камерон у 1968 р. Згідно із цим науковцем, музейна комунікація — це процес спілкування відвідувача з музейними експонатами, на основі яких автори експозиції вибудовують невербальні повідомлення [1, с. 11].

Різні аспекти музейної комунікації аналізували А. Ю. Волькович [2], М. Б. Гнедовський [3], В. Ю. Дукельський [4], Т. П. Калугіна [5], Н. А. Нікішин [6], Н. А. Ніколаєва [7], Л. В. Нургалієв [8], О. С. Сапанжей [9], Р. Стронг [10], Дж. Портер [11], Т. М. Пчелянська [12] та ін.

Утім, до терміна «музейна комунікація» існувало введено словосполучення «мова музею». На цьому понятті основуються як представники того напрямку, що тяжіє до розуміння комунікації як вербально опосередкованого спілкування, так і ті, хто сприймає його не буквально, а метафорично.

Одні науковці (Н. А. Ніколаєва) вважають музейну комунікацію сферою мовленнєвої дії, маючи на увазі лекторсько-екскурсійний супровід, який поділяється на художній і діловий типи промови. Інші — (Ф. Камерон, Н. А. Нікішин) музейну комунікацію розглядають як таку, що опосередкована речами — музейними предметами. За аналогією до «мови мистецтва» Н. А. Нікішин запропонував аналіз «мови музею», морфемами якої є музейні предмети. «Музейні предмети — це, безумовно, головне, що складає мову музею. У самому широкому сенсі — це знаки, за допомогою яких створюється основа будь-якого експозиційного «висловлювання»» [6, с. 26].

Раніше за Н. Нікішина цю ідею сформулювала Альма Віттлін (1970 р.) в книзі «У пошуках корисного майбутнього» [13]. Визначення Віттлін корелюється з визначенням, наданим Міжнародною Радою музеїв (ICOM). ICOM визначила музей як установу, в якій

об'єкти — головний засіб комунікації, підкресливши, що музейні предмети є носіями інформації.

На те, що наведене визначення має серйозні недоліки, звернула увагу А. Вітлін. Головна ідея полягає в тому, що необхідний інтерпретатор, перекладач з мови об'єкта — музейного експоната. Так, деякі музейні зібрання визначені тими, хто збирав колекції, їх інтересами, когнітивними чинниками, культурною належністю. Це потрібно перекласти на мову сучасників-відвідувачів, адже музей може не бути цікавим, якщо його експонати не набули актуальності.

Наділення музейних об'єктів властивостями знаків надає можливості для широких інтерпретацій у концептуальному полі музеезнавства. Передусім це стосується музейних експозицій і виставкової діяльності, адже правомірним стає розгляд музейної експозиції як семіотичної системи, що належить до семіосфери культури (А. Ю. Волькович).

Музейну експозицію як семіотичний феномен розглянула М. Н. Чеснокова. Науковець запропонувала класифікацію музейних експозицій на основі типу відношення між означеним і означаючим у структурі експоната як знака [1, с. 6]. У такому разі експонат набуває значення лише в знаковій системі, роль якої відіграє експозиція загалом.

Зауважимо: семіотична природа знака є такою, яка однозначно не визначається. Знак потребує інтерпретації, що спричиняє немало питань, які слід розглянути детальніше.

Хто наділяє значеннями знаки системи, якщо під останньою розуміти музейну експозицію? Відвідувач, екскурсант? Музеолог, фахівець з музейної справи, працівник музею? Наукова спільнота: археологи, історики, мистецтвознавці, культурологи?

Інший аспект проблеми: якщо розглядати мову музею як окремий варіант мови культури, то виникає запитання: якої культури — сучасної або минулої? І як їм, цим культурам, як сучасній людині зрозуміти мову культури минулого, матеріалізованого в музейному експонаті?

Ці питання — правомірні: оскільки музейна експозиція є вторинною наковою системою, то предмет — не лише денотат, з яким відбувається референція сенсів, а й сам співвідноситься з конотатом, смислами нової культури — культури сучасності.

Прикладом подібної неоднозначності музейного об'єкта можна вважати т. зв. «бінокль» — артефакт Трипільської культури. Предмет дістав назву через зовнішню схожість із сучасним аналогом.

Звісно, жодних біноклів у цій культурі мідного віку не існувало — це сучасне найменування матеріального предмета, про який нам невідомо, денотатом якого поняття він був у своїй культурі і яке поняттєве означення з мови сучасної культури було б адекватнішим. Які функції цього предмета? Існує експонат, музейний об'єкт, але до контексту якої комунікації він може бути долучений? Яким посланням він є? Чи здатен сучасний адресат — науковець або відвідувач музею — це звернення розшифрувати: знак є, значення — немає.

І це не поодинокий приклад проблем у музейній комунікації. Тому з комунікативною тісно пов'язана герменевтична функція сучасного музею, який характеризується історико-культурною ре-лятивністю.

Відносність герменевтичної процедури в музейній семіосфері ілюструє ще один приклад, Культова «Мона Ліза» геніального Леонардо. Відомо, що така її атрибуція базується на Джорджо Вазарі, котрий через тридцять років після смерті художника записав зі слів «свідків» історію створення цього портрета, зазначивши, що моделлю для нього слугувала дружина флорентійця Франческо дель Джокондо [14, с. 463]. Однак, двадцять років тому висловлено гіпотезу, яку доволі переконливо обґрунтовано: насправді «Джоконда» — це автопортрет самого Леонардо. Нині питання: хто ж зображений на портреті не має однозначної відповіді.

Наведені ілюстрації є прикладами конфлікту ретроінтерпретацій. І джерело цього конфлікту не залежить від музею чи його експозиції як семіотичної сфери. Його причина перебуває за межами і «мови музею», і самого музею.

Через означений конфлікт виникають різні підходи до розуміння того, про що саме повинен повідомляти музей. Як вважає К. Баулдінг [15], функція музею — упроваджувати образ світу. Відповідно, слід визнати, що носієм інформації, значень і сенсів є не окремий об'єкт, а щонайменше експозиція. Подібну точку зору поділяють немало авторів, котрі вважають, що тільки експозиція має семіотичну структуру, чого не можна очікувати від окремого об'єкта.

Музейна експозиція — сукупність повідомлень, «відправником» яких є анонімний (якщо йдеться про об'єкти матеріальної культури) або персоналізований (якщо об'єктом є твір мистецтва) адресант, а «отримувачем», адресатом є відвідувач музею — представник сучасної культури. Тому адресат — це завжди людина, яка існує тут і зараз (якщо не вважати цілеспрямоване послання в майбутнє). Вона є сучасником зустрічі, що відбувається

в теперішньому реальному часі. У такому разі адресат — носій конкретних культурних і соціальних ідентичностей, які відрізняються від ідентичностей автора або користувача того чи іншого музейного експоната. Через ці розбіжності виникає питання адекватного дешифрування інформаційного повідомлення в контексті музейної комунікації.

Проблема адекватного тлумачення відома рекламістам і маркетингологам. Утім, якщо така проблема існує в комунікації між сучасниками, то складнішою вона є в разі музейної комунікації, яка переважно є ретрокомунікацією.

Для цього дешифрування існують екскурсоводи, аудіо-, друкований супровід: від підписів до експонатів до друківаних схем, музейних лекцій, інтерактивних та «живих» екскурсій. Під час живої екскурсійної лекції можна поставити запитання й отримати відповідь, у віртуальній — ні або з обмеженою кількістю найтипівіших та найпередбачуваніших запитань.

Музейна комунікація відрізняється залежно не тільки від герменевтичного суб'єкта (інтерпретатора експозиції і музейного об'єкта), але й експонатів: якщо музейним об'єктом є ікони, то така комунікація очевидно відрізнятиметься від комунікації в літературно-меморіальному музеї.

Інформація в музеї, зважаючи на специфіку, має здійснювати встановлення асоціативного зв'язку між явищами і світом культури сучасності й минулого. Утім, як слушно зауважила А. Вітлін, музей не можна розглядати без життя за його стінами [13, с. 45]. І це стосується не тільки архітектури і ландшафтного дизайну.

Інше запитання: як саме презентувати сучасній людині речі з минулого? У контексті сучасних проблем, наприклад, охорони навколишнього середовища? Або проблеми харчування? Ілюстрації ідеологій? Порівняння часу розваг тоді й нині? Чи пов'язані із сьогоденним днем релігія, економіка, політика, освіта? Наскільки вони впливають на індивідуальне життя сучасної людини? І глобальна проблема: чи здатна музейна комунікація допомогти зрозуміти зв'язок між поколіннями?

Вочевидь, потрібна актуалізація сенсів, позначених знаками — музейними об'єктами, а можливо, і переопис музейної семіосфери. У цьому разі робота музейників переходить у площину маркетингових досліджень і актуальних інтерпретацій.

Розглянемо питання щодо того, якою може бути семантика комунікацій при основних варіантах музейних експозицій і які типи герменевтичних процедур при них можливі.

Музейну експозицію часто образно називають скелетом інформації. Традиційним є поділ на тематичні, ландшафтні, систематичні й ансамблеві принципи організації музейної експозиції.

Основна структурна одиниця систематичної експозиції — «типологічний або системний ряд». У такого роду експозиції обрана система — галузева, предметна, хронологічна, стильова тощо (залежно від спеціалізації та профілю музейної установи) — є семантичною парадигмою, на основі якої відбувається інтерпретація окремих об'єктів. При цьому інтерпретація може змінюватись як у межах самої системи — у разі переформатування структури, так і, тим більше — за її межами.

Прикладом є оцінка окремих художників або окремих творів живопису. Так, у XIX ст. Караваджо оцінювали на рівні з Рафаелем і Леонардо, не порушуючи при цьому типологічного ряду «Живопис XVI ст.». Нині за таких умов збереження такого ж типологічного ряду, оцінка творчості цього художника змінена: продовжуючи визначати його одним із засновників стилю бароко, екскурсоводи або науковці утримуються від порівняння Караваджо з «титанами Відродження». Зміни в дискурсі оціночної інтерпретації зумовлені факторами, зовнішніми стосовно музейної експозиції.

Ансамблевий принцип музейної експозиції — основа т. зв. «життєвого» експозиційного комплексу. На нашу думку, ансамблева експозиція надає значних можливостей для культурологічних інтерпретацій, особливо в ороакустичному супроводі візуального ряду. Відтворення «духу епохи» може акцентуватись на культурі повсякдення, об'єктивації світоглядних парадигм, характеристикі розваг тощо. Лектор-екскурсовод має можливість працювати не тільки в науковому, але й белетристичному дискурсі.

На відміну від ансамблевих експозицій, об'єкти яких розміщуються в інтер'єрі музею, принципом ландшафтних експозицій є збереження або реконструкція зв'язків природних компонентів. Елементами ландшафтних експозицій є біогрупи — «комплекси тваринного та (або) рослинного світу, панорами і діорами» [1, 14]. Герменевтичний дискурс музейної комунікації під час сприйняття ландшафтних експозицій, на нашу думку, є найсуворішим з точки зору науковості. Доречність інтерпретацій під час ороакустичного супроводу обмежується верифікованістю на момент експозиції наукових положень і може бути варіативною лише в аспекті популяризації.

Тематична експозиція за допомогою експозиційних матеріалів розкриває «певну тему, сюжет, проблему, створює музейний образ

явища». Тематичні експозиції на обмеженому просторі «відтворюють фрагмент минулої епохи через зібрання різних предметів побуту, одягу, інших речей. Структурною одиницею тематичної експозиції є тематико-експозиційний комплекс, який містить предмети різних типів, об'єднаних здатністю наочно демонструвати певне концептуальне положення» [1, с. 14].

Комунікація в цьому разі також передбачає певну герменевтичну процедуру, яка має місце під час створення музейної експозиції і її сприйняття. Саме концептуальне положення, що слугує основою тематичної експозиції, вже містить елемент інтерпретації адресанта музейної комунікації — музеєзнавця або колективу музеєзнавців.

Розглядаючи музейну комунікацію в тому значенні, як це подає Ф. Камерон, тобто візуальну, слід зважати на те, що вона може мати вербальний ороакустичний супровід (лекції та пояснення екскурсовода), або вербальний візуальний (назви експонатів та надрукована пояснювальна інформація до них), або невербальний ороакустичний (музичний фон).

Останніми роками окремі новації прагнуть максимально уникати в музейній комунікації герменевтичного дискурсу. Прикладом є т. зв. Білий куб, принцип цієї виставкової експозиції — «простір публічної самотності» (В. Дукельський), у якому глядач перебуває безпосередньо перед музейним експонатом. Утілена в Лондонській галереї сучасного мистецтва з однойменною назвою концепція «білого куба» спрямована на те, щоб уникнути комунікації між глядачем і архітектурою. Однак можливим є і ширше трактування цієї концепції: уникнення будь-яких інтерпретацій, крім тих, що виникають безпосередньо у відвідувача музею під час сприйняття експоната.

З комунікативною функцією тісно пов'язана освітня функція музею [16]. Конкретизація останньої полягає не тільки в проведенні занять у залах або лекторіях музею. Останнім часом у деяких музеях застосовується поняття відкриті фонди. У приміщеннях, не призначених для експозицій, дозволяється перебувати певним категоріям відвідувачів: студентам надається можливість проводити там заняття, а науковцям — дослідження.

Окремо слід назвати таку форму музейної комунікації, як курси лекцій. Лекційні абонементи особливо поширені в художніх музеях. Вони формуються на принципах характеристики цільової аудиторії (вікові: для дітей, підлітків, студентів, дорослих тощо, а також групові або індивідуальні) і на основі особливостей об'єктів

мистецтва. В останньому разі лекції створюються за хронологічним, тематичним або проблемно-хронологічним принципами.

Таким чином, можна говорити про кілька модусів музейної комунікації з відповідними особливостями герменевтичного дискурсу: екскурсійний (вербальний) супровід візуальної (предметної, візуально-предметної або документальної) комунікації і невербально-просторовий (експозиційний). У першому разі суб'єктом інтерпретацій є музеєзнавець-екскурсовод (лектор), а об'єктом — екскурсант, відвідувач музейної експозиції. У другому — суб'єкт інтерпретації — сам відвідувач. Але й у першому, і в другому варіантах інтерпретатором базисного рівня є музеєзнавець (музеєзнавці), котрий створює просторово-речову семіосферу музейної експозиції, оперуючи музейними об'єктами.

Утім, просторово-речова семіосфера музейної експозиції ще потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Чеснокова М. Н. Эволюция музейной экспозиции как знаковой системы : автореф. дис. ... канд. культурологии / М. Н. Чеснокова. — СПб., 2010. — 29 с.
2. Волькович А. Ю. Модель музейной коммуникации в концепциях зарубежных музееведов / А. Ю. Волькович // Музей в современной культуре : [сб. науч. тр.]. — СПб., 1997. — С.69–73.
3. Гнедовский М. Б. Современные тенденции развития музейной коммуникации / М. Б. Гнедовский // Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности : [сб. науч. тр. НИИ культуры]. — М., 1989. — С. 16–34.
4. Дукельский В. Ю. Пространство публичного одиночества / В. Ю. Дукельский // Музеи и личность / [отв.ред. А. В. Лебедев, сост. М. Юхневич]. — М., 2007. — С. 6–14.
5. Калугина Т. П. Истоки культурно-коммуникативной функции экспозиции художественного музея / Т. П. Калугина // Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. — М., 1989. — С. 68–108.
6. Николаева Н. А. Музейная экспозиция как художественная структура / Н. А. Николаева // Искусство музейной экспозиции : [сб. науч. тр. НИИ культуры]. — М., 1977. — №45. — С. 65–94.
7. Никишин Н. А. Музейные средства: знаки и символы / Н. А. Никишин // Музейная экспозиция. Теория и практика. Искусство экспозиции. Новые сценарии и концепции (На пути к музею XXI века) : [сб. науч. тр.] / РИК. — М., 1997. — С. 26.
8. Нурғалиев Л. В. Виртуальный музей: новая коммуникационная модель [Электронный ресурс] / Л. В. Нурғалиев. — Режим доступа:

- <http://confifap/cpic.ru/upload/spb2004/reports/doclad197.doc>. — Загл. с экрана.
9. Сапанжа О. С. Стратегии коммуникационных процессов в контексте модернизации музейной деятельности / О. С. Сапанжа // *Собрание лиц* : [сб. ст. / под ред. М. Б. Пиотровского и А. А. Никоновой]. — СПб., 2006. — С.160–171.
 10. Стронг Р. Музей и коммуникация / Р. Стронг // *Museum*. — 1983. — № 138. — С. 3–9.
 11. Портер Дж. Роль музея как средства коммуникации / Дж. Портер // *Museum*, 1983. — №138. — С. 10.
 12. Пчелянская Т. М. Музеи и музейные экспозиции в новом спектре сетевых коммуникаций / Т. М. Пчелянская // *Собрание лиц* : [сб. ст. под ред. М. Б. Пиотровского и А. А. Никоновой]. — СПб., 2006. — С. 146–159.
 13. Vittingling Alma. In Search of the Usable Future / Alma Vittingling. — MIT Press Cambridge, Mass, 1970.
 14. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих / Джорджо Вазари. — М. : Альфа-книга, 2008. — 1278 с.
 15. Boulding, Kenneth E. The Role of the Museum in the Propagation of Developed Images // *Technology & Culture*. — №7. — I. — 1996. — P. 64–66.
 16. Карсим І. А. Культурно-освітня діяльність музеїв / І. А. Карсим. — Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2007. — 112 с.

References

1. Chesnokova M. N. Evoliutsiia muzeinoi ekspozitsii kak znakovoi sistemy : avtoref. dis. ... kand. kulturologii / M. N. Chesnokova. — SPb., 2010. — 29 s.
2. Volkovich A. Yu. Model muzeinoi kommunikatsii v kontseptsiiakh zarubezhnykh muzevedov / A. Yu. Volkovich // *Muzei v sovremennoi kulture* : [sb. nauch. tr.]. — SPb., 1997. — S.69–73.
3. Gnedovskii M. B. Sovremennye tendentsii razvitiia muzeinoi kommunikatsii / M. B. Gnedovskii // *Muzevedenie. Problemy kulturnoi kommunikatsii v muzeinoi deiatelnosti* : [sb. nauch. tr. NII kulturey]. — M., 1989. — S.16–34.
4. Dukelskii V. Yu. Prostranstvo publichnogo odinochestva / V. Yu. Dukelskii // *Muzei i lichnost* / [otv.red. A. V. Lebedev, sost. M. Yukhnevich]. — M., 2007. — S.6–14.
5. Kalugina T. P. Istoki kulturno-kommunikativnoi funktsii ekspozitsii khudozhestvennogo muzeia / T. P. Kalugina // *Problemy kulturnoi kommunikatsii v muzeinoi deiatelnosti*. — M., 1989. — S.68–108.
6. Nikolaeva N. A. Muzeinaia ekspozitsiia kak khudozhestvennaia struktura / N. A. Nykolaeva // *Iskusstvo muzeinoi ekspozitsii* : [cb. nauch. tr. NII kulturey]. — M., 1977. — №45. — S. 65–94.

7. Nikishyn N. A. Muzeinye sredstva: znaki i simvoly / N. A. Nikishin // Muzeinaia ekspozitsiia. Teoriia i praktika. Iskustvo ekspozitsii. Novye stsennarii i kontseptsii (Na puti k muzeiu XXI veka) : [sb. nauch. tr.] / RIK. — M., 1997. — S. 26.
8. Nurgaliev L. V. Virtualnyi muzei: novaia kommunykatsionnaia model [Elektronnyi resurs] / L. V. Nurgaliev. — Rezhim dostupa: <http://confifap/cpic.ru/upload/spb2004/reports/doclad197.doc>. — Zagl. s ekrana.
9. Sapanzha O. S. Stratehii kommunikatsionnykh protsessov v kontekste modernizatsii muzeinoi deiatelnosti / O. S. Sapanzha // Sobranie lits : [sb. st. / pod red. M. B. Piotrovskogo y A. A. Nikonovoi]. — SPb., 2006. — S.160–171.
10. Strong R. Muzei i kommunikatsiia / R. Strong // Museum. — 1983. — № 138. — S. 3–9.
11. Porter Dzh. Rol muzeia kak sredstva kommunikatsii / Dzh. Porter // Museum, 1983. — №138. — S. 10.
12. Pchelianskaia T. M. Muzei i muzeinye ekspozitsii v novom spektre setevykh kommunikatsii / T. M. Pchelianskaia // Sobranie lits : [sb. st. pod red. M. B. Piotrovskoho i A. A. Nikonovoi]. — SPb., 2006. — C. 146–159.
13. Vittling Alma. In Search of the Usable Future / Alma Vittling. — MIT Press Cambridge, Mass, 1970.
14. Vazari Dzh. Zhizneopisaniiia naibolee znamenitykh zhivopistsev, vaiatelei i zodchikh / Dzhordzho Vazari. — M. : Alfa-knyga, 2008. — 1278 s.
15. Boulding, Kenneth E. The Role of the Museum in the Propagation of Developed Images // Technology & Culture. — №7. — I. — 1996. — P. 64–66.
16. Karsym I. A. Kulturno-osvitnia diialnist muzeiv / I. A. Karsym. — Kyiv : KNU im. T. H. Shevchenka, 2007. — 112 s.

■ UDC 069.01

THE HERMENEUTIC DISCOURSE OF MUSEUM COMMUNICATION

Goncharova O. M., Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv
o.m_goncharova@yahoo.com

The aim of this article is to consider the characteristics of museum communication in terms of hermeneutic discourse.

Research methodology. The paper applied general scientific methods of theoretical analysis and synthesis, generalization, abstraction, ascent from the abstract to the concrete, deductive and inductive method, system-structural analysis. Special theoretical methods applied: cultural, which refers to the specific method of research museum communication, cultural practices determined by modernity, historical and genetic, historical, chronological, historical and comparative,

issue-chronological methods; hermeneutic analysis; discourse analysis. According to K. Boulding, the function of the museum is to implement image of the world. Accordingly, it should be recognized that the medium of information, values and meanings is not a separate item.

Results. It has been established specificity of several modes of communication with the respective museum features of hermeneutic discourse: Tour (verbal) support visual (subject, visual subject or documentary) communication and non-verbal-spatial (exposition). In the first case, the subject of interpretation in favour of museologist-guide (lecturer) and object — tripper visitor, museum exhibition visitor. In the second case, the subject of interpretation is itself a visitor. But in the first and second embodiments, as the interpreter of basic acts is the museologist, who creates a spatial and material semiotic field of museum exhibitions, in terms of museum objects.

Novelty. This article has made an attempt to show the research museum features in terms of communication in hermeneutic discourse. Acoustic accompaniment of the main types of museum exhibitions has been revealed.

The practical significance. Ukrainian museologists can find the information contained in this article useful for developing new conceptual approaches of museum communication in terms of hermeneutic discourse on the acoustic accompaniment of the main types of museum exhibitions, in teaching the course «Museology» to students.

Key words: museum`s communication, hermeneutic discourse of museum`s communication, museum`s expositions.

Надійшла до редколегії 20.02.2015 р.

■ УДК 008 : 312.421

Н. В. Барна, кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м.Київ

АНТРОПОЕКОЛОГІЧНІ ВИМИРИ ХУДОЖНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядається екологічний вимір культури, який наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. стає пріоритетним. Природа є тим фундаментальним, висхідним організмом, який уможливорює сприйняття цілого. Саме у ХХ ст., коли відбулися кардинальні трансформації, означився важливий мотив, який має бути або домінуючим, або імпліцитним як ойкос, простір, єдність людини і всесвіту, що здійснюється на засадах культуротворчості, людинотворчості та людиновимірності.

Ключові слова: екологія, мистецтво, естетична настанова, ойкос.

Н. В. Барна, кандидат философских наук, доцент, директор Института филологии и массовых коммуникаций Открытого международного университета развития человека «Украина», г. Киев

АНТРОПОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Рассматривается экологическое измерение культуры, которое в конце ХХ — нач. ХХІ вв. становится приоритетным. Природа является тем фундаментальным, восходящим организмом, который делает возможным восприятие целого. Именно в ХХ в., когда произошли кардинальные трансформации, наметился очень важный мотив, который должен либо быть доминантным, либо имплицитным как ойкос, пространство, единство человека и вселенной, что осуществляется на основе культурного творчества, человекотворчества.

Ключевые слова: экология, искусство, эстетическая установка, ойкос.

N. V. Barna, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv

ANTHROPOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL DIMENSIONS OF ARTISTIC ACTIVITIES

The environmental dimension of culture which becomes a priority in the late 20th — early 21st centuries is considered. Nature is the fundamental ascending organism which enables the perception of the whole. It is in the 20th century when there was a fundamental transformation; there has been a very important motive, which should be either dominant or implicit like oikos, space, the unity of a man and the universe, which is based on the cultural and human creativity.

Key words: ecology, art, aesthetic orientation, oikos

Екологічний вимір культури вже наприкінці ХХ — поч. ХХІ ст. стає пріоритетним і в його умовах дослідник, митець та будь-які інші суб'єкти творчості або виконавської діяльності розмірковують про те, що буде завтра.

«Ойкос» — грецьке визначення простору, де відбувається життя, має паралельні констеляції в українській культурі. Українська оселя — це теж ойкос, де відбувається справжнє космологічне життя в етнокультурі.

Цілісність потребує передбачення майбутнього, більше того — заглиблення в минуле, вона утворюється на засадах культурної пам'яті, культурної аури, культурної метафори, алітерації, символології.

Мистецтво надає людині цілісності і надцілісності. Надцінність і надцілісність корелюють. Що таке надцілісність? Це не просто лад, порядок, заданий ізсередини, іззовні, а це вся та космологія, яка проживається, стає тим внутрішнім, глибинним, фундаментальним шляхом онтичного існування у свідомості. Цілісність як порядок, заведений лад що «розчиняє» людину в натовпі, слід замінити іншим виміром, де людина не губиться в натовпі, а утворює себе як образ самодостатнього універсуму або мультіверсуму, всіх можливих і неможливих світів. Саме вона є епіцентром культури та бачення світу як культуротворчої настанови.

Відповідно до антропного екологічного виміру, творчість і діяльність людини загалом перед обрієм знищення є проблематичною. Утрачають антропоцентризм, космоцентризм, геоцентризм, поліцентризм реалії людського існування, як і різноманітність. Так, саму креативність людського буття можна описати як інвертовану християнську парадигму (креацію в ніщо), певну цілісність неординарної людини, котра живе у світі емоційних, естетичних і інтелектуальних травм.

Цей світ не можна звести до полілогу, діалогу чи якогось іншого арт-тезаурусу, він втрачає осмислення як поліфонії логік зустрічі зі світом (В. Біблер). Це світ, який можна назвати лише драмою, а ця драма в контексті ойкосу людства стає примусово даною реальністю, яка є настільки очевидною, настільки наявною, що людина забуває про те, що може бути творцем, з жахом думає про нащадків, дітей, онуків. Вона стурбована майбутнім, не є футуристом, кубофутуристом, а є архаїстом, який шукає порятунку у глибинах традиції, оселі, ойкосу, тих фундаментальних трансценденталіях, що допоможуть сьогодні, завтра і післязавтра. Культура ХХ ст. має досвід розуміння екології культури, антропологічний досвід екологічного тлумачення людини, але поки що ми не спостерігаємо цілого ХХ ст. як екологічного феномену.

На жаль, екологія людини, екологія культури, екологія творчості — це патологія, хвороба, та анестезія, що містить у собі драму, з якої немає виходу. Непередбаченість проектується постмодерном, культурою, саме тому вона настільки драматична, але можна сказати інакше — стурбованість притаманна людині, котра хвилюється за себе, інших і намагається зберегти світ, у якому живе.

Отже, людина як епіцентр культуротворчості, як та, котра творить навколо себе середовище, починає з'ясовувати, що середовище стає негативним ландшафтом, негативним за ознаками сучасності. Виникають прикмети ознаки оцінювання того, що створює людина. Тобто мистецький праксис стає одним з імперативів, одним з образів ціннісного значення самореалізації людини у світі. Мистецтво як таке, яке надає волю, повноту людських відносин, образу людини, універсуму.

Усесвіт твору, безумовно, стає моделлю для культури як такої для того, щоб з'ясувати людиновимірні аспекти, обрії людського творіння. Цікаво, що екологія культури, як наука антропологічного напрямку виникла достатньо давно — це парадигма 70-80 рр. ХХ ст. Саме тоді постмодерн визначив себе як «нелінійну архітектуру». Д. С. Лихачов один з перших порушив цю проблему.

Проте, як це не дивно, зв'язок між екологією і моральністю потребує з'ясування, розкриття. «Людина залишається одна в лісі, полі, вона може наробити й бід. Єдине, що стримує її, якщо не утримує — це моральна свідомість, почуття відповідальності, совісті. Але і людство загалом у вищому його стані також існує сам на сам з природою. Чи не означає це те, що тільки від моральності, від людства залежить ставлення людства до навколишнього світу, до природи зокрема. Але совість однієї людини є те, що реально перед її невизначеністю. Совість усього людства як єдиного цілого — це абстракція. Справа сама не така вже і проста», — зазначає Д. Лихачов [1, с. 3].

Важливо з'ясувати, що Лихачов звертається до доволі цікавих алузій. Спочатку він гіпостазує совість усього людства як певний диспозитив, він не говорить — Бог, а говорить абсолют, називає це моральним оперативом. Приблизно такі думки висловлювали І. Кант і Г. Батіщев, де останній говорив про «всезагальну діалектику універсуму», в якому творчість є творчістю самого універсуму, який самоздійснюється у творчому поштовху. Проте, як можна зрозуміти це? Моральність як така говорить більше, ніж про норми, вимоги, про те, що оточує нас. Моральність як совість усього людства — це достатньо цікавий і сучасний обертон, який не є застарілим.

Минуло вже майже 25 років з часів цієї публікації, але проблема не є вирішеною. Так, не може бути окремої совісті і совісті всього людства. Не може бути совісті як такої і совісті, яка була б утилізована, функціональна чи означена в моральних максимах. Уся проблема сучасної екології полягає в тому, що немає ніякої совісті, — ні одної маленької, ні іншої — великої. Проблема полягає в тому, щоб уникнути хижацьких знищень (примітивного споживання цінностей, екстенсивного зростання — «цивілізаційного» (згідно зі Шпенглером) масиву цінності). Це проблема онтології цінностей, а також мистецьких практик, які створюють життя (дизайн, архітектура та ін.), споживання мистецтва, мистецтва жертви, спокутування гріхів.

Проблема моральності, яка мала б урятувати людство, цікавила і А. Швейцера. Він намагався створити планетарну етику, етику благовіння перед життям, але ця натуропатія, або натурфілософія етичного зразка певною мірою девальвує саме життя. Життя так чи інакше — це смерть, розтягнута від народження, ця діалектика настільки зрозуміла, що не слід її констатувати ще раз. Можна розглядати життя, як щоденне вмирання, а можна — як перегони, боротьбу зі смертю кожного дня. Так, можна розглядати екологічний перетин, що загострює останній момент. Не вмирання, а намагання відсунути, трансформувати і створити мистецький витвір із самої смерті, більше того — смерті всього людства — ось у чому полягає сучасна антропологічна проблематика мистецтва.

Це проста проблема, що надзвичайно актуалізує питання цінності людського існування, роду людини, вона антропологічна за своїм змістом, але будь-який антрологізм стає лише схемою, якщо не має поруч теоцентризму і зооцентризму. Людина так само є творінням Бога, хоча вона має цивілізацію і культуру. Утім, культура не може бути обрієм цілісності людини — лише Бог, природа, є саме тими горизонтами, які надають можливості з'ясувати саму цивілізацію, культуру як творчість, обробку природи, лагідне добродієчне оброблення, на відміну від хижацького знищення муляжами-стимуляторами. Це надає можливості, простору для сприйняття цілісності. Донині цей простір залишається незадіяним. Люди просто вірять у Бога або просто рубають дерево, посаджене півстоліття тому. І все їм просто, вони не помічають, що в цій простоті існує сама смерть, яка говорить про смерть дерева і про смерть Бога в цій людині. Християнська цивілізація, на відміну від буддизму, актуалізує персональність, але персоналізм можна порівняти з актуальною смертю буддизму, коли людина чинить собі характері, а це — один з принципів японської культури, який

є традиційним регулятивом морального і теологічного світу — людина свідчить: «я вбиваю в собі Будду».

Це не є самознищенням, самогубством, знищенням Бога в собі. Здається, що в європейській культурі Бог був знищений у людині під час її зародку, скільки б вона Його не виборювала, цей час намагається виписати Його в словах, етичних, релігійних, моральних максимах. А це є сама екстенсивна метрика європейської цивілізації. Отже, логіка інтеракції вже спрямована на Іншого. Інше стає об'єктом, і саме в такому разі відповідальність теж покладається на Іншого. У цьому полягає важлива проблема. Якщо відповідає Інший, я можу робити що завгодно, про це багато говорив Ф. Достоєвський, навіть К. Леонтьєв. Це взагалі проблема Срібного століття, але вона так і не набула екологічного осмислення. Саме слово „відповідальність” швидко утилізували в радянські часи і перетворили на устав, машину говоріння і піднімання рук. Нині тоталітаризм знову повертається як естетична настанова, внутрішній оператив, який наділяє іншого відповідальністю, але сама відповідальність утрачається між «Я» і «Ти». Екологічна проблема — проблема негачії, негативного простору, негативного часу, проблематика опису цінностей через негачію, заперечувальні якості, адже вона свідчить про ще одну важливу людську проблему людської культури та цивілізації, якщо вірити, що є якась нелюдська культура. Нелюдську цивілізацію можна визначити як проблему культивування смерті.

Можна присвятити саме цій темі розповідь про проблеми образу смерті як культуротворчості, але сенс в іншому. Один з відомих режисерів кіно сказав: кінематограф зберігає вже такий величезний скарб шедеврів, якщо кожного дня показувати людям їх по одному, то люди були б людьми. А ми чомусь дивимося мильні опери, примітивні бойовики. Виникнення природно-тваринної цивілізації мас-медіа не можна навіть назвати масовою культурою. Не можна мас-медіа надати статусу якоїсь універсальної культурної реальності. Це не є навіть і деградацією культури.

Деградація культури теж оживляє, допомагає піднятися культурі, надає цілісності, цінності людині і культурності як такої. Те, що є споживанням та утилітаризмом редімейдів (готовий до споживання), сама готовність бути спожитим, — це гірше, ніж утилітаризм як такий. Це потребує трансформації, регенерації і всього того, що Д. С. Ліхачов назвав екологією культури. Вона є трансформативною у своїх найпростіших номінаціях і визначеннях. Це певний імператив, що має існувати для того, щоб відійти від культури, від самої готовності бути вжитим, оскільки всім зрозуміло, що споживаються не речі, а люди, їхній час, усе те,

що ми називаємо культурністю і людяністю як такими. Д. С. Ліхачов поєднує поняття «світ» і «культура», «світ» і «людина». Це фактично було однією з норм офіційної культурології радянських часів. Найбільші складність, відповідність і драматизм характерні ставленню людини до природи через німоту останньої.

Проблему морального ставлення до живої і мертвої природи навіть не вивчали. Тут необхідна зрозуміла філософія екології, на основі якої і створюватиметься етика екології. Зважаючи на те, що світ людини — це певне органічне ціле, то ця думка не є новітньою. Ми говоримо про теургізм, віталізм, симбіоз різних практик. Цілісність стає неможливою. Але вона існує в класичній і навіть у посткласичній культурі. Можлива як горизонт. Світ є органічним цілим. Так, одна з важливих філософських книг Золотого століття російської культури кінця XIX — початку XX ст. М. Лоського має назву «Світ як органічне ціле».

Передусім необхідно, на нашу думку, звернути увагу на таке: за різноманітності живого ества, — звірів, птахів, комах, рослин, — людина — одна істота, яка має мову і розум. Це закликає її до того, щоб вона говорила і відповідала за все живе у світі, все ество, світ рослин, навіть мертвий світ, стосовно якого ми не можемо бути остаточно впевненими, що він «мертвий». Людина не лише морально відповідає за всіх живих, за все мертво, позбавлення осмисленого, розумового і мови (не тільки емоційних закликів), але й морально вона повинна за них говорити, захищати їх права, їхні інтереси. Людина — це носій свідомості Всесвіту», — констатує Д. Ліхачов [1, с. 3–4].

Ці слова є актуальними й нині. Адже Всесвіт як обрій сприйняття цілісності людини стає іншим, як і культура. І як не дивно, але міфологема смерті, занепаду культури в постмодерні зникає, оскільки там немає смерті, а є лише споживання. Якщо немає смерті, то немає й культури. Саме смерть людства, совість людства, німа природа, що не має мови, не можна говорити, мертва природа, тобто тотальна смерть, якщо її розуміти як евристичну метафору, екологічну метафору для опису і розуміння сучасної культури, надає можливості з'ясувати, наскільки людина є відповідальною перед іншою людиною, Богом і природою загалом.

Д. Ліхачов свідчить про достатньо прості і навіть банальні речі, але вони є актуальними завжди. «Загинути людство і природа загалом можуть не лише біологічно разом зі знищенням усього живого, але й духовного внаслідок загибелі культури. І тут, і там можуть здійснюватися права нерозумного сильного, котрий створює небезпечну ситуацію.

Таке поєднання бездуховного людства і безкультурної природи цілком можливе за допомогою бездуховної техніки перебудов природи й культури. Людина — частина природи, адже відсутність у природі духовного надає можливості нібито самосвідомості Всесвіту. Наведу елементарний приклад: кислотні дощі в Санкт-Петербурзі в Літньому саду знищують одночасно і мармурові статуї XVII–XVIII ст., і навколишні дерева. У результаті одне, що ми можемо бачити, може загинути, як повільно гине в Петербурзі Літній сад» [1, с. 4]. Ця теза, коли вже людині непотрібно буде зберігати природу, коли людина себе зробить такою, що не буде сенсу зберігати себе саму і цю природу, є достатньо актуальною і трагічною.

Постмодерн як смерть культури, певний катаклізм, який є, з одного боку, маньєристичним варіюванням, а з іншого — загострює мотиви варіативності сущого, поліфонічного самореалізації людини, яку вже не потрібно берегти, свідчить про важливі проблеми, комплекс того зла, яке традиційно в християнській культурі має назву сатанізм.

Можна наводити й інші приклади, але сутність полягає в тому, що сатанізм як такий — це не просто деградаційна стратегія, занурення людини в природу, божевілля, втрачений розум, хижацький розум, який поїдає сам себе. Це автоканібалізм, який має свою авто-рефлексію. Це дизайн споживання як канібалізм у вигляді гарного, красивого, розгорнутого і навіть привабливого світу. Ми цього не помічаємо, але це стародавня практика поїдання людини людиною, іншого повертається. А найгірше те, що людина поїдає сама себе.

Екоетика й екоестетика дизайну та художньої культури взагалі повинні ґрунтуватися на моральних засадах певної філософії, екології вивчення цілісності світогляду, світу як вічного і розумного цілого. Це мета людської діяльності перетворення світу. «Утім, перетворення слід розуміти не в сенсі зміни його обличчя, а в смислі виявлення у світі всього того, що є в ньому розумного, що протистоїть нерозумному началу як самовиявленню. Розумне начало як будівний матеріал для чудових архітектурних споруд. Розумне начало землі в рослинності на ній, розумне начало того, що може слугувати для перетворення землі на квітучий сад, праобразом якого слугує рай», — зазначає Д. Ліхачов [1, с. 7].

Цікаво, що новий Едем не з'явився жодного разу ні в мистецтві, ні в світобудівних конструкціях філософів, ні в міфологемах, ідеологемах тоталітарних суспільств. Існує щось середнє між пеклом і Едемом — це культура людини.

Зміна порядку, устрою, ладу, зростання і вмирання — це і є та органіка (Д. Ліхачов і М. Лоський), теургізм та віталізм (О.

Шпенглер). В останнього він набуває мистецько-сакральної форми, коли сама рефлексія, витвір стає певною мистецькою моделлю культури. Рефлексія та мистецтво є диспозитивом як поєднанням непоєднуваного, що можна назвати протоекологічним рухом.

О. Шпенглер пише: «Це той глибинний світовий жах душі, який ніколи не покидає вищого людства, або вищої людини. Поети чи художники в його безмежному єднанні і самотності відкривають жах перед чужими силами, які утворені в чуттєвих явищах, входять у світлий світ. Усе це повертає людське почуття, визначене в слові як дещо чуже і ворожнеча з метою відродження вічного та незрозумілого» [2, с. 23].

І це ворожнеча, поштовх, жах. Це той стан, який спонукає до дії. Ця дія нині має назву екології культури, людини. Ця дія теж може бути витвором мистецтва. У різних видах мистецтва, постмодерних інсталяціях саме вона може бути мистецьким витвором. Це цікавий образ, який потребує свого осмислення. Ми не бачимо «мистецтва вмирання» перед смертю всього людства, але воно є, його бачили весь час, більше того, воно відбувалося завжди і лише зараз воно досягає своєї межі. Якщо розглядати цю межу в об'єктивістському контексті, то це — характеристика межі як такої, де Земля закінчується і досягає своєї небуттєвості, стає «смертю Землі», небом.

Ландшафт як тотальна пластика землі в суб'єктивованому варіанті стає характеристикою межі, коли описується сама небуттєвість, а ця небуттєвість знаходить свої виміри в людині, суб'єктивному просторі, просторі свідомості. Свідомість намагається все натуралізувати, винести назовні, вбачає світ у натуральних предметних реаліях, але всі реалії належать окремій людині.

Список використаних джерел

1. Лихачов Д. Экология проблема нравственная / Д. Лихачов // Наше наследие. — №1. — 1991. — С. 3–9.
2. Шпенглер О. Закат Европы. Гаштальт и действительность / О. Шпенглер. — М. : Мысль, 1993. — 663 с.
3. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер ; пер. с англ. М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной. — М. : Аспект Пресс, 2004. — 400 с.
4. Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє / А. В. Толстоухов. — Київ : Парапан, 2003. — 308 с.

References

1. Likhachov D. Ekologiya problema нравstvennaya / D. Likhachov // Nashe naslediyе. — №1. — 1991. — S. 3–9.

2. Spengler Oswald. Zakat Evropy. Gestalt i deystvitelnost / Oswald Arnold Gottfried Spengler. — M. : Mysl, 1993. — 663 s.
3. Webster F. Teorii informatsionnogo obschestva / F. Webster; per. s angl. M. V. Arapova, N. V. Malykhinoy. — M. : Aspekt Press, 2004. — 400 s.
4. Tolstoukhov A. V. Hlobalizatsiia. Vlada. Eko-maibutnie / A. V. Tolstoukhov. — Kyiv : Parapan, 2003. — 308 s.

■ UDC 008 : 312.421

ANTHROPOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL DIMENSIONS OF ARTISTIC ACTIVITIES

Barna N. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv barna2005@ukr.net

The aim of this paper is to study the environmental dimension of culture, which becomes a priority in the late 20th — early 21st centuries. Nature is the fundamental ascending organism which enables the perception of the whole.

Research methodology. Seven major publications on the research subject (newspapers articles, scientific journals and monographs) have been examined.

Results. It is in the 20th century when there was a fundamental transformation — it was the century that did not end as cultural oikos; a very important motive has been emphasized, which should be either dominant or implicit like oikos, space, the unity of a man and the universe, which is based on the cultural and human creativity and man measurability.

Novelty. An attempt has been made to show the essence of eco-ethics and eco-aesthetics in the aspect of contemporary artistic culture which should be based on the moral principles of philosophy, ecology, world integrity studies, the world as the eternal and intelligent whole on the background of informatization. It is the concern of human activity to transform the world. This action is called cultural ecology or human ecology and can also be an art creation. The art creation can appear in different kinds of art, postmodern installations.

The practical significance. The results of the article can be used for further research of modern culture problems that are related to the definition of eco- aesthetics in general and in modern artistic art-practices in particular. The study can be useful for those who work in advertising, design and fashion field. The research materials can be used for developing the educational courses and programs on the theory and history of culture, applied and communicative aesthetics.

Key words: ecology, art, aesthetic orientation, oikos.

Надійшла до редколегії 25.02.2015 р.

■ УДК 712.42:635.923

Ендрю Дж. Сведлоу, професор мистецтвознавства та історії мистецтва, Університет Північного Колорадо, США

СПРИЙНЯТТЯ РЪОАН-ДЗІ

У храмі Ръоан-дзі в Кіото розташований найвідоміший у Японії сад каменів. Камені розміщені так, що з будь-якого кута побачити всю композицію неможливо. Щодо цього саду, як і будь-якого витвору мистецтва, можливі різні інтерпретації. Висвітлено зв'язок між естетичними теоріями за часів створення саду та сучасними поглядами на природу і мистецтво, розглянуто важливість місця медитації в естетичному досвіді. Проаналізовано суворість і простоту саду в Ръоан-дзі в історичному і релігійному контекстах.

Ключові слова: храм, сад каменів, дизайн, медитація, асиметрія, традиції дзен-буддизму.

Эндрю Дж. Сведлоу, профессор искусствоведения и истории искусства, Университет Северного Колорадо, США

ВОСПРИЯТИЕ РЁАН-ДЗИ

В храме Рёан-дзи в Киото находится самый знаменитый в Японии сад камней. Камни расположены так, что под любым углом увидеть всю композицию невозможно. Относительно этого сада, как и любого произведения искусства, возможны различные интерпретации. Освещена связь между эстетическими теориями времен создания сада и современными взглядами на природу и искусство, рассмотрено значение места медитации в эстетическом опыте. Проведен анализ строгости и простоты сада в Рёан-дзи в историческом и религиозном контекстах.

Ключевые слова: храм, сад камней, дизайн, медитация, асимметрия, традиции дзен-буддизма.

Andrew J. Svedlow, Ph.D., Professor of Art History University of Northern Colorado. Greeley, Colorado, USA

EMBRACING RYOAN-JI

Ryoan-ji temple in Kyoto is the site of Japan's most famous rock garden. The stones are arranged so that the entire composition cannot be seen at once from any angle. Like any work of art, also the artistic garden of Ryoan-ji is open to interpretation. The aim of this article is to unfold the significant connections between aesthetic theories at the time of the creation of the garden and the resonance of those ideas in providing some insight into a contemporary sensibility about nature, art, and the place of contemplation in the aesthetic experience. The austerity and simplicity of the rock garden at Ryoan-ji is detailed as well as the historical antecedents and religious context of this particular garden.

Key words: temple, rock garden, design, meditation, asymmetry, Zen traditions.

This essay endeavors to inquire into the history and aesthetics which underlie the stone garden at Ryoan-ji. The purpose herein is to unfold the significant connections between spiritual and aesthetic concerns surrounding the creation and perceptions of the garden and the resonation of those ideas in the author's sensibilities regarding the value of experiencing Ryoan-ji's famous rock garden.

Ryoan-ji is located in Kyoto and is home to one of Japan's most revered and masterfully designed rock gardens. Ryoan-ji is administered by the Myoshin School of the Rinzai sect of Zen Buddhism whose central temple, Myoshin-ji is located about one and a half miles from Ryoan-ji and is a relatively small compound that includes the eminent karesansui or dry rock garden, which is the focus of this essay, as well as the Temple's landscaped grounds: Kyoyochi Pond, Zoroku tea room, and additional facilities for meditation and contemplation. Ryoan-ji can be translated into English as the Temple of the Peaceful Dragon and its prominent rock garden is a rectangle measuring approximately twenty three meters running east to west by nine meters running north to south (UCLA CEAS Educational Resources 8/21/2007) and consists of finely raked white pebbles and fifteen rocks placed in groupings. Three sides of the garden are enclosed by a high wall varying in height and on one side, where visitors are allowed to view the garden, is the temple's jojo or viewing porch.

By most estimates, Ryoan-ji was built in 1499 and was developed by Rennyō, a proponent of the Jodo-Shin Sect of Zen Buddhism. It is an assumption that Soami (died 1525) a prominent artist of the late 15th and early 16th century in Kyoto, either designed or was an inspiration for the design of the rock garden. As was the practice at the time, the actual crafters of the garden were most likely sensui kawaramono: riverbank garden laborers. These craftsmen were probably assisted in the physical construction of the garden by monks living at Ryoan-ji.

In her text on Japanese Garden and Floral Art, Mrs. Paul Kincaid (1966) delightfully describes the garden thusly;

The Ryoanji garden in Kyoto is one of the finest examples of dry-landscape style. Its fifteen stones are grouped in five sets of two, three or five with perfect proportion on the level white gravelly sand raked in meticulously worked patterns. Such masterful use of space has never been expressed so eloquently and symbolically. To some the rocks suggest the legend of tora-no-ko watashi in which tigers led their

cubs across a mountain stream. To others they represent an expanse of clouds or islands in the sea. It is an awe-inspiring thing to experience this garden in the daytime but I have been told that on a clear moonlit night the garden appears as living things of nature. (pg. 69)

Myoshin-ji. Myoshin-ji, the Temple of the Wondrous Mind, sits at the base of Daiunzan (Great Cloud Mountain) on the western slope of Mount Kinugasa above the Katsuragawa River in Kyoto about 1.5 miles from Ryaoan-ji. Myoshin-ji is home to the largest of the fourteen schools of Rinzai Buddhism which was established in 1337. There have been numerous temples established throughout the world following the practice of this school of Rinzai. As with the other forms of Rinzai, the Myoshin School practices a form of questioning using koans to help disciples on their path to enlightenment. A koan is an enigmatic story used in Zen Buddhism to elicit different meditative pathways of reasoning and thought so as to rouse potential enlightenment. Unlike other schools of Rinzai, Myoshin adapts its questioning of practitioners to the student's experiential state and does not follow a set protocol for the use of koans in the training of disciples.

The principles of Myoshin are based, as most Buddhist sects are, on the teachings of Shakyamuni, the historical Buddha. In this tradition, the teachings of the historic Buddha were transmitted through Rinzai Gigen to Muso Daishi, the founder of Myoshin School Temple. Rinzai Gigen, whose Chinese name is Linji Yixuan, was born in what is now modern day Heze city in Shandong province of mainland China. He was educated and trained in Chan Buddhism and reached enlightenment through his interaction with the monk Dayu. After his awakening, Linji returned to his home in Shandong to continue his practice as a Chan Buddhist. In 851 CE, Linji moved to the Linji temple in Hebei, where he took the name he is known for today, which also became the name for the sect of Buddhism that carries that name.

According to the doctrine of the Myoshin School, "The Emperor Hanazono sacrificed his throne in order to support and help realize the aims of the Myoshinji and to work to 'enlighten people and contribute to world culture by declaring the True Dharma in accordance with the sacred faith'.

Rinzai. The Rinzai sect of Buddhism is a Japanese descendant of the Linji sect of Chan Buddhism in China stemming back to the Tang Dynasty in the 9th century. The movement was originated with the monk Linji Yixuan whose name in Japanese translated to Rinzai Gigen. The Japanese monk Myoan Eisai traveled to China in the mid twelfth century and transmitted the teachings of Rinzai to followers back in Japan in the later part of that century. Later Japanese monks, in particular Muso Soseki in the early 14th century, greatly developed the presence of Rinzai in the imperial capital of Kyoto.

As mentioned earlier, the Rinzai sect of Buddhism's practice is based on the use of koan to help a practitioner on the path toward enlightenment. This practice accompanied by zazen or sitting meditation has been part of the training of Rinzai adepts since the time of Eisai and Soseki. The rock garden at Ryoanji is a platform by which contemplation of koans and meditation may take place.

Rinzai from the eleventh to the end of the 19th century in Japan was an appealing discipline to the samurai class and attracted samurai and their Daimyo (territorial lords) to the practice of zazen meditation and the particular art forms of Rinzai. The Shogunate and many of those in the imperial court supported the development of Rinzai and the temples associated with its practice.

The early relationship between the Rinzai Zen school and the aristocracy in Japan resulted in the enhancement and development of various cultural practices, including sumi-e (ink painting), shodo (calligraphy), chanoyu (the tea ceremony), and garden making.

After a period of decline in the 17th century, the Rinzai School, through the work of the monk Hakuin Ekaku (1686–1769) in the 18th century, became, once again, a vital part of Kyoto residents' spiritual and cultural practices. Contemporary Rinzai Zen masters trace their lineage back to Hakuin and his koan training system.

Buddhism during the Muromachi Period. It was during the Muromachi Period (1333-1573) in Japanese history that Zen Buddhism became particularly prevalent in the ruling class and among the samurai. Zen practices of personal discipline and exercises devoted to building concentration and self-control were matched by the cultural development of Kyoto as it once again became the capital city under the Ashikaga Shogunate and the Imperial family.

The cultural arts benefited from the expansion of the role of the Zen temples in Kyoto which in turn profited from the increase in commercial and cultural trade with China. Some Zen temples were the originators of these trade missions which brought back to temple settings in Kyoto works of art by Chinese Buddhist monks and secular artists and artisans. Chinese painting and calligraphy had an impact on the artistic activities of Japanese monks and on the tastes in such Chinese inspired art by the aristocracy. The more opulent and ornate style of the Kamakura period preceding the Muromachi was tempered through this interaction with and attraction to Chan Buddhist art from China.

The concentration needed to produce such intensely focused paintings, as modeled by Chinese landscape painters of the fifteenth century and earlier that were brought back to Japan, can be articulated in the aesthetic concept of "Mushin" or focused state of mind. This practice and underlying value was being highly developed at places such as Ryoanji and in other temple sites in Kyoto in the Muromachi period.

This practice of focused mind can also be seen in the tea ceremony (chanoyu), calligraphy (shodo), and in martial arts such as archery and sword play, as well as in the rock and other garden designs within those temple compounds.

The complex political interactions between the Shogunate, the imperial household, and favored and disfavored Buddhist sects in the capital city of Kyoto caused friction between and competition for patronage among the temples. Shingon and Tendai sects produced monk/warriors and strife intensified among the temples. The influence of the temples as political and military forces also grew during this time. In contrast, many temples became refuges for monks seeking to practice Zen meditation and art forms. While less politically influential, many of these temples and sects, such as the Rinzai, focused their practices detached from the conflicts of the Kyoto court and Shogunate and became places more popular with those seeking peace and harmony and compassion free from the frays and struggles of the elite and powerful.

Karesansui and the Sakuteiki. The rock garden at Ryoan-ji is designed in the Karesansui style or dry landscape style. The fifteen rocks in the garden are divided into groupings of one set of five, two sets of three, and two sets of two rocks. While geomancy was a significant contributor to Japanese garden design, particularly during the Nara (645-794 ce) and Heian (794-1185 ce) periods, the application of such symbolism to the Ryoan-ji rock garden would be pure conjecture. However, it is informative to understand the symbolism in the numerical groupings in the garden, particularly the two sets of three rocks. According to Takei (2008), Buddhist numerology does play a role in garden design during the Heian period:

Whether the monks at Ryoan-ji in the late 15th century intended for the groupings of rocks in their garden to be directly linked to this type of symbolism is not clearly evident.

The use of rocks as the focal point of Japanese landscape design, however, can be found as early as the Heian Period in the classic text Sakuteiki or the Records of Garden Making. Jiro Takei in his introduction to his translation of the text writes:

The importance placed on stones in Japan stems from several sources. The first is the ancient use of stones as prayer sites, especially those found naturally in the landscape, often stones that have a rounded form or a naturally upright appearance. It was believed that through the medium of the stone, gods could be induced to descend from their heavenly abodes to visit earth and bestow their blessings for good health and ample harvests on village communities. These sacred stones, called iwakura, are still actively incorporated into religious life even today. In later eras, the spiritual qualities inherent in sacred stones carried over into the use of stones in gardens. New meanings were

added as well, meanings that were derived from cultural imports such as Buddhism and geomancy, the latter being an ancient Chinese method of geophysical divination.” (pg. 3-4)

This requirement of the use of stones in a garden's design reaches its apex in the creation of the rock garden at Ryoan-ji. The Rinzai monks, who must have been instrumental in the planning and construction of the rock garden at Ryoan-ji, were fulfilling a role also stemming back to the Heian period in Kyoto history. Again, according to Takei:

By the mid to late Heian period there were also Buddhist priests involved in garden building, known collectively as *ishitateso*, literally stone-setting priests, though in fact the expression “stone-setting” was simply a euphemism for “garden making.” (pg. 31)

According to Abd al-Hayy Moore (1992), a disciple of Shunryu Suzuki:

The rock garden of Ryoan-ji in Kyoto is perhaps the apotheosis of the art. For five centuries, people have made pilgrimages to visit this garden, spending hours or even days on its long veranda benches, nourished by its visionary possibilities, puzzled by its meanings... There is significant space between each rock formation, like a kind of pause in a conversation – a visual silence – and the raked sand between each group isolates them even further, making each one look like an island in a stream. The relative sizes of the rocks and the way they have been rooted in the ground create a sense of perfect harmony and balance. Some see the equipoise of Zen composure in this display of rocks and sand. Some see eternity in its stones. But there is also a legend suggested by these particular rock configurations, placing the garden in the category of idea symbolism. (pg. 76-82)

Sesshu and Garden Design. Sesshu Toyo (1420-1506), a Zen monk, traveled to and lived in China from 1468 to 1469. His hanging scroll ink on paper, *Winter Landscape*, is considered by many to be the height of Japanese landscape painting of the time period, if not throughout all of Japanese art history (Swann pg. 186).

It is this style and emphasis on the essentials of a composition, coupled with the Japanese interest in Chinese landscape painting during the 15th and 16th centuries that may have impacted the work of the designers of the rock garden at Ryoan-ji. There is a view of the garden that may be taken from the Chinese emphasis of the bird's eye perspective in landscape painting. As mentioned earlier, the rock garden at Ryoan-ji may be interpreted as a representation of a more cosmic landscape, a scene representative of islands in the ocean as seen from a great distance above the action of the white stones as water washing the shores of distant isles. There is no sentimentality expressed in the garden much like the absence of such mawkishness in the landscape paintings of Sesshu. Direct observation and practiced yet natural

use of the brush stroke are hallmarks of Sesshu's paintings as is the straightforward and explicit setting of the rock garden at Ryoan-ji. Both Sesshu's masterpieces and the garden use this plainness and precision to manifest a deeper spiritual practice and an image explicitly put forward for meditative purposes.

Kyoyochi and Zorokuan. Upon entering the temple grounds, one comes upon the Kyoyochi, the mirror shaped pond. This gentle body of water was created in the 12th century under the auspices of the Tokudaiji family. Two islands sit placidly within the pond. The larger isle is known as Benten Jima and may be accessed over a small bridge. A shrine to Bente, a female Shinto deity, is on this island. The smaller isle is known as Fushitora Jima or the Hiding Tiger Island.

Further along the interior temple grounds is the tearoom known at Zorokuan. This small pavilion designed for the Japanese tea ceremony is named in reference to the head, tail, and four legs of the tortoise and how the tortoise is able to conceal those six parts of his body hence the term Zoroku which means to hide or conceal six. The tortoise is the symbol most often associated with the guardian deity Genbu. Adjacent to the tea house is a water basin known as Tsukubai or crouch. The adherent of or guest to the tea ceremony would crouch down to the basin to wash their hands before entering the tea house. The inscription cut into the side of the water basin may be read as "be content to learn." This sentiment for peacefulness and contentedness aligns with the Rinzaï Zen practice at Ryoan-ji.

Soami. The rock garden of Ryoan-ji is sometimes attributed as the work of the artist Soami. This is partially due to the interest in the austere and monochromatic painting that was favored during the time of the garden's creation. Based on Chinese ink painting and best exemplified by Sesshu, as stated earlier, these ascetic works of art might be the inspiration for the garden at Ryoan-ji. Soami, a painter and garden designer, as well as a master of chanoyu, the tea ceremony, has been credited with designing other gardens in Kyoto. His style of sober and somber design makes it easy to associate him, at stylistically, with the garden at Ryoan-ji.

Sensui Kawaramono. Sensui Kawaramono were considered, in Japanese social stratification, as a lower if not the lowest class of caste in society. These unidentified individuals were the laborers who assisted in the construction of the rock garden at Ryoan-ji. Sensui Kawaramono translates directly into English as "river-bed people." These were a class of outcasts who lived along the banks of the Kamo and Katsura rivers and who worked the tasks that most people in Japanese society would consider beneath their dignity, such as skinning animals and tanning hides. However, at the time of the construction of the rock garden at Ryoan-ji in the late fifteenth century, the Sensui Kawaramono also

began working with Buddhist monks and others on the construction and perhaps even the design of rock gardens. This talent for design and construction from the unnamed individuals of this caste became influential in the aesthetic of rock gardens in Kyoto during the Ashikaga Shogunate.

Kotaro and Hikojiro, the two names etched into one of the rocks in the garden are most likely members of this caste. Their in-put into the garden is undetermined but the reality of their presence is clear and this certainty points to a more significant role for the Sensui Kawaramono in important rock garden design and construction during this time period that stands in contrast to the castes historic character as outcasts within broader Japanese social order.

Mutei (Garden of Nothingness) and Kutai (Garden of Emptiness). The rock garden at Ryoan-ji, referred to at times as the Garden of Nothingness or the Garden of Emptiness, is part of the tradition of garden that are viewed from a jojo, or veranda. This zakan shiki teien or seated appreciation garden is also referred to as a shiro-roji or white sand garden.

According to Robert Alan Deane , the tradition of the seated appreciation garden stems from Zen Buddhist influence in the early Muromachi era.

During the Muromachi period (1338-1568), due mainly to the influence of Zen Buddhism, a new style of garden arose that was not intended to be entered physically. The contemplation or meditation garden was a spiritual sanctuary, a three-dimensional landscape art designed to be viewed like a painting from a seated position in a room or on the veranda of a nearby building. For this reason, they are sometimes collectively termed kanshō-niwa (“view-praise or admiration gardens”; kanshō-shiki-teien “view-form-gardens”) or zakan-shiki-teien (“seated-view-form gardens”). If the garden design centers on a pond, the preferred term is chisen-kanshō-shiki-teien (“pond-spring view-form garden”). In all cases, the essential idea is a garden for the spirit, designed to be toured mentally with the eye rather than with the legs.

Aesthetic Theories in the 15th and 16th centuries. The striking difference and, in retrospect, the great innovation of Ryoan-ji is its starkness. Garden design of the 15th and 16th centuries in Kyoto was characterized by decorative and sumptuous elegance, as opposed to the purity and austerity of Ryoanji. This starkness of Ryoan-ji's aesthetics resonates in contemporary ideas about beauty. The space and the rhythm of the placement of the rocks and the raked white stones are central aspects of the continuity of Japanese attention to and valuation of the rustic and the simple as a means to spiritual enlightenment. A reverence for natural materials, asymmetry, and a commitment to tradition while concentrating on the here and now of contemporary life

are manifested in the rock garden at Ryoan-ji. This studied asymmetry is a representative of Japanese Zen aesthetic and tea culture established within the Zen tradition in Japan. The basis for this attention to asymmetry and naturalness of design has its roots in a reverence for natural phenomena as exhibited through the beginnings of Shintoism and early Japanese architecture and garden design. This source and life on the rugged volcanic archipelago that is Japan is the backdrop for a deep attentiveness to the materialization of natural forces and forms in the man-made art and design of Japanese cultural artifacts, such as the rock garden at Ryoan-ji.

Conclusion. Japanese's historical, spiritual, and sacred use of rocks in garden designs has its antecedents in Chinese aesthetics and landscape painting, as well as in Chan Buddhism. This intellectual, spiritual, and physical dynamic reaches a high point of Japanese rock garden construction at Ryoan-ji.

The value and use of koan in Rinzai is manifested in the garden as a koan in its meditative purpose. While in some Zen traditions, koans may have specific resolutions, in the customs of the sect that resides at Ryoan-ji, the koan is a personal journey into spiritual awakening and, thusly, has no set edicts or dictums underlying the meditation upon the koan. The rock garden serves this purpose.

References

1. Kincaid, Mrs. Paul (1966) Japanese garden and floral art. New York, Hearthsides Press, Inc.
2. Takei, Jiro and Keane, Marc P. (2008) Sakuteiki: Visions of the Japanese garden. Rutland, Vermont, Tuttle Publishing.
3. Moore, Abd al-Hayy (1992) Zen rock gardening. Philadelphia, PA, Running Press Book Publishers.

Надійшла до редколегії 18.02.2015р.

■ UDC 008: 316.613.5

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

АНАТОМІЯ ПРОМОВИ У ВИМІРІ ХОЛІЗМУ

Обґрунтовується методологічна й практична необхідність підходу до анатомії промови з позиції холізму, для розуміння цього висхідним методологічним принципом аналізу є положення про те, що єдність і співвідношення цілого і його складових являють основу їх буття. Виявлено основні аспекти холістичного підходу – пріоритет цілісності, еволюційний аспект, емерджентність. Сформульовано висновок про необхідність спеціального дослідження кожної складової промови під кутом зору холізму.

Ключові слова: анатомія промови, слово, холізм, екзистенційна мета промови, органічність структури промови.

Н. Ф. Осипова, доктор философских наук, профессор, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, г. Харьков

АНАТОМИЯ РЕЧИ В ИЗМЕРЕНИИ ХОЛИЗМА

Обосновывается методологическая и практическая необходимость подхода к речи (выступлению оратора) с позиции холизма, для понимания чего исходным методологическим принципом является положение о том, что единство и соотношение целого и его частей представляют основу их бытия. Выявлены основные аспекты холистического подхода – приоритет целостности, эмерджентность. Сформулирован вывод о необходимости специального исследования каждой составляющей части речи под углом зрения холизма.

Ключевые слова: анатомия речи, слово, холизм, экзистенциальная цель речи, органичность, структура речи.

N. P. Osypova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

THE ANATOMY OF ORATOR'S SPEECH IN HOLISTIC TERMS

The article substantiates the methodological and practical needs for an approach to the anatomy of orator's speech from a position of holism. The study proceeds from the following methodological principle: unity and interrelation of the whole and its component parts constitute the basis for their existence. Main aspects of the holistic method have been identified. The author comes to the conclusion about the need for a special inquiry into each component of speech in the context of the holistic approach.

Key words: anatomy of orator's speech, word, holism, existential purpose of speech, organic structure of speech.

Since the days of antiquity the ability to deliver a speech was one of the essential requirements for an educated person. Another matter is that the level of this skill is often insufficient. Said Cicero: "We are born poets, we become orators." The process of becoming an orator as well as improving flourishing of one's skills are impossible without understanding that speech exists by its own laws and accordingly to them has an organic structure (anatomy) that has an adequate impact on life aspirations of individuals. Hence the problem of integrity (holism) of the structure and impact of the speech is crucial.

The current state of culture and civilization emphasizes in a new way the importance of integrity in an approach to any phenomena of culture and social life. Very important is the point that the character of a person can be revealed by applying a holistic, integrated approach to them, because it "determines the cultural level of the person and closest to his interests in global survival" [8, 4]. Accordingly, the ability to see during the speech the situation in its integrity and interrelation of its constituents is fundamental. The specific nature of speech as a cultural phenomenon determines the necessity of a holism approach to the anatomy of speech.

The aim of the article is to justify the view on speech and its anatomy as an integral organic phenomenon of culture; to reveal the content of holism and its laws concerning the anatomy of speech; to identify interrelations of organic constituents of speech anatomy as a condition of its existence and efficiency.

The sources used in this article allow us to determine the key role of the speaker's personality in the context of speech structure [7] and to consider the speech as a phenomenon influencing the cultural vitality of society [4, 23].

Of particular interest are methodological sources describing the worldview foundations of a holistic approach to cultural phenomena (V. Sheyko). Researchers explore the impact on the audience [2; 7;] the aspects of holism that can be applied to the study of speech as a holistic phenomenon of culture [3; 5; 6]. However, some problems have not been sufficiently studied yet, such as: orator's speech as a phenomenon of life; functional organic interrelation of anatomy components of speech; the place of holism in understanding of these problems.

The fundamental principle of any scientific research is solving the problem of interrelation between the whole and parts as a beginning of all further phenomena and their changes. In this case orator's speech, as a form of cultural life, should be explored as the unity of the whole and the components.

Any existence of the whole appears in the fact that it is independent. But independence, in its specific form, is inherent to component parts, too. Thus, there is a dual interdependence in general frames of the whole: one that reflects the nature and place of the whole, and one that ensures the existence of the parts of the whole. The fundamental existential feature of the whole and the components is that they can exist only on the condition of interpenetration and unity. This dialectic existence of an the whole turns it into implemented existence, i.e. where the whole and the components do not exist separately and there is only their combined permeated existence [1, 618].

In our opinion, the key conclusion from these provisions is that interdependence of the whole and the components have a systemic nature. In contrast to the systems having constant influence, speech as part of the "society-communication-culture" scheme always has its own specific opposition as an interpretation of the requirements of highly mobile forms of connection with reality. Thus, the connection of parts in the whole is nonlinear and can be explained by the principle of synergistic holism. According to this principle, the whole is no more and no less than the totality of its components, it is more qualitative; the whole modifies these components, thus affecting their interactions [3, 152].

Defining the research methodology relating to the anatomy of speech in holistic terms, it should be considered the fundamental fact that modern society is informative.

It is generally accepted that the transfer of information is the universal purpose of any speech. But it should be taken into consideration that information is an extremely complex and fundamental phenomenon, that is why using only the above approach is not enough. According to modern concepts, information is not just a message, but it is also the transfer of direct or potential impact from the sender (transmitter information) to the addressee (receiver of information) [9, 20]. Therefore, we will speak of orator's speech as an information phenomenon.

According to Paul Soper, the speaker should feel the presence of people with their needs and concerns, otherwise he cannot produce a genuine speech; the speaker is always the first person as a whole, in all its manifold qualities as a person [8, 7-8].

There are certain requirements for the provision of spiritual and cognitive leadership of the speaker. The main of them are: cooperation, active leadership, focus on the future, responsibility, high effectiveness [4, 155-174].

All aspects concerning the integrity of the speaker and the interaction with the audience and its results are based on the organic character

of this interaction, i.e. the concept based on the category of "existence." Therefore, it is worth considering this category in details.

The term "anatomy" is derived from biology that studies the body structure of living beings. The concept has gained a scientific status in other areas such as "Anatomy of society", "Anatomy of Evil", "Anatomy of Fear" and so on. The term "anatomy of speech" refers to such a construction thanks to which it acquires the ability to act through organically connected and interpenetrating levels of influence that provides vital flexibility and integrity with complete self-sufficient emergent effect.

The driving force of the anatomy of the speech is its purpose. The goal and the need to achieve it change the interrelation of structural units of anatomy and modify their functions. The aspects of organic communication requirements include the following key points [16, 29]:

- on the similarity basis of ideological ratings, biographies, interests, aspirations, the speaker and the listeners form a live entity;
- ensure the reliability of factual information from the standpoint of the audience, prevent the ignorance of critical remarks;
- identify contradictions in the approaches of the speaker and the audience to the subject in general or particular aspects, whereby the contradiction should not take signs of confrontation;
- the speaker should demonstrate the ways of obtaining expert data.

Studying speech anatomy from the perspective of modern holistic approach it is necessary to consider a holographic aspect of integrity, the essence of which is that every part of the unity contains all information relative to the whole [5, 61]. As for the speech, it means that each its structural link contains full information on the whole in a "folded" form that provides an opportunity to respond to any new state of any other link in accordance with the requirements of the the whole. In this case, a fundamental peculiarity of speech is that the "unfolding" of such information is done by the speaker, but only in the framework of the whole.

The final problem of the holistic integrity of speech is its real carrier. The answer to it lies in the socio-cultural nature of language. According to Spengler, the origin of language is equivalent to the emergence of tools [9, 472-473]. Thus, we can assume that the real carrier of the unity of speech is the word that fulfills the following functions: a) meaningful; b) combining; c) imaginative; d) existential. Speech is actually structured according to these functions. Thus, anatomy of speech is an organic construction of speech through which information is

transmitted through multilevel penetration of clearly selected logical, didactic, linguistic, technical and intonation techniques.

1. The first element in the anatomy of speech is the thesis (main idea of the speech) and arguments (statements that confirm or refute the thesis).

2. Both the thesis and arguments are nothing but information that is transmitted only in the form of specific compositional techniques.

3. All information is contained in words. That means that any compositional device, being a thesis or an argument is a set of words in some way linked into a sentence, which is a certain linguistic, stylistic device (form).

4. Information (being a thesis or argument or a specific compositional technique) is transmitted through the speaker's voice. It is clear that in this case, the information, i.e. each word, is intoned in a certain way and speech exists as a set of intonation techniques incorporating gestures, facial expressions, and meaningful gestures. There is no oral presentation without beyond intonational techniques.

The process of mastering the techniques of speech anatomy from the standpoint of its unity is long and difficult. First, you should know their content and final objective, and the ways of creating specific forms; second, you should know the ways able to respond to unforeseen circumstances, third, know the principles of selecting and using them. These knowledge has synthetic nature, they draw from provided by logic, didactics, linguistics, stage speech, psychology, rhetoric and cultural studies.

The holistic aspect of anatomy of speech is important because: a) construction of the speech can be considered not as a mechanical combination of elements that can be manipulated and rearranged but as a natural phenomenon with its own laws; b) provides understanding that as the existence and viability of an organism depend on each organ as well as there are no minor parts in the construction of speech to be neglected; c) the anatomy of speech implies a functional aspect that makes it possible to analyze it on an objective basis, taking into account the situation around the speech.

Thus, the orator's speech of is the subject and process able, through its own ideas and actions, justify the existence of objects of these representations, that is a special form of public cultural life, so all its laws have an organic nature. Therefore, the anatomy itself and its effectiveness can be properly understood and described by laws relating to holism: the priority of the whole in the anatomy of speech; the emergence of influence not only of the speech in general, but of its separate parts as

well; the ability to evolve substantially and structurally depending on the audience and its reaction to the speech.

References

1. Hegel G. W. F. Otnoshenie tselogo i chastey / Nauka logiki ; per. s nem. B. G. Stolpnera ; pod red. M. B. Mitina. — M. : Sotsekiz, 1937. — S. 615–621
2. Carnegie D. Kak priobretat druzey i okazyivat vliyanie na lyudey / Dale Carnegie ; per. s angl. — Kiev : Nauk. dumka, 1989. — 221 s.
3. Knyazeva E. N. Sinergetika v kontekste kulturyi. Osnovnyie printsipy sinergeticheskogo mirovideniya / E. N. Knyazeva, S. P. Kurdyumov // E. N. Knyazeva, S. P. Kurdyumov // Osnovaniya sinergetiki: Sinergeticheskoe mirovidenie. — Izd 3-e, dop. — M. : Knizh. dom «LIBROKOM», 2010. — S. 92–189 (Sinergetika: ot proshlogo k buduschemu).
4. Lotman Yu. M. Vnutri myislyaschih mirov / Yu. M. Lotman, // Yu. M. Lotman. Semiosfera. — SPb. : «Iskusstvo – SPB», 2004. — S. 149–390.
5. Poplavskaya T. N. Sovremennyy holizm kak prakticheskaya filosofiya / T. N. Poplavskaya // Vcheni zapiski Tavr. nats. un–tu im. V. I. Vernadskogo. Nauk. zhurnal. Seriya «Filosofiya. Kulturologiya. Politologiya. Sotsiologiya». — T. 24 (63). — № 1. — S. 59–64.
6. Smets Ya. Filosofiya holizma [Elektronnyy resurs] / Yan Smets. — Rezhim dostupa: <http://breathe.ru/statya/filosofia-kholizma>. — Zagl. s ekrana.
7. Soper P. L. Osnovy iskusstva rechi / Paul L. Soper ; per. s angl. S. D. Chizhovoy; red. K. D. Chizhov, L. M. Yahnich. — Rostov-na-D. : Izd-vo «Feniks», 1999. — 446 s.
8. Sheyko V. M. Kultura. Tsivilizatsiya. Globalizatsiya/ (Kinets XIX – pochatok XXI st.) / V. M. Sheyko : monografiya u 2-h t. T.1. — Harkiv : Osnova. 2001. — 520 s.
9. Spengler O. Chelovek i tehnika / Osvald Spengler ; per. s nem. A. M. Butkevicha // Kulturologiya. XX vek. Antologiya. — M. : Yurist, 1995. — S. 454–494.

Надійшла до редколегії 04.02.2015 р.

■ UDC 130.2:613.83

І. М. Наколонко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Проаналізовано розуміння різними дослідниками понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «культура здоров'я». Досліджено історичну еволюцію системи знань про здоровий спосіб життя (в Україні та світі). Наголошено, що розуміння здорового способу життя як культурного феномену має глибоку історичну традицію. Розкрито соціально-культурні детермінанти здоров'я, які досліджені в засадничих працях з проблем здоров'я населення в радянську добу. Підкреслено, що в західній науковій літературі розуміння здорового способу життя здійснюється в контексті терміна «просування здоров'я», запровадженого Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Доведено, що з точки зору культурології здоровий спосіб життя являє собою певну культурну традицію суспільства, яка поширена в багатьох країнах Заходу й Сходу і має свою специфіку в Україні.

Ключові слова: культура, здоровий спосіб життя, здоров'я, культура здоров'я, культурологія, норма, суспільство, духовні цінності.

И. М. Наколонко, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ КАК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРЫ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ДИСКУРС

Проанализировано понимание разными исследователями понятий «здоровье», «здоровый образ жизни», «культура здоровья». Исследована историческая эволюция системы знаний о здоровом образе жизни (в Украине и мире). Подчеркнуто, что понимание здорового образа жизни как культурного феномена имеет глубокую историческую традицию. Раскрыты социально-культурные детерминанты здоровья, которые изучены в фундаментальных трудах о проблемах здоровья населения в советский период. Подчеркнуто, что в западной научной литературе понимание здорового образа жизни осуществляется в контексте термина «продвижение здоровья», который учреждён ВОЗ. Доказано, что с точки зрения культурологии здоровый образ жизни представляет собой определенную культурную традицию общества, которая широко распространена во многих странах Запада и Востока и имеет свои особенности в Украине.

Ключевые слова: культура, здоровый образ жизни, здоровье, культура здоровья, культурология, норма, общество, духовные ценности.

I. M. Nakolonko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

HEALTHY WAY OF LIFE AS A PHENOMENON OF CULTURE: HISTORIOGRAPHICAL DISCOURSE

Interpretations of such notions as «health», «healthy way of life», «culture of health» made by various researchers are analyzed. The historical evolution of the system of knowledge of the healthy way of life (in Ukraine and elsewhere) is examined. The healthy way of life as a phenomenon of culture has a profound historical tradition. Socio-cultural determinants of health that have been investigated in fundamental works dedicated to health problems in the Soviet Union are identified. It is emphasized that in the Western scientific literature the healthy way of life is interpreted in the context of the term "health promotion", introduced by the WHO. The healthy way of life as a certain cultural tradition of society, which is widely spread in many countries of the West and East, comes to be cultivated in Ukraine. This statement is proved from the point of view of cultural studies.

Key words: culture, healthy way of life, health, culture of health, cultural studies, norm, society, spiritual values.

The study of the scientific problem of the healthy way of life in Ukraine is determined by the biological development of a human being and society as a social organism. The study of the culturological aspect of a healthy way of life is of interest.

The term a «healthy way of life» refers to maximum possible prevention of disease commencement and sustentation of a positive state of the human body [1]. Of course, an individuum should have a high level of the culture of health and the idea of values of a healthy way of life should be promoted in the society.

There is a direct link between this research problem and important scientific and practical tasks. The issue of a healthy way of life concerns medicine, valeology, psychology, pedagogy, physical training sciences, sports, etc.

Analysis of recent research and publications. The study of a healthy way of life of different groups of population of Ukraine has been considered in many thesis papers, monographs, collections, conference materials, publications written by Ukrainian scientists: L. Vovk, L. Lavrova, O. Leontieva, O. Markiv, N. Mukhamediarov, O. Sviridenko, I. Smoliakova and V. Soldatenko. The studies of M. Ishchenko [1], M. Martseniuk

[5] and D. Rotfort [7] could be mentioned among the recent scientific papers on this issue (2013-2014).

However, much fewer studies are devoted to the study of a healthy way of life as a part of the culture of the society and individuum. No doubt, classification of information on the historiographical aspect of this problem will help to determine and eliminate «blind spots» within the context of a healthy way of life from the point of view of cultural studies.

The aim of this paper. To outline the general features of study of a healthy way of life as part of a society's and individuum's culture in the research literature in Ukraine and abroad.

The object of the study in this publication is a healthy way of life as an essential part of the individuum's health. The subject of the study is the cultural context of a healthy way of life and its coverage in scientific literature.

Health is the key concept in this study. Although its definition that would satisfy everyone has not been determined so far (there are about 70 of them), most national and foreign scholars agree with several axiomatic statements [1, 3, 4, etc.].

The definition of a healthy way of life suggested by O. Perevozchikova should be provided. In her opinion it is «a combination of behavioral factors (style of life) that contribute to preservation and strengthening of health of the individuum provided such individuum is satisfied with its position (quality of life) and a favorable combination of external factors (way of life, wellbeing, psychological and spiritual comfort)» [9, p. 117].

The healthy way of life as a certain cultural tradition of society, which is widely spread in many countries of the West and East, comes to be cultivated in Ukraine. This statement is proved from the point of view of cultural studies. First of all, the concept of a healthy way of life is oriented on a certain person and stipulates determining individuum's risk factors and developing specific programs aimed to reduce potential damage to health. A healthy way of life makes the individuum change the attitude to own health and taking the latter as the main human value.

Among the most recent definitions of culture of health one can state the following (L. Lavrova, N. Mikulak) — it is an integrated practice-oriented system of knowledge and skills of self-development of an individuum and a combination of norms and values that ensure the insight on the role and place of health in the system of public relations [2, p. 168].

Summarizing the existing opinions we shall note that the culture of health may be referred to a system of spiritual values based on the ideal of health and a system of activities aimed to prevent different illnesses due to a particular mode of healthy individual life. From the point of view of cultural studies the level of culture of health can be considered as one of the criteria of a healthy way of life.

Understanding of a healthy way of life as a phenomenon of culture has a deep historical tradition. The importance of patient's treatment for his/her recovery was affirmed by Hippocrates (Ancient Greece), Avicenna (the Medieval East) and Paracelsus (Medieval Europe) [4, p. 35].

The prerequisites for development of such scientific trend and a mandatory component of a healthy way of life — preventive medicine — appeared only at the end of XIX century. The idea that prevention is more advantageous than treatment has been established due to the works of L. Pasteur and M. Pettenkofer [4, p. 40].

The study of a healthy way of life is connected to the formation and development of experimental hygiene according to scientific studies of the late XIX — early XX century. Such scholars like F. Erisman (school hygiene) and A. Dobroslavin were among the founders of the science of hygiene on the territory of Europe and the Russian Empire.

In the Soviet times the studies in the field of higienistics was conducted by G. Khlopin (Odessa, Tartu), V. Uglov and A. Minkh (Leningrad, Moscow) [9, p. 118].

Actually the philosophy and culture of a healthy way of life (as an separate trend in social practice) started to establish them selves on a system basic only in the second half of XX century.

In the USSR the idea of social and cultural determinants of health was studied by Yu. Lisitsyn (1960-1970). This outstanding scientist published fundamental works on the issues of the population's health and its conditionality, organization of health care, social and hygienic aspects of psychology and bioethics, i.e. one of the key elements of the culture of health. It was Yu. Lisitsyn who was the first to offer the term of «sanology» (health of healthy people) [4, p. 155].

In 1990 I. Brekhman started using «valeology» instead of the concept of «sinology». At the same time, a term «healthy way of life», borrowed from the Western literature, became very popular. The prominent Ukrainian academician M. Amosov was an active promoter of the concept of «healthy way of life» [1, p. 50].

In the western scientific literature the idea of a healthy way of life is used in the context of the term «strengthening (promotion) of health»

(health promotion), implemented by the World Health Organization. Of course, the propaganda of a healthy way of life is the main part of health promotion [8, p. 37].

Western scholars M. Perre and U. Baumann referred the term of a healthy way of life to the term «norm», considering, first of all, the relation of the norm and pathology. In particular, they pointed out the following types of norm:

- perfect norm: a philosophical and ideological justification as a «state of perfection» and postulated as significant, whereby abnormal means not conforming to the ideal;
- statistical norm is determined using the arithmetic mean of experimental data, according to which abnormal means unusual;
- social norm means standards of conduct offered by the society according to which abnormal means a deviant;
- subjective norm: individual data are used as a scale to estimate changes and thus abnormal means not suitable for an individuum;
- functional norm is used as an intermediate function (or dysfunction) of the desired states of «higher level», according to which abnormal means harmful [6, p. 237].

Thus, the term of «ideal norm» concerns cultural context of a healthy way of life to the greatest extent. Of course, it can never be reached and moreover it cannot be maintained on a constantly high level.

In independent Ukraine the issue of development of a healthy way of life from the point of view of culture studies is just starting to be studied comprehensively. In particular, L. Sokolenko claims that it is very important to involve every individuum, in particular among youth, to create valuable orientations in the field of health preservation and formation of the culture of a healthy way of life. In addition, L. Sokolenko names other works, in which scientists, directly or indirectly, consider the issue of the culture of health — the studies of G. Apanasenko, V. Bobrytska, O. Vashchenko, V. Goriachyi, S. Zdioruk, V. Kuz, B. Mokin, N. Pobirchenko and N. Sopneva [9, p. 116].

In addition, they state that developing of the culture of a healthy way of life in certain groups of population will be more effective, if the content of valeological education is developed to create value orientations in the field of a healthy way of life, as well as activation of a conscious activity in any forms of the culture of health [9, p. 118]. L. Sokolenko is convinced that a healthy way of life has four interrelated aspects: actual physical, mental, social and spiritual. The very last aspect concerns

a healthy way of life, which involves, in particular, the ability to keep and use your moral potential (spirituality, charity, ethical values and beliefs).

L. Sokolenko argues that the culture of a healthy way of life includes three interrelated components: practical behavioral, cognitive and motivational-valuable [9, p. 117].

Other Ukrainian scientists, in particular L. Lavrova, have studied a healthy way of life from the point of view of philosophical and educational analysis and one of the components thereof is the study of cultural aspect of health. The researcher stands out that the process of formation of a healthy way of life is an important task of modernization of our education [2, p. 137].

Moreover, according to L. Lavrova a healthy way of life of the individual and society is a direct result of the values determined by the culture. It is true that human health is a global phenomenon, which has been studied in almost any humanology sciences [2, p. 137].

Such Ukrainian scientists as T. Boichenko, V. Brekhman, N. Gorashchuk, N. Novikova and G. Petukhova are convinced that the culture of a healthy way of life involves various aspects, ranging from environmental awareness, knowledge and reasonable use of body potential the human, appropriate use of different methods of rehabilitation up to skillful use of valeological knowledge, propaganda and implementation of the ideas of a healthy way of life, ability for self-correction and implementation of systematic measures to strengthen health [10, p. 117].

Many Ukrainian scholars (G. Apanasenko, V. Volkov, D. Davydenko, N. Zavydivska, S. Kanishevskii, Yu. Novytskyi, R. Raevskiy, A. Rybkovskiy, I. Smoliakova and M. Filippov) examine the current state of health and justify the necessity of a healthy way of life for different age groups of population, including students. Thus, I. Smoliakova is convinced that negative trends in the state of health of young people of Ukraine are caused by the lack of scientifically based and really effective method of formation of a healthy way of life [1, p. 15].

The stages of research of a healthy way of life are an interesting issue worth studying. This subject has been addressed in some thesis papers [1, 3, 5, 8].

Conclusions. Summing up the historiographical discourse on the idea of a healthy way of life, we will emphasize certain points in the context of these issues:

- the science about the healthy way of life is relatively young (originated in the second half of the XX century) and basic research in the area of culture of health mainly is carried out abroad;

- the culture of health can be understood as a system of spiritual values based on the ideal of health as well as the system of measures to prevent various diseases thanks to a particular mode of healthy individual life;
- a healthy way of life in the context of different fields of science has been examined by Ukrainian scientists. However, there is a lack of comprehensive research on the issue of the healthy way of life exactly from the position of culture;
- actually all works include a broad recommendatory component containing a significant list of suggestions for introduction both the elements of a healthy way of life in daily activities and the creation of a high level of culture of health among the population. This implies the formation of a significant motivational component and corresponding spiritual values.

The analysis of scientific papers on relationship between the concepts of «culture», «the healthy way of life» and «quality of life» may be a perspective trend of study, as the quality of life is an integral term, which combines the valuable factor of health, well-being, spiritual and psychological elements of the healthy way of life.

References

1. Ishchenko M. V. Zdorovia liudyny: fizychna kultura ta zdorovii sposib zhyttia / M.V.Ishchenko. — O. : Bukaiev Vadym Viktorovych [vid.], 2013. — 132 s.
2. Lavrova L. V. Kontseptualnye aspekty problemy formirovaniia zdorovoi lichnosti / L. V. Lavrova, N. M. Mikulak // Mater. mezhdunar. nauch. konf. (Sankt-Peterburg, 24–25 sentiabria 2009 g.). — SPb. : Izd-vo «Olimp-SPb», 2009. — S. 136–137.
3. Leontieva O. I. Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia pidlitkiv zasobamy kulturno-prosvitnoi diialnosti : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.06 / Leontieva Olena Ivanivna ; Kyiv.nats. un-t kultury i mystetstv. Kyiv, 2005. — 20 s.
4. Lisitsyn Yu. P. Obshchestvennoe zdorovie i zdravookhranenie / Yu. P. Lisitsyn. — M. : GEOTAR-Media, 2010. — 512 s.
5. Martseniuk M. O. Psikhologichni osoblyvosti rozvytku tsinnisnostavleniia do zdorovoho sposobu zhyttia : avtoref. dys. ... kand. psikhol. nauk : 19.00.01 / Martseniuk Maryna Oleksiivna ; Nats. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t psikhologii im. G. S. Kostiuka. — Kyiv, 2014. — 24 s.
6. Perre M. Klinicheskaiapsikhologiiiaipsikhoterapiia / M. Perre, U. Baumann. — SPb. : Piter, 2012. — 944 s.
7. Rotfort D. V. Formuvannia kultury zdorovia molodshikh shkolariv u vzaiemodii simi ta shkoly : avtoref. dys. kand. ped. nauk : 13.00.07

- / Rotfort Diana Viktorivna ; In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy. — Kyiv, 2014. — 20 s.
8. Sviridenko O. O. Zasoby vedennia zdorovoho sposobu zhyttia /O. O. Sviridenko. — Poltava : Vyd-vo Tekhservis, 2008. — 52 s.
 9. Sokolenko L. S. Kultura zdorovoho sposobu zhyttia u studentiv pedahohichnykh vuziv ta stan ii sformovanosti / L. S. Sokolenko // Kultura zdorovia : zb. nauk. prats / red. kol. : S. V. Shmaliei (vidp. red.), V. P. Zavialov (zast. vidp. red.), V. S. Lizohub [ta in.]. — Herson : PP Vyshemyrskiy V. S., 2010. — S. 116–119.
 10. Soldatenko V. A. Zdorovy sposib zhyttia — osnova dovholittia / V. A. Soldatenko, V. P. Liutov. — Glukhiv : RVV GNPU im. O.Dovzhenka, 2012.— 52 s.

Надійшла до редколегії 20.01.2015 р.

РОЗДІЛ 2
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА

PART 2
UKRAINIAN CULTURE

■ УДК [304.4:351.85](477)

О. В. Кравченко, доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

ІДЕОЛОГІЧНІ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНОЇ КУЛЬТУРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Розглянуто методологічні аспекти спадкоємності радянської та сучасної культурної політики України. Проаналізовано ідеологічні підвалини трансформації функцій виконавчих органів влади України у сфері культури. Виявлено змістову суперечливість офіційного визначення культури в сучасному українському законодавстві. Доведено, що концептуальний консерватизм та термінологічна інертність у формулюванні принципів діяльності Міністерства культури сприяють фундаменталізації ідеології етатизму в культурній політиці.

Ключові слова: культура, ідеологія, культурна політика, управління у сфері культури.

А. В. Кравченко, доктор культурології, професор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

Рассмотрены методологические аспекты преемственности советской и современной культурной политики Украины. Проанализированы идеологические основы трансформации функций исполнительных органов власти Украины в сфере культуры. Выявлена содержательная противоречивость официального определения культуры в современном украинском законодательстве. Доказано, что концептуальный консерватизм и терминологическая инертность в формулировке принципов деятельности Министерства культуры способствуют фундаментализации идеологии этатизма в культурной политике.

Ключевые слова: культура, идеология, культурная политика, управление в сфере культуры.

O. V. Kravchenko, Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

IDEOLOGICAL STRATEGY OF THE STATE CULTURAL POLICY OF UKRAINE

Methodological aspects of continuity of Soviet and contemporary cultural policy in Ukraine. Analyzed the ideological foundations of the transformation functions of the executive authorities of Ukraine in the sphere of culture. Found substantial inconsistency of the official definition of culture in the modern Ukrainian legislation. It is proved that the conceptual and terminological inertia of conservatism in the

formulation of the principles of the Ministry of Culture contributes to the fundamental nature of ideology of etatism in cultural policy.

Key words: culture, ideology, cultural policy, management in the cultural sphere.

Постановка проблеми. Багатозначність поняття «культурна політика» привертає увагу науковців до вже існуючих моделей культурної політики, які відрізняються метою та способами їх реалізації. Їх зіставлення спричиняє дискусії щодо ролі держави в забезпеченні суспільних культурних потреб та припустимої міри політичної ангажованості культурної діяльності [2]. Усвідомлення функціональної ефективності інститутів влади щодо культури є принципово важливим для розуміння специфіки зміни соціально-культурного ландшафту суспільства. Актуальність осмислення культурної місії сучасної Української держави зумовлена наявністю певного протиріччя, яке полягає в тому, що зміни в суспільній свідомості, які вможливили Майдан як маніфестацію радикального способу критики політичної влади, не позначилися на принципах державного адміністрування у сфері культури.

Останні дослідження та публікації. Радянський досвід державного управління культурною сферою в сучасних дослідженнях викликає полярні оцінки сучасних учених. Проте, якщо українські дослідники звертаються здебільшого до колоніальної складової цієї проблематики [3], то для російських науковців інтерес становлять саме ідеологічні аспекти культурної діяльності держави [4; 5; 15; 16].

Мета статті полягає у виявленні особливостей інституціональної пам'яті органів державної виконавчої влади, уповноважених забезпечувати реалізацію культурної політики. Основним предметом уваги є ідеологічні концепти, що відображають стратегічні настанови сучасної державної культурної політики України. Аналіз визначення культури в нормативних документах останніх десятиліть та дослідження трансформацій повноваження Міністерства культури дозволяють визначити ступінь теоретичної та методологічної оригінальності культурної політики України.

Виклад основного матеріалу. Ідея культури як об'єкта політичної активності стала актуальною на початку ХХ ст. в процесі формування стандартів соціальної держави. З одного боку, йшлося про пошук нових інструментів політичного впливу на людину в процесі масштабних суспільних трансформацій. З іншого, — сфера мистецтва та літератури дозволяла розкрити підґрунтя популярних теоретичних конструкцій як актуального історичного минулого,

так і потрібного «позаісторичного» майбутнього. Однією з найпереконливіших авангардних ідеологічних систем рубежу віків виявився марксизм, який і визначив стратегію розбудови радянської держави.

Наприкінці XIX ст. домінуючим концептом у гуманітарній системі знань європейців була історія. Культура виявилася однією з небагатьох характеристик історичного процесу, яка залишилася поза межами системного наукового та практичного політичного інтересу фундаторів марксизму. Вочевидь, вони, як і більшість їх однодумців, культурну складову соціальної практики сприймали лише як смисловий простір формулювання будь-яких суспільно значимих тем. Надання їй виразного класового підтексту та апологетика пролетарської культури пов'язані здебільшого з публіцистикою російських прихильників марксизму, зокрема В. І. Леніна, для якого це поняття стало чи не найулюбленишим у моделюванні шляху до перемоги революції.

Слід зазначити, що В. І. Ленін ніколи не був теоретиком культури. У його працях можна простежити певну еволюцію смислів цього поняття лише в контексті партійних завдань щодо революційних перетворень. У перші роки після жовтневого перевороту культура в інтерпретації В. І. Леніна є синонімом компетентності, професіоналізму, відповідальності та високого рівня свідомості. Загалом, сприймаючи культуру в традиціях Просвітництва, В. І. Ленін намагався визначити її політичну значимість.

Внеском у розвиток марксистських ідей є ленінська антитеза «держава-культура», в якій держава асоціюється з бюрократією та примусом, а культура — з його альтернативами, головною з яких є комунітаризм нового зразку, який має ґрунтуватися на балансі інтересів трудящих мас. На думку В. І. Леніна, після політичної перемоги пролетаріату культура є приводом для «зміни точки зору на соціалізм» [8]. Одним з ключових понять, яким він оперував у своїх політичних проектах у перші роки радянської влади, є «рівень культури». Різний рівень культурного розвитку народів та окремих суспільних груп, з одного боку, зумовлював збереження на певний час інститутів держави, а з іншого — пояснював ті проблеми, з якими зіткнулася радянська влада. Ленін використовував також поняття «культурний розвиток» і, нарешті, ввів дефініцію «культурна революція». Культурний розвиток у його інтерпретації є майже тотожним історії культури. Тобто культура — результат історії та порівняльна характеристика народу або держави. Культура, за логікою В. І. Леніна, дорівнює прогресу, а народи та держави

виявляються більше або менше культурними (розвиненими) стосовно один одного. Проблеми в їх взаємовідносинах чимало пов'язані з диспропорцією в рівні культури або «культурності». Отже, моделювання класового антагонізму доповнюється ідеєю культурних протиріч як чинника суспільного прогресу. Кінцева мета революції полягає в подоланні культурних переваг одного соціального стану над іншим та встановленні культурної рівності трудящих мас. Тобто траєкторію історичних змін можна пояснити як рух від безкультур'я до високого рівня культури мас (народів).

Культурна революція як процес передбачає зміну пріоритетів у виборі методів: замість сили та примусу — організована культурницька діяльність. «Культурництво», про яке згадує В.І. Ленін, вочевидь, означало реалізацію тих завдань, які ставила свого часу народницьки налаштована російська інтелігенція: встановлення певних культурних норм через поширення «грамотності в народі» [8].

Відсутність офіційного визначення поняття «культура» в партійних документах дозволяла використовувати його в широкому соціальному контексті актуальних з точки зору партії проблем. Об'єктом культурної діяльності партії можна було вважати будь-які ситуації, які виявляли ситуацію «нерівності»: від технології — до професійної етики, від побуту та способу життя — до свідомості, від освіченості — до вікових і статевих відмінностей, від релігійності — до етнонаціональних почуттів.

Відсутність чіткого бачення способів організації культурницької діяльності призвела до численних дискусій стосовно функцій держави та партії в цьому процесі. Однак трансформація ідеї культурного управління в управління культурою є цілком прогнозованим кроком більшовиків у подоланні класового суспільства та відображення програмного положення щодо диктатури пролетаріату. Створення в 1953 р. Міністерства культури ССРСР стало цілком закономірним етапом на цьому шляху. Дискусії щодо символічної та практичної значимості цієї події тривають. Так, сучасний російський дослідник Р. Хестанов вважає, що ця інституціональна новація означала «... посилення державного втручання і легітимувала державну монополію на культурне виробництво» [15]. Як предмет адміністрування культура перестає бути втіленням певних стандартів цивілізованості та сприймається як реальний сектор суспільної діяльності, який можна планувати, розвивати, стимулювати і який потребує керування. Автор вважає, що досвід «одержавлення культури був сприйнятий як удалий і переконливий» на Заході. Свідченням є, на його думку, виникнення подібних

структур у 1959 р. у Франції, в 1974 р. — в Італії, в 1977 р. — в Іспанії. Проте дослідник явно недооцінює досвід США, Великобританії та інших країн, які винайшли позабюрократичні механізми для реалізації культурної політики.

Дещо іншої думки дотримує російська дослідниця Г. Янковська, вважаючи, що унікальність та новизну в «безпрецедентному втручанні суверенної влади у сферу культури» в самому факті створення Мінкульту СРСР виявити складно [16]. Вона посилається на численні спроби впорядкування культурницької діяльності радянської держави впродовж 20-50 рр. ХХ ст. Своєрідним центром влади, що відповідав за всю сферу культури — освіту, театри, музеї, мистецтво, літературу, науку — був Наркомпрос, створений у 1918 р., у складі якого до 1930 р. функціонував Головополітпросвіт. У 1936 р. був створений Комітет у справах мистецтв при уряді СРСР, який по суті виконував ті самі функції, що й майбутнє Міністерство культури. «Рівень культ-бюрократизації в 1930-1950 рр. був настільки надмірним і багаторівневим, таким, що його не можна звести до бінарної опозиції «ідеологія/пропаганда», з таким паралелізмом функцій і перетином компетенцій керуючих установ, з такою розробленою риторикою щодо культури, що народження Мінкульту — це, радше, оптимізація давно сформованої системи, ніж суперновація» — вважає дослідниця [16].

Незважаючи на відмінності у висновках дослідників, очевидним є те, що Міністерство культури за радянських часів не було розробником культурної політики, а лише її реалізатором. Усі інституціональні пошуки радянського партійно-державного керівництва у сфері культури можна вважати пошуком альтернативи революційному радикалізму «лівої» інтелігенції 1920-х — з її глобальними ідеями культурно-естетичного перевороту. Виникнення різного роду структур, покликаних упорядкувати культурну практику, можна сприймати як ознаку консервативного повороту 1930-х, з його ідеологічними спрощеннями і навіть пролетаризацією інтелектуальної і творчої діяльності [16].

Успадкована Українською державою адміністративно-політична модель регулювання діяльності у сфері культури майже не змінилася від радянських часів. Показовою є трансформація назви головного профільного органу в системі центральних органів виконавчої влади впродовж останніх десятиліть: Міністерство культури — Міністерство культури і мистецтв — Міністерство культури і туризму — Міністерство культури. Здається, що ідеологічна стратегія діяльності Міністерства радянських часів та часів

«перебудови» була змінена на користь прагматизації. Але чи це так і є?

Еволюцію функцій міністерства можна простежити за формулюваннями в численних положеннях щодо його компетенції. Зокрема, у «Положенні про Міністерство культури і мистецтв України» (1995 р.) зазначено: «Міністерство реалізує державну політику в галузі культури і мистецтв, сприяє структурній перебудові економіки України. Міністерство здійснює керівництво у сфері культури і мистецтв, несе відповідальність за її розвиток, координує діяльність закладів, підприємств, організацій, що входять до сфери його управління» [12]. Цей документ, мабуть, є одним з найвідвертіших маніфестів одержавлення культури. Вочевидь, ленінські ідеї щодо значимості культури в забезпеченні економічної складової держави й організації виробництва стали в нагоді і для проектувальників нової держави. Принаймні, за відсутності ідеологічних альтернатив радянське політичне кліше виявилось цілком адекватним уявленням політичного істеблшменту щодо культури.

У Положенні 2000 р. зафіксовано, що одним з основних завдань міністерства є «...забезпечення реалізації державної політики у сфері культури і мистецтв, державної політики з питань охорони культурної спадщини, національної музейної політики» [13]. Згідно з «Положенням про Міністерство культури і туризму України» (2005 р.), на МКТ України покладається відповідальність за «...забезпечення проведення державної політики у сферах культури, туризму, а також державної мовної політики» [14]. Інша новація міститься в новій редакції функцій міністерства шість років потому. У Положенні 2011 р. визначено, що «Мінкультури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування державної політики у сфері кінематографії, формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України» [11]. Наразті, в «Положенні про Міністерство культури України» 2014 р. зазначено, що воно є «... головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, а також забезпечує

формування та реалізацію державної політики у сфері кінематографії» [9]. Отже, впродовж десятиліть відбувається лише стилістичне редагування шаблону державного керування сферою культури: від «реалізації» та «сприяння» — до «забезпечення реалізації» або «забезпечення проведення» — до «формування та забезпечення реалізації» державної культурної політики. Що це, як не стратегія одержавлення культури, коли Міністерство є і розробником, і «реалізатором» культурної політики?

Симптоматично, що в Україні нормативне офіційне формулювання культури виникло лише у 2010 р. — у процесі авторитарного реваншу влади. У Законі «Про культуру» вона визначається як «... сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурні цінності, гуманітарну науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» [10]. Навряд чи можна було сподіватися на те, що в законі набуде відображення результат академічної дискусії щодо смислу культури. Але ж ігнорування існуючих політичних формул культури, які є достатньо виваженими, аби їх можна було адаптувати в національному контексті, вочевидь, також можна сприймати як елемент культурної політики. Зокрема в «Загальній декларації ЮНЕСКО про культурне розмаїття» (2001 р.) підтверджується, що культура має розглядатися як сукупність притаманних суспільству або соціальній групі відмінних ознак — духовних і матеріальних, інтелектуальних і емоційних, і, крім мистецтва і літератури, вона охоплює спосіб життя, «уміння жити разом», системи цінностей, традиції та вірування [1]. Очевидно, що стратегія збереження «надбання» є альтернативою підтримці оригінальних ознак суспільства або його груп. Зрозуміло, що бачення культури як сфери суспільної діяльності або культури як образу життя є відмінними і передбачає використання різних інструментів для її забезпечення. Зазначені об'єкти культурної діяльності: етноси та нації як «певні людські спільноти» — у першому разі та «суспільства або соціальні групи» — у другому, також відрізняються. Очевидний концептуальний консерватизм означеного підходу до культури зумовлює ідеологічну суперечливість сучасної державної культурної стратегії, яка ґрунтується на міксі ідей ортодоксального марксизму й етнонаціонального традиціоналізму.

У своєму баченні культури держава акцентує на поширенні у масовій суспільній свідомості уявленнях про культуру як

історичну спадщину або систему традиційних цінностей. Значимість творчості нівелюється, а культурну модернізацію в цьому контексті запропоновано усвідомлювати як «нагромадження, закріплення і збагачення культурного надбання». Антитеза механізмів творення-передання вирішується на користь останнього. Використання формули «культурний рівень» є доволі очевидною реплікою ленінської інтерпретації культури. Дивно, що в законі не записано, чим його вимірювати, але з контексту зрозуміло, що він має бути високим. За логікою наведеного визначення рівень культури залежить від обсягу успадкованого. Офіційне визначення культури як «сукупності» внеможлиблює адекватне його використання в моделюванні культурної політики, одним з пріоритетів якої є створення єдиного культурного простору України та збереження цілісності культури, як зазначено в тексті закону [10].

Змістова інертність визначення культури в законі дозволяє вільно моделювати предмет культурної політики відповідно до політичної кон'юнктури. Так, діяльність у сфері охорони культурної спадщини та переміщення цінностей, мовна політика, міжнародні відносини, релігія і захист прав національних меншин, згідно з логікою тексту закону, не є культурною політикою. Кінематограф також формально можна не вважати мистецтвом, оскільки він виокремлений зі сфери «культури і мистецтв» і передбачає створення окремої державної політики. Чи означає це, що він має бути «найважливішим зі всіх мистецтв», як заповів вождь пролетаріату? Загалом, декодування смислу поняття «культура» в згаданих документах дозволяє дійти висновку, що культура, як і за радянських часів, пов'язана, здебільшого, з практикою поширення культурних цінностей, тобто з просвітництвом та дозвіллям. Державна культурна політика по суті зведена до забезпечення діяльності бібліотек, музеїв, архівів, навчальних закладів, дозвіллевих та розважальних установ тощо.

Отже, примара Наркомпросу до сьогодні блукає коридорами Мінкульту. Очікувана експертами «інструменталізація» діяльності Міністерства культури виявилася деталізацією інтересів держави щодо окремих сегментів культурної діяльності. Замість стереотипу радянських часів, в якому культура є агітаційним та просвітницьким ресурсом комуністичної ідеології, сформовано нову ідеологічну стратегію: актуалізація культурної спадщини заради формування національної ідентичності. Невипадково, що серед усіх різновидів туризму найбільше «ідейно», організаційно та фінансово впродовж останніх років влада підтримує культурний туризм, як спосіб

реанімації певного культурно-історичного середовища та актуалізації в масовій свідомості подій історичного минулого.

Висновки. Таким чином, стратегія прагматизації культурної місії держави, її емансипації від зайвої ідеологічності залишається нереалізованою в новітній період українського державотворення. Концептуальні основи функціонування органів державної влади, уповноважених регулювати культурні процеси, зокрема Міністерства культури України, відтворюють настанови радянського управління сферою культури. Чинна модель реалізації культурних проектів держави за своєю методологією зорієнтована на концепцію етатизму.

Нормативне визначення культури в офіційному дискурсі дозволяє дійти висновку, що вона не є суттєво значимим чинником суспільної модернізації. Фактичне консервування успадкованих від СРСР методологічних принципів діяльності Міністерства культури, фундаменталізація культурницької ролі держави, що призводить до ідеологізації культури, унеможливорює якісне реформування управління у сфері культури або формування концептуально нової стратегії культурної політики. Усвідомлення цього має стати підставою для мобілізації ресурсів громадянського суспільства та створення реально альтернативних інтелектуальних і творчих платформ для вироблення культурних орієнтирів діяльності держави. Одним з найважливіших кроків на цьому шляху є критичне переосмислення практики культивування патерналізму та реконструкція ідеологічних парадигм культури.

Список використаних джерел

1. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии // ООН. — Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml. — Загл. с экрана.
2. Гриценко О. Роздержавлення в культурі: світовий досвід та українські реалії / О. Грицено // УЦКД. — Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_2a.php. — Назва з екрана.
3. Гурська О. А. Культурна політика радянської влади та її вплив на діяльність установ культури Галичини на початку Другої світової війни (1939-1941 pp.) / О. А. Гурська // Військ.-наук. вісн. — 2010. — Вип. 14. — С. 16–25. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnv_2010_14_2.pdf. — Назва з екрана.
4. Добренко Е. Сталинская культура: методологическое удушье // Новое литературное обозрение / Е. Добренко. — 2013. — № 123. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2013/123/30d.html> — Загл. с экрана.
5. Институты управления культурой в период становления. 1917–1930-е гг. / науч. рук. Т.М. Горяева и др. — М. : Росспэн. — 2004. — 310 с.

6. Кравченко О.В. Культурна політика в Україні за часів незалежності: дискурс публічної політики / О.В. Кравченко // *Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури*. — Харків, 2010. — Вип. 29. — С. 47–57.
7. Кравченко О.В. Нормативний вимір сучасної культурної політики України // *Культура України : зб. наук. пр. / Харків. держ. акад. культури*. — Харків, 2013. — Вип. 40. — С. 22–31.
8. Ленин В. И. О кооперации / В.И. Ленин // *Полн. собр. соч.* — Изд. 5-е. — Т. 45. — С. 369–377.
9. Про затвердження Положення про Міністерство культури України : постанова Каб. Міністрів України від 3 вер. 2014 р. № 495 // *Офіц. вісн. України*. — 2014 — № 81. — С. 11.
10. Про культуру : Закон України від 4 груд. 2010 р. № 2778 // *Офіц. вісн. України*. — 2011 р. — № 2. — С. 13.
11. Про Положення про Міністерство культури : указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 388 // *Офіц. вісн. України*. — 2011. — № 29. — С. 57.
12. Про Положення про Міністерство культури і мистецтв України : указ Президента України від 9 груд. 1995 р. № 1136 // *Верховна Рада України*. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1136/95>. — Назва з екрану.
13. Про Положення про Міністерство культури і мистецтв України : указ Президента України від 31 серп. 2000 року № 1038 // *Офіц. вісн. України*. — 2000 — № 35. — С. 22.
14. Про Положення про Міністерство культури і туризму : указ Президента України від 2 груд. 2005 р. № 1688 // *Офіц. вісн. України*. — 2005. — № 49. — С. 26–30.
15. Хестанов Р. Генезис культурной политики и возникновение массовой культуры в СССР (1917–1953) / Руслан Хестанов // *Социология власти*. — 2012. — №8. — С. 74–96.
16. Янковская Г. И дискурс с дискурсом говорит / Галина Янковская. — Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/11358>. — Загл. с екрана.

References

1. Vseobshchaia deklaratsia UNESCO o kulturnom raznoobrazii // OON. — Rezhim dostupa: http://www.un.org/ru/documents/decl_declarations/cultural_diversity.shtml. — Zagl. s ekrana.
2. Hrytsenko O. Rozderzhavlennia v kulturi: svitovi dosvid ta ukrainski realii / O. Hrytsenko // *UTSKD*. — Rezhym dostupu: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_2a.php. — Nazva z ekrana.
3. Hurska O. A. Kulturna polityka radianskoi vlady ta ii vplyv na diialnist ustanov kultury v Halychyni na pochatku Druhoi svitovoi viiny (1939-1941 rr.) / O. A. Hurska // *Viisk.-nauk. visn.* — 2010. — Vyp. 14. — С. 16–25. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnv_2010_14_2.pdf. — Nazva z ekrana.

4. Dobrenko E. Stalinskaia cultura: methodoloGicheskoe udushie // *Novoe literaturnoe obozrenie* / E. Dobrenko. — 2013. — № 123. — Rezhim dostupa: <http://magazines.russ.ru/nlo/2013/123/30d.html> — Zagl. s ekrana.
5. InstitutY upravleniia kulturoi v period stanovleniia. 1917-1930-e gg. / nauch ruk. T.N. Goriaeva i dr. — M. : Rosspen. — 2004. — 310 s.
6. Kravchenko O. V. Kulturna polityka v Ukraini za chasiv nezalezhnosti: diskurs publichnoi polityky / O. V. Kravchenko // *Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. / Khark. derzh. akad. kultury.* — Kharkiv, 2010. — Vyp. 29. — S. 47–57.
7. Kravchenko O. V. Normatyvnyi vymir suchasnoi kulturnoi polityky Ukrainy / *Kultura Ukrainy : zb. nauk. pr. / Khark. derzh. akad. kultury.* — Kharkiv, 2013. — Vyp. 40. — S. 22–31.
8. Lenin V. I. O kooperatsii / V. I. Lenin // *Poln. sobr. soch.* — Izd. 5th. — T. 45 — S. 369-377.
9. Pro zatverdzhennia polozhennia pro Ministerstvo kultury Ukrainy: postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 3 ver. 2014 p. N. 495 // *Ofits. visn. Ukrainy.* — 2014 — № 81. — S. 11.
10. Pro kulturu : Zakon Ukrainy vid 4 hrud. 2010 r. N. 2778 // *Ofits. visn. Ukrainy.* — 2011. — № 2. — S. 13.
11. Pro polozhenia pro Ministerstvo kultury : ukaz Presydena Ukrainy vid 6 kvit. 2011 r. N. 388 // *Ofits. visn. Ukrainy.* — 2011. — № 29. — S. 57.
12. Pro polozhenia pro Ministerstvo kultury i mystetstv Ukrainy : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 9 hrud. 1995 r. N. 1136 // *Verkhovna Rada Ukrainy.* — Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1136/95>. — Nazva z ekrana.
13. Pro polozhenya pro Ministerstvo kultury i mystetstv Ukrainy : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 31 serp. 2000 r. № 1038 // *Ofits. visn. Ukrainy.* — 2000 — № 35. — S. 22.
14. Pro polozhenia pro Ministerstvo kultury i turyzmu : ukaz Prezydenta Ukrainy vid 2 hrud. 2005 r. № 1688 // *Ofits. visn. Ukrainy.* — 2005. — № 49. — S. 26–30.
15. Khestanov R. Genesis kulturnoi politiki i vozniknovenie massovoi kultury v SSSR (1917-1953) / Ruslan Khestanov // *Sotsiologiiia vlasti.* — 2012. — №8. — S. 74-96.
16. Yankovskaia G. I discours s diskursom govorit / Galina Yankovskaia. — Rezhym dostupa: <http://gefter.ru/archive/11358>. — Zagl. s ekrana.

■ UDC [304.4:351.85](477)

IDEOLOGICAL STRATEGIES OF THE STATE CULTURAL POLICY OF UKRAINE

Kravchenko O. V., Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
kultart@ukr.net

The aim of this paper is to explore the conditionality of national cultural policy of Ukraine by ideological arrangements of Soviet era.

Research methodology. The author analyzes the regulations of the last twenty years defining the powers of the Ministry of Culture of Ukraine. Emphasis is placed on the official interpretation of culture and formulas reflecting the functions of the central authorities in the implementation of cultural policy.

Results. The administrative and political model of regulation of cultural activities in Ukraine has hardly changed since Soviet times. Based on the analysis of normative documents defining the activities of executive authorities in the field of culture, the institutional and methodological continuity of cultural policy in Ukraine was identified. It is proved that the use of methodological principles of work of the Ministry of Culture formulated during the Soviet era leads to fundamentalization of the principle of etatism in cultural policy. It has been shown that the Soviet political clichés and the Marxist approach are quite adequate to the conceptions of Ukrainian politicians about culture. It has been found that the strategy of pragmatization of cultural mission of the state, its excess of ideology have not received adequate justification in the modern period of the Ukrainian state.

Novelty. The analysis of the official definition of culture in the modern Ukrainian legislation reveals its substantive inconsistency that does not encourage the modernization of the institutions of state influence on culture.

The practical significance. The analysis of the official definition of culture in contemporary Ukrainian legislation and the concept of the Ministry of Culture will contribute to the modernization strategy of the state cultural policy

Key words: culture, ideology, cultural policy, management of culture.

Надійшла до редколегії 10.02.2015 р.

■ УДК 304.4(477)

О. А. Доманська, кандидат культурології, доцент, докторант, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

ДУХОВНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

На основі встановлення різниці індивідуального й колективного типів соціальної організації визначається відмінність ціннісних структур свідомості української та російської етнічної спільноти. Прагнення свободи і збереження гідності, притаманні українському національному менталітету, зумовлює необхідність створення унікальної моделі державності, спрямованої на захист та підтримку національних духовних цінностей.

Ключові слова: індивідуальність, колективність, ціннісна свідомість, держава, менталітет, гідність, свобода, захист.

Е. А. Доманская, кандидат культурологии, доцент, докторант, Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, г. Киев

ДУХОВНЫЕ ОСНОВЫ УКРАИНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ КАК ФАКТОР ПЕРЕСТРОЙКИ НАЦИОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТРАНСТВА

На основе установления разницы между индивидуальным и коллективным типами социальной организации определяется отличие ценностных структур сознания украинской и российской этнической общности. Стремление к свободе и сохранению достоинства, свойственные украинскому национальному менталитету, обуславливает необходимость создания уникальной модели государственности, направленной на защиту и поддержание национальных духовных ценностей.

Ключевые слова: индивидуальность, коллективность, ценностное сознание, государство, менталитет, достоинство, свобода, защита.

O. A. Domanska, Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral student, M.P. Dragomanov National Pedagogic University, Kyiv

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AS A FACTOR OF RESTRUCTURING THE NATIONAL CULTURAL SPACE

On the basis of establishing the difference between individual and collective types of social organization the difference between value structures of consciousness of Ukrainian and Russian ethnic community is determined. Aspiration for freedom and dignity peculiar to the Ukrainian national mentality makes it necessary to create a unique

model of national identity geared towards the protection and maintenance of national spiritual values.

Key words: individuality, collectivity, value consciousness, state, mentality, dignity, freedom, protection.

Розбудова національного культурного простору є універсальним та самовідновлюваним способом і метою діяльності всього суспільства. Як спосіб практичної діяльності предмет (екстенсіональний денотат) поняття «національний культурний простір» потребує власного збереження та постійного догляду (що й є одним з основних значень поняття «культура»), як спосіб теоретичної діяльності — осмислення матеріальних та духовних засад його організації. Людина (і країна) власне розбудовують не свій культурний простір, а себе в ньому, таким чином розширюючи або звужуючи його межі. При цьому виявляється, що матеріальні обсяги простору, який підпадає під дію певного «культурного впливу», не мають прямої пропорційної відповідності. Наприклад, держава Ватикан має незрівнянно більший обсяг культурного простору у світі, ніж обсяг простору її матеріального розташування, який також є предметом її духовно-культурного та матеріально-практичного опікування. Зважаючи на цю аналогію, можна вважати, що очевидними зовнішніми суспільними цілями є осмислення та врахування перспектив адаптації й інтеграції країни до світового культурного простору з урахуванням тенденцій розвитку світової політики і міжнародних відносин, стратегічних цілей національного розвитку та, зрештою, розуміння ролі й місця України в європейській і світовій спільноті народів, об'єднаних єдиними гуманістичними цілями та цінностями. Однак зовнішня мета є способом маніфестації внутрішніх цінностей та мотивів діяльності суспільства як національної цілісності. У зв'язку із зазначеним, особливої актуальності набуває розгляд проблеми співвідношення понять державність як спосіб опікування денотатом культурного простору і духовними засадами самої державності як поняття, підпорядкованого загальним цілям та суті ідеї національного культурного простору загалом.

У цьому контексті виникає і потребує послідовного розгляду проблема розуміння, теоретичного дослідження та обґрунтування, а також переконливого поширення ціннісного змісту і смислу однієї з найважливіших складових формування національного культурного простору, яким є духовний фундамент української державності. Ця, здавалося б, суто ідеологічна складова соціокультурного розвитку українського суспільства недостатньо

досліджувалася і розглядалася з позицій її самобутної сутності, цілей, умов утілення, теоретичного обґрунтування й унікальності ціннісних смислів, що закладені в ній, як ідеї українства, так і похідної від неї ідеї української державності. Натомість переважною формою існування останньої були дві іпостасі — формування, осмислення та обстоювання ціннісних смислів української культури як такої, що формується і розвивається в протистоянні з агресивно загарбницькими втручаннями у її розвиток та асиміляційними впливами інших етнічних і національних культур, або ж такої, що розвивається в контексті традиційних радянських схем, у кращому разі, розбавлених елементами концептуальних побудов західних теоретиків права, демократії та державного будівництва. Унаслідок цього ціннісно-духовна складова (або фундамент) української державності переважно була обтяжена гальмівними і неприйнятними, як змертва чужа оболонка, конструкціями західної державно-правової думки. Останні, хоча й сформувалися на ґрунті демократичних традицій, не могли насправді, навіть за умови великого прагнення, беззастережно застосовуватися в справі розбудови державності в українських реаліях, оскільки були формально, тобто в уже застиглих та відпрацьованих формах, використані у відповідних історичних умовах відповідними історичними силами. Отже, комплекс вторинності мислення і діяльності, що з певних часів переслідував українську суспільну історію і тут давався взнаки спокусами більш «дешевого» використання вже відпрацьованих форм державності та владних і організаційних соціальних інституцій. На противагу такому стану речей, вихідною в статті є позиція, що повторне використання напрацьованих в іншій соціальній системі і типі культури форм соціального устрою, організації та управління із самого початку є хибним, якщо переносити його на ґрунт іншої культури механічно й необґрунтовано. Здається, така практика існувала і заперечувалася через певні історичні обставини, які і слід нині, нарешті, змінити. На нашу думку, першим кроком на шляху її зміни є визнання того, що єдино можливий спосіб запозичення є використання певної ідеї (а не схеми), до сприйняття якої, тим більше до втілення, суспільство має бути готовим. Поняття «готовності суспільства» слід розуміти не тільки як кількісну оцінку показників його розвитку будь-яким авторитетним зовнішнім чи внутрішнім спостерігачем. Лише суспільство, спроможне організувати і втілити ефективні принципи й ідеї власної самоорганізації, забезпечити їх відтворення і розвиток, а також здатне самовдосконалюватися та плідно, незаангажовано та

послідовно самокритикувати, демонструє ознаки готовності до створення, розбудови та збереження власного культурного простору та державності. З урахуванням зазначених застережень можна розуміти смисл доленосних для українського суспільства подій Революції гідності 2013-2014 рр., а також розглядати науковий доробок у сфері осмислення засад української державності та ціннісних смислів.

Питанням розбудови української державності з позицій забезпечення її політико-правової основи та конституційних засад присвячено немало досліджень. У цьому контексті проблема, означена вище, виявляє себе, на наш погляд, у ситуації багатолітнього панування “комплексу кастрації” стосовно результатів наукового пошуку, зокрема в царині соціогуманітарного знання. Адже традиційно в цій сфері визначальною була позиція партійних і бюрократичних структур на всіх рівнях суспільної організації. Найпереконливішим аргументом на користь цієї позиції є кричуща невідповідність розлогих теоретичних викладок та практичних рекомендацій щодо принципів розбудови та перспектив розвитку української держави, які навіювала майже двадцять років незалежності українська юридична наука й інституції державного будівництва, і результати цієї розбудови, що завели українське суспільство в легітимний та демократичний спосіб «по-українськи» в глухий кут корупції, зловживань і цинічного обману суспільства та стали причиною двох соціальних революцій. Саме тому важливим проміжним висновком з вищезазначеного є те, що практично весь творчий науковий доробок у сфері державотворення, державного управління та розбудови засад конституційно-правової держави не може бути без застережень використаний для розуміння істинної сутності та духовного смислу засад української національної державності: адже в цій сфері як найважливішій для подальшого культурного розвитку країни і найвразливішій для спроб отруєння масової та особистісної свідомості не було випрацьовано надійного запобіжника у вигляді власної духовної опори, зокрема не було внесено ідейно-концептуальної чіткості щодо історичних засад організації та розбудови української державності. Тому розвідки у сфері розбудови державності були радше повторюванням усереднених «європейських» кліше, у яких насправді панував дух застарілого ідеологічного навіювання штампів про єдність буття українського суспільства і суспільної свідомості та визнання критерієм розвитку суспільства його можливості створити умови для

всестороннього і гармонійного розвитку людини, реалізації її сутнісних сил та духовних потенцій [5]/

Теоретична спадщина, в якій осмислюється глибинна сутність українського типу державності в процесі її історичної трансформації та в контексті динаміки світового соціополітичного розвитку, представлена в поглядах М. Костомарова (федеративна одиниця в складі Російської імперії, де забезпечено вільний розвиток української мови та мов народів, котрі населяють територію України); М. Драгоманова (українська громада в складі спілки світових самоврядних громад); Т. Зінківського та С. Рудницького (органічне поєднання українського націоналізму з світовим космополітизмом); М. Грушевського (невід'ємне право українців на своїй території будувати демократичну державу, розвивати власні мову і культуру); О. Потебні (принципи рівності та взаємоповаги як умова співіснування різних національностей і держав світу); І. Франка (українська мова та культура і їх свідомий цілеспрямований розвиток як засіб побудови національної соціалістичної держави); Д. Донцова (формування «людини нового духу», котра знищила в собі «рабське серце» і «рабський мозок», та піднесення радикальної ідеї «кастового націоналізму»); М. Міхновського (незалежна українська національна держава на основі вільного особистісного розвитку її громадян); В. Вернадського (автономізм – вільний розвиток української культури як умова забезпечення російських інтересів); Д. Чижевського (романтичний, на відміну від раціонального, погляд на націю та національність як на духовне інобуття народу); В. Винниченка (колектократія як поєднання еволюційного та революційного способів переходу до соціалізму, в якому він убачав майбутнє української державності). Водночас іноді суперечливі та різновекторні, але завжди глибокі й оригінальні роздуми духовних лідерів нації насправді не ставали методологічною основою для розробки національної моделі державницького зростання. Наприклад, сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського, зокрема, розглянуто в дисертаційному дослідженні М. Гордієнко (1999 р.). Основні позиції мислителя – дійсно заслуговують на увагу як такі, що містять зерно духовного виміру історичних форм руху української державності — сила, воля, боротьба, влада, розумність і моральність її засад — саме такі цінності, незважаючи на їх очевидність та вдавану простоту, прагнули б бачити мотивом діяльності законотворця широкі верстви українського суспільства [2]. Водночас відновлення й актуалізація цих ідей, що власне і має

бути показником дієвості самого дослідження, аж ніяк не сприяли обговоренню та верифікації цієї спадщини. Самобутній та глибокий політичний мислитель висував оригінальну й органічну для вітчизняного історичного шляху концепцію «хліборобсько-класократичного» національного державотворення. Потужний соціальний та культуротворчий потенціал її певною мірою можна вважати домірним провідним смислам давньоісторичного духовного фундаменту української державності. На жаль, у європейській реторті бурхливих історичних реакцій першої чверті ХХ ст. український інгредієнт розчинився у взаємодії вагоміших ціннісно-політичних та ідеологічних компонентів.

У межах зазначеного методологічного коридору немало дослідників вважали можливим приділяти увагу безпосередньо проблемам етнонаціонального розвитку в контексті українського державотворення, що набули актуальності після проголошення незалежності. Зокрема вагомий внесок у цю справу здійснили В. Князев, А. Леонова, В. Луговий, С. Марасюк, Н. Нижник, В. Скуратівський, Л. Шкляр та ін. Вирішенню проблем, що стосуються гармонізації міжетнічних відносин у суспільстві, реалізації політики культурного плюралізму присвятили свої праці українські вчені О. Антонюк, В. Євтух, О. Майборода, М. Обушний, М. Шульга. Однак у працях, присвячених проблемам становлення державної політики в різних сферах суспільної розбудови, переважно вихідною є позиція розгляду українського суспільства як поліетнічного і майже зовсім відсутня позиція розуміння України як моноетнічної держави, хоча український дослідник М. Дністрянський позиціював Україну як моноетнічну державу [3, с. 59, 133]. Ця позиція є особливо доречною в контексті запропонованого розгляду, оскільки йдеться саме про історичний процес формування моноетнічності на основі усвідомлення та активного впровадження об'єднавчого фундаменту духовних цінностей. Адже визначальну роль цінностей завжди визнавали і підкреслювали дослідники, хоча саме дослідження процесів їх утілення становило значну методологічну проблему [4]. Можливо, справа ще й у тому, що у зв'язку з домінуванням нівелюючого «російсько-радянського» підходу в розгляді проблем становлення державності, суто український його вимір узагалі не міг бути акцентований та досліджений. Водночас іноді культурно-історичний та соціально-правовий аспекти становлення української державності цікавили українських дослідників. Важливу думку на користь аргументації викладеної далі авторської позиції

щодо кардинально різних духовних основ протоукраїнської та проторосійської державностей висловлює Д. Сворака. Дослідник порушує проблему історичного викривлення співвідношення та принципів державотворення двох народів — російського й українського — і у зв'язку з цим вказує на практику «перетягування» російською стороною тих явищ історичного розвитку, що свідчили про самобутність і глибоку духовну основу української державності, а також відзначає принципову відмінність, що являють собою системи соціальної та економічної організації життя двох народів. Зокрема йдеться про: відмінності соціальної самоорганізації (територіальна громада та територіальна община), що зумовили і відмінності подальшої історії формування державного і правового устрою Київської Русі та Московської держави; самоорганізацію давніх слов'ян південних та південно-східних земель, яка зумовила об'єктивну незалежність сім'ї, індивіда в межах колективу [4]. Звернемо увагу на суттєву характеристику культурного простору, наявну в цьому принциповому розрізненні типу суспільної організації соціокультурного й економічного життя громади (української) та общини (російської). Якщо з метою загострення думки та виділення її ціннісного потенціалу сконцентровано висловити цю різницю, то йдеться про історичну здатність побудувати соціокультурне середовище на основі принципу вільного й автономного розвитку спільноти і відмінного від нього принципу колективної організації діяльності. З останнім пов'язані (можливо, зумовлені ним), ще два принципи, що мали рокові для історії двох народів наслідки, а саме — принцип індивідуальної і колективної цінності. Забезпечувала існування останньої у свідомості представників російського етносу досить агресивна онтологічна сутність жорсткої державної ієрархічної централізації як основи підтримання колективності. Ціннісну структуру цієї свідомості доповнював принцип колективної відповідальності (що насправді є формою досить цікавого феномену колективної жертвовної безвідповідальності). Утілення цих різних принципів визначає відмінності ціннісної свідомості, а відтак — і відмінності національної психології та тип реагування на зовнішні подразники і можливості управління або саморегуляції. Власне всі зазначені напрями розгляду, що можуть становити предмет окремого дослідження, визначаються типом самоорганізації колективного життя, основою якого є або індивідуально-автономний, або колективно-ієрархічний спосіб його організації.

Отже, можна підсумувати таке. Духовну сутність української нації виявилось неможливим звести до ідеологічної схоластики діалектичного й історичного матеріалізму і її зловісного породження — соціокомуністичного табору. Але це й не раціоналізована модель західної поміркованості, в матриці якої викривлене розуміння миру і спокою для безперешкодного розвитку та приросту капіталу переважить моральні збитки та незручності, що історично уособлює факт, зокрема, Мюнхенського зговору. Дух української нації — не теологічне напруження інтелектуальних сил середньовічної католицької церкви з цезаропапістськими державними формоутвореннями і не бліда копія мракобісного союзу темних глибин православного патріархату з моторошною московською великодержавністю. Дух української нації — це світлий і навіть архаїчний романтизм, якому чужі глибини раціонального філософського аналізу та релігійного екстазу, а близькі життєрадісні дієства язичницьких обрядів і радощі вільного спілкування з природою та вільними, сповненими гідності й гармонійними у світогляді та поведінці одноплемінниками. Тому романтизм і архаїчна відкритість українця світу природи та доброзичливому (як йому на початку його історії здавалося) світу іншої людини постійно мають захищати себе як основу національної духовності. Культурний національний простір — це той простір, де реально підтримуються всіма членами спільноти і діють такі «слабкі» духовні українські цінності як братерська любов, щирість і взаємоповага. Тому й духовна сутність української державності є абсолютно унікальною як і форма, яка має цю сутність захищати. Держава має боротися з небезпекою для українця і цілої нації, а про цю біду свідчить уся історія України — бути обдуреним і використаним, поневоленим і сплюндрованим. На жаль, у цій ситуації внутрішні небезпеки часто переважають зовнішні. Тому варто, на наш погляд, визначитися щодо способів захисту національного культурного простору та духовних цінностей. І вибір у цьому разі дуже простий: або роззброїтися й обрати для себе протекторат тієї держави, що здається «хитрим» українцям жорстокою, сильною і непереможною. Здається цей історичний шлях уже пройдено, хоча елементи такої позиції вбачаються в ірраціональному прагненні в лави ЄС та НАТО). Або ж визначити на рівні державної ж доктрини і Конституції України право і обов'язок кожного українця, котрий визнає себе таким, захищати її незалежність усіма доступними засобами. Щодо духовної сутності цінностей, що несе в собі як послання українська нація і захищає держава, то вони,

оскільки розум людини прагне стислості, чіткості і завершеності — у створенні дієвої моделі (або, якщо завгодно, життєвої), якої ще не було в історії країни, — щирих, вільних і насправді вже небоязких, жертовних, а тому щасливих людей. Зрозуміло, що наступним вирішальним кроком у втіленні цього плану має бути — і це також завдання держави, яка будується, — охорона, підтримка й усвідомлення кожним членом української спільноти означених чеснот, як найвищої і сакральної цінності.

Список використаних джерел

1. Бліхар В. С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій [Електронний ресурс] / В. С. Бліхар. — Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/571-filosofiya/15212-2011-01-21-11-56-14.html>. — Назва з екрана.
2. Гордієнко М. Г. Сутність та основні засади концепції української державності В'ячеслава Липинського : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / М. Г. Гордієнко ; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. — Київ, 1999. — 20 с. — укр.м.
3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія / М. С. Дністрянський. — Львів : Літопис ; Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. — 460 с.
4. Сворак Д. Соціокультурні чинники формування Києворуської та Московської держав [Електронний ресурс] / Д. Сворак. — Режим доступу: (<http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html>). — Назва з екрана.
5. Тацій В. Я. Конституційно-правові засади становлення української державності : монографія / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика. — Харків : Право, 2003. — 328 с.

References

1. Blikhar V. S. Vplyv tsinnostei na formuvannia osobystosti v konteksti filofsosko-pravovykh intentsii [Elektronnyi resurs] / V. S. Blikhar. — Rezhym dostupu: <http://radnuk.info/statti/571-filosofiya/15212-2011-01-21-11-56-14.html>. — Nazva z ekrana.
2. Hordiienko M. H. Sutnist ta osnovni zasady kontseptsii ukrainskoi derzhavnosti Viacheslava Lypynskoho : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk: 23.00.01 / M. H. Hordiienko ; Kyiv. un-t im. T. Shevchenka. — Kyiv, 1999. — 20 s. — ukp.m.
3. Dnistrianskyi M. S. Etnopolitychna heohrafiia Ukrainy: problemy teorii, metodolohii, praktyky : monohrafiia / M. S. Dnistrianskyi. — Lviv : Lito-pys; Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2006. — 460 s.
4. Svorak D. Sotsiokulturni chynnyky formuvannia Kyievoruskoï ta Moskovskoi derzhav [Elektronnyi resurs] / D. Svorak. — Rezhym dostupu: (<http://radnuk.info/statti/250-istoriuaprava/14999-2011-01-21-04-07-24.html>). — Nzva z ekrana.

5. Tatsii V. Ya. Konstytutsiino-pravovi zasady stanovlennia ukrainskoi derzhavnosti : monohrafiia / V. Ya. Tatsii, Yu. M. Todyka. — Kharkiv : Pravo, 2003. — 328 s.

■ UDC 304.4(477)

Domanska O. A., Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral student, M. P. Dragomanov National Pedagogic University, Kyiv

SPIRITUAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AS A FACTOR OF RESTRUCTURING THE NATIONAL CULTURAL SPACE

The aim of this paper is to trace a connection between the Ukrainian state system and spiritual maintenance of the Ukrainian national identity as well as determination of its basic content.

Research methodology is based on the vision of the Ukrainian state system in the historical aspect. The basis of the analysis comprises the ideas of the state system in the positions of prominent representatives of national culture and social and political field.

Results. On the basis of establishing the difference between individual and collective types of social organization the difference between value structures of consciousness of Ukrainian and Russian ethnic community is determined. Aspiration for freedom and dignity peculiar to the Ukrainian national mentality makes it necessary to create a unique model of national identity geared towards the protection and maintenance of national spiritual values.

Novelty. The valued concepts and categories which can make foundation of construction of spiritual foundation of the Ukrainian state system and the theoretical terms of their achievement are formulated.

The practical significance. Ukrainian legislators may find the information contained in this article useful for developing a new strategy of construction and development of the Ukrainian state system in modern terms.

Key words: individuality, collectivity, value consciousness, state, mentality, dignity, freedom, protection.

Надійшла до редколегії 24.02.2015 р.

■ УДК [130.2:159.922.27](477)

М. В. Александрова, кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОНЯТТЯ ТРАВМИ

Події, що відбуваються в сучасному соціальному, політичному і культурному просторі України, надзвичайно актуалізують концепт травми. Дискурс травми здебільшого базується на понятті «пам'яті» як пам'яті про травму. Акцентується саме на сучасному ракурсі травматичних подій, в умовах яких формується соціальне опосередкування травми, її психологічне опрацювання та травматичне усвідомлення. Мета статті — актуалізація дискурсу травми як можливості для самоусвідомлення та вибудовування ідентичності суспільства в сучасних умовах української соціокультурної дійсності.

Ключові слова: травма, солідарність, ідентичність, культурна травма, національна травма.

М. В. Александрова, кандидат философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПОНЯТИЯ ТРАВМЫ

События, происходящие в современном социальном, политическом и культурном пространстве Украины, чрезвычайно актуализируют концепт травмы. Дискурс травмы в основном базируется на понятии «памяти» как памяти о травме. Акцентируется именно на современном ракурсе травматических событий, в условиях которых формируется социальное опосредование травмы, ее психологическая обработка и травматическое осознание. Цель статьи — актуализация дискурса травмы как возможности для самосознания и выстраивания идентичности общества в современных условиях украинской социокультурной действительности.

Ключевые слова: травма, солидарность, идентичность, культурная травма, национальная травма.

M. V. Aleksandrova, Candidate of Philosophical Sciences, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS OF MODERN UKRAINE THROUGH THE TRAUMA CONCEPT

The events taking place in the present-day social, political and cultural environment of Ukraine make the trauma concept currently important. The trauma discourse mainly based on a "memory" concept as a memory about trauma. This study concentrates on a present-day

perspective of traumatic events where the social trauma mediation, its psychologic processing and trauma awareness are formed. The aim of the article is to actualize the trauma discourse as a possibility for selfconsciousness and building a social identity in the conditions of Ukrainian sociocultural reality.

Key words: trauma, solidarity, identity, cultural trauma, national trauma.

Постановка проблеми. Дискурс «травми» за останні десятиліття набув значного поширення в європейській науковій думці. Його актуалізація у вітчизняному науковому просторі частково пов'язана з виданням у 2013 р. в російському перекладі книги сучасного класика соціології Джефрі Александера «Смыслы социальной жизни: культурсоциология» [1], у якій окрема глава присвячена найвідомішій культурній травмі Голокосту. Дискурс травми здебільшого базується на понятті «пам'яті» як пам'яті про травму. У цьому дослідженні акцентується саме на сучасному ракурсі травматичних подій в Україні, в умовах яких формується соціальне опосередкування травми, її психологічне опрацювання та травматичне усвідомлення.

Останні дослідження та публікації. В українській науковій думці вельми актуальним є висвітлення Голодомору В. І. Огієнком у контексті дискурсу травми [13]. У цьому дослідженні важливою є його стаття «Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод» [14].

Підходів та визначень самого поняття «травма» існує безліч, починаючи з психоаналітичної спадщини З. Фрейда до визначення типів травм польського соціолога П. Штомпки [19]. Аналіз значного корпусу наукової літератури, який відомий на заході, присвяченого травмі, не є метою цього дослідження. Певну класифікацію методів дослідження травми й аналіз найважливіших ідей та праць, що стосуються поняття «культурна травма», надає В. І. Огієнко, на статті якого ми й опираватимемося [13; 14].

Рон Айерман у статті «Социальная теория и травма» надає просте й водночас змістовне поняття травми, на якому ґрунтується дослідження. «Я використовую термін «травма» в повсякденному сенсі цього слова — як результат шокуючих подій, що змінюють основи життя людини» [3, с. 121].

Серед безлічі визначень культурної травми таким, що точно відображає трагізм сучасних подій в українському соціокультурному просторі, є визначення Й. Рюзена: «Травма — це криза, яка руйнує звичні рамки життя аж до такої міри, що вони не підлягають

відновленню. Їхнє місце заступають нові рамки, що інколи відбувається впродовж кількох поколінь, аж поки «рани історичної ідентичності не перестають кривавити» » [17, с. 202].

Події, що відбуваються в сучасному соціальному, політичному і культурному просторі України, надзвичайно актуалізують концепт травми. **Мета** статті — актуалізація дискурсу травми як можливості для самоусвідомлення та вибудовування ідентичності суспільства в сучасних умовах української соціокультурної дійсності.

Виклад основного матеріалу долідження. Дискурс травми в українському просторі специфічний: по-перше, це «травми», яких Україна має багато у своїй історії; по-друге, дискурс травми донині відбувався на тлі інтерпретації подій, коли корегувалися певні традиції й оцінки, переписувалася історія, втрачалися власні герої, замість одних героїчних міфів формувалися інші. Тобто ми звикли аналізувати історичні події України як величезний перелік травм минулого: I Світова війна (1914-1918 рр.), громадянська війна (1918-1920 рр.), колективізація і депортації (1929-1933 рр.), Голодомор 1932-1933 рр., Великий терор (1937 р.), II Світова війна (1939-1945), Голодомор 1947 р., Чорнобильська катастрофа (1986 р.). Навіть гімн України артикулює винятково травматичний досвід. Травматичні події забуваються і репресуються в індивідуальне та колективне підсвідоме. Відповідно до основ психоаналізу, колективна травма, належним чином психологічно не опрацьована, передається в спадок наступному поколінню, яке не було свідком самої травматичної події, проте переживає всі ознаки колективної травми та прагне позбутися неприємного стану. Для того, щоб травматичні спогади стали наявними, необхідно забезпечити позитивний соціальний клімат визнання, адже згадувати про травму надто складно без зовнішньої терапевтичної допомоги. Створення цього позитивного соціального клімату за десятиліття незалежності так і не відбулося. Особливостями суспільної психології, менталітету тощо, в яких і проявляється колективне підсвідоме, став дискурс «Двох Україн», для однієї з яких особливо насильницькою і руйнівною стала практика приреченості тривалий час поділяти з Росією спільну державну долю, та другої, де переважає політична культура, успадкована від царських і радянських часів [9, с. 17]. Так, цей підхід розмежовує або здійснює спроби розмежувати «європейську» Україну, в якій начебто відбувалося становлення громадянського суспільства і демократизації, й східну Україну,

яка є домодерною та потребує інтеграції в «національну ідентичність» [6].

Таким чином, дискурс «травматизованих спільнот» ґрунтувався переважно на минулому, в якому, серез безлічі травматичних подій, найкатастрофічнішою кризою донедавна була II Світова війна. Пам'ять про ці події, як колективна пам'ять суспільства, що підтримувалася тривалий час комеморативними репрезентаціями, повертала в пострадянське українське суспільство втрачену ідентичність. Але континуум «соціальних рамок пам'яті» (за Морісом Хальббаксом [18]) існує в межах трьох поколінь, тобто це розповідь дідуся онукам, що підтверджується досвідом батьків. Сучасна ж молодь сприймає події II Світової війни як рівнозначні з іншими травматичними подіями української історії, не відчуваючи жодної ідентичності з людьми, які брали в цих подіях активну участь. Натомість молоде покоління нині набуває травматичного досвіду, який, на жаль, зосереджений уже не в історичній пам'яті. Травма для сучасного українського суспільства — це соціальне та культурне становище.

Культурна травма трапляється, коли члени групи відчувають, що вони зазнали дії жакливної події, яка позначилася на їхній груповій свідомості, пам'яті та змінила їх майбутню ідентичність у фундаментальний та безповоротний спосіб [2, с. 85]. Нині ми існуємо в топосі діючої травми: травматичні події відбуваються (на рівні як індивідуальних травм, так і колективної та культурної травм суспільства або національної травми), водночас осмислюються, пророкуються їх наслідки, хоча події ще не дійшли фіналу. За таких умов та суспільна солідарність, що виникає як реакція на травматичні події, «виконує функцію соціальної надії на краще» [8]. Солідарність, згідно з Дж. Александером, — обов'язкова супутниця соціальних травм. Саме виникнення суспільної солідарності є, в певному сенсі, наслідком колективних травм. Чеський філософ Ян Паточка ідентифікував солідарність як феномен «зворушення», що виникає під впливом усвідомлення факту насильства і порушення людських прав. «Зворушення» близьке за своєю природою до віри в ранкове світло наступного дня, «життя» і «мир». Солідарність не є простою реакцією на здійснення насильства, а радше сподіванням і відкритістю людини до прийдешньої радості, у світлі якої те, що суперечить її можливості, сприймається свідомістю як насильство і знущання. Відтак, солідарність набуває значення в історії поступово, проте вона відіграє дедалі значнішу роль в «онтологічному уконституюванні буття людини» [15].

Формування солідарності в сучасних умовах України є ще й одним з маркерів активно діючого громадянського суспільства. Доречною стає теза Е. Ренана про те, що нація — це велика солідарність, що встановлюється почуттям жертв, які вже зроблені і які можуть бути зроблені в майбутньому [16].

Крім того, ще має відбутися ідентифікація «природи жертв і відносин відповідальності». Травматичний досвід може бути головним об'єднуючим елементом нації, якщо вона має одного й того самого травмуючого об'єкта — агресора. Стабілізація негативного досвіду може слугувати основою актуалізації національної ідеї та патріотизму, і, зважаючи на це, є підстави говорити про колективну травму як основу ідентичності українців. Необхідність стабілізації цього досвіду зняла питання, яке було актуальним всі роки незалежності, про існування в Україні громадянського суспільства. У цьому сенсі продуктивним є підхід А. Ніла, який на прикладі найзначніших американських національних травм доводить, що реакція на травму зазвичай зумовлює прогрес, виникнення нових можливостей для змін та інновацій [14]. Українське суспільство має пройти ще довгий шлях, який Дж. Александер називає «процесом становлення травми» («trauma process»), протягом якого травма набуває ознак культурного процесу, що постає і підтримується за допомогою різних форм репрезентації [2, с. 94]. Ідеться про дискурс, у якому медійні репрезентації відіграють вирішальну роль. Специфіка існування цього дискурсу в медіапросторі нині така, що він стає основою і, водночас, необхідною умовою функціонування громадянського суспільства в Україні. Саме завдяки медіа солідарність суспільства стала очевидною, а його громадянські структури — настільки дієвими. Саме в медіапросторі відбувається пошук мови, здатної передати травматичний досвід.

Актуальною є методологія П'єра Нора, яка позбавляє історію тягlostі. Історія більше не є континуумом так званих історичних фактів. Це «предмет» конструкції, місце якої — не пустий і гомогенний, а наповнений «актуальним минулим» час [4, с. 86]. Факти перетворилися на образи й не ранжуються за часом — усі вони є реальністю теперішнього [12]. Коли таке «актуальне минуле» потрапляє в медійний простір, у якому можливі миттєві передача інформації й реакція на неї, де фактично зникають час та простір («імплозія» Маршала Маклюєна, як миттєве стискання інформаційного та просторово-часового континуумів), історія як «реальність теперішнього» долучається до травматичного дискурсу

реального теперішнього. Сам цей дискурс стає «точкою збору» солідарності в сучасному українському суспільстві.

Востаннє українське суспільство сягало такого рівня солідарності на зламі XIX–XX ст. за часів «Молодої України», як називав це покоління його видатний представник і лідер І. Я. Франко. Така самоназва за часів І. Франка підкреслювала ідейну й політичну спорідненість генерації кінця століття з європейськими національно-визвольними рухами XIX ст. — від згуртованої в 1834 р. «Молодої Європи», що об'єднувала «Молоду Німеччину», «Молоду Італію», «Молоду Польщу» та ін., до «молодочехів» — партії чеського національного відродження. Головна відмінність «Молодої України» від них полягала, насамперед, у тому, що вона не була оформлена організаційно, залишаючись лише метафорою на ознаку згуртованої української інтелігенції «франківського періоду» [7, с. 15].

У межах концепції теорії травми важливою є саме ця метафоричність, через яку «Молода Україна» не стала «точкою збору» солідарності розділеного між двома імперіями українського суспільства. Структурної повноти набула українська культура (вперше органічно розвивалися всі її компоненти: художньо-естетичний, науковий, релігійний та політичний), але на рівні діяльності освіченої інтелігенції; посилення ж солідарності та поширення її на все тогочасне українське суспільство так і не відбулося.

Революція 1905 р. начебто створила необхідні умови для легалізації й активізації українського національно-визвольного руху на всій території України. Щодо тогочасної ситуації один із лідерів українського національно-визвольного руху В. Винниченко зазначав: «Воістину, ми за тих часів були богами, які бралися з нічого творити цілий світ». Цей новий період І. Я. Франко називав «весняною добою, коли тріскає крига абсолютизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності». Ці слова в 1905 р. адресувалися поколінню, до котрого Франко звертався в «Одвертому листі до галицької української молодіжі» і чие повстання він та його однодумці готували впродовж життя. «На долю цього покоління випало докласти зусиль до реалізації завдання, яке сформулював у своєму зверненні І. Я. Франко: «Витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких

сьогодні жодна нація і жодна, хоч і яка сильна держава, не може состоятися».

Підсумком зусиль з реалізації цього завдання впродовж описуваного періоду стало ствердження Української незалежної держави» [5, с. 223].

Але подальші травматичні події на українських теренах засвідчують не посилення солідарності, до якої закликав І. Я. Франко, а навпаки — посилення протистояння в самому українському суспільстві. Нетривалий час існування Української незалежної держави, що завершився трагічною для подальшої долі українського народу поразкою, можна пояснити нерозвиненістю українського національного руху та редукуванням суспільної солідарності до найнижчих рівнів. Будівництво нової держави ускладнювалося незавершеністю процесу формування нації. Наслідком цього стало поширення і прийняття серед громадян більшовицької риторики і політики (яку ще в 1917 р. сприймало лише 3 % українців) і проголошення 19 грудня 1919 р. Харкова столицею Української Соціалістичної Радянської Республіки на противагу Києву, який був столицею УНР.

Аналогія із сучасними травматичними подіями виникає і з посиленням на дискурс «Двох Україн» (хоча географічно нині вони дещо відрізняються від тогочасних), і з подібною ситуацією існування солідарності в суспільстві. Доречно звернутися до поняття «національної травми», яке застосував А. Ніл (Arthur G. Neal) у книзі «Національна травма і колективна пам'ять: головні події в американському столітті» [11]. На думку Ніла, національна травма — це подія, «яка не може бути просто відкинута, а програється знову і знову в індивідуальній свідомості» й укорінюється в колективну свідомість. «Травма загрожує безпеці, порядку, звичному устрою життя і самому життю. Вона замінює відчуття безпеки на усвідомлення небезпеки, кризи й хаосу. Наслідки національної травми настільки руйнівні, що дестабілізують усю соціальну систему і впливають на всіх громадян та субгрупи. Травма є настільки великим шоком для спільноти, що остання більше не може ефективно існувати. Люди, на яких впливає травма, не можуть її ігнорувати й уникнути страху, злості, фізичних та психічних страждань. Частково це відчуття є результатом втрати смислу й ідентичності, що відбувається, коли стирається межа між добром і злом, порядком і хаосом, священним і профанним» [11, с. 9–10].

На думку Ніла, травма діє на націю так само, як особиста — на індивідуумів. «Очевидно, що в цьому випадку справедливою

є пряма закономірність — чим сильніший шок від травматичних подій, тобто розрив між звичним середовищем і умовами, викликаними травматичними подіями, тим сильніший вплив травми» [14, с. 155].

Ця логіка доречна для сприйняття сучасної травматичної дійсності в Україні. Існують території, що перебувають у зоні бойових дій під безпосереднім впливом травматичних подій, де гостро відчувається розрив звичних рамок життя. У цих умовах як соціального, так і змістовного опосередкування травми не відбувається, оскільки це опосередкування можливе після того, як події закінчуються. Наявне також суспільство, в якому травматичне усвідомлення вже відбувається, оскільки ґрунтується на співчутті (різних рівнях) оригінальним подіям і тривозі, яка утворюється внаслідок пригнічення реальності. Солідарність у цих умовах вибудовується як на спільності індивідуальних втрат, так і відчутті враження колективної ідентичності. Географічні кордони між цими спільнотами зникають у площині медіа, де до діяльності громадянського суспільства може долучитися кожний індивідум і таким чином посилити суспільну солідарність. Але очевидним є і те, що українське суспільство стає заручником парадокса, до якого у своїх дослідженнях апелює російський культурсоціолог Д. Ю. Куракін [10]. Посилаючись на Дж. Александера, який вибудовує консенсус західних суспільств навколо травматичних подій (наприклад, Голокост або Ватергейт), він говорить про специфічну непримиренність опонентів навколо травматичних подій у «незахідних» суспільствах і, як наслідок, редукування солідарності до критично низьких рівнів.

Ця ситуація є реальним викликом для сучасного українського суспільства, в якому на фоні травматичних подій, з одного боку, відбувається посилення консенсусу, з іншого — виявляється відсутність спільної мети й «ідеалу» (в його франківському розумінні) для всього суспільства в межах української держави.

Наявність у народу ідеалу І. Я. Франко вважав найголовнішою характеристикою народу як такого. «Безсмертна сила — ідеал», це те єдине, що робить юрбу народом. Ідеал завжди перебуває поза межами можливого. Це не примара, не фантом, але певний орієнтир у вирі дійсності. Заради цього, на думку мислителя, жодна жертва не буде надто великою — ані «водителя» народу, ані самого народу. Цілком зрозуміло: Франко, бажаючи самореалізації свого народу, відмовлявся від банального етнографізму і мислив філософськими категоріями, такими як: мета (заради чого?), шлях (хто і яким чином?), нарешті — що то за народ?

Висновки його поем «Мойсей» та «Похорон»: ідеал і терпіння. Ідеал — це мета, терпіння — шлях до нього. Розуміючи ідеал як мету та головну рушійну силу суспільного розвитку мислитель дійшов достатньо радикальних висновків, які трапляються в його теоретичних статтях. Ідеалом у сфері суспільного життя для нього є «повний, нічим не обмежений розвой нації». Тому і вибір його ідеалу — самостійної України — для нього означає «не можу інакше».

Висновки. Рецепція франківського розуміння ідеалу стає можливою в процесі реконструювання тих культурних кодів, які є неявними до травматичних подій, але реально впливають на суспільство. Пошук та експлікація цих культурних кодів стають актуальними в процесі психологічного «опрацювання» суспільством травматичних подій. Як зазначає Рон Айерман: «Вивчення травми відкриває раніше не відомий спостерігачеві світ і тому трагічним чином надає можливості побачити те, що інакше було б неявним» [3, с. 123]. Таким чином, опрацювання травматичних подій як минулого, так і сучасного є перспективним, оскільки надає реальної можливості самоусвідомлення та вибудовування ідентичності суспільства.

Список використаних джерел

1. Александер Дж. Смыслы социальной жизни. Культурсоциология / Дж. Александер — М. : Праксис, 2013. — 640 с.
2. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity / J. Alexander // *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology.* — Oxford : Oxford University Press, 2003. — 296 p.
3. Айерман Р. Социальная теория и травма / Р. Айерман // *Социологическое обозрение.* — 2013. — № 1. — С. 121–138.
4. Беньямин В. О понятии истории / В. Беньямин // *Новое литературное обозрение.* — 2000. — № 46. — С. 81–90.
5. Горський В. С. Історія української філософії / В. С. Горський. — Київ : Наук. думка, 1997. — 285 с.
6. Журженко Т. Міф про дві України: (з приводу ст. М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де)конструкція») / Т. Журженко // *Сучасність.* — 2003. — № 4. — С. 78–83.
7. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. — Київ : Наук. думка, 1992. — 110 с.
8. Карась А. Етика свободи і солідарності у громадянському суспільстві [Електронний ресурс] / А. Карась // *Незалежний культурологічний часопис «І».* — 2001. — Число 21. — Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/karas.htm>. — Назва з екрана.

9. Кравченко О. В. «Схід» як чинник української національно-культурної ідентифікації / О. В. Кравченко // *Культура України*. — Харків : ХДАК, 2014. — С. 15–24.
10. Куракин Д. Ю. Солидарность и теория травм [Электронный ресурс] / Д. Ю. Куракин. — Режим доступа: <http://postnauka.ru/video/16191>. — Загл. с экрана.
11. Neal Arthur G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / G. Arthu. — Armonk, N.Y. M. E. Sharpe, 1998. — 224 p.
12. Нора П. Проблематика мест памяти / П. Нора // *Франция — память*. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. — С. 17–50.
13. Огієнко В. І. Історична травма Голодомору: проблема, гіпотеза та методологія дослідження / В. І. Огієнко // *Національна та історична пам'ять*. — 2013. — Вип. 6. — С. 145–156.
14. Огієнко В. І. Культурна травма у сучасній зарубіжній історіографії: концепт та метод / В. І. Огієнко // *Національна та історична пам'ять*. — 2011. — Вип. 1. — С. 148–160.
15. Patocka J. Essais heretiques. Sur la philosophie de l'histoire / J. Patocka. — Paris : Ed. Vernier, 1981. — 122 p.
16. Ренан Е. Що таке нація? / Е. Ренан // *Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий*. — Київ : Смолоскип, 2010. — С. 253–263.
17. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен ; пер. з нім. В. Кам'янець. — Львів : Літопис, 2010. — 353 с.
18. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс ; пер. с фр. С. Н. Зенкина. — М. : Новое издательство, 2007. — 348 с.
19. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // *Социологические исследования*. — 2001. — № 1. — С. 6–16.

References

1. Aleksander Dzh. Smysly sotsialnoi zhizni. Kultursotsiologiya / Dzh. Aleksander — M.: Praksis, 2013. — 640 p
2. Alexander J. Cultural Trauma and Collective Identity / J. Alexander // *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*. — Oxford: Oxford University Press, 2003. — 296 p.
3. Airman R. Sotsialnaia teoriia i travma. / R. Airman // *Sotsiologicheskoe obozreniie*. — 2013 . — № 1. — P. 121-138.
4. Benjamin V. O poniatii istorii / V. Benjamin // *Novoe literaturnoe obozrenie*. — 2000. — № 46. — P. 81-90.
5. Gorskyi V. S. Istoriiia Ukrainskoi sotsiolohii / V. S. Gorskyi — Kyiv : Nauk. dumka, 1997. — 285 p.
6. Zhurzhenko T. Mif pro dvi Ukrainy: (z pryvodu st. M. Riabchuka «Dvoistnist' chy dvoznachnist'? Ukraina yak politychna (de)konstruktsiia») / T. Zhurzhenko // *Suchasnist'*. — 2003. — № 4. — P. 78-83.

7. Zabuzhko O. Philosophiia ukrainsoi idei ta yevropeiskii kontekst: frankivskiyi period / O. Zhabuzhko — Kyiv : Nauk. dumka, 1992. — 110 p.
8. Karas A. Etyka svobody i solidarnosti u gromadianskomu suspilstvi [Elektronnyi resurs] / A. Karas // Nezalezhnyi kulturolohichniy chasopys «Yi». — 2001. — chyslo 21. — Rezhym dostupu: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/karas.htm>. — Nazva z ekranu.
9. Kravchenko O. V. «Skhid» yak chynnyk ukrainsoi natsionalno-kulturnoi identifikatsii / O. V. Kravchenko // Kultura Ukrainy. — Kharkiv : KhDAK, 2014. — P. 15-24.
10. Kurakin D. Yu. Solidarnost i teoriia travm [Elektronnyi resurs] / D. Yu. Kurakin // Rezhym dostupa: <http://postnauka.ru/video/16191>. — Zagl. s ekrana.
11. Neal Arthur G. National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century / G. Arthu. — Armonk, N.Y. M. E. Sharpe, 1998. — 224 p.
12. Nora P. Problematika mest pamiaty / P. Nora // Frantsiya — pamiat. — SPb. : Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 1999. — P. 17–50.
13. Ohiienko V. I. Istorychna travma holodomoru: problema, hipoteza ta metodolohiia doslidzhennia / V. I. Ohiienko // Natsionalna ta istorychna pamiat. — 2013. — Vyp. 6. — p. 145-156.
14. Ohiienko V. I. Kulturna travma u suchasniy zarubizhnii istoriografii: kontsept ta metod / V. I. Ohiienko // Natsionalna ta istorychna pamyat. — Vyp. 1. — P. 148-160.
15. Patocka J. Essais heretiques. Sur la philosophie de l'histoire/ J. Patocka. — Paris : Ed. Vernier, 1981. — 122 p.
16. Renan E. Shcho take natsiia / E. Renan // Natsionalizm: antalohiia. / uporiad. O. Protsenko, V. Lisovyi. — Kyiv : Smoloskyp, 2010. — P. 253-263.
17. Riuzen Y. Novi shliakhi natsionalnoho myslennia / Y. Riuzen / per. z nim. V. Kamianets. — Lviv : Litopys, 2010. — 353 p.
18. Halbvaks M. Sotsyalnye ramki pamiaty / M. Halbvaks // per. s fr. S. N. Zenkina. — M. : Novoe Izdatielstvo, 2007. — 348 p.
19. Shtompka P. Sotsialnoie izmenenie kak travma / P. Shtompka // Sotsiolo-hicheskie issledovaniia. — 2001. — № 1. — P. 6-16.

■ UDC [130.2:159.922.27](477)

SOCIOCULTURAL TRANSFORMATION'S OF MODERN UKRAINE THROUGH THE TRAUMA CONCEPT

Aleksandrova M. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
marina.dyadina@gmail.com

The aim of this paper is to actualize the traume discourse as a possibility for selfconsciousness and for building the social identity in a present-day conditions of Ukrainian sociocultural reality.

Research methodology. The methodologic basis of the research is a systematic and structured approach. According to the approach we can define several levels of the research. For each of them we use diachronous and synchronous methodologic approaches.

Results. Today we exist in a state of active trauma: traumatic events take place at the level of individual trauma, as well as at the level of group and cultural trauma of the society or national trauma. Its consequences are interpreted and predicted, even if the events are still going on. In this conditions social solidarity which appears as a reaction on trauma events, assumes the function of social hope for the best. Solidarity, according to J. Aleksander, is the obligatory concomitant of social traumas. The beginning of social solidarity, is the result of group traumas. The of formation solidarity in a modern Ukraine is one of the markers of civil society activity. Media environment becomes the main and at the same time necessary condition for the activity of the modern Ukrainian society. Thanks to the media the solidarity of the society becomes obvious. In the media environment they look for the language that can transfer the trauma experience.

Novelty. A stabilization of negative experience may become the basis for actualization of national idea and patriotism, and due to this we have the reasons to speak about group trauma as of the basis of Ukrainian identity.

The practical significance. The study of trauma events as past, as modern is promising because it opens the possibility of self-identification and forming social identity.

Key words: trauma, solidarity, identity, cultural trauma, national trauma.

Надійшла до редколегії 15.01.2015 р.

■ УДК [930.85:82.09](477)

С. В. Клиценко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В РОСІЙСЬКОМОВНОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Розглядається позиція А. Куркова щодо сучасного стану та перспектив розвитку української культури. Висвітлюються особливості поглядів автора на взаємодію різних мов та культур країни, зміцнення єдиного культурного простору держави. Значна увага приділяється думкам письменника щодо українського літературного процесу як важливої складової української культури. Аналізуються ідейні, інфраструктурні та фінансові особливості його розвитку.

Ключові слова: українська культура, українська література, розвиток.

С. В. Клиценко, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПРОБЛЕМАТИЗАЦИЯ УКРАИНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РУССКОЯЗЫЧНОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Рассматриваются особенности позиции А. Куркова относительно современного состояния и перспектив развития украинской культуры. Исследуются особенности взглядов автора на взаимодействие разных языков и культур страны, укрепление единого культурного ее пространства. Большое внимание уделяется мыслям писателя об украинском литературном процессе как важной составляющей украинской культуры. Анализируются идейные, инфраструктурные и финансовые особенности его развития.

Ключевые слова: украинская культура, украинская литература, развитие.

S. V. Klitsenko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

PROBLEMATIZATION OF UKRAINIAN CULTURE IN RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE DISCOURSE OF PRESENT-DAY UKRAINE

The author examines A. Kurkov's position on the current state and prospects of the development of Ukrainian culture. Specific features of his views on the interaction of different languages and cultures of the country, development of the single cultural environment of the state are described. Special attention is paid to the writer's thoughts on Ukrainian literary process as an important component of Ukrainian culture. The paper deals with the analysis of A. Kurkov's ideas concerning ideological, infrastructure and financial features of the development of this literary process and need of its various components.

Key words: Ukrainian literature, Ukrainian culture, development.

Актуальність суспільних проблем значною мірою залежить від способу їх артикуляції в спеціальному дискурсі та рівня усвідомлення громадською думкою. Сучасна українська культура ще не набула усталених характеристик, які б цілісно розкривали її специфіку. Тому важливим є адекватне сприйняття спроб визначення особливостей культурної ситуації в Україні, які здійснюються самими діячами мистецтва та літератури. Важливими для української культурної сфери є українські російськомовні письменники, на позицію котрих слід зважати під час такого аналізу. Їх творчість як в Україні, так і за кордоном є актуальною та затребованою, посідає гідне місце, має певну історичну традицію. Російською мовою писали деякі свої твори Т. Шевченко, П. Куліш, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, М. Вовчок та ін., авторів, яких більшість дослідників вважають складовою української культури та літератури — М. Гоголя, В. Короленка, Д. Бурлюка, М. Булгакова, Б. Чичибабіна, Л. Кисельова. В Україні народилися російські письменники А. Ахматова, М. Волошин, М. Зощенко, В. Катаєв та ін. Найвідомішими сучасними російськомовними авторами України є А. Курков, О. Кабанов, О. Нікітін, Б. Херсонський, Л. Лузіна, С. Вілар, серед письменників-фантастів — М. та С. Дяченки, Г. Л. Олді, А. Валентинов. У цій статті висвітлено погляди на українську культуру відомого літератора А. Куркова, що зумовлено не тільки популярністю автора серед українських читачів, інтересом до нього вітчизняних друкованих ЗМІ та його високою публіцистичною активністю, а тому й певною впливовістю в суспільстві. Важливим є й те, що А. Куркова найчастіше перекладають іншими мовами (36 мов), він є навіть одним з найвідоміших сучасних російськомовних письменників у світі, котрий впливає на сприйняття України за кордоном як своїми творами, так і актуальними публікаціями.

Аналіз досліджень та публікацій за темою дослідження доводить, що воно має перспективи розширення проблемно-тематичного контексту. Найзмістовнішими працями, присвяченими різносторонній діяльності А. Куркова, є статті Д. Фіалко [12], яка побіжно розглядає стратегію реклами книг автора, та М. Ревакович [15], що приділяє увагу поглядам літератора на українську культуру. Місце письменника в сучасному літературному процесі вивчала С. Філоненко [13]. Отже, обрана тема надає можливості висвітлити специфічність ситуації, яка склалася в українському культурному середовищі.

Мета — визначити публічну позицію А. Куркова як представника російськомовної літератури щодо актуальних питань сучасної культури України. Матеріалом для аналізу є інтерв'ю та публіцистичні твори письменника, які розміщувалися на сторінках вітчизняних друкованих засобів масової інформації від початку 2000-х рр.

У своїй публіцистиці А. Курков послідовно дотримує тієї думки, що культури різних національних меншин, зокрема російської, кримсько-татарської, єврейської, мають бути визнані складовою загальноукраїнської культури. Лише визнавши це, зауважує письменник, можна створити велику і привабливу культуру в країні. Автор критикує роз'єднаність, ізольованість різних культур України, а також намагання ігнорувати внесок інших етносів та культур в українську культуру. Наприклад, А. Курков стверджує, що зарубіжним читачам байдуже до того, з якої мови перекладено книжку, тому і неукраїномовні літератори можуть популяризувати Україну. Те саме, зазначає письменник, стосується й інших мистецтв, адже мова, наприклад, художника не може перешкоджати йому належати до української культури. На думку А. Куркова, перші спроби об'єднання всіх етнічних культур України в одну загальну українську культуру вже здійснені і потрібно розвиватися в означеному напрямі [9, с. 2]. Письменник вважає достатнім для цього демонстрацію лояльності до неї відомих діячів культури. Зокрема, сам автор, продовжуючи писати художні тексти російською мовою, в спілкуванні по радіо та телебаченню, а також у деяких есе та статтях використовує українську.

Після подій «Помаранчевої революції», що загощила протистояння різних частин суспільства, у творчості А. Куркова наявні елементи вельми поширеного в політології, а з певного моменту і в усьому українському суспільстві, дискурсу про «дві України», що походить від есе М. Рябчука зламу ХХ-ХХІ ст. [11] Письменник на рівні окремих висловлювань поділяє думку про існування відмінностей у менталітеті населення західних та східних регіонів України, наявність двох історичних пам'ятей [2]. Але автор не акцентує на розгляді відмінностей різних частин України, як М. Рябчук, а концентрується на подоланні непорозумінь між мешканцями різних регіонів. Для цього А. Курков вважає необхідним створення збалансованої концепції розвитку культури з урахуванням інтересів усіх верств населення, уникаючи конфліктних тем. Така концепція повинна забезпечити рівноправне співіснування в одній державі різномовних культур,

формування нації та громадянського суспільства на основі всіх етносів України [1]. Зважаючи на прихильність автора до української культури та мови, ставлення до якої розглянуто нижче, вона має ґрунтуватися саме на означених первнях.

Навесні 2014 р. письменник підтверджує думки про те, що необхідно розвивати свою культурну цілісність. Цього разу А. Курков рішуче підтримує захист українського інформаційного простору від існуючих, на думку автора, спроб втручання та підпорядкування значних його частин російськими ЗМІ. Ці атаки письменник пов'язує з концепцією «руського мира», що має на меті захоплення як культурного, так і фізичного простору України [6]. У такій оцінці російських дій стосовно української культури А. Курков долучається до інших українських письменників, серед яких Ю. Андрухович і Т. Прохасько. Загалом думки письменника подібні до розроблених моделей подолання відмінностей між різними регіонами України відомих вітчизняних науковців О. Гриценка [5] та Я. Грицака [4, с. 176-191].

Доповнюють бачення української культури А. Куркова його думки щодо розвитку мов у державі. Письменник послідовно виступає проти спекуляцій та дій різних груп можновладців щодо посилення позицій російської мови в Україні. Автор стверджує, що вони є шкідливими для нашого суспільства, адже вбачає в таких намірах не спробу зрівняти її в правах з українською мовою, а намагання не користуватися останньою. Такі дії, на думку письменника, сприяють знищенню самоідентифікації громадян держави, провокують у них більшу пасивність, хоча мають на меті лише тимчасові вигоди [3, с. 57]. У разі надання російській мові статусу другої державної А. Курков прогнозує збільшення напруженості в суспільстві та фактичний поділ України на україномовну та російськомовну.

Утім, автор переконаний, що після розпаду Радянської імперії Росія вже не має монопольного права на російську мову, як і розкол Французької імперії призвів до появи франкофонів. Тобто А. Курков, відповідно до своїх роздумів про українську культуру, вважає російську мову та створену нею продукцію внутрішнім багатством України за умови визнання певного пріоритету за українською. Він наголошує на необхідності її розвитку разом з іншими мовами народів країни: «Той факт, що в київських школах не викладають російської — це повна дурня, за яку має відповідати минала влада. Як і за невикладання польської мови в школах Гуцульщини чи румунської в школах Буковини»

[7, с. 77]. Ці думки А. Куркова набувають підтвердження і в останніх його інтерв'ю. Незважаючи на визнання письменником інформаційної агресії зі сторони Росії, він обстоює думку щодо необхідності посилення уваги до російської мови, зокрема про доречність визнання її регіональною на певних теренах [6]. У таких своїх поглядах на українську культуру та мову автор долучається до широкого кола як російськомовних (О. Нікітін), так і україномовних (С. Жадан, М. Матіос) вітчизняних письменників, інтелектуалів (Я. Грицак, О. Гриценко) тощо. Слід відзначити, що більшість названих діячів, погоджуючись з можливістю вільного існування всіх мов та культур країни, як і А. Курков, попереджають про неприпустимість при цьому їх розвитку завдяки зменшенню сфер використання української мови та культури, наголошують на необхідності одночасного збереження чи збільшення домінування останніх.

Приділяючи значну увагу загальним проблемам української культури, А. Курков, однак, більше зосереджується на стані розвитку її окремої складової — українського літературного процесу. Він називає українськими письменниками всіх літераторів, котрі живуть в Україні та створюють тексти будь-якими мовами. Проте А. Курков вважає, що в країні ще не існує єдиного літературного простору, не налагоджено комунікації між різними групами авторів: україномовними, російськомовними, кримсько-татарськими тощо. Щодо російськомовних літераторів письменник говорить про відсутність діалогу навіть між різними літературними середовищами. Проте найбільшою перешкодою для налагодження комунікації між вітчизняними літературними колами А. Курков вважає упереджене ставлення численних україномовних авторів до своїх іншомовних, насамперед російськомовних, колег. Багато з них дотримують тієї позиції, що українська література може існувати тільки як україномовна, а стосовно літераторів, які пишуть російською, може додаватися ще й аргумент про неповноцінність її місцевого варіанта [7, с. 74-75]. Хоча слід визнати певну слушність слів письменника, однак необхідно також відзначити характерну останнім часом тенденцію до налагодження діалогу між україномовними та російськомовними авторами. Наприклад, упродовж одного року вийшли друком спільна книга С. Жадана та Л. Лузіної «Палата № 7», романи А. Куркова «Львівська гастроль Джими Хендрікса» та Ю. Винничука «Танго смерті», в яких вони зобразили один одного, збірка «27 регіонів України» тощо. Значну

роль у цьому процесі також відіграють журнал «Шо», фестиваль «Київські лаври» та ін.

На думку А. Куркова, порушена комунікація і між письменниками та читачами. Унаслідок браку єдиного літературного простору, вважає літератор, регіони країни читають різних авторів. Україномовна література часто не досягає східних та південних теренів, не поширюється за межі обласних міст. Російськомовна література різних частин держави не тільки не досягає західних, а й навіть сусідніх областей. У ще гіршому стані перебувають кримсько-татарська та інші частини літератури України.

У подальшому аналізові А. Курков продовжує приділяти увагу переважно двом найвпливовішим групам українського літературного процесу — україномовним та російськомовним авторам, стан яких визначає по-різному. Сучасну україномовну літературу А. Курков вважає розвинутішою за російськомовну. Письменник говорить про більшу злагодженість дій україномовних белетристів, існування певного середовища, яке сприяє не тільки творчому вдосконаленню, обміну думками, а й комерційному успіху. Упродовж 2000-х рр. літератор часто і піднесено оповідає про появу нового покоління письменників (С. Жадана, Н. Сняданко, Л. Дереша, Т. Малярчук, Є. Кононенко, І. Карпи тощо [14, с. 19]), якого, згідно з його твердженням, немає ані в Росії, ані в Польщі [10]. Причину цього автор убачає в тому, що українська література виникла фактично «з вакууму», відмовилася від радянського канону та створила абсолютну нову, наближену до європейської, літературу. Доволі позитивно висловлюється А. Курков і щодо зовнішніх успіхів україномовної літератури. Автор регулярно повертає увагу до перекладів книг українських письменників на інші мови, їх успіхів серед читацької аудиторії Польщі та Німеччини, з оптимізмом ставиться до перспектив україномовної літератури в Європі, вважаючи, що вона вже ввійшла в європейський контекст.

У свою чергу, стверджує автор, російськомовні письменники творять розрізнено і спроб консолідації їх середовища не було. Цікаві російськомовні літератори, на думку А. Куркова, мають успіх за кордоном, у Росії, однак в Україні їх ніхто не читає, не друкує через відчуження російськомовної культури від загальнодержавної. Унаслідок цього відбувається гальмування якісного та кількісного її розвитку. Щоправда, в інтерв'ю 2012 р. А. Курков відзначає існування позитивних тенденцій в українській російськомовній літературі [8].

Не уникає критики автора й україномовна література. Так само, як і в російськомовних письменників, А. Курков звертає увагу на те, що немало белетристів розробляють теми, які були актуальними в Європі ще в 60-х рр. ХХ ст. («секс, наркотики, рок-н-рол») [3, с. 56]. Автор вважає, що в цьому напрямі давно зроблено необхідне, в той час як справді бракує мейнстримової, серйозної соціальної та дитячої літератури тощо [14, с. 19]. Не сприяє підвищенню якості літератури, на думку А. Куркова, і поширена серед україномовних літераторів настанова на творчі «тусівки», коли позиція письменника визначається більше стилем життя, іміджем, ніж професійною майстерністю [1]. Ще одним недоліком україномовної літератури А. Курков вважає брак якісних авторів. Він стверджує, що нині такими є близько 20 письменників, а для повноцінного літературного процесу Україні потрібно ще стільки ж активних літераторів, тиражі яких мали б починатися від 10 тисяч екземплярів [14, с. 19]. Таким чином, А. Курков, як і деякі інші українські автори (наприклад, С. Жадан), наголошує на можливості існування української літератури різними мовами (це твердження особливо цікаво сприймається на фоні багатомовності української барокової літератури). Письменник убачає значні проблеми в розвитку вітчизняного літературного процесу, що стосуються як якості самої літератури, так і системи її розповсюдження, хоча доволі високо оцінює його внутрішні та зовнішні здобутки.

Важливою складовою роздумів А. Куркова є питання розвитку літературного процесу України. Передусім письменник привертає увагу до системи пропаганди та розповсюдження книг у межах держави. Автор дотримує тієї думки, що, не зважаючи на відсутність книжкової індустрії в українській провінції, там залишається доволі великий попит на книжкову продукцію. Літератор вважає, що в Україні можна ще більше посилити інтерес до української літератури за порівняно стислий термін — один-два роки. Для цього, стверджує автор, необхідно реалізувати соціальні програми, спрямовані на популяризацію процесу читання, організувати систему поїздок письменників по країні, інші культурні акції. Доцільним у цьому контексті А. Курков убачає, посилаючись на власний досвід, хоча б організацію спеціального автобуса-книгарні, який міг би крім книжок, також привозити в районні центри та села митців за задалегідь відомим маршрутом.

Ще однією проблемою, через яку вповільнюється розвиток вітчизняної книги, А. Курков називає брак коштів на рекламу

книжок. При серйозній рекламі з плакатами, прес-конференціями, теле- та радіоефірами, національним туром, зауважує автор, можна досягти більшої довіри до власної продукції, набагато позитивнішого сприйняття людьми вітчизняної масової літератури: «В Києві в метро частіше рекламують Донцову та Мариніну... Якщо зробити те ж саме з українськими письменниками — подібним чином їх рекламувати — з'явиться відчуття, що в нас така ж масова література, не гірше» [10].

Важливим напрямом розвитку А. Курков вважає зовнішнє просування літературної продукції України. Письменник переконаний, що українська культура та література мають посісти значно помітніше місце в європейському культурному просторі, а країна — зайняти активнішу позицію в їх популяризації на різноманітних міжнародних заходах, конференціях, фестивалях, створюючи привабливий образ України у світі [14, с. 19]. Цій же меті має бути підпорядкована підтримка стосунків з репрезентантами української культури за кордоном, діаспорою, насамперед у Берліні та Парижі, де існує інтерес до сучасної України [3, с. 56].

За своєю публічною позицією А. Куркова можна вважати прихильником ліберальних поглядів на національну культуру. Автор намагається сформулювати принципи збалансованої моделі співіснування різних етномовних складників культури України, яка має базуватися, вочевидь, на взаємній лояльності культурних традицій. А. Курков визнає необхідним конструктивне співіснування різних мов у державі за умови збереження існуючого офіційного статусу української мови. У своїх виступах та висловлюваннях письменник моделює формулу комунікативної толерантності між авторами, котрі пишуть твори різними мовами. Літератор — послідовний прихильник просування якісної вітчизняної літератури, створеної будь-якими мовами, на європейському та внутрішньому ринку. Таким чином, А. Курков є одним з тих митців, які реалізують пострадянський проект моделювання національного культурного простору, зорієнтованого на сучасні демократичні цінності та позбавленого крайнощів етноцентризму. Предметом подальших досліджень може бути вивчення поглядів інших впливових російськомовних письменників України.

Список використаних джерел

1. Андрей Курков: в нашем обществе говорит о морали глупо [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://aktiv.com.ua/archives/848>. — Загл. с экрана.

2. Анзина Е. Андрей Курков: Если Луценко напишет книгу в СИЗО, возможно, я прочту ее [Электронный ресурс] / Е. Анзина. — Режим доступа: <http://fraza.ua/interview/06.07.11/119513.html>. — Загл. с экрана.
3. Астаф'єв А. Прагматизм успіху / А. Астаф'єв // Тиждень. — 2010. — № 23. — С. 56–57.
4. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. — Київ : Грані-Т, 2010. — 232 с.
5. Гриценко О. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі [Електронний ресурс] / О. Гриценко // УЦКД. — Режим доступа: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_1.php. — Назва з екрана.
6. Ерофеев О. Андрей Курков: ТВ России круглые сутки угрожает безопасности Украины [Электронный ресурс] / О. Ерофеев // Delfi. — Режим доступа: <http://ru.delfi.lt/news/live/andrej-kurkov-tv-rossii-kruglye-sutki-ugrozaet-bezopasnosti-ukrainy.d?id=64806739>. — Загл. с экрана.
7. Жадан С. Андрій Курков «Літератори і барикади» / С. Жадан // Журнал «Шо». — 2010. — № 9-10. — С. 74–77.
8. Карпова Е. Русскоязычные писатели Украины вышли из тени [Электронный ресурс] / Е. Карпова. — Режим доступа: http://rus.ruvr.ru/2013_04_03/Russkojazichnie-pisateli-Ukraini-vishli-iz-teni/. — Загл. с экрана.
9. Курков А. Культура України — багатонаціональна / А. Курков // День. — 2001. — № 42. — С. 2.
10. Небельмас А. Андрій Курков: Я втомився від дорослої літератури [Електронний ресурс] / С. Небельмас. — Режим доступа: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?andriy_kurkov_ya_vtomivsvya_vid_dorosloyi_literaturi&objectId=1044453. — Назва з екрана.
11. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення / М. Рябчук. — Київ : Критика, 2000. — 321 с.
12. Фіалко Д. Промоція книжки в Інтернеті / Д. Фіалко // Український інформаційний простір : наук. журн. Ін-ту журналістики та міжнар. відн. Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв. — Київ : КНУКІМ, 2013. — Число 1. — Ч. 2. — С. 261–265.
13. Філоненко С. О. «Нам треба» не «голосу Тараса», а українського Стівена Кінга...»: дискусія про масову літературу в сучасній критиці / С. О. Філоненко // Філологічні семінари. Літературна критика і критерії художності. — 2009. — Вип. 12. — С. 72–80.
14. Шеремет А. Андрей Курков: «Рождение нового без стресса не бывает» / А. Шеремет // День. — 2004. — № 216. — С. 18–19.
15. Rewakowicz M. Language choice and the notion of national literature in post-soviet Ukraine: the case of Andrey Kurkov / M. Rewakowicz // Tilts / Міст / Tiltas. Воронежский журнал балто-славянских исследований. Междисциплинарный гуманитарный проект. — Воронеж, 2007. — Вып. 1. — С. 6–14.

References

1. Andrei Kurkov: v nashem obshchestve govorit o morali glupo [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupa: <http://aktiv.com.ua/archives/848>. — Zagl. s ekrana.
2. Anzina E. Andrei Kurkov: Esli Lutsenko napishet knigu v SIZO, vozmozhno, ya prochtu ieie [Elektronnyi resurs] / E. Anzina. — Rezhim dostupa: <http://frazua.com.ua/interview/06.07.11/119513.html>. — Zagl. s ekrana.
3. Astafiev A. Prahmatyzm uspihu / A. Astafiev // Tyzhden. — 2010. — № 23. — S. 56–57.
4. Hrytsak Ya. Zhyttia, smert ta inshi nepryiemnosti: statti ta eseii / Ya. Hrytsak. — Kyiv : Hrani-T, 2010. — 232 s.
5. Hrytsenko O. Kultura i vlada. Teoriia i praktyka kulturnoi polityky v suchasnomu sviti [Elektronnyi resurs] / O. Hrytsenko // UTsKD. — Rezhym dostupu: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_1.php. — Nazva z ekrana.
6. Erofeev O. Andrei Kurkov: TV Rossii kruglyie sutki ugrozhaet bezopasnosti Ukrainy [Elektronnyi resurs] / O. Erofeev // Delfi. — Rezhim dostupa: <http://ru.delfi.lt/news/live/andrej-kurkov-tv-rossii-kruglyie-sutki-ugrozhaet-bezopasnosti-ukrainy.d?id=64806739>. — Zagl. s ekrana.
7. Zhadan S. Andrii Kurkov «Literatory i barykady» / S. Zhadan // Zhurnal «Sho». — 2010. — № 9-10. — S. 74–77.
8. Karpova E. Russkoiazychnye pisateli Ukrainy vyshli iz teni [Elektronnyi resurs] / E. Karpova. — Rezhim dostupa: http://rus.ruvr.ru/2013_04_03/Russkojazychnie-pisateli-Ukraini-vishli-iz-teni/. — Zagl. s ekrana.
9. Kurkov A. Kultura Ukrainy — bahatonatsionalna / A. Kurkov // Den. — 2001. — № 42. — S. 2.
10. Nebelmas A. Andrii Kurkov: Ya vtomyvsia vid dorosloi literatury [Elektronnyi resurs] / S. Nebelmas. — Rezhym dostupu: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?andriy_kurkov_ya_vtomivsia_vid_dorosloyi_literaturi&objectId=1044453. — Nazva z ekrana.
11. Riabchuk M. Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiivovorennia / M. Riabchuk. — Kyiv : Krytyka, 2000. — 321 s.
12. Fialko D. Promotsiia knyzhky v Interneti / D. Fialko // Ukrainyskyi informatsiinyi prostir : nauk. zhurn. In-tu zhurnal. i mizhnar. vidn. Kyiv. nats. un-tu kultury i mystetstv. — Kyiv : KNUKIM, 2013. — Chyslo 1. — Ch. 2. — S. 261–265.
13. Filonenko S. O. «Nam treba» ne «holosu Tarasa», a ukrainskoho Stivena Kinga...»: dyskusiiia pro masovu literaturu v suchasniy krytytsi / S. O. Filonenko // Filolohichni seminary. Literaturna krytyka i kryterii khudozhnosti. — 2009. — Vyp. 12. — S. 72–80.
14. Sheremet A. Andrei Kurkov: «Rozhdenie novogo bez stressa ne byvaet» / A. Sheremet // Den. — 2004. — № 216. — S. 18–19.
15. Rewakowicz M. Language choice and the notion of national literature in post-soviet Ukraine: the case of Andrey Kurkov / M. Rewakowicz // Tilts / Mist / Tiltas. Voronezhskii zhurnal balto-slavianskikh issledovani. Mezhdistsipl. gumanit. proekt. — Voronezh, 2007. — Vyp. 1. — S. 6–14.

■ UDC [930.85:82.09](477)

PROBLEMATIZATION OF UKRAINIAN CULTURE IN RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE DISCOURSE OF PRESENT-DAY UKRAINE

Klitsenko S. V., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
belijsakralizator@rambler.ru

The aim of this paper is to examine A. Kurkov's public position on the current issues of present-day culture of Ukraine. This writer is one of the most famous representatives of Ukrainian novelists writing in Russian.

Research methodology. The author has used the hermeneutic method that provides comprehension of the examined texts and the comparative method that makes it possible to determine similarities in the ideas of various authors, demonstrate their own and borrowed elements in their thoughts.

Results. The study of the views of Ukrainian novelists writing in Russian is of great importance for an adequate understanding of the cultural situation in Ukraine. One of the most influential representatives of these writers is A. Kurkov. Taking into account his public position we can consider him to be a follower of liberal views on the national culture. The writer tries to formulate the principles of a balanced model of coexistence of different ethno-lingual components of Ukrainian culture which should obviously be based on mutual loyalty of cultural traditions. According to A. Kurkov, the constructive coexistence of different languages in the state is necessary provided that the existing official status of the Ukrainian language is maintained. In his presentations the writer models a formula of communicative tolerance among the authors who write in different languages. He is a consistent follower of promoting the quality national literature in various languages at the European and internal market. Thus, A. Kurkov is one of those masters who implements a post-Soviet project of modeling the national cultural environment oriented towards modern democratic values without the extremes of ethnocentrism.

Novelty. For the first time A. Kurkov's views concerning the state and alternatives of the Ukrainian culture development are analyzed.

The practical significance. The results of this paper may be used in further studies of the intellectual history of Ukrainian literature, analysis of the state of the cultural sphere of Ukraine as well as for working out models of its further development.

Key words: Ukrainian literature, Ukrainian culture, development.

Надійшла до редколегії 12.01.2015 р.

■ УДК [130.2:792.03]

О. Ю. Лачко, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ПЕРФОРМАНСУ

Розглядаються особливості становлення театрального перформансу в просторі української культури, аналізуються теоретичні позиції провідних вітчизняних учених і театральних критиків, які доводять, що український перформанс значно вплинув на розвиток сучасного європейського театру. На прикладі режисерських експериментів А. Мая, В. Троїцького, К. Кот окреслено основні характеристики сучасної вистави, що проявляються в експерименті над формою і змістом. Виявлено, що з художньої сфери перформанс потрапляє до соціального, медійного та економічного простору.

Ключові слова: театральный перформанс, постмодернізм, арт-практика, сучасний український театр, локації.

О. Ю. Лачко, аспірант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ УКРАИНСКОГО ТЕАТРАЛЬНОГО ПЕРФОРМАНСА

Рассматриваются особенности становления театрального перформанса в пространстве украинской культуры, анализируются теоретические позиции ведущих отечественных ученых и театральных критиков, которые доказывают, что украинский перформанс значительно повлиял на развитие современного европейского театра. На примере режиссерских экспериментов А. Мая, В. Троицкого, Е. Кот обозначены основные характеристики современного представления, проявляющиеся в эксперименте над формой и содержанием. Выяснено, что с художественной сферы перформанс попадает в социальное, медийное и экономическое пространство.

Ключевые слова: театральный перформанс, постмодернизм, арт-практика, современный украинский театр, локации.

O. Yu. Lachko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CULTUROLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF UKRAINIAN THEATRICAL PERFORMANCE

The special aspects of formation of the theatrical performance in Ukrainian cultural environment are considered. The author analyzes the theoretical positions of the leading national scholars and theater

critics who prove that Ukrainian performance has greatly influenced the development of modern European theater. By the example of directorial experiments of May A., Troitskyi V., Kot K., the main features of modern performances that appear in the experiment on the form and content are outlined. It has been found that the performance comes from the artistic sphere to the social, economic and media environment.

Key words: theater performance, postmodernism, art practice, modern Ukrainian theatre, locations.

Постановка проблеми. Проблемна лакуна в сучасній театральній теорії пов'язана зі складністю усвідомлення місця перформансу в просторі української культури у ХХ і на початку ХХІ ст. Як наслідок демократизації мистецьких напрямків, з'являються нові форми вистав, що зумовило необхідність їх цілісного мистецтвознавчого аналізу, оскільки у вітчизняному театрознавстві, на жаль, немає ґрунтовних монографій, увагу яких було б сконцентровано на досліджуваному явищі. Детальний аналіз українського театрального перформансу дозволить конкретизувати трансформаційні процеси, що відбуваються на площині сучасного театрального мистецтва.

Останні дослідження та публікації. Українська театральна сцена привертала до себе увагу багатьох вчених таких, як А. Баканурський, Н. Корнієнко, Ю. Клековкін, О. Коляда, В. Гайдабурда, Л. Дубчак, тим самим потрапляючи в поле діяльності декількох різноманітних областей знання. В спеціальній літературі українських мистецтвознавців проблемам сучасного театру присвячена праця В. Ковтуненка «Український театр у період сучасних суспільних трансформацій (до проблеми визначення соціокультурних показників)» [2]. У дослідженні розглянуто функціонування драматичних театрів в Україні з огляду на соціально-художні й економічні реалії сьогодення. Мистецтвознавець Ю. Сагіна здійснила культурологічний аналіз взаємовідносин сучасного театру і глядача на прикладі театрів Одеси в дослідженні «Культурологічні аспекти взаємовідносин сучасного театру та глядача: на матеріалі одеських театрів» [9]. Узагальнено методологію дослідження проблем, пов'язаних з діяльністю театру як соціально-культурного інституту. Про перформанс у найширшому трактуванні терміна існує дисертаційне дослідження В. Романюк «Перформанс у просторі культури: архаїчні прототипи та сучасні репрезентації» [8]. Науковець здійснила комплексне культурологічне дослідження перформансу та перформативних процесів у мистецтві, соціальній сфері та політиці другої половини ХХ — початку ХХІ ст.

Мета статті — визначити художні особливості театрального перформансу в культурному контексті сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перформанс як арт-практика, що зародилася в другій половині ХХ ст., наслідував тенденцію розвитку постмодернізму. Аналіз спеціальної літератури свідчить про те, що український постмодернізм суттєво відрізняється від західної моделі через певні чинники, насамперед такі, як історичні обставини та національні особливості. Дослідники зазначають: «... український постмодернізм є вторинним явищем щодо західного, оскільки не зростає на ґрунті глобальної інформатизації суспільства. Його простором перетворень стають передусім відроджені змісти національної традиції, зокрема барокової, класицистичної, романтичної, авангардної» [11, с. 116]. Це так, оскільки український театр розвивався в складний період: з другої половини 60-х і до 80-х рр. в Україні почали спостерігатися кризові явища практично в кожній сфері життя.

Так, мистецтвознавець В. Гайдабура зазначає: «Уніфікація як один із принципів комунізму торкалася і театральної «ділянки життя». Кожному місту дарувалося театральне приміщення, призначався свідомий свого ідеологічного надзавдання художній керівник. У кожній трупі були власні «Бучма» і «Ужвій», «Нятко» і «Яковченко»... Грالی тотожний репертуар. Клішувалася режисура, художнє оформлення. Поріднювалася реальність сцени 30-40-50-60-70-х років. Тривало «таке довге, довге літо» соцреалізму... Цей, довжиною в життя, період був часом обмежень, пресингу, невсипного контролю, суворох доган, жорстких санкцій» [1, с. 106]. Погоджуючись із думкою автора, зазначимо, що проникнення новаторських мистецьких практик на українську сцену було неможливим, оскільки будь-яка вистава, що виходила за межі соціалістичного реалізму, визнавалася «шкідливою», адже суперечила курсові державної доктрини. Українське театральне мистецтво переважно базувалося на моделі класичного театру, побудованій на лінійному принципі конструювання дії як оповіді.

У 90-ті рр. за умови набуття Україною незалежності виникає нова художня реальність, на яку впливають поступова зміна відносин між людьми, процес зміни ідеології та соціального вибору, переоцінка цінностей і формування нових акцентів у просторі культури. «Спостерігається тенденція руйнування мистецьких закладів, аматорських художніх колективів тощо, повалення кумирів та ідеалів радянської культури. Разом із тим утворюються численні недержавні творчі художні колективи — театри-студії,

творчі об'єднання на комерційних засадах, виникають раніше блоковані нові естетичні потреби» [10, с. 371]. «Безкровну революцію» звільнення театру від втручання ідеології у творчі процеси українські митці сприйняли як подію очікувану. Ще на гроші, котрі залишилися від старого ладу, ставилися п'єси на заборонені раніше теми. Однак, у зв'язку зі складними економічними і політичними умовами нового часу, поновлена творча енергія діячів театрального мистецтва виявилася незатребуваною. Економічна ситуація країни значно гальмувала модерні інтенції на теренах української сцени.

На зламі ХХ — ХХ ст. подальший розвиток театрального мистецтва інтенсифікується. М. Кордон зазначає: «За умов відсутності ефективної системи державного фінансування культури Указом Президента України в липні 1994 року було створено фонд сприяння мистецтву України. Ініціатором цієї організації стали представники творчої інтелігенції, політики, вчені, підприємці, хто вбачав майбутнє України у творенні культури, підтримці таланту і майстерності діячів мистецтва. Уже перші кроки його діяльності показали, що дії фонду ефективно впливають на реалізацію багатьох художніх проєктів, сприяють духовному відродженню суспільства» [3, с. 499]. Динамічно розвиваються недержавні театральні утворення. Генерація молодих режисерів активно опановує кращі зразки новітньої світової драматургії, суттєво розширюючи репертуарні межі українських театрів. Молоді митці поспішали розпрощатися із віджилим соцреалізмом, адже вільніше відчували себе в атмосфері новітнього західноєвропейського мистецтва.

Це покоління «прийшло в мистецтво в епоху постмодернізму, яка розширила образно-естетичні уявлення. Якщо класичний модернізм абсолютизував принципове новаторство, стилістичну чистоту та єдність, передбачав постійну зміну образно-пластичних систем, що претендували на створення певних моделей естетично-філософського відтворення світу, то специфіка постмодернізму — у його принциповій еkleктиці, яка відбиває нову «екологічну» цілісність людського буття та самого мистецтва» [10, с. 372]. Слід зауважити, що якісні зміни театрального ландшафту сприяли інтеграції західноєвропейських новаторських арт-практик в український сценічний простір, адже митці прагнули позбутися застарілого соцреалізму.

Актуалізуються можливості не лише для розвитку театрального перформансу в українській культурі, але і його поширення щодо інших культурних просторів. Щорічно проходить фестиваль «Дні

мистецтва перформанс у Львові», серед багаточисельних мистецьких проєктів чільне місце посідають вистави українських перформерів.

Катерина Кот, спілкуючись з Петером Шпулером, драматургом і режисером, задокументувала, що більшість учасників у своїх п'єсах висвітлюють політичні та соціальні питання. «У мене було відчуття, що українські драматурги щиро стурбовані, яким чином наше суспільство можна змінювати на краще», — зауважує П. Шпулер [5, с. 67]. Зважаючи на думку згаданого режисера про те, що «театр має важливу місію — рефлексувати наше суспільство, показувати, як людині діяти, які рішення приймати у складних ситуаціях, як це вже було в античному театрі Греції, де вистави навчали, як люди могли б жити разом» [5, с. 67], висновком бесіди стає твердження, що українська п'єса може надати нового імпульсу європейському театрові.

Український театральний перформанс у вигляді окремих вистав також стає об'єктом уваги мистецтвознавців. Спектакль «КомА» режисера Андрія Мая виявився у 2012 р. одним із найцікавіших театральних експериментів українського культурного простору початку ХХІ ст. Режисер у своїх виставах намагається уникнути театального помосту, обираючи для дії нестандартні локації. Результатом такого зближення акторів і публіки стає вільний художній стиль, як основна формотворча ознака перформансу. Надія Яремчук зауважує, що особливість вистави в тому, що глядачі переміщаються всім простором театру, але це не передбачає свободи пересування. «Публіку розділили на чотири групи, до кожної з яких приставили провідника. Необхідність покірності такому режисерському замислові (і провідникові) дещо здивувала публіку, проте й послугувала на користь виставі — це ніби нагадування про шкільний устав з його суворим дотриманням правил. Переміни локації створюють алгоритм подій, крок за кроком наближаючи нас до неминучої трагедії» [13, с. 26]. Культурологічною особливістю означеного театального перформансу є те, що режисер надав дії розкутості, одночасно обмеживши її жорсткою структурою приміщень.

У виставах А. Мая великого значення набуває зв'язок між місцем дії п'єси, темою твору й особливостями обраного для вистави середовища. У виставі «Вбити п...дара» за п'єсою молодого драматурга Євгена Марковського театральна дія відбувалася в одній зі столичних саун.

Цікавою подією в просторі українського театального перформансу, на нашу думку, є пластичний перформанс за книгою

І. Померанцева «Номо ероpticus». 13 акторів київського театру «Міст» презентували його у 2013 р. в Будинку освіти й культури «Майстер клас». Поєднання поетичної лірики з юнацькою енергією створило легку єдність сцени й глядацької зали. Власноруч створені реквізит і костюми, яскраве кольорове рішення, художній відеоряд, музичний супровід — усе це синтезувало виконавців з аудиторією глядачів.

У журналі «Українська культура» К. Кот пише: «Для авторів і учасників проекту це був новий досвід і, як вони кажуть, «авантюра». Ідею запропонувала перекладач поезії Ігоря Померанцева Діана Ключко, підхопила ідею художниці Ю. Лазаревська, яка здійснила постановку і як режисер, і як сценограф, і як майстриня асоціацій та образів у переносному і буквальному значенні — адже всі декорації й костюми виготовлялися вручну, і чи не кожен учасник узяв у цьому участь» [6, с. 36].

Великого значення щодо становлення і розвитку українського театрального перформансу набуває фестиваль сучасного мистецтва «Гогольфест». Місцем локації став колишній цегельний завод на Видубичах у Києві. «Освоєння промзон митцями — річ давно відома та звична у світі, але стихійне освоєння заводу на Видубичах — явище гідне подвигу для закордонної громадськості та й для нас. Від вистав на сцені й експозицій картин до підмітання території та виносу сміття — все робилося руками акторів, художників, музикантів та ще купи людей, які зробили цей фестиваль реальним», — зазначає Н. Яремчук [12, с. 42]. Формотворчі принципи перформансу часто простежуються в діях різноманітних експериментальних груп, представлених на фестивалі.

Так, під час П'ятого «Гогольфест'а» відбулася прем'єра МАД-шоу «Красные!». Це, за словами режисера і керівника, «інваріант масштабнішого проекту, ролі в якому виконують і чоловіки, і жінки, професійні актори й аматори» [4, с. 46]. Синтез поезії В. Маяковського з музикою «Pussy Riot» — це авантюра, реалізована всього за три тижні. Автор вистави Катерина Кот розповіла в інтерв'ю виданню «Українська культура»: «... на початку вересня з двадцяти необхідних акторів у мене було лише дві дівчини і я, але все вдалося. І це теж є прикладом того, що найважливіше — дія. Маяковський — це символ безкомпромісного прагнення розвитку, вдосконалення. Символ, який зомбували і переробили. Ми реанімуємо його, от і все» [4, с. 49]. Газети як декорації доповнювали режисерський задум, оскільки завжди були дзеркалом, що транслювало стан громадської думки.

Проаналізовані в дослідженні вистави українських митців дозволили окреслити основні характеристики українського театрального перформансу: провокативність і епатажність; інноваційність, що проявляється в експерименті над формою і змістом; пильна увага до глибинних трансформацій психоемоційного стану суб'єкта дії; соціальна спрямованість; свобода глядацького сприйняття.

Висновки. Вищезазначене дозволило дійти висновку: культурологічними особливостями становлення театрального перформансу в просторі української культури є те, що, незважаючи на цензуру, фінансову обмеженість театральної сфери та закриття мистецьких установ, перформанс не тільки був народжений, але й став спроможний надавати нового імпульсу світовому театральному мистецтву. Специфіка означеного явища полягає в переосмисленні цінності культури, подоланні розриву зв'язків між нині існуючими індивідами та їх етнокультурними традиціями.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням та аналізом українських вистав, які мають ознаки перформансу.

Список використаних джерел

1. Гайдабура В. Театральні автографи часу / В. Гайдабура. — Київ : Факт, 2007. — 292 с.
2. Ковтуненко В.І. Український театр у період сучасних суспільних трансформацій (до проблеми визначення соціокультурних показників) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.01 «Театральне мистецтво» / Валерій Іванович Ковтуненко. — Київ, 2002. — 19 с.
3. Кордон М.В. Українська та зарубіжна культура / М.В. Кордон. — Київ : Центр учбової літератури, 2010. — 584 с.
4. Корн Т. МАД-шоу «Красные» на Гогольfest / Тарас Корн // Українська культура. — 2012. — №10. — С. 46-49.
5. Кот К. Українська п'еса може дати новий імпульс Європейському театру / Катерина Кот // Українська культура. — 2013. — №3. — С. 67.
6. Кот К. Шаради Померанцева / Катерина Кот // Українська культура. — 2013. — № 5. — С. 36-38.
7. Полікарпов В.С. Лекції зі світової культури / В.С. Полікарпов. — Київ : Знання, 2006. — С. 359.
8. Романюк В.С. Перформанс у просторі культури: архаїчні прототипи та сучасні репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. культурології : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Вікторія Сергіївна Романюк. — Харків, 2008. — 18 с.
9. Сагіна Ю.В. Культурологічні аспекти взаємовідносин сучасного театру та глядача: на матеріалі одеських театрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 26.00.01

- «Теорія та історія культури» / Юлія Володимирівна Сагіна. — Харків, 2009. — 20 с.
10. Українська та зарубіжна культура / за ред. В. О. Лозовського. — Харків, 2008. — 376 с.
 11. Шевнюк О. Л. Українська та зарубіжна культура / О. Л. Шевнюк. — Київ : Знання-Прес, 2003. — 277 с.
 12. Яремчук Н. Гогольфест — 2012: театр блазнів і пророків / Надія Яремчук // Українська культура. — 2012. — № 10. — С. 42-45.
 13. Яремчук Н. «КомА» у столичному молодому театрі / Надія Яремчук // Українська культура. — 2012. — № 11-12. — С. 25-27.

References

1. Haidabura V. Teatralni avtohrify chasy / V. Haidabura. — Kyiv: Fakt, 2007.
2. Kovtunenکو V.I. Ukrainskyi teatr u period sychasnykh suspilnykh transformatsii (do problemy vyznachennia soziokulturnykh pokaznykiv): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva : spets. 17.00.01 «Teatralne mystetstvo» / Valerii Ivanovych Kovtunenکو. — Kyiv, 2002.
3. Kordon M. V. Ukrainska ta zarubizhna kultura / M. V. Kordon — Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2010.
4. Korn T. MAD-shou «Krasnye» na Gogolfest / Taras Korn // Ukrainska kultura. — 2012. — №10.
5. Kot K. Ukrainska piesa mozhe daty novyi impuls Yevropeiskomu teatru / Kateryna Kot // Ukrainska kultura. — 2013. — №3.
6. Kot K. Sharady Pomerantseva / Kateryna Kot // Ukrainska kultura. — 2013. — №5.
7. Polikarpov V. S. Lektsii zi svitovoi kultury/ V. S. Polikarpov. — Kyiv : Znannia, 2006.
8. Romaniuk V. S. Performans u prostori kultury: arkhaychni prototypy ta suchasni reprezentatsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. kulturolohii: spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / Viktoriia Serhiivna Romaniuk. — Kharkiv, 2008.
9. Sahina Y. V. Kulturolohichni aspekty vzaiemovidnosyn suchasnoho teatru ta hliadacha: na materialii odeskykh teatriv: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. mystetstvoznavstva: spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / Yuliia Volodymyrivna Sahina. — Kharkiv, 2009.
10. Ukrainska ta zarubizhna kultura / za red. V. O. Lozovskoho. — Kharkiv, 2008.
11. Shevniuk O. L. Ukrainska ta zarubizhna kultura / O. L. Shevniuk. — Kyiv : Znannia-Pris, 2003.
12. Yaremchuk N. Gogolfest — 2012: teatr blazniv i prorokiv / Nadiia Yaremchuk // Ukrainska kultura. — 2012. — № 10.
13. Yaremchuk N. «KomA» u stolychnomu molodomu teatri / Nadiia Yaremchuk // Ukrainska kultura. — 2012. — № 11-12.

■ UDC [130.2:792.03]

CULTUROLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF UKRAINIAN THEATRICAL PERFORMANCE

O. Yu. Lachko, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
ef-festival@ukr.net

The aim of this paper is to explore the artistic special aspects of the theatrical performance in the cultural context of modern Ukraine.

Research methodology. A great deal of the up-to-date information about the development of Ukrainian performance was examined on the material of scientific articles, theatrical reviews and interviews by Ukrainian directors, who use the performance in their plays.

Results. In the 90's, public theatrical associations develop dynamically. Qualitative changes of theatrical landscape have promoted integration of Western European innovative art practices in Ukrainian stage. Artists seek to get rid of outdated socialist realism because they felt freer in the atmosphere of Western European art. Such festivals as "The Days of Performance Art in Lviv" and the "Gogolfest" festival of contemporary art are held every year. Among the numerous art projects the principal place is taken by Ukrainian performers' exhibitions that stand out for their provocativeness and epatage; the innovation in the experiment on form and content; the attention focused on the deep transformations of psychological and emotional state of the agent; social orientation; freedom of audience perception. From the artistic sphere performance moves to the social, media and economic environment. In the campaigns performed for advertising purposes, the advertiser uses means of "action art": epatage, provocation, involvement in it. These principles acquire universal character by overcoming bounds of artistic action. Despite censorship and financial problems in the theatre performance art has become capable of providing a new impulse to world theatrical art. Specific features of this phenomenon are rethinking of the cultural value and overcoming the gap between existing individuals and their ethno-cultural traditions.

Novelty. The culturological aspects of formation of the theatrical performance at Ukrainian theater stage are identified in this article.

The practical significance. The material in this paper can be used for special courses and study guides for students of art schools as well as for practical training of production directors in the appropriate field.

Key words: theater performance, postmodernism, art practice, modern Ukrainian theatre.

Надійшла до редколегії 12.02.2015 р.

■ УДК 394. 2 (477. 6)

В. О. Чуйко, викладач, Дніпропетровський коледж культури і мистецтв, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Дніпропетровськ

НАРОДНЕ СВЯТО ЯК ЗАСІБ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ЄДНАННЯ

Проаналізовано традиційні свята щодо їх аксіонаповнення та зазначено, що завдяки специфічності святкових дій (масовість, усезагальність, повторюваність, оптимістичність, поєднання мови, звичаїв, різних видів мистецтва та ін.) народні свята є дієвим засобом етнокультурної ідентифікації й національного єднання. Розглянуто значимі світоглядні компоненти традиційних народних свят.

Ключові слова: народне свято, аксіологічний аспект, етнокультурна ідентифікація, народні традиції, національне єднання.

В. А. Чуйко, преподаватель, Днепрпетровский колледж культуры и искусств, аспирант, Харьковская государственная академия культуры, г. Днепрпетровск

НАРОДНЫЙ ПРАЗДНИК КАК СРЕДСТВО ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНЕНИЯ

Проанализированы традиционные праздники с точки зрения их аксионаполнения и отмечено, что благодаря специфичности праздничных действий (массовость, всеобщность, повторяемость, оптимистичность, сочетание языка, обычаев, разных видов искусства и др.) народные праздники являются действенным средством этнокультурной идентификации и национального единения. Рассматриваются значимые мировоззренческие компоненты традиционных народных праздников.

Ключевые слова: народный праздник, аксиологический аспект, этнокультурная идентификация, народные традиции, национальное единство.

V. O. Chuiko, Teacher, Dnipropetrovsk College of Culture and Arts, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Dnipropetrovsk

THE FOLK FESTIVAL A MEANS OF ETHNOCULTURAL IDENTIFICATION AND NATIONAL UNITY

Traditional festivals are analysed in the article from point of view of their axiocontent it has been noted that due to specific character of festive actions (the mass character, repetition, optimism, the combination of language, customs, different types of art and others), a folk festival is an effective means of an ethnocultural identification

and national unity. The author examines the significant philosophical components of traditional folk festivals.

Key words: folk festival, axiological aspect, ethnoculturel authentication, folk traditions, national unity.

Актуальність висвітлення цієї теми зумовлена напруженою, кризовою ситуацією в суспільстві, викликаною відмінністю політичних поглядів, уподобань українців. На нашу думку, цілком доречно в час соціальних катаклізмів звернутися до значного потенціалу народного свята як особливої моделі формування картини світу, котра впорядковує й ритуалізує свідомість, темперує життя, позитивно впливає а емоції та згуртовує спільноту.

Народне свято — емне текстове утворення, потужне комунікативне поле, що містить безліч смислів, носіями яких є різноманітні елементи культури. Під час свят у контексті емоційного піднесення, оптимістичної спрямованості заходу, традиційні цінності українства засвоюються найліпшим чином.

Народним святам присвячено немало наукових праць, серед яких можна виокремити етнографічні розвідки М. Сумцова [14], О. Воропая [3], В. Скуратівського [11], В. Борисенко [2], Г. Лозко [6] та ін. Окремі цикли свят народного календаря розглянуто в публікаціях В. Соколової [12], О. Курочкіна [9]. Еволюцію, історичну трансформацію свят вивчали Л. Малоока [7], О. Лиманська [5] та ін. У культурфілософському аспекті народні свята досліджували С. Безклубенко [1], М. Закович [4] та ін. Але понині достатньо не проаналізований аксіологічний аспект традиційних свят українців, який має екстраординарне значення як каталізатор етнічної ідентифікації й національного єднання.

Мета статті — виявити ціннісні, світоглядні компоненти традиційних народних свят як основу для етнокультурної ідентифікації й національного єднання. Для цього потрібно вирішити такі завдання:

- простежити етапи та механізм формування традиційного народного свята в діахронному контексті;
- виявити аксіологічну насиченість компонентів традиційної святкової культури;
- з'ясувати сучасний стан народної святковості.

Методологічну основу цієї наукової розвідки становлять культурологічний та аксіологічний підходи.

Українські свята як феномен культури — давні, як і сам народ. Небагато хто з наших сучасників, спостерігаючи святкове дійство, замислюється над тим, які складні поєднання

архаїчних і християнських мотивів він має можливість спостерігати. Спробуємо виокремити й розглянути кожен з них, аналізуючи найдавніші складові традиційних свят.

Основним заняттям наших пращурів було землеробство, тому і праця, і життєвий цикл людей підпорядковувалися зміні пір року, в яких головна роль відводилася Сонцю.

Ушановування Сонця — головного світила від якого залежав урожай, — у річному циклі розпочиналося на свято Коляди, що знаменувало народження Божича Коляди (тобто Сонця-Дитини).

Різдво Коляди мало особливу магічно-святкову атмосферу. І нині зберігаються традиції підготовки до нього. Перед Колядою господарі ретельно прибирали дім та інші забудови, готуючись до свята. В оселі врочисто встановлювали Дідуха — житній сніп, який утілював дідов (предків). Господині прикрашали хату рушниками. На стіл, під скатертину, скраю накладали сіна (щоб рік був багатим на сіно і сприятливим для худоби), ставили пісні страви. Видатний дослідник народних традицій К. Сосенко [13] зазначав, що святотечірні страви, зокрема кутя або, як її ще називають, «коливо» (каша з пшениці чи жита) — надзвичайно архаїчні і являють собою перші хліборобські здобутки. Не обходиться різдвяна вечеря, як і жодне народне свято, без вареників (символічного зображення Місяця). Родинна вечеря на Різдво-Коляду присвячувалася душам померлих родичів. Господар підкидав першу ложку куті до стелі та промовляв: «Дідів кутею пом'яніте!». За столом залишали вільні місця (щоб діди сідали). Зі столу не прибирали, щоб духи предків могли скуштувати свято вечірніх страв. До осель заходили колядники, які вітали господарів, зичили їм багатства, доброго врожаю, приплоду худобі.

Нині вже спостерігається трансформована народна традиція відзначання Різдва та Нового року. У сучасній новорічній обрядовості можна виокремити компоненти святкування Різдва-Коляди, традиції стародавнього Новоліття та християнські мотиви.

В Україні, ще до прийняття християнства, початок нового хліборобського року відзначали навесні. Свято мало назву Новоліття (нове літо). На ньому «посівали» — обсіпали зерном (символ відродження і достатку) та бажали людям благополуччя й урожаю, а також щедрували.

У щедрівках — народних обрядово-звичаєвих піснях — наявні щедрі побажання рідним і близьким, а також мотиви весняних господарських робіт. Щедрівки первинно виконувалися на Щедрий вечір (Новоліття). Але історично склалося так, що святкування

Нового року було спочатку перенесено на осінь, а потім, за наказом Петра I, — на січень. Тоді й відбулося зміщення в часі відзначання Новоліття, а обрядові пісні весняного щедрівочного циклу стали співати разом із колядками.

На дванадцятий день після Різдва-Коляди язичники відзначали свято Води — Водокрес (1-2 січня за новим стилем). Святкування відбувалося під покровительством Богині-Дани — жіночого першопочатку Всесвіту.

У неділю після весняного рівнодення давні руси святкували Великдень Дажбожий. Вони не пов'язували Великдень із повним місяцем і не чекали цієї фази. Великдень — свято Сонця, яке втілює Життєдайну силу, Добро, Любов, тому існував звичай обмінюватися ритуальними поцілунками на знак добра і любові, дарувати один одному писанки.

У найдовший день (літнє сонцестояння) слов'яни святкували Купайла (Купала, Купало). Персонажами обряду були дві ляльки — Купайло і Марена. Купайла парубки виготовляли із соломи, а Марену — дівчата — з гілок дерева, прикрашали стрічками, квітами. Купайло і Марена — утілення двох божеств, що відповідають стихіям Вогню й Води і, відповідно, Сонцю та Хмарі. І. Нечуй-Левицький у своїй розвідці «Світогляд нашого народу» вказує, що «купальське свято справлялось двом богам: богу Сонцю й богині Хмарі, німфі дощу» [10, с. 63]. Наприкінці обряду Купайла спалювали, а Марену топили в річці, повертаючи кожного своїй стихії.

Уявлення про цінності буття, які персоніфікувалися у святково-обрядових постатях (Земля-Мати, Сонце-Дажбог, Жива Вода, Дідух та ін.), колядках, щедрівках, веснянках, купальських, жнивних піснях — були регуляторами життя людини.

Крізь призму народних свят простежується вшанування предків, виховання поваги та любові до родичів, односельців і взагалі людей, а також до основних та допоміжних господарських занять — землеробства, скотарства, бджільництва.

Аналіз найдавнішого пласта народної обрядовості, його ритуально-сакральних постатей, словесного оформлення, символіки, культів надає можливості змінити уявлення про цінності язичницьких свят як щось меншовартісне, примітивне.

Вивчення духовних надбань дохристиянської доби надає підстави до розгляду й оцінки ціннісних уявлень язичницького періоду як змістовно насиченої культурної традиції, котра певною мірою вплинула на функціонування християнства в Україні-Русі.

У язичницьких святах відображалися стародавні, патріархальні уявлення спільноти про ціннісні категорії (добре й погане), моральне, доцільне, довершене. Завдяки трансляційній функції обрядових свят у народі складався певний архетип (від грецьких слів «початок» і «образ»), котрий містив аксіомативи, поведінкові моделі, міфологічні образи, які передавалися від покоління до покоління і переходили на рівень «колективного підсвідомого».

Архаїчні свята віддзеркалювали етнічну картину світу (від грецького «етнос» — народ), тому що цей «образ світу» був створений самим народом упродовж певного періоду його історичного розвитку. Основу етнічної картини світу українців становлять любов до рідної землі (образ Матері-землі), Природи та її антропоморфізація, ушанування щедрості, працелюбності людини та самої сім'ї як основи суспільного буття. Народний світогляд і культури, етичні погляди й етикет, традиції та звичаї, жанри фольклорної творчості, життєвий уклад передавалися завдяки системі язичницьких обрядових свят, таким чином забезпечувалася передача і засвоєння основних культурних цінностей спільноти.

З прийняттям християнства святково-обрядова сфера русичів поступово трансформувалася, набуваючи нових цінностей та соціального забарвлення. Відбулося накладання християнського святкового календаря на стародавні свята. У дні традиційних рідновірських свят християни почали вшановувати своїх святих, замінюючи персоналії давніх руських богів. Так, давньоруський Купало поступився персоні Іоана Хрестителя, й нині стародавнє свято сонця і води відоме під назвою Івана Купала. Різдво Коляди замінено Різдом Христовим, Свято весняного Сонця (Великдень Дажбожий) — Пасхою та ін.

Таким чином, календар традиційних народних свят, який відомий нині, сформувався завдяки накладанню дат ушанування християнських святих на стародавні народні свята ще язичницького періоду. Церква доклала значних зусиль, щоб трансформувати язичницькі свята, зокрема збагатити їх новими пісенними текстами з християнською спрямованістю. Християнські колядки, щедрівки створювали братства, діяльність яких почала активізуватися ще з XV ст., та учні слов'яно-греко-латинських шкіл. Це вже були зразки творчості, збагачені християнськими символами, образами Христа, Божої Матері, святих. Християнські персоналії зумовлювали нову аксіологію обрядодій, поширювали поняття милосердя, добра, захисту знедолених. Завдяки цьому в народній святковості почали виразніше утверджуватися антропологічні мотиви.

Християнські цінності значною мірою вплинули на формування національної культури, характеру і менталітету українців. Християнство акумулювало й нову картину світу спільноти, основану на засадах Богоцентризму. Засвоюючи чужу віру, вірування наших предків не розчинилися в нових християнських святах та обрядах. «Уламки» язичництва існують і понині, частково конкуруючи, частково зливаючись із християнською обрядовістю. Неможливо уявити зиму без Різдва Христового, ряджених, вертепу і куті, а весну — без Христового Воскресіння, Великдень — без писанок. Літні Зелені свята невід’ємно асоціюються з клечанням хати гілочками і свіжою травою. Спас поєднується з обжинковими звичаями й обрядами. Можна тільки пишатися тим, що українська обрядовість є однією з найбагатших у Європі.

Нині багато говорять про відродження народних свят і обрядів, але, на жаль, це відбувається доволі повільно. Наприклад, у такій великій області, як Дніпропетровська, з порівняно активною глибинкою (села, селища) з традиційним побутуванням купальських, різдвяних та свят зустрічі весни — у м. Дніпропетровськ у загальноміському масштабі проводяться тільки два народні свята: Купала й Масляна. 66,8% респондентів, за результатами інтерв’ювання дослідницькою групою Дніпропетровського коледжу культури і мистецтв, визнали кількість проведення народних свят у місті недостатньою.

Нині в соціумі існує проблема відсутності згуртованості, суспільної єдності, вирішити яку покликана етнокультурна ідентифікація громадян. Кожна політична чи так звана «громадянська» нація, навіть якщо формується на зразок поліетнічної американської, повинна мати певний стрижень — мовно-культурне ядро. В Україні, безперечно, пріоритет повинен належати українській культурній традиції, за умови сприятливих можливостей для співіснування інонаціональних культур.

Слово «ідентичність» походить від латинського *identifico* — отожднюю. Питання тотожності всього суцього турбували філософів ще з часів античності. Погодимось з думками науковця І. Малигіної [8], що етнокультурна ідентичність — складний соціально-психологічний феномен, зміст якого становить як усвідомлення індивідом спільності з локальною групою на основі певної культури, так і усвідомлення групою своєї єдності на тих же підставах, психологічне переживання цієї спільності, а також індивідуальні та колективні форми її маніфестації. Відомий учений, автор історико-етноцентричної теорії нації Е. Сміт висловлював думку, що на

початкових етапах націєтворення культурні чинники ефективніші державних інституцій. У цьому контексті істотніше простежується роль народних святкувань. Народне свято надає можливості долучити особистість до світу культури, засвоєння мови, історії, мистецтва, етнічних зразків поведінки тощо. Основою народної святковості є співпричетність, співпереживання в процесі обрядової дії деякої події, позначеної суспільством як значимої, важливої. В обряді завжди беруть участь усі присутні. Ритми руху, загальні для всієї групи, дозволяють її членам уявити себе чимось більшим, ніж одиниця, відчувати суспільний, груповий організм, переживати і маніфестувати свою згоду з подією та її оцінку. Кожен, хто хоч раз переживав подібне, зберігає пам'ять про це, як про щось дуже суттєве, важливе, яке не обмежується буденністю.

Отже, слід підкреслити, що народне свято має особливу культуротворчу функцію, яка безпосередньо пов'язана зі становленням національного менталітету й укорінена в національних традиціях. На її основі формуються національний світогляд, ідеологія, певний ракурс бачення картини світу. За допомогою культурних соціально-психологічних механізмів національного характеру здійснюється своєрідна «навігація», скеровується все життя суспільства. У процесі проведення народного масового свята відбувається глибинна трансляція традиційних цінностей культури, завдяки чому досвід відтворюється знову, і таким чином передається від покоління до покоління. Оптимістичність народних святкових концепцій виражена в тому, що за допомогою природної життєрадісності свята можна подолати кризу сучасного суспільства, об'єднавши людей на емоційно-ідеологічній основі.

Народне свято має й транслює в часі специфічну «мову» жестів, рухів, звуків, дій (загалом це становить обряд або ритуал), у якій відбито соціальний досвід. Крім того, народне свято є проявом естетичних традицій етносу, скарбницею пісенності, танцювального й ужиткового мистецтва, музики, народного гумору тощо. Саме свято естетично організовує і переоформлює час людського життя, вносячи в нього елементи повноти, задоволення і гармонії, ніби збалансовуючи життя суспільства із життям природи. У народному святі кожен присутній є його неодмінним учасником, органічно інтегруючись у ритуально-ігрову канву дійства. Долучення широких мас до участі в традиційних святах — надійний шлях становлення патріотів держави, тому що справжній патріотизм формується в результаті засвоєння етнокультурних традицій та творення на їх основі нових. Категорія «етнокультурне

виховання» трактується як багатогранний і тривалий процес формування в психічних структурах індивіда відчуття природності етнокультури спільноти, одиницею якої він є, з метою глибинного розуміння власного «Я», стимулювання внутрішнього потенціалу в процесі самовиявлення, творчого саморозвитку і самореалізації та цілеспрямованої підготовки до міжкультурного діалогу.

Перспективою подальших досліджень є розгляд сучасних модифікацій презентування народних святкувань та їх семіотичної насиченості.

Список використаних джерел

1. Безклубенко С. Д. Теорія культури : навч. посіб. / С. Д. Безклубенко. — Київ : КНУКіМ, 2002. — 264 с.
2. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / В. К. Борисенко / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. — Київ : Універс., 2000. — 191 с.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай : у 2 т. — Київ : Оберіг, 1991. — Т. 1. — 435 с. ; Т. 2. — 447 с.
4. Закович Н. М. Советская обрядность и духовная культура / Н. М. Закович. — Київ : Наук. думка, 1980. — 221 с.
5. Лиманська О. В. Календарне свято як складова української обрядової культури : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / О. В. Лиманська. — Київ, 2008. — 18 с.
6. Лозко Г. С. Українське народознавство / Г. С. Лозко. — 3-е вид. — Харків : Вид-во «Див», 2005. — 472 с.
7. Малоока Л. В. Історична еволюція масових свят українців : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 17.00.01 «Теорія та історія культури» / Л. В. Малоока. — Київ, 2006. — 17 с.
8. Малыгина И. В. Феномен идентичности в контексте философского знания И. В. Малыгина // Ученые записки МГУКИ. Вып. 25. — М. : МГУКИ, 2003. — С. 33-49.
9. Курочкін О. В. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність / О. В. Курочкін. — Київ : Наук. думка, 1978. — 159 с.
10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. — Київ : Обереги, 1992. — 85 с.
11. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу / В. Т. Скуратівський. — Київ : Освіта, 1985. — 272 с.
12. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов / В. К. Соколова. — М. : Наука, 1979. — 363 с.
13. Сосенко К. Різдво — Коляда і Щедрий вечір / К. Сосенко. — Київ : Укр. письменник, 1994. — 286 с.
14. Сумцов Н. Ф. Символика славянских обрядов / Н. Ф. Сумцов. — М.: Изд. Фирма «Восточная литература» РАН, 1996. — 296 с.

References

1. Bezklubenko S. D. Teoriia kultury : navch. posib. / S. D. Bezklubenko. — Kyiv : KNUKiM, 2002. — 264 s.
2. Borysenko V. K. Tradytsii i zhyttiediiialnist etnosu: na materialakh sviatkovykh-obriadovoi kultury ukrainsiv : navch. posib. dlia stud. vyshchikh navch. zakl. / V. K. Borysenko / Kyiv. nats. un-t im. T. H. Shevchenka. — Kyiv : Univers., 2000. — 191 s.
3. Voropai O. Zvychai nashoho narodu. Etnohrafichnyi narys / O. Voropai : u 2 t. — Kyiv : Oberih, 1991. — T. 1. — 435 s. ; T. 2. — 447 s.
4. Zakovych N. M. Sovetskaia obriadnost i dukhovnaia kultura / N. M. Zakovych. — Kyiv : Nauk. dumka, 1980. — 221 s.
5. Lymanska O. V. Kalendarne sviato yak skladova ukrainskoi obriadovoi kultury : avtoref. dys. ... kand. mystetstvoznavstva : spets. 26.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / O. V. Lymanska. — Kyiv, 2008. — 18 s.
6. Lozko H. S. Ukrainske narodoznavstvo / H. S. Lozko. — 3-e vyd. — Kharkiv : Vyd-vo «Dyv», 2005. — 472 s.
7. Malooka L. V. Istorychna evoliutsiia masovykh sviat ukrainsiv : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 17.00.01 «Teoriia ta istoriia kultury» / L. V. Malooka. — Kyiv, 2006. — 17 s.
8. Malygina Y. V. Fenomen identichnosti v kontekste filosofskogo znaniia Y. V. Malygina // Uchenye zapiski MGUKI. Vyp. 25. — M. : MGUKY, 2003. — S. 33-49.
9. Kurochkin O. V. Novorichni sviata ukrainsiv. Tradytsii i suchasnist / O. V. Kurochkin. — Kyiv : Nauk. dumka, 1978. — 159 s.
10. Nechui-Levytskyi I. Svitohliad ukrainskoho narodu: Eskiz ukrainskoi mifolohii / I. Nechui-Levytskyi. — Kyiv : Oberehy, 1992. — 85 s.
11. Skurativskiy V. T. Didukh: Sviata ukrainskoho narodu / V. T. Skurativskiy. — Kyiv : Osvita, 1985. — 272 s.
12. Sokolova V. K. Vesenne-letnie kalendarnye obriady russkikh, ukraintsev i belorussov / V. K. Sokolova. — M. : Nauka, 1979. — 363 s.
13. Sosenko K. Rizdvo — Koliada i Shchedryi vechir / K. Sosenko. — Kyiv : Ukr. pismennyk, 1994. — 286 s.
14. Sumtsov N. F. Simvolika slavianskikh obriadov / N. F. Sumtsov. — M. : Yzd. Firma «Vostochnaia literatura» RAN, 1996. — 296 s.

■ UDC 394. 2 (477. 6)

THE FOLK FESTIVAL AS A MEANS OF ETHNOCULTURAL IDENTIFICATION AND NATIONAL UNITY

Chuiko V. O., Teacher, Dnipropetrovsk College of Culture and Arts, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Dnipropetrovsk
svetchuiko@yandex.ru

The aim of this paper is to show the axiological and philosophical components of traditional folk festivals as the foundation for ethnic and cultural identity and national unity.

Research methodology. The methodological basis of research are scientific folklorist publications about folk festivals. Culturalological and axiological approaches are the basis of this research.

Results. The author notes that the folk festival has rich opportunities for an immersion of the individual in the world of culture, where a person learns the language, history, art, ethnic norms of behavior and etc. All audience always takes part in the folk festival. They together can experience common emotions in the process of the ritual action. Rhythms of movement common to the entire group allow its members to feel something greater than one man, and to have common feelings, the «general body», the experience and to manifest their consent with the event and its evaluation.

The author points out that the folk festival has a special culture-forming function. It is closely associated with the formation of the national mentality. The national world outlook, ideology, a special angle of vision of the «picture of the world» are created on the basis of the culture-forming function of the folk festival.

The lives of the whole society and the peculiarity of «navigation» are realized by means of cultural and social-psychological mechanisms of national character. The national festival has traditional values of culture. The rituals are performed over and over again, and culture traditions are thus passed on from generation to generation.

The author notes that the folk festival has got an optimistic character. This feature of the folk festival unites people. It helps them through difficult times. The folk festival has the collective nature of the actions. It is important as a means of national unity.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the rich axiological and philosophical components of traditional folk festivals as the foundation for ethnic and cultural identity and national unity.

The practical significance. Directors and screenwriters of folk festivals may find the information contained in this article useful for a modern strategy of folk festivals practices.

Key words: folk festival, axiological aspect, ethnoculturel authentication, folk traditions, national unity.

Надійшла до редколегії 21.01.2015 р.

■ УДК 930.1 (477.81) «1921-1939 РР.»

О.Г. Глуцук, старший викладач, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Проаналізовано організаційні процеси в культурному житті на території Західної Волині міжвоєнного періоду в сучасній вітчизняній історіографії. Акцентується на дослідженнях специфіки організаційних процесів у діяльності товариства «Просвіта», різних культурно-мистецьких та освітніх інституцій на цій території, громадських організацій, жіночих та молодіжних товариств. Висвітлено організаційну діяльність у мистецькому житті, міжнаціональних взаєминах населення, яке проживало на теренах Західної Волині у 20-30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, організаційні процеси, громадські організації, просвітницька діяльність, культурно-мистецьке життя, змістовне дозвілля, Волинське воєводство, Друга Річ Посполита.

О.Г. Глуцук, старший преподаватель, Ровненский государственный гуманитарный университет, г. Ровно

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ЗАПАДНОЙ ВОЛЫНИ МЕЖДУВОЕННОГО ПЕРИОДА В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Проанализированы организационные процессы в культурной жизни на территории Западной Волыни междувоенного периода в современной отечественной историографии. Акцентируется на исследованиях специфики организационных процессов в деятельности общества «Просвита», различных культурных и образовательных учреждений на этой территории, общественных организаций, женских и молодежных обществ. Освещена организационная деятельность в культурной жизни, междунациональных отношениях населения, которое проживало на территории Западной Волыни в 20-30-х гг. ХХ в.

Ключевые слова: современная украинская историография, организационные процессы, общественные организации, просветительская деятельность, культурно-художественная жизнь, содержательный досуг, Волинское воєводство, Вторая Речь Посполитая.

О. Н. Hlushchuk, Senior Teacher, Rivne State Humanitarian University, Rivne

ORGANIZATIONAL PROCESSES OF CULTURAL LIFE IN WESTERN VOLHYNIA DURING THE INTER-WAR PERIOD IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

The article analyzes the organizational processes in the cultural life in Western Volhynia during the inter-war period in the contemporary historiography are analyzed. Attention is paid to studying the specific features of organizational processes in the activities of «Prosvita» society, the activities of various cultural and educational institutions, public bodies, women's and youth societies. The paper also describes the organizational activities, the creative life, inter-ethnic relations in Western Volhynia in the 20-30th of the 20th century.

Key words: contemporary Ukrainian historiography, organizational processes, public organizations, cultural and artistic life, Western Volhynia, Second Rzecz Pospolyta.

Постановка проблеми. Нині перед сучасним суспільством організаційні процеси ставлять якісно нові завдання у вирішенні проблем соціальної та культурної сфер.

Новітні тенденції в історичній науці істотно розширили коло соціальних питань. Об'єктом історії стають досі не відомі для історіографії сюжети, яким раніше не надавалося особливого значення, але, як виявилось, вони відіграли якщо не вирішальну, то достатньо суттєву роль у розвитку історичних подій.

Дедалі більше зростає інтерес науковців до питання міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях. У цей період тут відбулося культурне піднесення, спричинене діяльністю культурно-освітніх осередків, таких як літературно-мистецькі товариства, «Просвіти», «Просвітянські хати», різноманітні клуби, гурткові об'єднання, кооперативи тощо. Маючи різні завдання, саме вони були важливим важелом духовного впливу на особистість. Слід зауважити, що в усіх цих культурно-освітніх осередках функціональний зміст був спрямований на забезпечення організаційних моментів, які стосувалися не лише просвітньої, а й мистецької та дозвіллевої сфер.

Мета статті — проаналізувати сучасні доробки вітчизняних науковців, які тією чи іншою мірою присвячували свої дослідження розгляду організаційних процесів у культурному житті населення Західної Волині в міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення до спадщини минулого, зокрема до конкретних її виявів, допомагає

осмислити культурний процес в Україні на певному етапі та використати його для вирішення цієї проблеми нині.

Як відомо, в умовах суспільно-політичного тиску на багатоетнічних теренах Західної Волині 1921-1939 рр. українці усвідомлювали, що автономне майбутнє залежить від повноцінного розвитку сфери культури. Адже духовні надбання могли допомогти їм вирішити чимало державотворчих проблем, були комунікативною й інтегруючою системою етносу. Тому досліджувана доба стала часом переосмислення ролі та місця освіти, мистецтва, традицій у світовій культурі.

Необхідно зауважити, що організаційні чинники, які перебувають в основі культурно-мистецької діяльності, здійснювали в той час важливий вплив на всесторонній розвиток осіб. Охоплюючи різні вектори діяльності, зокрема освіту, організацію змістовного дозвілля, проведення та відзначення свят не лише в умовах збереження традиційної культури народу, а й з використанням мистецьких форм, громадські об'єднання та товариства, окремі діячі сприяли прогресивному культурному розвитку тогочасного суспільства. Таким чином, усвідомлення значущості освіти, інформації загалом значною мірою сприяло піднесенню національної свідомості, зростанню політичної культури широкого загалу тощо. Тому реконструкція культурного життя тогочасної доби надасть змоги не повторити помилок минулого, успадкувати напрацювання видатних діячів культури та зробити значний крок для вирішення проблем освітньої та культурної сфер. Цьому сприяє й достатньо широка історіографічна база, яка нині формується вже на нових основі та теоретико-методологічних підвалинах.

Дедалі більше зростає інтерес сучасних науковців до питання міжвоєнного періоду на західноукраїнських землях, про що свідчить зростання наукових, науково-популярних та публіцистичних праць із цієї проблематики. Слід зауважити, що науковці звертаються, здебільшого, до питань програних національно-визвольних змагань і причин їх поразки, консолідації нації, розвитку та діяльності громадсько-політичних організацій. Однак культурно-мистецькому та дозвіллеву життю на цих територіях не приділяється належної уваги у зв'язку з тим, що вони й надалі є другорядними в політичній доктрині сучасної України.

Серед цих питань актуальними є такі: культурне піднесення, спричинене діяльністю культурно-освітніх осередків; розвиток мистецької діяльності, зокрема театральної, музичної, хореографічної, образотворчої; виникнення і функціонування нових видів

розваг та проведення дозвілля; збереження національних традицій та обрядовості тощо.

За період української незалежності виник значний доробок узагальнюючих праць, позбавлених радянської ідеологізації. Ці розвідки містять новий фактологічний матеріал, що дозволяє сформулювати нове бачення історичного розвитку краю в складі Другої Речі Посполитої.

На особливу увагу заслуговують праці науковців, у яких досліджено діяльність одного із найбільших товариств західноукраїнських теренів «Просвіти». Зміцнивши організаційну мережу, незважаючи на суспільно-політичний тиск окупаційної влади, «Просвіта» стала центром накопичення потужних духовних сил. Саме вона відіграла провідну роль у розбудові української культури й освіти в період перебування Волині в складі Польщі. Просвітянський рух, долаючи тиск польської влади, на початку 1920-х рр. зміцнив організаційну мережу, протистояв колонізації українців Волині та став вагомим чинником у процесі національного відродження. Монографія Б. Савчука [15] є однією з перших щодо цієї проблематики. Зазначеній темі присвячено немало досліджень, авторами яких є І. Зуляк [5], М. Філіпович [18] О. Гаврилук [2], В. Рожко [14]. У своїх наукових розвідках вони деталізують організаційну роботу «Просвіти» в міжвоєнний період на території Західної Волині.

Досліджуючи багатонаціональний склад населення, яке мешкало на західноволинських теренах у зазначений період, сучасні дослідники також звертають свою увагу на вивчення культуротворчих чинників, які дозволяли забезпечувати якісну співпрацю та взаємодопомогу, незважаючи на доволі непрості внутрішньополітичні стосунки.

Проблема діяльності проурядових культурно-освітніх осередків «Просвітянських хат», які функціонували лише на території Волинського воєводства та були культурно-освітніми філіями Волинського Українського Об'єднання, висвітлена в науковому дослідженні Р. Давидюк [3]. Ця проблема розглядається також у монографії М. Кучерепа [6].

Культурно-освітнім організаціям Волині присвятила своє дисертаційне дослідження С. Пономаренко [12], в якому проаналізовано процес становлення культурно-освітніх організацій Волині у 20-30-х рр. ХХ ст., розкрито їх організаційну структуру та кількісний склад, форми, методи діяльності за збереження й примноження національно-культурних надбань українців, досвід роботи, набутий

у процесі національно-визвольних змагань та боротьби проти політики асиміляції.

Важливим чинником цього періоду, зважаючи на надто низький освітній рівень населення, була освіта, яка спрямовувалася значною мірою на ліквідацію неписьменності, а саме створення шкіл, гімназій, організацію курсів та проведення культурно-просвітніх заходів для населення тощо.

Цікавим дослідженням у цьому плані є наукова праця Н. Оболончик [10], де досліджено особливості функціонування Кременецького ліцею в системі освіти міжвоєнної Польщі. На основі широкого кола джерел відображено його формування як поліфункціонального центру.

Активна участь українських жіночих організацій у культуротворчих процесах стала об'єктом детальної уваги Т. Раєвич [13] та П. Савчука [16]. Зокрема, Т. Раєвич у кандидатській дисертації розглядає питання культурно-просвітницької діяльності, спрямованої проти асиміляторської національної політики польської влади. У сільській місцевості, де проблема освіти була особливо нагальною, ці заклади відігравали роль не лише освітніх, а й громадсько-культурних центрів. Форми та методи культурно-просвітницької праці застосовувалися відповідно до соціальних, економічних і національних потреб жіноцтва та конкретних умов місцевості, де відбувалася діяльність громадських організацій.

Значний внесок у вивчення питань, які стосуються організаційних процесів здійснили дисертаційні дослідження В. Доброчинської [4] та Л. Марківської [8]. На базі широкого кола джерел вони висвітлюють особливості формування та діяльності української, польської, єврейської, російської, чеської, німецької інтелігенції в культурному житті Західної Волині міжвоєнного періоду. Так, об'єктом детальної уваги В. Доброчинської стала діяльність інтелігенції в культурно-освітній, краєзнавчо-науковій сферах, мистецькому та духовно-релігійному житті. У праці акцентується на тому, що завдяки зусиллям української інтелігенції були відкриті приватні гімназії в Рівному, Луцьку та Кременці, де працювали вчителі різних національностей.

Не менш важливими в контексті визначеної проблематики стали сучасні критичні праці дослідників різноманітних організаційних процесів, які суттєво вплинули на динаміку громадського життя Волині міжвоєнного періоду.

Потужну культурно-просвітницьку роботу, яку здійснили молодіжні об'єднання «Пласт», «Гарт», «Сокіл», «Січ» та ін., розглянула

Р. Найда [9]. Саме їх плідна організаційна діяльність зумовила утвердження у свідомості молодого покоління українців національної ідеї, потреби виборювання прав на самостійність та інтеграцію всіх українських земель.

Окрім обстоювання проблем освітньо-виховного змісту, в 1921-1939 рр. активізувалися організаційні процеси в мистецькому житті, зокрема музичному, театральному, хореографічному, образотворчому напрямках. Головною метою українських митців стало розгортання культурної діяльності в умовах функціонування конкретного геополітичного середовища.

Суттєвий внесок у дослідження музичного життя Волині 20-30-х рр. ХХ ст., як складової спільноукраїнського музично-історично процесу, здійснив П. Шиманський [20]. У його науковій праці висвітлено музичне життя Волині, подано порівняння його показників у різних музичних сферах, естетичних та технологічних тенденціях з відповідними показниками регіональної музичної культури.

Питання організації та вибору форм проведення мистецького життя, зокрема музичного, дослідила О. Легкун [7]. У дисертації С. Степанюк [17] висвітлено театральне життя Волинського воеводства в 1921–1939 рр.

Своє дослідження багатопланового мистецького життя в окремому волинському осередку на Волині 20-30-х рр. присвятила О. Панфілова [11]. У цій праці культурні явища на Кременеччині розглядаються як складова українсько-польського художнього процесу. Також простежується малярська, музична, театральна та фотографічна творчість на кременецьких теренах, з'ясовано роль мистецько-педагогічної, концертної та виставкової діяльності, проаналізовано розвиток аматорських колективів.

На організаційних моментах у діяльності аматорських колективів наголошує Л. Цимбалюк [19]. Дослідниця зазначає, що саме вони, завдяки плідній співпраці учасників, відіграли значну роль у становленні культурно-мистецького життя — створювали середовище, здатне сприймати професійне мистецтво, а в деяких випадках ставали базою для створення професійних колективів.

Розвиток художнього життя Рівненщини зазначеного періоду розглядає С. Виткалов у монографії [1]. На основі опрацьованих матеріалів з Державного архіву Рівненської області (ДАРО), науковець аналізує міжвоєнний період культурного життя обласного центру. Базуючись на значному фактологічному матеріалі, він зазначає, що різні форми культурно-мистецької діяльності впливали на

формування відповідних ціннісних орієнтацій, духовної культури членів тогочасного суспільства. Також дослідник не оминає своєю увагою і форми розважального дозвілля та засоби організації вільного часу населення, що впливали на духовний розвиток краю.

Висновки. Здійснений аналіз історіографії проблеми розвитку організаційних процесів у культурно-мистецькому житті Західної Волині міжвоєнного періоду надав можливості підсумувати, що сучасні науковці продовжують спрямовувати свої пошуки на дослідження різновекторних аспектів суспільно-громадського та культурного життя визначеного регіону у 20-30 рр. ХХ ст. Однак і досі немає системного аналізу історико-культурологічних і мистецтвознавчих концепцій духовного розвитку українців Волині означеного періоду, фактично не дослідженим є питання культурно-мистецького розвитку локальних місцевостей, постатей, котрі працювали в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Виткалов С. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності: монографія / С. Виткалов. — Рівне : ПП ДМ, 2012. — 416 с.
2. Гаврилюк О. Діяльність «Просвіт» на Волині (1918-1933 рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і волинське зарубіжжя: Тези Міжнар. наук. конф. (Луцьк, 16-18 червня 1994 року). — Луцьк : МП «Медіа», 1994. — С. 153-156.
3. Давидюк Р. Особливості виникнення та діяльності Волинського Українського Об'єднання (1931-1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Р. Давидюк. — Львів, 1998. — 17 с.
4. Доброчинська В. Інтелігенція в культурному житті Західної Волині (1921-1939): дис. ... канд. іст. наук за спец. 07.00.01 — «Історія України» / В. Доброчинська: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т народознавства НАН України. — Львів., 2006.
5. Зуляк І. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період: організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Зуляк. — Чернівці, 2006. — 32 с.
6. Кучерепа М. Волинське українське об'єднання (1931-1939 рр.) / М. Кучерепа, Р. Давидюк. — Луцьк, 2001. — 419 с.
7. Легкун О. Діяльність музичного канікулярного осередку (muzyczne ognisko wakacyjne) Кременецького ліцею (1920-1930 рр.) [Електронний ресурс] / О. Легкун. — Режим доступу: <http://www.naub.org.ua>. — Назва з екрана.
8. Марківська Л. Українська інтелігенція Волині між двома світовими війнами : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 // Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Л. Марківська. — Чернівці, 2003.

9. Найда Р. Просвітницько-виховна діяльність молодіжних товариств на Волині (1919–1939 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Р. Найда. — Київ, 2008.
10. Оболончик Н. Кременецький лицей в системі освіти Другої Речі Посполитої: дис. ... канд. іст. наук (07.00.01) — Історія України. — Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича / Н. Оболончик. — Чернівці, 2007. — 224 с.
11. Панфілова О. Мистецьке життя Кременеччини 20-30-х років ХХ століття: дис. ... канд. мистецтвозн.: спец. :26.00.01 — «Теорія та історія культури» / О. Панфілова. — Івано-Франківськ, 2009.
12. Пономаренко С. Культурно-освітні організації Волині 1921–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / С. Пономаренко. — Луцьк, 2001. — 226 с.
13. Раєвич Т. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки): Автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. Раєвич. — Чернівці, 2006. — 20 с.
14. Рожко В. Роль товариства «Просвіта» в організації і проведенні Шевченківських Академій у 20–30-х років ХХ ст. на Волині [Електронний ресурс] / В. Рожко. — Режим доступу: <http://www.istvolyn.info>. — Назва з екрана.
15. Савчук Б. Волинська «Просвіта»: монографія / Б. Савчук. — Рівне : Ліста, 1996. — 148 с.
16. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання трет. ХІХ ст. — 1939 р.): монографія / Б. Савчук. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. — 280 с.
17. Степанюк С. Театральне життя Волинського воєводства 1921–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 — «Історія України» / С. Степанюк. — Луцьк, 2011.
18. Філіпович М. Луцька «Просвіта» (1918–1935 роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М. Філіпович. — Луцьк, 2002. — 224 с.
19. Цимбалюк Л. Аматорська творчість громадських організацій Волині (1921–1939 рр.) [Електронний ресурс] / Л. Цимбалюк. — Режим доступу: <http://www.naub.org.ua>. — Назва з екрана.
20. Шиманський П. Музичне життя Волині 20–30-х років ХХ століття: дис. ... канд. мистецтв.: 17.00.03 / П. Шиманський. — Київ, 1999. — 166 с.

References

1. Vytkaľov S. Rivnenshchyna: kulturno-mystetskyi potentsial v paradyhmakh suchasnosti: monohrafiia / S. Vytkaľov. — Rivne : PP DM, 2012. — 416 s.
2. Havryliuk O. Diialnist «Prosvit» na Volyni (1918-1933 rr.) / O. Havryliuk // Volyn i volynske zarubizhzhia: Tezy Mizhnar. nauk. konf. (Lutsk, 16-18 chervnia 1994 roku). — Lutsk : MP «Media», 1994. — S. 153-156.
3. Davydiuk R. Osoblyvosti vynyknennia ta diialnosti Volynskoho Ukrainkoho Obiednannia (1931-1939 rr.): avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / R. Davydiuk. — Lviv, 1998. — 17 s.

4. Dobrochynska V. Intelihentsiia v kulturnomu zhytti Zakhidnoi Volyni (1921-1939): dys. ... kand. ist. nauk za spets. 07.00.01 — «Istoriia Ukrainy» / V. Dobrochynska: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, In-t narodoznavstva NAN Ukrainy. — Lviv., 2006.
5. Zuliak I. Tovarystvo «Prosvita» u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period: orhanizatsiini zasady, hospodarske stanovyshche ta kulturno-prosvitnia diialnist: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / I. Zuliak. — Chernivtsi, 2006. — 32 s.
6. Kucherepa M. Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939 rr.) / M. Kucherepa, R. Davydiuk. — Lutsk, 2001. — 419 s.
7. Lehkun O. Diialnist muzychnoho kanikuliarnoho oseredku (myzuczne ognisko wakacyjne) Kremenetskoho litseiu (1920–1930 rr.) [Elektronnyi resurs] / O. Lehkun. — Rezhym dostupu: <http://www.naub.org.ua>. — Nazva z ekrana.
8. Markivska L. Ukrainska intelihentsiia Volyni mizh dvoma svitovymi viinamy : dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 // Chernivetsk. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha / L. Markivska. — Chernivtsi, 2003.
9. Naida R. Prosvitnytsko-vykhovna diialnist molodizhnykh tovarystv na Volyni (1919–1939 rr.): dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / R. Naida. — Kyiv, 2008.
10. Obolonchuk N. Kremenetskyi litsei v systemi osvity Druhoi Rechi Pospolytoi: dys. ... kand. ist. nauk (07.00.01) — Istoriia Ukrainy. — Chernivetsk. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha / N. Obolonchuk. — Chernivtsi, 2007. — 224 s.
11. Panfilova O. Mystetske zhyttia Kremenechchyny 20-30-kh rokiv XX stolittia: dys. ... kand. mystetstvozn.: spets. :26.00.01 — «Teoriia ta istoriia kultury» / O. Panfilova. — Ivano-Frankivsk, 2009.
12. Ponomarenko S. Kulturno-osvitni orhanizatsii Volyni 1921–1939 rr.: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / S. Ponomarenko. — Lutsk, 2001. — 226 s.
13. Raievych T. Ukrainskyi zhinochy rukh na Volyni (1921–1939 roky): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / T. Raievych. — Chernivtsi, 2006. — 20 s.
14. Rozhko V. Rol tovarystva «Prosvita» v orhanizatsii i provedenni Shevchenkivskykh Akademii u 20–30-kh rokiv XX st. na Volyni [Elektronnyi resurs] / V. Rozhko. — Rezhym dostupu: <http://www.istvolyn.info>. — Nazva z ekrana.
15. Savchuk B. Volynska «Prosvita» : monohrafiia / B. Savchuk. — Rivne : Lista, 1996. — 148 s.
16. Savchuk B. Zhinotstvo v suspilnomu zhytti Zakhidnoi Ukrainy (ostannia tret. XIX st. — 1939 r.): monohrafiia / B. Savchuk. — Ivano-Frankivsk : Lileia-NV, 1999. — 280 s.
17. Stepaniuk S. Teatralne zhyttia Volynskoho voievodstva 1921–1939 rr.: dys. ... kand. ist. nauk. 07.00.01 — «Istoriia Ukrainy» / S. Stepaniuk. — Lutsk, 2011.

18. Filipovych M. Lutska «Prosvita» (1918–1935 roky): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / M. Filipovych. — Lutsk, 2002. — 224 s.
19. Tsymbaliuk L. Amatorska tvorchist hromadskykh orhanizatsii Volyni (1921–1939 rr.) [Elektronnyi resurs] / L. Tsymbaliuk. — Rezhym dostupu: <http://www.naub.org.ua>. — Nazva z ekrana.
20. Shymanskyi P. Muzychnye zhyttia Volyni 20–30-kh rokiv XX stolittia: dys. ... kand. mystetstv.: 17.00.03 / P. Shymanskyi. — Kyiv, 1999. — 166 s.

■ UDC 930.1 (477.81) «1921-1939 PP.»

ORGANIZATIONAL PROCESSES OF CULTURAL LIFE IN WESTERN VOLHYNIA DURING THE INTER-WAR PERIOD IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Hlushchuk O. H., Senior Teacher, Rivne State Humanitarian University, Rivne
glushchuk79@mail.ru

The aim of this paper is to explore the organizational processes in the cultural life in Western Volhynia during the inter-war period in the contemporary historiography.

Results. The paper studies the specific features of organizational processes in the activities of «Prosvita» society, the activities of various cultural and educational institutions, public organizations, women's and youth societies. The author also describes organizational activities which was shown on soil of distribution of periodic buildings, the creative life, inter-ethnic relations of the population in Western Volhynia in the 20-30th of the 20th century.

It has been shown that the cultural life in Western Volhynia during the inter-war period was covered in Ukrainian and Polish scientific and publicistic literature.

The defeats in national and liberating struggle brought about an activation of the intellectuals, representatives of creative organization and public and cultural communities.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the impact of organizational processes in the social life on the population of Western Volhynia in the inter-war period.

The practical significance. Ukrainian scientists may find the information contained in this article useful for further studies in this region.

Key words: contemporary Ukrainian historiography, organizational processes, public organizations, cultural and artistic life, Western Volhynia, Second Rzecz Pospolyta.

Надійшла до редколегії 27.01.2015 р.

■ УДК [008 :061]: 379.8 (477. 81)

В. Б. Тюска, кандидат педагогічних наук, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ – ОРГАНІЗАТОРІВ ДОЗВІЛЛЯ В КЛУБАХ

Висвітлюється проблема розвитку студентів у процесі клубної діяльності. Розкрито можливості інтелектуально-творчого напряму роботи клубу як одного із засобів, що сприяє розвиткові майбутніх фахівців. Розроблена діяльність клубу як своєрідного центру професійного становлення, який інтегрує клубні напрями роботи: культурологічний, інтелектуально-творчий, професійно-науковий. Представлено досвід студентського клубу «Спалах», який діє при кафедрі культурології та музеєзнавства РДГУ. Проаналізовано методичку організації інтелектуальних ігор.

Ключові слова: потреби студентів, культурологічна діяльність, клуб, інтелектуально-творчі ігри, педагогічна творчість, професійне становлення, самовдосконалення.

В. Б. Тюска, кандидат педагогических наук, Ровненский государственный гуманитарный университет, г. Ровно

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ – ОРГАНИЗАТОРОВ ДОСУГА В КЛУБАХ

Освещена проблема развития студентов в процессе клубной деятельности. Раскрыты возможности интеллектуально-творческого направления работы клуба как одного из средств, способствующих развитию будущих специалистов. Разработана деятельность клуба как своеобразного центра профессионального становления, который интегрирует клубные направления работы: культурологический, интеллектуально-творческий, профессионально-научный. Предложен опыт студенческого клуба «Спалах», который организован при кафедре культурологии и музееведения РГГУ. Проанализировано методичку организации интеллектуальных игр.

Ключевые слова: потребности студентов, культурологическая деятельность, клуб, интеллектуально-творческие игры, педагогическое творчество, профессиональное становление, самосовершенствование.

V. B. Tiuska, Candidate of Pedagogical Sciences, Rivne State Humanitarian University, Rivne

CULTUROLOGICAL ACTIVITY OF THE FUTURE TEACHERS – ORGANIZERS OF LEISURE IN CLUBS

The article deals with the problem of students' development in the club activities. The possibilities of the intellectual-creative approach

of a club as a means of the development of future professionals have been determined. It has been designed the club activity as a special center of professional development that integrates the spheres of the club work: culturological, intellectual-creative, professional-scientific. It has been submitted the experience of the students' club «Spalakh» ("Flash"), acting at the Department of Culturology and Museums Studies of Rivne State University in Humanities. The technology of intellectual games organizing has been analyzed.

Key words: students' needs, culturological activity, club, intellectual-creative games, pedagogical creation, professional development, self-improvement.

Постановка проблеми. Під час розгляду проблеми, увага зосереджувалася насамперед на розвиткові потреби студентів у професійній творчій самореалізації. Потреба (в психології) — стан індивіда, зумовлений необхідністю, яку він відчуває в об'єктах, потрібних для його існування і розвитку, що є джерелом його активності. Розглядати будь-яку сферу діяльності відокремлено від інших неможливо, оскільки «психологія культури вивчала особистісне ставлення до культури, своєрідність духовного насичення людини в межах певного культурного простору, виокремлювала культурно-історичні типи особистості, характерні для наявного соціуму» [1, с. 17]. Тому, прогнозуючи в студентів творчий процес у сфері культурологічної діяльності, не слід ігнорувати природні (креативні) потреби студентської молоді і ті, які виникають стихійно, чи є спеціально прогнозованими в процесі їх професійного становлення (соціально-культурологічні). Тобто для формування потреби акцентувалося на тому, що вони усвідомлюються як конкретні спонукання-мотиви до певних видів педагогічної діяльності, в яких потреби задовольняються. Таке розуміння ґрунтується на тому, що мотиви утворюють мотиваційний синдром потреби, тобто стійкий синтез мотивів, які зумовлені задоволенням певної потреби [2].

Оскільки це дослідження спрямоване на розвиток творчого майбутнього педагога — організатора дозвілля, то акцентується на духовних потребах, які є джерелом творчої активності особистості, тому що ґрунтуються на інстинкті до самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інтелектуально-творчих здібностей студентів у процесі позааудиторної роботи, зокрема в клубній діяльності, завжди були і є об'єктом уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Досліджували особливості педагогічної творчості й інновацій Л. Кекух,

О. Волошенко, Л. Буркова, Н. Федорова, З. Гіптерс; проблеми, пов'язані з професійним самовихованням, самовдосконаленням особистості, — І. Бех, О. Дубасенюк, О. Киричук, Н. Ничкало, О. Пехота, В. Орлов; педагогіку дозвілля студентів — А. Воловик, Л. Кондрашова, Т. Сущенко.

Мета статті — розкрити можливості інтелектуально-творчого напрямку роботи клубу як одного із засобів, що сприяє розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців.

Виклад матеріалів дослідження. Зважаючи на психологічні особливості студентів та специфіку навчального закладу, розроблено діяльність клубу як своєрідного центру професійного становлення, який інтегрує клубні напрями роботи: культурологічний, інтелектуально-творчий, професійно-науковий.

Одним з експериментальних центрів дослідження є студентський клуб «Спалах», організований при кафедрі культурології та музеезнавства РДГУ з метою виховання ціннісного ставлення до особистості педагога — організатора дозвілля, долучення до професійно-творчої діяльності, розвитку інтелектуально-професійних здібностей студентів.

Важливою в професії педагога — організатора дозвілля є його професійна позиція. «Соціальна позиція педагога складається із системи його поглядів, переконань і ціннісних орієнтацій. Професійна позиція — ставлення до педагогічної професії, мети та засобів педагогічної діяльності. Педагог може відігравати роль інформатора, диктатора, керівника, натхненника. Кожна із цих професійних позицій надає позитивний і негативний ефект залежно від особистості педагога, його соціальних позицій» [3, с. 103]. У зв'язку із цим, діяльність клубу спрямувалася на розвиток у студентів якостей творчої особистості, які б зробили їх спроможними до активної участі в навчанні, а надалі — і в професійній діяльності. Суттєвим моментом у досягненні цієї мети є виховання в членів клубу культури мислення, формування абстрактного, поняттєвого, творчого типів мислення.

Методи абстрактного мислення, прийоми творчої уяви, інтуїції майбутні педагоги — організатори дозвілля опановують за допомогою інтелектуально-творчого напрямку роботи клубу. Вони тренують і розвивають теоретичне, логічне, абстрактне мислення, пам'ять, геометричну уяву, творчу інтуїцію, винахідливість, кмітливність, увагу, майстерність планування та прийняття оптимального рішення в складній ситуації.

Під час проведення інтелектуально-творчих ігор основними є принципи доступності, свідомості й активності, ефективності здобуття знань, послідовності та систематичності. Прагнучи до їх реалізації в процесі опанування методики інтелектуальних ігор, організатор клубу має зважати на специфіку кожної гри, поряд з традиційним пояснювально-ілюстративним методом використовуючи проблемний, частково-пошуковий та дослідницький. Проблемний метод передбачає активізацію самостійної пізнавальної діяльності студентів, яким пропонуються спеціально підібрані завдання (задачі, етюди, що потребують подолання певних труднощів: аналізу, використання попереднього досвіду, його актуалізацію). Під час підбору проблемних завдань необхідне глибоке проникнення в психологічну сутність розумової діяльності студентів, знання індивідуальних особливостей, рівня їх попередньої підготовки. У такому разі заняття зацікавлюють, активізують мислення, спрямоване на подолання тих труднощів, які стимулюють творчий пошук вирішення того чи іншого завдання.

Достатньо часто в діяльності клубу застосовується частково-пошуковий метод. Його суть — надання студентам можливості самостійно шукати способи вирішення складної проблеми: оцінка позиції, складання плану гри, передбачення варіантів і порівняння їх доцільності, вибір з них оптимального. Це й аналіз інтелектуальних ігор з метою визначення наявних помилок, і самостійна підготовка з аналізом майбутніх суперників, і дослідження різних позицій для визначення нових неочікуваних варіантів. Ця форма клубної роботи надає значних можливостей для розвитку пізнавально-творчої діяльності. Орієнтуючись на клубні завдання, впроваджується програма навчання гри, вправи для розвитку уваги, тренування уяви, творчого мислення, що передбачають інтелектуально-творчий розвиток студентів в умовах клубу.

Однак слід відзначити необхідність самостійного здобуття знань. Тільки в тому разі, коли студент сам зрозумів прийоми, правила, можна говорити про розвиток творчого мислення. Крім того, ці вправи мають бути проблемними.

Участь студентів в інтелектуальних іграх збагачує їх пізнавальний досвід, активізує увагу, пам'ять, розумову діяльність. Упровадження інтелектуально-творчої діяльності стало продовженням роботи над розвитком творчого мислення в позааудиторний та позааудиторний часи. До такого напрямку роботи клубу долучено студентів, котрі із задоволенням беруть у ньому участь. Досвід засвідчив, що використання інтелектуально-творчих ігор — це

засіб проведення культурного дозвілля, формування особистості та рис характеру, розвитку розумових здібностей.

Однією з нетрадиційних форм роботи клубу є колективно-творча справа, яка відбувається в атмосфері відвертості, співробітництва, творчості (згідно з І. П. Івановим). Пріоритетними є розвиток у студентів тих складових життєдіяльності, які недостатньо пізнані, потребують колективного пошуку. КТС — формування потреби в пізнанні, свідомого, зацікавленого ставлення до книг, навчання і майбутньої професії, всього, що сприяє творчій самоосвіті. Пізнавальні колективно-творчі справи мають значні можливості для розвитку таких здібностей особистості, як прагнення до пізнання невідомого, цілеспрямованість, наполегливість, творчої уяви, формування бажання діяти творчо, професійно. Наприклад, актив клубу «Спалах» провів розповідь-естафету — колективну пізнавальну справу. Її мета — пізнання істотних відмінностей між студентами, оцінювання інтелектуальної атмосфери в групі, яка впливає на розвиток власного інтелекту. Такі спостереження надають можливості членам клубу виявити цікаві відмінності між студентами, а також окремими педагогами.

Діяльність клубу «Спалах» ґрунтується на принципі спадкоємності. Форми і методи роботи впроваджувалися поетапно. Наприклад, на першому етапі, коли студенти I-II курсів проходять адаптаційний період, за доцільне вважалось вивчення біографій відомих педагогів, митців, науковців. Під час педагогічних читань студенти мають змогу акцентувати на формуванні і становленні поглядів, переконань, схильностей у процесі професійного становлення корифеїв педагогічної сфери ще в студентські роки. Особисті спогади, історично-педагогічні й інші джерела переконують студентів, що саме участь у клубній діяльності в студентські роки відіграла важливу роль у становленні та самореалізації цих педагогів.

Особливо зацікавлювали сторінки, що характеризують процес педагогічного становлення відомих учених. Студенти активно долучаються до полеміки на основі проблемно-пошукових запитань. Життєві сторінки педагогів спонукають студентів до науково-творчої діяльності, формують потребу до різностороннього розвитку, вивчення культурно-педагогічного досвіду.

Поширенню досягнень педагогічної та мистецької науки в нашій роботі сприяли дні науки, дидактичні ігри, олімпіади, читання, бесіди, засідання «За круглим столом». Студенти внаслідок запам'ятали підготовлену програму читань членами клубу на тему:

«Діалог з культурологічними ідеями педагогів К. Д. Ушинського, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського», яка проводилася в рамках тижня професійної майстерності. Щоб спонукати майбутнього педагога — організатора дозвілля до творчості, організовано засідання круглого столу. «Формування професійної культури майбутнього педагога», «Сучасному уроку — новаторську методику», «Творчість — запорука успіху» тощо. Під час їх проведення студенти ознайомлюються із сучасними формами роботи в контексті педагогічної творчості, що покликані розвивати потребу у творчій діяльності, долучати майбутніх педагогів до науково-дослідницької роботи.

Аналіз творів на педагогічні теми дозволить вирішити немало виховних завдань і, насамперед, сприятиме розвиткові в майбутніх фахівців педагогічного, творчого бачення.

На другому етапі діяльності клубу розглядаються теоретико-пізнавальні проблеми, що спрямовують студентів II-III курсів на фахову підготовку: творча особистість педагога; історія та сучасність; професійна культура майбутнього педагога — організатора дозвілля; інноваційна технологія в культурологічній діяльності тощо.

У клубі використовуються різноманітні форми діяльності. Наприклад, ознайомлення з досвідом, опублікованим на сторінках праці М. М. Поташника «Педагогічна творчість: проблеми розвитку і досвід» [4], де автор розкриває правила педагогічної творчості та поради, як подолати навчально-виховні проблеми на творчому рівні. Мінілекції студентів художньо-педагогічного факультету на тему «Я — майбутній педагог — організатор дозвілля» (індивідуальна поведінка, професійні здібності особистості, психологічний тренінг); етико-психологічні ігри, що навчають дослухатися до особистості, пізнавати її; педагогічний міст «Досвід і почин» — досвідчені викладачі та студенти висловлюють своє ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, психологічної підготовки майбутнього педагога як необхідної передумови педагогічної майстерності; «педагогічна скарбничка» — аукціон педагогічних та творчих ідей. В основі цього етапу роботи — проблема виявлення, поширення й упровадження передового педагогічного та культурологічного досвіду.

Висока активність студентів проявляється тільки в діяльності. Саме тому передбачаються такі форми роботи, які допомагають студентам побачити культурологічну теорію в дії, використати її для вирішення практичних завдань щодо систематичної роботи

над собою [5, с. 14]. Однією з таких форм роботи є конкурси, в процесі яких студенти мають можливість розкрити певні аспекти професійної майстерності, перевірити педагогічну обізнаність, виявити рівень сформованості вмінь творчо виконувати завдання; створюються умови для розвитку таких якостей, як педагогічна спостережливість, педагогічна кмітливість, творчість, організаторські здібності, вміння прогнозувати результати засобів і методів досягнення поставленої мети.

У процесі клубної діяльності використовувалася і така форма, як тиждень професійної майстерності. Це масовий захід, який проводиться як підсумок проведеної за рік позааудиторної роботи зі студентами. Тиждень присвячується актуальним проблемам педагогіки і психології, досягненням провідного культурологічного досвіду. Ця форма колективної діяльності має значні можливості щодо розвитку професійних інтересів студентів, педагогічної освіченості й професійного мислення, організаторських і педагогічних здібностей, формування творчих важливих якостей особистості, які забезпечують інтелектуально-творчу готовність студентів до професійної діяльності.

Поступово студенти переходять до третього етапу діяльності клубу «Спалах» — технологічний рівень: розробляють методики, форми роботи, програми, інноваційні підходи, поліпшують професійну майстерність, ілюструючи її під час заходів, конкурсів та творчої діяльності.

Отже, діяльність клубу ґрунтується на професійно-творчій основі та принципах спадкоємності й різновіковості. Завдання «Спалаху» полягає в тому, щоб вільний від обов'язкових навчальних занять час використовувати з метою професійного самовдосконалення студентів. Вирішення його спонукало до визначення в процесі роботи мети, змісту, методів, форм організації студентського клубу. Регулярні засідання активу клубу, навчання його активістів, конференції, бесіди циклу «За круглим столом», зустрічі з педагогами, митцями, вихованцями — ці форми збагачували клубну діяльність професійним змістом, сприяли розвитку в студентів творчості.

Висновки. Студентський клуб у цьому дослідженні — це школа, де студенти вдосконалюють методику культурно-дозвіллевої та виховної роботи і реалізують себе як майбутні творчі фахівці.

У дослідницькій роботі ми зважали й те, що якою б високою не була активність студентів і активу клубу, виховний ефект його діяльності передбачає обов'язкову наявність професійного

наставника, обов'язками якого є спрямовувати увагу студентів на організаційні питання, сприяти розвитку в майбутніх педагогів організаторських умінь і навичок, здійснення творчих видів діяльності. Звичайно, позиція педагога-наставника опосередкована, значною мірою його стосунки зі студентами проявляються на рівноправних засадах — принципі спадкоємності поколінь.

Результати дослідження розвитку майбутніх педагогів-організаторів дозволила засвідчили, що інтелектуально-творчий напрям клубної діяльності значно вплинув на рівень сформованості таких чинників творчості, як творча уява, творчий підхід до оцінювання, творче ставлення, асоціативність мислення. Слід зазначити, що під час дослідження в умовах клубної діяльності зазнали впливу такі складові інтелектуальної творчості, як ступінь креативності, інтуїції, оригінальності мислення.

На основі результатів дослідження, розширено програму студентських клубів та внесено корективи в діяльність, яка підвищує мотивацію студентів. На початковому етапі професійної діяльності актуалізується потреба в самоствердженні, яка проявляється в прагненні молодого фахівця набути суспільного визнання щодо правильності його професійної діяльності, бажання досягти успіху, прояву зусиль під час опанування інноваційних підходів, педагогічно-мистецької технології.

Список використаних джерел

1. Культурологія : навч. посіб. / за ред. Т.Б. Гриценко. — Київ : Центр навч. літ., 2007.
2. Орлов В.Ф. Професійне становлення майбутніх вчителів мистецьких дисциплін: теорія і технологія / В.Ф. Орлов. — Київ : Наук. думка, 2003.
3. Жигір В.І. Професійна педагогіка : навч. посіб. / В.І. Жигір, О.А. Чернега ; [за ред. М.В. Вачевського]. — Київ : Кондор, 2012.
4. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт / М.М. Поташник. — Київ : Рад. шк., 1988.
5. Цюлюпа С.Д. Педагогічні умови формування культури вільного часу студентів : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 / С.Д. Цюлюпа. — Київ, 2004.

References

1. Kulturolohiia: navch. posib. / za red. T.B. Hrytsenko. — Kyiv : Tsentr navch. lit., 2007.
2. Orlov V.F. Profesiine stanovlennia maibutnikh vchyteliv mystetskykh dystsyplin: teoriia i tekhnolohiia / V.F. Orlov. — Kyiv : Nauk. dumka, 2003.

3. Zhyhir V.I. Profesiina pedahohika : navch. posib. / V.I. Zhyhir, O.A. Chernieha ; [za red. M.V. Vachevskoho]. — Kyiv : Kondor, 2012.
4. Potashnik M.M. Pedagogicheskoe tvorchestvo: problemi razvitiia i opyt / M.M. Potashnik. — Kyiv : Rad. shk., 1988.
5. Tsiuliupa S.D. Pedahohichni umovy formuvannia kultury vilnoho chasu studentiv : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.06 / S.D. Tsiuliupa. — Kyiv, 2004.

■ UDC [008 :061]: 379.8 (477. 81)

CULTUROLOGICAL ACTIVITY OF THE FUTURE TEACHERS – ORGANIZERS OF LEISURE IN CLUBS

Tiуска V. B., Candidate of Pedagogical Sciences, Rivne State Humanitarian University, Rivne
tyuska 14@ mail. ru

The aim of the research is outlining of the possibilities of the intellectual-creative approaches of a club as a means of development of future teachers- entertainment organizers' creative potential.

Research methodology. The article deals with the problem of students' development during club activity. It has been analyzed the need of students in the professional creative self-improvement. The possibilities of intellectual-creative approach of a club as a means of the development of future professionals have been determined. It has been designed a club activity as a special center of professional development that integrates club areas of work: culturological, intellectual and creative, professional and scientific.

Results. It has been submitted the experience of the students' club «Spalakh» ("Flash"), acting at the Department of Culturology and Museums Studies of Rivne State University in Humanities with the goal to involve students into professional-creative activity of a teacher-leisure organizer. The article characterizes intellectual and creative games and principles of their accessibility, awareness and activity, strength of mastering of knowledge, consistency and systematic character. The technology of intellectual games organizing has been analyzed.

Novelty. The club activities aim to develop skills of a creative personality in students that make them be able to participate in training actively as well as in the future profession. Explanatory, illustrative, problematic, partly-searching and research methods of games organization have been revealed.

The practical significance. As the result the culture of thinking to the club members is inculcated, abstract, conceptual and creative thinking are formed. With the help of the intellectual-creative approach of the club the future teachers-leisure organizers master the methods of abstract thinking, techniques of creative imagination, intuition. They also

train and develop the theoretical, logical, abstract thinking, memory, imagination, creative intuition, creativity, attention, skills of planning and optimal-decision solution in a problematic situation. Various forms of work that enrich club activities with the professional content contribute to the upbringing of readiness for creative self-realization in students, such as contests, intellectual-creative games, different activities, a week of professional craft, conferences, discussion marathon, lectures, conversations of a cycle "At the round table", collective creative business, meetings with teachers, artists, trainees.

Key words: students' needs, culturological activity, club, intellectual-creative games, pedagogical creation, professional development, self-improvement.

Надійшла до редколегії 15.01.2015 р.

■ УДК 738.016.4:930.85(477.5)

А. Л. Щербань, кандидат історичних наук, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

ПОЛІТИЧНІ ЗМІНИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ТРАНСФОРМАЦІЇ ОРНАМЕНТАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ КЕРАМІКИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Охарактеризовано вплив політичних факторів на трансформації традиційної орнаментики кераміки Дніпровського Лівобережжя (до початку останнього десятиліття ХІХ ст.), зокрема змін у політичному статусі досліджуваної території та її місця в політиці сусідніх держав. Сформульовано висновок про опосередкованість новачій в орнаментациі глиняних виробів. З'ясовано, що на трансформації орнаментациі традиційної кераміки Лівобережної України впливали зміни в політичному статусі регіону.

Ключові слова: орнамент, глиняні вироби, політичні фактори.

А. Л. Щербань, кандидат исторических наук, докторант, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ТРАНСФОРМАЦИИ ОРНАМЕНТАЦИИ ТРАДИЦИОННОЙ КЕРАМИКИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ

Охарактеризовано влияние политических факторов на трансформации традиционной орнаментики керамики Днепровского Левобережья (до начала последнего десятилетия ХІХ века), в частности изменений в политическом статусе исследуемой территории и ее места в политике соседствующих государств. Сформулирован вывод об опосредствовании новачий в орнаментации глиняных изделий. Выяснено, что на трансформации орнаментации традиционной керамики Левобережной Украины влияли изменения в политическом статусе региона.

Ключевые слова: орнамент, глиняные изделия, политические факторы.

A. L. Shcherban, Candidate of Cultural Studies, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

POLITICAL CHANGES AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE TRANSFORMATION OF TRADITIONAL POTTERY ORNAMENTATION IN LEFT-BANK UKRAINE

The author describes the transformations of traditional ornamentation of ceramic, in the late 19th century in Left Bank Ukraine, in particular, the changes in the political status in this area, and its place in the politics of neighboring States. The conclusion is made that innovations in

the ornamentation of pottery were influenced by transformations of cultural traditions and political factors.

Key words: ornaments, pottery, political factors.

Орнаментация традиційної кераміки Лівобережної України — багатогранне явище, що розвивалося під впливом різних чинників [8–10]. Зокрема, опосередковану роль відігравали зміни в політичному статусі досліджуваної території, місце її в політиці сусідніх держав. Але досі в наукових публікаціях вони стосовно трансформацій декору глиняних виробів не аналізувалися. Тому тема цієї статті — актуальна. **Мета** статті — окреслити трансформації традиційної орнаментики кераміки, що відбувалися в Дніпровському Лівобережжі після його підпорядкування різним державним утворенням. Верхня хронологічна межа дослідження — початок останнього десятиліття XIX ст. — зумовлена здійсненням штучних трансформацій, що спричинили суттєві новації в орнаментіці глиняних виробів кількох осередків досліджуваної території під впливом діяльності земств і прогресивної інтелігенції.

Як свідчать археологічні матеріали, територія сучасної Лівобережної України вже з доби неоліту розташовувалася на пограниччі західного і східного світів. У писемних пам'ятках її прикордонний статус уперше був відображений в античну добу. Відповідно до тогочасної доктрини, цивілізаційним кордоном між «Європою» й «Азією» були Дон та Азовське море. Тоді й пізніше досліджувані землі були зоною культурних контактів, відзначалися «розмитістю» і «прозорістю» кордонів, змінною геополітичною конфігурацією, культурною гетерогенністю, амбівалентністю й поліцентризмом, численністю колективних ідентичностей (локальних і надрегіональних), які перебували в стані постійної флуктуації. Не було чітко окреслених, стабільних ліній. Замість них існували окремі соціокультурні анклавні в широкому соціокультурному просторі [4, с. 10, 17, 19, 73]. Тобто, розвиток культури на Дніпровському Лівобережжі відбувався дещо по-іншому, ніж на іншій території України.

Дніпро, хоча й ніколи не був нездоланною перешкодою, але становив природну межу, яка зумовлювала специфічність політичних і культурних процесів на розділених ним територіях. Це позначалося, зокрема, на орнаментіці місцевої кераміки. Розвиваючись у межах спільних для всієї Наддніпрянщини тенденцій, вона завжди мала особливості у використуваних елементах і композиціях, відрізняючись від побутуючих у населення східніших земель,

що нині належать до складу Російської Федерації, за винятком правобережжя Дону, де в певні історичні періоди функціонували подібні до існуючих на території сучасної Лівобережної України археологічні культури, а в модерний час мешкала значна кількість етнічних українців. Це дало підстави певним політичним діячам і дослідникам ХІХ — початку ХХ ст. для долучення Правобережного Подоння до складу українських земель. Сучасний археолог Віталій Отрощенко виокремив Дніпро-Донецький осередок культурогенези [6].

Політично впродовж історичних часів досліджувана земля здебільшого була складовою багатонаціональних утворень. Зокрема, впродовж останнього тисячоліття вона послідовно входила до складу Київської Русі, Великого Князівства Литовського і Речі Посполитої, з 1654 р. — Московської держави в межах Гетьманату. У писемних пам'ятках зафіксована інформація лише про кілька короткочасних періодів, коли мешканці частини Лівобережної України мали певну політичну самостійність.

Перший з них — це початок феодалізації Східної Європи (остання чверть I — початок II тисячоліття). У цей час у лісо-степу Дніпровського Лівобережжя існувало зафіксоване в літописах племінне об'єднання сіверян. Його культура загалом і орнаментация кераміки зокрема відрізнялися від притаманної іншим східнослов'янським племенам [8, с. 126–130]. Упродовж кінця Х–ХІ ст. ця територія втратила самостійність унаслідок розширення впливу Руської держави. Відповідно, на ці території поширилися загальноруські традиції орнаментування глиняного посуду. Олександр Моця підсумував існуючі нині відомості про цей процес. Він стверджує, що, укріплюючи південні кордони «Руської землі», київський князь Володимир Святославович «нача ставити городы на Десне и по Оустрыи, и по Трубежеви и по Суле, и по Стугне». Рання (датується кінцем Х — межею Х–ХІ ст.) група пам'яток руського типу (городище Воїнь та кілька відкритих поселень) на Сулі розташовувалася в її нижній частині. У другій половині ХІ ст. там виникло ще три фортеці. Наприкінці ХІ ст. — ще 10 фортець. Упершій половині — середині ХІІ ст. — 21укріплення. У другій половині — наприкінці ХІІ ст. — ще 4. На середній і верхній Сулі на початку ХІ ст. зберігався масив корінного сіверянського населення, захищеного від кочівницьких нападів лісовими хащами й віддаленого від основних доріг, якими пересувалися кочівники. Із виокремленням Переяславської землі в самостійне прикордонне князівство та виникненням

половецької загрози процеси «одержавлення» Середньої Сули, імовірно, прискорилися. У середині — другій половині XII ст., коли освоєння і заселення територіального ядра Переяславської землі та її посульського кордону завершилося, — князівська адміністрація, на думку О. Моці, мала намір закріпити східні сфери впливу. У цей час, за археологічними даними, було споруджено кілька городищ і літописне місто Лтава на берегах Псла і Ворскли. Створення поселень руського типу супроводжувалося поширенням нової культури (зокрема гончарської) і, відповідно, нівеляцією культури сіверян, про що свідчать численні сліди руйнувань на городищах роменської культури. Наприклад, комплекс археологічних пам'яток біля с. Журавне Сумської області (правий берег р. Ворскла), де, вочевидь, розміщувався центр невеликого племені. Дружинники київських князів знищили його в другій половині X ст. — свідченням є сліди від грандіозної пожежі на сіверянському городищі, після якої життя на ньому не відновлювалося [5, с. 95–99, 103–104, 134].

Згідно з аргументованими дослідженнями Олега Сухобокова, князь Володимир на сіверянські землі спочатку надіслав загопи воїнів. Після захоплення ними сіверянських городищ частину їх було зруйновано, а натомість споруджено нові. Разом з князівськими дружинниками на Сіверщині з'явилися переселенці з інших територій Русі — представники родовой й племінної аристократії з обслуговуючою челяддю, в складі якої були гончарі. Це позначилося і на розвиткові гончарства, де тривалий час (близько 100 років) співіснували місцева й принесена гончарні традиції. Факт співіснування в одних поселеннях представників різних слов'янських і неслов'янських етносів археологічно підтверджують й інші категорії знахідок. Наприклад, з могильників біля давньоруського міста-гавані Воїнь і міста Желни походять височні кільця кривичів, радимичів, в'ятичів, сіверян, предмети фіно-угорського («чюдь») особистого вбрання та речі балтського («меря») походження [7, с. 196, 209, 280, 281].

Відомо, що з прийняттям 988 р. християнства Київська Русь «увійшла в релігійно-культурний простір Візантії, запозичивши з нього разом з православною доктриною основні «матриці» політичної й інтелектуальної культури» [4, с. 14]. Саме візантійські православні культурні традиції представники світської влади та духовенство почали активно насаджувати населенню Лівобережної України після його долучення до складу Києво-Руської держави. Але все-таки повністю уникнути язичницьких вірувань не вдалося.

Донині для українського православ'я (зокрема, мешканців Лівобережної України) характерні язичницькі пережитки. Щоправда, своєрідна сіверянська орнаментация кераміки після поширення християнства припинила існування і була замінена загальнопоширеними на всій території Русі плавними та прямими концентричними лініями, що наносяться під час обертання гончарного круга. Їх застосування, очевидно, не викликало заперечень у православного духовенства, оскільки вони, відповідно, не мали виразно язичницького магічного чи апотропеїчного сенсу.

До речі, передумова захоплення київським князем сіверянських земель — це знищення різноетнічного Хазарського каганату (представником якого на Дніпровському Лівобережжі була салтівська (салтово-маяцька) культура (VIII–X ст.) [3, с. 111–136] з власною, технічно розвиненішою, ніж тогочасна слов'янська, гончарною культурою. Цікаво, що саме після ліквідації каганату в давньоруських гончарів поширилися технічні вдосконалення, які через невеликий проміжок часу були привнесені на Дніпровське Лівобережжя русичами.

Другий нетривалий період (1663–1687) — доба Руїни, коли досліджувані землі, очолювані власним гетьманом, опинилися під протекторатом Московської держави. Водночас інша частина України перебувала під впливом Речі Посполитої й Османської імперії, але в культурному сенсі населення обох частин Подніпров'я було монолітним. Це позначилося, зокрема, на поширенні на сході західних традицій багатого орнаментування посуду. Таких, яких у російських землях Московського царства не було. Теоретично, винятком мали стати землі Слобідської України (з початку заселення після монголо-татарської навали вони не входили до географічних і символічних кордонів Малоросії, тривалий час вважалися Росією-«Москвою» [4, с.21]), де мешкало немало етнічних росіян і, відповідно, міг використовуватися посуд, виготовлений і орнаментований у російських традиціях. Але етнографічні матеріали цього факту не підтверджують. За археологічними даними вдалося виокремити російський компонент у посуді лише для нетривалого (кінець XVI — початок XVII ст.) періоду існування російської фортеці Цареворисів [2]. Натомість, на українських кахлях для облицювання печей з доби Руїни почали траплятися зображення російського двохголового орла. Та і, загалом, використовувалися кілька типів подібних орнаментальних композицій кахельної орнаментики [1].

До речі, саме зі здобуттям територіально-політичної основи — козацької державності — в історичних нарративах набула обґрунтування «малоросійська» ранньомодерна ідентичність, завершення формування якої відбулося лише в першій половині XIX ст. [3, с. 20]. Цікаво, що впродовж XVIII — першої половини XIX ст. за Лівобережною Україною закріпилася й офіційно оформилася в працях істориків та офіційних документах назва «Малоросія» [4, с. 30–31]. На завершення цього процесу було створено Малоросійське генерал-губернаторство, що територіально збігалось з Лівобережною Україною.

У часи формування козацької державності на Дніпровському Лівобережжі розпочався черговий етап орнаментування глиняних виробів, коли на них (здебільшого миски, тарілки та кахлі) почали наносити складні рослинні орнаменти. Цей етап пов'язаний з поширенням у регіоні, відповідно до загальноєвропейських тенденцій, барокової культури, а також переселенням унаслідок сприяння лівобережної влади та намагань уникнути складної ситуації на Правобережжі Дніпра тамтешніх мешканців, зокрема майстрів-гончарів, котрі принесли із Заходу модні новації.

Отже, серед політичних чинників на трансформації орнаменталізації традиційної кераміки Лівобережної України до початку останнього десятиліття XIX ст. опосередковано впливали зміни в політичному статусі регіону. Унаслідок політичних перетворень — підпорядкування певній державі з розвинутішою гончарною технологією — на досліджуваній території набували поширення інші культурні традиції, зокрема орнаменталізація глиняних виробів. Відповідно, можна підсумувати, що розвиток орнаменталізації кераміки Лівобережної України, як і кожної іншої подібної території, котра перебувала або починала існування під політичним тиском інших держав, залежав від культурних впливів цих країн. Але підпорядкування Московській державі не зумовило зміни в оздобленні посуду, оскільки ця галузь російського гончарства була менше розвинутою, ніж українська. Побутова, світська українська культура XVII ст. орієнтувалася на західний світ, з яким населення Лівобережжя пов'язували давні культурні зв'язки. Ця орієнтація збереглася в гончарстві до кінця досліджуваного періоду. Саме орнаментика глиняного посуду стала одним з факторів, що відрізняли українську народну культуру від російської впродовж століть спільного існування в одній державі аж до часів штучного творення в 1930-х рр. єдиного «радянського» народу. У той період для перенесення українських орнаментів на російський ґрунт

з найвідомішого центру виготовлення орнаментованої кераміки — Опішні (Полтавщина) — до провідних гончарських осередків Радянського Союзу (зокрема РСФСР) було відряджено випускників опішнянських гончарних навчальних закладів [11, с. 130–132].

Перспективи подальших досліджень пов'язані з необхідністю детальнішої характеристики трансформацій орнаменталістики глиняних виробів України під впливом політичних факторів.

Список використаних джерел

1. Виноградська Л. Батурина кахля / Лариса Виноградська, Юрій Ситий // Пам'ятки України: історія та культура. Наук. часопис. — 2008. — № 3. — С. 28–38.
2. Голубева І. Міждисциплінарне дослідження посуду московського типу Цареворисівської фортеці / Ірина Голубева // Українська керамологія. — Опішне : Укр. Народознавство, 2011. — С. 59–66.
3. Комар А. В. Предсалтовский и раннесалтовский горизонты Восточной Европы (вопросы хронологии) / А. В. Комар // Vita Antiqua. — Київ : ВПЦ «Київський університет». — 1999. — № 2. — С. 111–136.
4. Кравченко В. В. Блуждающая Украина. Ч. 1 / В. В. Кравченко // Кравченко В. В. Представления о Пограничье и практики их использования / В. В. Кравченко и др. — Вильнюс : ЕГУ, 2012. — 174 с.
5. Моця О. Українці: народ і його земля (етапи становлення) / Олександр Моця. — Київ : Стародавній Світ, 2011. — 640 с.
6. Отрощенко В. В. Дніпро-Донецький осередок культурогенези (постановка проблеми) / В. В. Отрощенко // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. — Київ : Шлях, 2005. — С. 36–38.
7. Сухобоков О. В. «Земля незнаема» : населення басейна Середнього Псла в X–XIII в. по матеріалам роменско-древнерусського комплексу в с. Каменное / О. В. Сухобоков. — Київ : Вид-во ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2012. — 376 с.
8. Щербань А. Декор глиняних виробів Лівобережної України від неоліту до середньовіччя / Анатолій Щербань. — Полтава : АСМІ, 2011. — 248 с.
9. Щербань А. Історія орнаменталістики кераміки Лівобережної України VII тисячоліття до н.е. — XVI століття / Анатолій Щербань // Вісн. Львів. нац. акад. мистецтв. — 2010. — Вип. 21. — С. 205–216.
10. Щербань А. Л. Причини трансформацій орнаменталістики народної кераміки Лівобережної України / А. Л. Щербань // Культура України. — Харків : ХДАК, 2014. — Вип. 47. — С. 75–81.
11. Щербань О. Опішнянська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941) / Олена Щербань // Український керамологічний журнал. — 2004. — № 2–3. — С. 124–133.

References

1. Vynohrodska L. Baturynska kakhliia / Larysa Vynohrodska, Yurii Sytyi // Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. Nauk. chasopys. — 2008. — № 3. — S. 28–38.

2. Holubieva I. Mizhdystsyplyarnarne doslidzhennia posudu moskovskoho typu Tsareborysivskoi fortetsi / Iryna Holubieva // Ukrainska keramologhiia. — Opishne : Ukr. Narodoznavstvo, 2011. — S. 59–66.
3. Komar A. V. Predsaltovskiy i rannesaltovskiy gorizonty Vostochnoy Evropy (voprosy khronologii) / A. V. Komar // Vita Antiqua. — Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet». — 1999. — № 2. — S. 111–136
4. Kravchenko V. V. Bluzhdayushchaya Ukraina. Ch. 1 / V. V. Kravchenko // Kravchenko V. V. Predstavleniya o Pogranichye i praktiki ikh ispolzovaniya / V. V. Kravchenko i dr. — Vilnyus : EGU, 2012. — 174 s.
5. Motsia O. Ukraintsi: narod i yoho zemlia (etapy stanovlennia) / Oleksandr Motsia. — Kyiv : Starodavnii Svit, 2011. — 640 s.
6. Otroshchenko V. V. Dnipro-Donetskyi osередok kulturohenezy (post-anovka problemy) / V. V. Otroshchenko // Problemy doslidzhennia pamiatok arkhеologhii Skhidnoi Ukrainy. — Kyiv : Shliakh, 2005. — S. 36–38.
7. Sukhobokov O. V. «Zemlia neznaema» : naselenye baseina Sredneho Psla v Kh–KhIII v. po materialam romensko-drevnerusskoho kompleksa v s. Kamennoe / O. V. Sukhobokov. — Kyiv : Vyd-vo TOV «Ahrar Media Hrup», 2012. — 376 s.
8. Shcherban A. Dekor hlynianykh vyrobiv Livoberezhnoi Ukrainy vid neolitu do serednovichchia / Anatolii Shcherban. — Poltava : ASMI, 2011. — 248 s.
9. Shcherban A. Istoriiа ornamentatsii keramiky Livoberezhnoi Ukrainy VII tysiacholittia do n.e. — KhVI stolittia / Anatolii Shcherban // Visn. Lviv. nats. akad. mystetstv. — 2010. — Vyp. 21. — S. 205–216.
10. Shcherban A. L. Prychyny transformatsii ornamentatsii narodnoi keramiky Livoberezhnoi Ukrainy / A. L. Shcherban // Kultura Ukrainy. — Kharkiv : KhDAK, 2014. — Vyp.47. — S. 75–81.
11. Shcherban O. Opishnenska shkola maistriv khudozhnoi keramiky (1936–1941) / Olena Shcherban // Ukrainskyi keramologhichniy zhurnal. — 2004. — №2–3. — S. 124–133.

■ UDC 738.016.4:930.85(477.5)

POLITICAL CHANGES AS A FACTOR OF INFLUENCE ON THE TRANSFORMATION OF TRADITIONAL POTTERY ORNAMENTATION IN LEFT-BANK UKRAINE

Shcherban A. L., Candidate of Cultural Studies, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv
kozaks_1978@ukr.net

The aim of this paper is to characterize the transformation of the traditional ceramics decorations of Left-Bank Ukraine under the influence of political changes in this area and its place in the politics of the neighbouring countries.

Research methodology. This paper is based on the application of the comparative-historical method of research.

Results: The ornamentation of traditional ceramics of Left-Bank Ukraine is a multi - faceted phenomenon developed under the influence of several factors. In particular, the indirect role was played by changes in the political status of this area, its place in the politics of neighbouring countries. So far they have not been analysed in relevant scientific publications on decoration transformation of ceramics. In this paper the author characterizes transformations of traditional ceramics ornamentation occurred in the late 19th century in Left-Bank Ukraine. The paper also describes development trends of ornament pottery in two short periods: the existence of tribal Union of the Severians (last quarter I - beginning of second Millennium) and Ruins time (1663-1687). The conclusion is made on the emergence of innovations in the ornamentation of pottery under the influence of cultural priorities and the traditions of other cultures, and as a result of political transformations. Due to the subordination to the state with more developed pottery technology (as it was the case with Kievan Rus), local pottery ornaments were changed to those that prevailed in this country. After the subordination to the Muscovite state, where the pottery was not as developed as in Ukraine, changes have not occurred. The attention is focused on the frontier status of this territory (between Western and Eastern civilizations). The author summarizes that the traditional Ukrainian folk ornamentation was focused on the Western world during the second Millennium, as it had close cultural and economic ties with the population of Left Bank Ukraine. Pottery ornamentation became one of the factors that distinguished the Ukrainian folk culture from the Russian one during the centuries of co-existence in one state.

Novelty. An attempt is made in this paper to show transformation of pottery ornamentation on Left-Bank Ukraine under the influence of political changes.

The practical significance. The results of the study can be used in further research on culture, history, ethnology, archaeology and art history.

Key words: ornaments, pottery, political factors.

Надійшла до редакції 17.02.2015р.

■ УДК 658.512.2

В. О. Корсунський, кандидат педагогічних наук, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ПРОБЛЕМИ ТА ПОШУКИ СУЧАСНОГО ФОРМОТВОРЕННЯ В ДИЗАЙНЕРСЬКІЙ ПІДГОТОВЦІ

Розглядається проблема пошуку сучасної форми (формотворення) в підготовці студентів-дизайнерів вищих навчальних закладів, аналізуються графічні методи та способи, які ґрунтуються на геометральній основі в просторово-графічній моделі, що може поліпшувати формування дизайнерських знань, просторового мислення та вміння формоутворювати об'єкти в процесі навчання та майбутнього створення дизайнерського продукту. В основі пошуку форми запропоновані основні джерела формотворення в дизайні: природна форма, предметна форма, пластична та геометральна стилізації, аналоги, які ґрунтуються на артефактах та творах мистецтва, підпорядковані стилістичним рішенням і технологічним новаціям.

Ключові слова: просторово-графічна модель, конструкція, проектне конструювання, геометральна основа.

В. А. Корсунский, кандидат педагогических наук, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

ПРОБЛЕМЫ И ПОИСКИ СОВРЕМЕННОГО ФОРМООБРАЗОВАНИЯ В ДИЗАЙНЕРСКОЙ ПОДГОТОВКЕ

Рассматривается проблема поиска современных форм (формообразования) в подготовке студентов-дизайнеров высших учебных заведений, анализируются графические методы и способы, которые строятся на геометральной основе в пространственно-графической модели и могут улучшить формирование дизайнерских знаний, пространственного мышления и умения формообразовывать объекты в процессе обучения и будущего создания дизайнерского продукта. В основе поиска формы предложены основные истоки формообразования в дизайне: природная форма, предметная форма, пластическая и геометральная стилизации, аналоги, опирающиеся на артефакты и произведения искусства, подчиненные стилистическим решениям и технологическим новациям.

Ключевые слова: пространственно-графическая модель, конструкція, проектное конструирование, геометральная основа.

V. O. Korsunskyi, Candidate of Pedagogical Sciences, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

PROBLEMS AND SEARCHING FOR MODERN FORM MAKING IN DESIGN TRAINING

The article deals the problem of searching for modern forms (form making) in training the design students of higher educational establishments, graphic methods and techniques that are based on geometrical basis in the spatial-graphic model of the product are analyzed. They can improve design knowledge shaping, spatial thinking and the ability to form objects in the training process and future creation of design product. At the core of the form search basic origins of form making in design are suggested: natural form, objective form, plastic and geometrical stylized design, replicas based on artefacts and art works, subject to stylistic solutions and technological innovations.

Key words: spatial-graphic model, design, project engineering, geometrical basis.

Постановка проблеми. Сучасні форми перебувають у граничних межах традиційного суб'єктивно-інтуїтивного способу проектування і не відображають багатьох аспектів створення об'єктів архітектури, дизайну, прикладного мистецтва, які в сучасних умовах зазнали суттєвих видозмін. Це дозволило виявити немало суперечностей: між сучасними вимогами підготовки майбутніх дизайнерів, необхідністю підвищення якості навчання та недостатнім рівнем традиційної методики навчання, яка базується на модернових основах формотворення; між необхідністю підвищення рівня знань, умінь та навичок під час навчання майбутніх дизайнерів основ формотворення у процесі вивчення фахових дисциплін та обмеженими можливостями традиційної методики навчання, що має застарілий технологічний процес створення форми та недостатній рівень зв'язку фахових дисциплін.

Проблеми у створенні сучасних об'єктів дизайнерського формотворення виявилися в недостатньому зв'язку міжпредметних принципів та методів навчання, а саме: у формотворних засобах та практичних методах видозмін образу предметів; стилізації, у лінійно-пластичних утвореннях модернових форм; формуванні суто технічних уявлень форми; декоративному пошуку художньої форми.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Формотворчу складову в дизайні та методологічні дослідження вивчали вчені: Ю. Білодід, Д. Мелодинський, Т. Носаченко, В. Тименко, М. Яковлев; доповідали й обговорювали на міжнародних науково-практичних конференціях: «Реклама і дизайн – європейський вибір» (м. Київ,

2007 р.), «Методика викладання образотворчого мистецтва і дизайну: регіональний аспект»; «Проблема ідентифікації стилю»; «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні (м. Ялта, 2011 р.).

Поняття дизайн виникло на початку минулого століття і згодом набуло поширення як специфічний вид проектування утилітарних виробів масового виробництва — зручних, надійних і красивих. Саме це явище спочатку в англomовних, а потім і в інших країнах позначалося терміном *Industrial design* — індустріальний дизайн.

Мета. Основною метою пошуку сучасних об'єктів є розвиток художнього мислення, творчої та просторової уяви, фантазії, здатності до асоціацій, смаку, без яких неможлива творча діяльність майбутнього дизайнера.

Дизайнерське проектування нової сучасної форми має враховувати певні формоутворюючі фактори: стиль і мода, матеріал, конструкція, призначення виробу, національні особливості, технологія виготовлення. Усі вони діють у конкретних соціальних умовах, що зумовлює залежність цих факторів від виробничих відносин, а їхній вплив на утворення форми промислових виробів щоразу є специфічним, що позначається на якості готового виробу і на його сучасному формоутворенні.

Виклад основного матеріалу. У проектно-творчій діяльності майбутнього дизайнера процес вивчення фахових дисциплін базується на художньо-конструкторській діяльності та формоутворюючій основі будь-якого проекту. Звертається увага на конструктивний, технічний малюнок, вміння виконувати пластичну та геометральну стилізацію природної форми, застосування проектно-пошукової графіки, тобто всі методи навчання, які формують знання, навички та вміння основ формоутворення [4]. Кожна методика навчання з дисциплін усіх напрямів дизайну — графічного, предметного, індустріального, дизайну інтер'єру та інших — має кінцеву мету — отримання сучасної адекватної форми, яка втілює всі необхідні естетичні, конструктивні та функціональні властивості за ознаками мінімалізму.

Кожна річ у людському житті має визначену функцію. Її здатність задовольняти фізичні і духовні потреби й утворює сутність або зміст, визначає цінність предмета. Ця цінність, виступаючи в образі предмета, представлена його формою, яка має декілька значень за змістом: за філософським — це структура, внутрішня організація, спосіб існування предмета, за утилітарним — це цілісність, зумовлена технічною необхідністю. Форма також має певний психологічний зміст і трактується як система символів і знаків,

що містять певну інформацію про властивості товарів сучасного походження.

Водночас однакові за призначенням вироби можуть мати різну форму. Прикладом слугують різні типи пральних машин, які мають одне й те саме призначення, але відрізняються формою, габаритами, комплектністю. Тому, коли аналізують потреби, не можна обмежуватися тільки загальним призначенням, а необхідно розглянути як функція проявляється в конкретних умовах. Між формою і функцією існує зворотній зв'язок. Функція визначає форму, а форма впливає на функцію, організовує її. Функціонально виправдана форма забезпечує максимальне використання предметів, підвищує продуктивність праці, дозволяє визначити їх економічну доцільність. Оптимальна форма символізує узгодженість функціональних особливостей виробу з оточуючим середовищем і можливостями людини. Оскільки функція виробів проявляється в певному предметному середовищі, важливо, щоб форма за стильовою спрямованістю гармоніювала інтер'єр, утворювала єдиний ансамбль з оточуючим середовищем. Дизайнер має бачити не окремо ізольовану форму, а все предметне середовище, в якому вона функціонуватиме як мінімалістична одиниця в мінімалістичному середовищі.

Аналіз недостатнього безперервного навчання студентів-дизайнерів актуалізує переосмислення політехнічної бази, отриманої на заняттях з креслення, перспективи нарисної геометрії та інженерної графіки, тобто геометричних знань формально формуючих яву в просторово-графічному проектуванні.

Необхідність освоєння структурного пошуку в системі графічної підготовки обґрунтоване проектуванням і формотворенням об'єкта й полягає у:

- здійсненні графічних пошуків (лінійних, каркасних, конструктивних, геометричних) дизайн-проекту, які відображають утилітарні й функціональні вимоги;
- у художньому конструюванні, де візуально графічний (основний) метод дизайнера підкреслює естетичну й композиційну суть формоутворюючого об'єкта (образу).

Базою будь-якого проектування (пошуково-графічного) стає геометрична формальна композиція на площині (ортогональне креслення, ескізний малюнок), а в просторово-графічній композиції – геометричний образ (перспектива, нарисна геометрія, технічний малюнок). У процесі вивчення графічних дисциплін можна

виокремити декілька ступенів формуючих знань, обґрунтованих геометральною основою:

1) наявність спостереження — коли зорове уявлення сприймається як лінійні та геометральні характеристики об'єктів;

2) формування абстрактного образу — процес, який передбачає концентрування у виразності лінійної перспективи, побудову ортогональних та аксонометричних проекцій;

3) побудова зображень — практика (знання, уміння, навички), тобто живе сприйняття трансформується в зображення на картині, на проекті, на кресленні.

Графічно-композиційна структура та формоутворююча основа об'єкта мають вирішувати декілька завдань в просторово-графічному моделюванні:

- зв'язок пошукової діяльності з художньо-конструктивним формоутворенням;
- доступність сприйняття студентами естетичних критеріїв формоутворюючого образу (об'єкта);
- розвинутий та набутий ефект засвоєння навичок графічних побудов (на засаді геометральних зображень та уявлень) [5].

Основу професійної діяльності дизайнера становить процес просторово-графічного формоутворення. Просторово-графічна модель — засіб вирішення конкретного пошукового (проблемного) завдання. Процес формоутворюючого образу (об'єкта) відображає засвоєння графічних знань, вмінь та навичок, що є необхідними у формуванні творчих здібностей, без яких неможливий успіх у професійній діяльності.

Нині в навчальному процесі для дизайнера важливими є не тільки художня підготовка, яка містить образ естетичної складової середовища, але й «сучасність» об'єкта, образ якого (геометральний та формальний) переважає й трансформує його в стилістичну формоутворюючу модель. Завдяки геометральному підходу (просторово-графічні моделі) проектуються оточуючі речі (меблі, посуд, технічні вироби).

У просторово-графічній моделі виникає можливість зображувати непомітні лінії контуру, які не тільки не перешкоджають цілісному сприйняттю форми, але й допомагають точніше відобразити основний структурний характер, який надає та доповнює інформацію про внутрішній стан об'єкта.

Лінія в просторовому ескізі відіграє головну зображальну функцію, є головним засобом побудови структурного, закономірного, візуального образу, його просторового вирішення та сприйняття.

Знання виразних спроможностей лінії є першим етапом у набутті практичних навичок з графічної діяльності.

При застосуванні методу просторово-графічного моделювання слід звернути увагу на такі елементи структури, як крапка, лінія, об'єм, поверхня. Ці елементи зображення ієрархічно розрізняються за рівнем складності, кожний наступний рівень містить тип меншого рівня (ортогональне креслення, розміри, співвідношення, двовимірний уява, на основі якої з'являється перспектива, аксонометрія з тривимірним рішенням), тобто об'ємно-просторова композиція геометрично-стилізованого об'єкта. Постає необхідність тектонічності, художньої виразності, конструкційного вирішення та функціональності.

Найголовнішим формоутворюючим фактором для всіх виробів і на всіх етапах проектування є призначення виробу. Кожна річ створюється тільки в разі суспільної необхідності: вона повинна задовольняти ті чи інші потреби людини. Споживача передусім цікавлять корисність речі і те, наскільки вона досконала й відповідає функціональним вимогам. У процесі розроблення нової форми дизайнери звертають увагу на те, щоб форма максимально відповідала призначенню виробу, сприяла виконанню заданих функцій і була зручною в процесі експлуатації.

Дидактичні принципи наочності сучасного навчання, постійний пошук і впровадження інноваційних технологій, принципів, методів та форм навчання майбутніх дизайнерів потребують оновлення інтегративного змісту навчання основ формотворення у формуванні фахових знань та стала основою експериментальної методики навчання основ формотворення. Принцип інтегративного навчання з художньо-конструкторської підготовки ґрунтується на позиції внутрішньопредметної інтеграції, що дозволяє виділити такі аспекти: художній, технологічний та проектний.

Принципи сучасного формотворення, які постійно перебувають у кардинальних змінах формотворчої концепції, а саме: геометричних основах візуальної організації форми; конструкційній організаційній складовій під час створення предметної та штучної форм; принципах організації цілісної композиції форми; гармонізації створення форми (супідрядність, рівновага, єдність); предметного ескізування та макетування; графічної формалізації та раціональної стилізації (модульно-комбінаторний).

Для створення сучасних формотворчих об'єктів визначено методи навчання: проектний, комбінаторний, точний, які спрямовані на формування конструктивно-технічних та

конструктивно-художніх знань та вмінь. Означені художньо-образні та геометричні характеристики засобів проектної графіки, ескізування технічних і предметних форм, макетування об'ємно-просторових композицій (ОПК) і конструювання комбінаторних модулів слід застосовувати в процесі навчання.

Відповідно до аналізу проблеми навчання майбутніх дизайнерів потрібна обґрунтована системна підготовка з фахових дисциплін, які формують знання в процесі професійної підготовки. Цей підхід дозволяє констатувати їх неперервний, спадкоємний, динамічний характер та розглядати як цілісну інтегративну систему, основною функцією якої є формування знань, умінь та навичок майбутніх дизайнерів у процесі навчання основ формотворення та фахових дисциплін.

Системний підхід у проектуванні потребує розширення традиційних засобів графічної інформації та концептуальної структури «геометрального образу», пов'язаного з навчальними методами та міжпредметними зв'язками політехнічної науки та художньої майстерності. Цей зв'язок дає поштовх до здійснення проектно-пошукового формоутворення естетичного об'єкта, тобто продукту сьогодення.

Основою пошуку нових форм може бути процес навчання, у якому студенти використовують накопичення достовірних фактів, ілюстративних явищ, порівнюючи різні геометричні формоутворення. Процес, у якому наявні сприйняття форми та графічна послідовність, може сприяти ефективнішому навчанню та практичному виконанню графічних побудов. Цей процес базується на вмявленні взаємозв'язків між фактами, умов та явищ, закономірностей конструктивного зв'язку. Тобто сучасний світ дизайну впроваджує (стилізує) «мінімалізм» речей та середовища, орієнтує на зв'язок розмірів, величин, структурних показників та технологічних прийомів, що може бути предметом дослідження в зображальних графічних проектах [2]. Необхідна умова протікання цього процесу — художньо-конструкторська підготовка, підґрунтям якої є формування знань, умінь та навичок з політехнічної, графічної, композиційної, художньої сфер.

Через різні види малюнка (пошукового, технічного, ескізного) створюється узагальнений геометричний образ, який послідовно веде до побудови графічного зображення (аксонометричного), тобто тривимірне. Наукове підґрунтя реалістичного й модерного мистецтва без знань законів зображення (геометрії, креслення, перспективи, теорії тіні) неможливе. Знання законів побудови

різних видів графічних зображень, уміння виконання пропорцій та характерних особливостей геометричних форм сприяє формуванню проектної частини, яка передбачає відображення об'ємно-просторової уяви, конструктивної особливості [2].

Політехнічна підготовка майбутніх фахівців допомагає розвинути просторову уяву, вміння виявити формально-загальні особливості будь-якого об'єкта, геометральну основу предмета (середовище, архітектури, технічної структури об'єкта).

Просторове бачення графічного завдання студентів-дизайнерів відображається в малюнках-ескізах, що дозволяє сприймати їх простіше, не застосовуючи наглядні зображення, пропорції, правила побудови з креслення та нарисної геометрії.

Ці переваги зумовлені суворою формалізацією моделі, геометричною послідовністю, наявністю простого графічного рішення. Тому креслення в масштабі стало головним фактором у новій професійній діяльності — технічному проектуванні.

Технічний малюнок має утилітарну кінцеву мету — виготовлення предмета, тому для нього головним є чітке відображення конструкції та форми предмета, що пояснює графічну думку й передає конструктивну суть об'єкта, а також його матеріальність [5].

Ортогональне креслення, маючи геометральну основу, сприяє виконанню технічних завдань формоутворення. Поняття «геометральний образ» використовується в проектуванні, відображає ту чи іншу сферу діяльності, яка надає змоги формоутворювати об'єкт. Зрозуміло, що на сучасному етапі графічну модель переважає як сприйняття в просторі й часі кібернетична.

Креслення (ортогональне, технічне, аксонометричне, будівельне, проектне) містить умовність, спрощення, схематичність зображення, а також візуальну трансформацію, яка відбиває необхідні графічні, математичні, технічні поняття на підставах яких і створюється об'єкт. У просторово-графічній композиції (моделюванні) лінії зв'язку є основним засобом виявлення композиційних зв'язків форми (об'єкта), надання їм просторової цілісності та єдності.

Просторово-графічне моделювання допомагає дизайнерові уявити загальну форму або модель майбутнього проектного об'єкта, так само як «геометральний метод» побудови малюнка допомагає пропорційно узагальнити форму натури, підтримуючи метод «від загального до конкретного». Уява загального геометричного образу дозволяє сконцентрувати певну частину предмета з конструкційною основою об'єкта, не порушуючи єдність форми та матеріалу.

Висновки. Пошук нових методів ефективного навчання в дизайнській підготовці майбутніх фахівців з дизайну пов'язаний з певними проблемними (пошуковими) рішеннями у формуванні знань з технічної естетики, графічних зображень, технічного малюнка, проектуванні, композиції. Зв'язок художньої діяльності з політехнічними дисциплінами надає можливості більш сучасно, просторово, технологічно, стилізовано здійснювати проектні пошуки сучасного формоутворюючого об'єкта (образу).

Для теоретичного обґрунтування та практичної розробки формотворення потребують визначення проблемні питання щодо художньо-образного мислення, естетичного смаку, змісту художньої форми, формування конструктивно-формотворних знань, практичної діяльності та розвитку творчих самостійних рішень у професійній діяльності майбутніх дизайнерів.

У системі навчання майбутніх дизайнерів фаховим дисциплінам постійно змінюються в межах формотворної концепції принципи, зокрема: композиційно-графічного моделювання, художньо-композиційної організації і виразності; організації штучної системи, предметної форми, функціонального простору, конструкційно-технологічного формотворення; біодизайну; тектонічного формоутворення.

Завданням пошуку сучасної форми є підвищення рівня знань, умінь та навичок студентів на основі системної інтеграції фахових дисциплін, які формують професійно важливі якості дизайнера для створення сучасних об'єктів предметної і технічної форми.

Перспективи подальшого дослідження пов'язують з обґрунтуванням теоретичних і методичних засад формотворчого навчання та вдосконаленням змісту практичних завдань, які потребують технологічних змін у сучасних предметних і технічних формах.

Список використаних джерел

1. Джонс Дж. К. Инженерное и художественное конструирование (Современные методы проектного анализа) / Дж. К. Джонс. — М., 1976.
2. Корсунський В. О. Методика навчання майбутніх дизайнерів основ формоутворення в процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (технічні дисципліни)» / В.О. Корсунський. — Ялта, 2012. — 20 с.
3. Кригер В. Ф. Развитие конструктивного мышления студентов на занятиях по техническому рисунку / В. Ф. Кригер, М. Н. Алексеева // Матер. науч.-метод. семинара. — Йошкар-Ола, 1982.

4. Кригер В. Ф. Пространственно-графическое моделирование и развитие творческих способностей студентов / В. Ф. Кригер. — Воронеж, 1989. — 184 с.
5. Чернышев О. В. Формальная композиция / О. В. Чернышев. — Минск, 1999. — 345 с.
6. Яковлев М. І. Композиція+геометрія / М. І. Яковлев. — Київ : Каравела, 2007. — 240 с.

References

1. Johns J. K. Inzhenernoye i khudozhestvennoye konstruirovaniye (Sovremennyye metody proyektного analiza) / J. K. Johns. — M., 1976.
2. Korsunskiy V. O. Metodyka navchannia maibutnikh dizaineriv osnov formoutvorennia v protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk.: spets. 13.00.02 «Teoriia ta metodyka navchannia (tekhnichni dystsypliny)» / V. O. Korsunskiy. — Yalta, 2012. — 20 s.
3. Kriger V. F. Razvitiye konstruktivnogo myshleniya studentov na zanyatiyakh po tekhnicheskomu risunku / V. F. Kriger, M. N. Alekseyeva // Mater. nauch.-metod. seminar. — Yoshkar-Ola, 1982.
4. Kriger V. F. Prostranstvenno-graficheskoye modelirovaniye i razvitiye tvorcheskikh sposobnostey studentov / V. F. Kriger. — Voronezh, 1989. — 184 s.
5. Chernyshev O. V. Formalnaya kompozitsiya / O. V. Chernyshev. — Minsk, 1999. — 345 s.
6. Yakovliev M. I. Kompozytsiia+heometriia / M. I. Yakovliev. — Kyiv : Karavela, 2007. — 240 s.

■ UDC 658.512.2

PROBLEMS AND SEARCHING FOR MODERN FORM MAKING IN DESIGN TRAINING

Korsunskiy V. O., Candidate of Pedagogical Sciences, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk
witantas@ukr.net

The aim of the article is to analyze geometrical problems in training the design students of higher educational establishments.

Research methodology. Nowadays in teaching process for designers it is important to apply not only artistic training, which conveys the image of the aesthetic aspect of the environment, but also the "modernity" of the object, whose image dominates and transforms into formative stylistic model.

Results. The training system of future designers is constantly changing within the concept of shaping principles in professional disciplines, including: principles of composition and graphic design, artistic and compositional organization and expression; subject of forms; functional organization of space; biodesign; tectonic formation of abstract forms.

Novelty. The design of a new modern form depends on the number of formative factors: style and fashion, material, construction, metal products, national characteristics, process of manufacture. The principle of integration teaching of art and design training is based on the position of intra-subject integration, which reveals the following: Art, Design and Technology.

The practical significance. The most important formative factor is the purpose of the product for the design stages. Everything that is created must meet certain public needs. The consumer is interested in the usefulness of things and the functional requirements are prior. Ukrainian educators may find the information contained in this article useful for developing a new strategy of training the design students of higher educational establishments.

Key words: spatial-graphic model, design, project engineering, geometrical basis.

Надійшла до редколегії 17.02.2015 р.

Наші автори

Азарцева Л. С., кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Александрова М. В., кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Барна Н. В., кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту філології та масових комунікацій Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», м. Київ

Божко Л. Д., кандидат історичних наук, доцент, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Волков С. М., доктор культурології, професор, учений секретар Інституту культурології НАМ України, м. Київ

Глуцук О. Г., старший викладач, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

Гончарова О. М., доктор культурології, доцент, завідувач кафедри історії України та музеєзнавства Київського національного університету культури і мистецтв, м. Київ

Доманська О. А., кандидат культурології, доцент, докторант, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

Our authors

Azartseva L. S., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Aleksandrova M. V., Candidate of Philosophical Sciences, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Barna N. V., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Philology and Mass Communications of the Open International University of Human Development "Ukraine", Kyiv

Bozhko L. D., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Volkov S. M., Doctor of Cultural Studies, Professor, Scientific Secretary, Institute of Cultural Studies of the NAA of Ukraine, Kyiv

Hlushchuk O. H., Senior Teacher, Rivne State Humanitarian University, Rivne

Goncharova O. M., Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Museology, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

Domanska O. A., Candidate of Cultural Studies, Associate Professor, Doctoral student, M.P. Dragomanov National Pedagogic University, Kyiv

Дяченко М. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології, Харківська державна академія культури, м. Харків

Кліценко С. В., аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Копилова Н. О., аспірант, Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса

Корсунський В. О., кандидат педагогічних наук, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

Кравченко О. В., доктор культурології, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків

Куриленко І. А., кандидат філологічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Кучина Н. І., кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

Лачко О. Ю., аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Наколонко І. М., аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Осіпова Н. П., доктор філософських наук, професор, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Остропольська З. М., кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

Diachenko M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Political Sciences, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Klitsenko S. V., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Kopylova N. O., postgraduate student, Odessa National Polytechnical University, Odessa

Korsunskiy V. O., Candidate of Pedagogical Sciences, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Dnipropetrovsk

Kravchenko O. V., Doctor of Cultural Studies, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Kurilenko I. A., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Kuchyna N. I., Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University, Rivne

Lachko O. Yu., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Nakolonko I. M., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Osylova N. P., Doctor of Philosophical Science, Professor of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

Ostropolska Z. M., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Сведлоу Ендрю Дж., професор мистецтвознавства та історії мистецтва, Університет Північного Колорадо, США

Ситник О. Г., кандидат культурології, Харківська державна академія культури, м. Харків

Степанов В. Ю., доктор наук з державного управління, професор, декан факультету управління та бізнесу, Харківська державна академія культури, м. Харків

Тюска В. Б., кандидат педагогічних наук, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне

Чуйко В. О., викладач, Дніпропетровський коледж культури і мистецтв, аспірант, Харківська державна академія культури, м. Дніпропетровськ

Чумаченко М. О., аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Шейко В. М., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культурології та медіакомунікацій, ректор, Харківська державна академія культури, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, заслужений діяч мистецтв України, дійсний член Міжнародної академії інформатизації при ООН, м. Харків

Щербань А. Л., кандидат історичних наук, докторант, Харківська державна академія культури, м. Харків

Svedlow Andrew J., Professor of Art and Art History, University of Northern Colorado. Greeley, Colorado, USA

Sytnyk O. G., Candidate of Cultural Studies, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Stepanov V. Yu., Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Management and Business, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Tiуска V. B., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University, Rivne

Chuiko V. O., teacher, Dnipropetrovsk College of Culture and Arts, postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Dnipropetrovsk

Chumachenko M. O., postgraduate student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

Sheyko V. M., Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Culturology and Media Communications, Rector, Kharkiv State Academy of Culture, Honourous Artist of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Arts, Member of the UN International Academy of Informatization, Kharkiv

Shcherban A. L., Candidate of Historical Sciences, Doctoral student, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ЗМІСТ (CONTENTS)

Розділ 1. Теорія та історія культури

(Part 1. Theory and History Of Culture)

С. М. Волков (S. M. Volkov) Еволюційні трансформації культурології (Evolutionary transformations of culturology)	4
В. М. Шейко (V. M. Sheyko) Трансформації герменевтики системи охорони та зміцнення здоров'я землян: соціокультурні й екологічні аспекти (Transformation of hermeneutics of the system of health protection and health improvement of people: socio-cultural and ecological aspects)	13
В. Ю. Степанов (V. Yu. Stepanov) Визначення поняття «культурна спадщина» в культурному просторі України (Definition of the concept of «cultural heritage» in the cultural environment of Ukraine)	29
М. В. Дяченко (M. V. Diachenko) Уолт Уїтмен: філософсько-поетичні етюди оптимізму (стаття друга) (Walt whitman: philosophical and poetic essay of optimism)	40
З. М. Остропольська (Z. M. Ostropolska) Сучасні технології: соціокультурні аспекти (Up-to-date technologies: socio-cultural aspects)	52
О. Г. Ситник (O. H. Sytnyk) Антропологічна проблематика в сучасному кіномистецтві: на шляху до «безтілесної людини майбутнього» (за матеріалами фільму спайка джонза «вона», 2013) (Anthropological problems in modern cinema art: towards "disembodied man of the future" (based on Spike Jonze's "She", 2013))	63
І. А. Куриленко (I. A. Kurilenko) Ігровий дискурс культури як об'єкт наукового осмислення (The gaming discourse of culture as an object of scientific comprehension)	75
Л. С. Азарцева (L. S. Azartseva) Вплив меценатства як форми благодійності на розвиток стародавніх культур (The influence of philanthropy as a form of charity on the development of ancient cultures)	86
Л. Д. Божко (L. D. Bozhko) Культуротворчі змісти туризму в освіті (Cultural and creative meaning of tourism in education)	97
Н. О. Копилова (N. O. Kopylova) Мотиви андрогінності в образотворчому мистецтві першої половини ХХ ст. (The motifs of androgyny in visual art in the first half of XX cen.)	108

М. О. Чумаченко (M. O. Chumachenko) Міфологема світла і темряви в аксіологічних ученнях вітчизняних та російських філософів (The mythologem of light and darkness in the axiological teachings of domestic and russian philosophers)	118
Н. І. Кучина (N. I. Kuchyna) Роль маркетингу в діяльності організацій соціокультурної сфери (The role of marketing in the activities of organizations in the sociocultural sphere)	128
О. М. Гончарова (O. M. Goncharova) Герменевтичний дискурс музейної комунікації (The hermeneutic discourse of museum communication)	139
Н. В. Барна (N. V. Barna) Антропоекологічні виміри художньої діяльності (Anthropological and environmental dimensions of artistic activities)	151
Ендрю Дж. Сведлоу (Andrew J. Svedlow) Сприйняття рьоан-дзі (Embracing ryōan-ji)	160
Н. П. Осипова (N. P. Osypova) Анатомія промови у вимірі холізму (The anatomy of orator's speech in holistic terms)	169
І. М. Наколонко (I. M. Nakolonko) Здоровий спосіб життя як феномен культури: історіографічний дискурс (Healthy way of life as a phenomenon of culture: historiographical discourse)	175
Розділ 2. Українська культура (Part 2. Ukrainian Culture)	
О. В. Кравченко (O. V. Kravchenko) Ідеологічні стратегії державної культурної політики України (Ideological strategies of the state cultural policy of Ukraine)	184
О. А. Доманська (O. A. Domanska) Духовні засади української державності як чинник розбудови національного культурного простору (Spiritual foundations of ukrainian national identity as a factor of restructuring the national cultural space)	196
М. В. Александрова (M. V. Aleksandrova) Соціокультурні трансформації сучасної України крізь призму поняття травми (Sociocultural transformations of modern Ukraine through the trauma concept)	206
С. В. Кліценко (S. V. Klitsenko) Проблематизація української культури в російськомовному літературному дискурсі сучасної України (Problematization of Ukrainian culture in russian-language literature discourse of present-day Ukraine)	218

О. Ю. Лачко (O. Yu. Lachko) Культурологічні особливості становлення Українського театрального перформансу (Culturological features of the formation of Ukrainian theatrical performance)	229
В. О. Чуйко (V. O. Chuiko) Народне свято як засіб етнокультурної ідентифікації та національного єднання (The folk holiday a means of ethnocultural identification and national unity)	238
О. Г. Глушук (O. H. Hlushchuk) Організаційні процеси культурного життя Західної Волині міжвоєнного періоду в сучасній вітчизняній історіографії (Organizational processes of cultural life in Western Volhynia during the inter-war period in modern Ukrainian historiography)	248
В. В. Тюска (V. V. Tiuska) Культурологічна діяльність майбутніх педагогів — організаторів дозвілля в клубах (Culturological activity of the future teachers — organizers of leisure in clubs)	258
А. Л. Щербань (A. L. Shcherban) Політичні зміни як фактор впливу на трансформації орнаменталізації традиційної кераміки Лівобережної України (Political changes as a factor of influence on the transformation of traditional pottery ornamentation in Left-bank Ukraine)	268
В. О. Корсунський (V. O. Korsunskyi) Проблеми та пошуки сучасного формотворення в дизайнерській підготовці (Problems and searching for modern form making in design training)	277
Наші автори (Our authors)	278

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

Статті, які подаються до публікації в збірнику, готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному чи струйному принтері текст та текстовий файл на електронному носіїві (USB-накопичувач «флешка»).

Зміст має відповідати профілю збірника. Обсяг статті зі списком літератури має становити 0,5 друк, арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (A4) формату.

Рукопис українською мовою подається в 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркушу (формат A4). Розмір шрифту (кегель) — 14. Шрифт «Times». Береги по 25 мм. Таблиці, графіки, формули, ілюстрації тощо виконуються у форматі сторінки A5 (бажано в графічних редакторах).

На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора в називному відмінку (з нового рядка по правому краю), науковий ступінь, учене звання, посада, повна назва організації, де працює автор, місто, на наступному рядку — назва статті; анотація, ключові слова українською мовою; зазначити всі відомості про автора, назву статті й анотацію, ключові слова російською мовою; відомості, назву статті та анотацію, ключові слова англійською мовою (анотації — не менше 50 слів, 600-800 знаків, ключові слова — не менше 3 і не більше 10).

Основний текст статті (заголовки підрозділів статті виділяються жирним шрифтом. Після назви підрозділу статті ставиться крапка і продовжується текст самої статті) повинен мати такі необхідні елементи: постановка проблеми; аналіз останніх досліджень та публікацій; мета статті; виклад основного матеріалу дослідження; висновки; перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел виконується мовою оригіналу **в алфавітному порядку**, має наскрізну нумерацію.

Подається транслітерація українських і російських джерел латиницею.

З нової сторінки — **резюме статті англійською мовою** (обсяг— 250 слів або 1600-1700 знаків).

Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.

Рукопис авторові не повертається.

Умови опублікування платні. Якщо автор не дотримуватиме хоча б одного правила оформлення, стаття не публікуватиметься.

ISSN 2410-5325

Наукове видання
Scientific edition

Культура України
Culture of Ukraine
Серія: Культурологія
Series: Culturology

Збірник наукових праць
Scientific Papers

Випуск 48
Issue 48

Редактори:
Л. Ф. Торбовська,
Ю. М. Заклінська,
А. Г. Шекунова,
А. А. Троян

Художній редактор
І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка
С. В. Яшиш

Підписано до друку 02.04.2015. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,69. Обл.-вид. арк. 17,15.
Наклад 500 пр. Зам. №

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
Друкарня ТОВ Видавництво «С. А. М.»
Україна, 61002, м. Харків, вул. Пушкінська, 51-б